
**KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI MIEJSKIEJ
W KONTEKŚCIE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA
JEJ UŻYTKOWNIKÓW**

autor:

mgr inż. arch. Karolina Kozłowska

Promotorzy:

dr hab. inż. arch. Jerzy Suchanek, prof. PP

prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew K. Zuziak

dr hab. inż. arch. Adam Rybka, prof. PRz

Promotor pomocniczy:

dr inż. arch., inż. bud. Marzena Banach

ROZPRAWA DOKTORSKA
Poznań 2024

„Contra vim mortis non est medicamen hortis (łac.)

Przeciwko mocy śmierci nie ma ziół w ogrodach”.

(Jędraszko, 1973, s. 48)

Panu dr. hab. inż. arch. Adamowi Rybce, prof. PRz zawdzięczam przede wszystkim pomoc w wyselekcjonowaniu obszarów badawczych, możliwość wyjazdów umożliwiających realizację planowanych badań, wielostronne wspieranie podejmowanych działań i okazywane zaufanie.

Natomiast niespełna półroczną opiekę nad moją pracą doktorską, kontynuowaną przez Pana prof. dr. hab. inż. arch. Zbigniewa K. Zuziaka zapamiętam jako pełną inspirujących dyskusji i sugestii, hojnego dzielenia się swoją wiedzą znakomitego urbanisty, architekta, filozofa, Miłośnika Sztuki w wielu jej przejawach.

„Wyjechałem i mnie nie ma,

I na Rynku, i na Brackiej,

To się może przedłużyć

Może nawet na zawsze?”

(Długosz, 2016, s. 5)

Dr hab. inż. arch. Jerzemu Suchankowi, prof. PP serdecznie dziękuję za zainteresowanie się problematyką mojej pracy doktorskiej, podjęcie trudu kontynuacji funkcji promotora i umiejętność stawiania wymagań.

Pani promotor pomocniczej dr inż. arch., inż. bud. Marzenie Banach serdecznie dziękuję za wszystkie zgłoszone wskazówki, poświęcony czas i życzliwość.

Mojej najbliższej Rodzinie i Przyjaciołom za nieocenione wsparcie i wyrozumiałość.

1. WSTĘP	7
1.1 Geneza i zasadność wyboru tematu, aktualność problematyki.....	9
1.2 Problem naukowy	17
1.3 Teza i cel pracy.....	19
1.4 Przedmiot i zakres badań.....	20
1.5 Metody badawcze.....	22
1.6 Struktura pracy.....	27
2. POJĘCIA I PODEJŚCIA.....	31
2.1 Objaśnienie najważniejszych pojęć.....	33
2.2 Podejścia	33
2.3 Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim	42
2.4 Spis najważniejszych akronimów.....	42
3. STAN BADAŃ I LITERATURA	45
3.1 Co to jest bezpieczeństwo? Jak je rozumiemy?.....	47
3.2 Progresywna natura bezpieczeństwa.....	54
3.3 Jakie formy bezpieczeństwa są dla nas ważne?.....	56
3.4 Analiza stanu badań nad bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu emocjonalno-behawioralnym.....	60
3.5 Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu kryminalnym	68
3.6 Programy europejskie.....	80
3.7 Programy i badania polskie.....	82
3.8 Podsumowanie stanu badań	91
4. UWARUNKOWANIA PRAWNE	95
4.1 Prawodawstwo światowe	97
4.2 Prawodawstwo europejskie.....	100
4.3 Prawodawstwo polskie.....	104
4.4 Prawodawstwo lokalne - Rzeszów	107
4.5 Podsumowanie.....	110
5. CZYNNIKI STRESOTWÓRCZE W PRZESTRZENI ZBUDOWANEJ.....	113
5.1 Stres, model stresu środowiskowego.....	114
5.2 Stresory środowiska fizycznego.....	119
5.3 Podsumowanie.....	202
6. ANALIZA KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ W KONTEKŚCIE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA UŻYTKOWNIKÓW NA PRZYKŁADZIE RZESZOWA – METODA STUDIUM PRZYPADKU	209
6.1 Analiza przestrzenna rozmieszczenia obszarów problemowych na obszarze miasta Rzeszowa	211
6.2 Wyznaczenie i analiza lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa – fragment osiedla Śródmieście Północ.....	230
7. ZAKOŃCZENIE	267
7.1 Analiza wyników, weryfikacja tezy i problemów badawczych	269
7.2 Wnioski.....	276
8. BIBLIOGRAFIA	279
8.1 Publikacje książkowe.....	279
8.2 Prace dyplomowe	285

8.3	Artykuły.....	286
8.4	Teksty internetowe	293
8.5	Teksty niepublikowane.....	296
8.6	Dokumenty prawne.....	297
8.7	Dane statystyczne	299
8.8	Strony internetowe.....	301
8.9	Materiały audio, video.....	301
9.	SPIS ILUSTRACJI	303
9.1	Spis rysunków	303
9.2	Spis tabel.....	306
10.	STRESZCZENIE / ABSTRACT	309

1. WSTĘP

Ludzie nigdy dotąd nie byli tak dobrze zabezpieczeni, jak są dzisiaj. Nigdy nie żyli tak długo. Najprawdopodobniej też nigdy nie zaznali tak wielkiej wolności. Nigdy też mieszkańcy małych i wielkich krajów uprzemysłowionych nie mieli, teoretycznie rzecz biorąc, mniej powodów, aby się obawiać czegokolwiek. Równocześnie jednak nigdy wcześniej nie występowało tak wielkie, trwałe i przytłaczające poczucie braku bezpieczeństwa. Wcześniej ludzie znali lęk, ale nie tak szeroko rozpowszechniony, rodzący wewnętrzne poczucie braku bezpieczeństwa dławiące nas wszystkich nawet wówczas, gdy wszystko jest w porządku.

(Kellens, Lemaître, 1987, za: Czapska, Krajewski, 2008, s. 201)

Geneza i zasadność wyboru tematu, aktualność problematyki

Problem naukowy

Teza i cel pracy

Przedmiot i zakres badań

Metody badawcze

Struktura pracy

1.1 Geneza i zasadność wyboru tematu, aktualność problematyki

Dlaczego rozpatrujemy problem bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa w przestrzeniach miejskich?

„Poczucie bezpieczeństwa jest rozstrzygające, jeśli chcemy, aby ludzie zaakceptowali przestrzeń miejską”.

(Gehl, 2014, s. 91)

„Nasze miasta muszą być miejscami, gdzie ludzie prowadzą spełnione życie w godności, dobrym zdrowiu, bezpieczeństwie, szczęściu i nadziei”¹

(Organizacja Narodów Zjednoczonych [ONZ], 1996, s. 2 [tłum. własne])

Sytuacje doświadczone osobiście, zaobserwowane podczas wieloletniej praktyki zawodowej autorki i opisane przez inne osoby takie jak wahanie przed przekroczeniem zbyt rozległej przestrzeni, poczucie zagrożenia spowodowane otaczającą ciemnością w przestrzeni, z którą na co dzień jesteśmy oswojeni, czy też obawa przed natarczywością w zaułku stały się bodźcami do dalszego dociekania. Wywołały one refleksję u autorki, czy jako projektant, architekt może skonkretyzować swoje postępowanie w kierunku redukcji obaw przestrzennych i rozpatrywaniu poczucia bezpieczeństwa jako kryterium projektowego. Narodziły się pierwsze pytania o przyczynę powstania obaw przestrzennych, czy jesteśmy na te obawy skazani i w jakim stopniu odpowiedzialna za ten stan rzeczy jest architektura i urbanistyka. Pytania te zainicjowały podjęcie przez autorkę problematyki poczucia bezpieczeństwa jako kryterium kształtowania przestrzeni miejskiej w szerszej perspektywie badawczej.

Niekwestionowane jest współcześnie narażenie przestrzeni miejskich na zintensyfikowane i złożone presje naturalne i wywołane przez człowieka. Budzi niepokój ich wzajemne powiązanie, złożoność i nieprzewidywalność (Arup, 2016). W odpowiedzi miasta podlegają rozbudowanej ewaluacji podyktowanej wytycznymi strategii zrównoważonego rozwoju i budowania odporności miejskiej². Jednocześnie konieczna i promowana jest postawa nieustępliwości wobec tych wyzwań poprzez nauczenie się życia przy zmienności warunków, umiejętności adaptacji do coraz nowych zagrożeń i pomimo odczuwania niepewności względem przyszłości ciągłego podejmowania rozwoju.

Tak wysoko ustawione wymagania wobec mieszkańców miast wymogły na środowiskach odpowiedzialnych za zarządzanie i projektowanie przestrzeni miejskiej skoncentrowanie się na wzmacnianiu relacji bezpośrednich użytkowników przestrzeni ze środowiskiem codziennie przez nich doświadczanym. Receptą na wzmocnienie miast stało się nie tylko podejście o charakterze obiektywnym skupione na przetrwaniu, ale i subiektywne wyniki z poszukiwania odpowiedzi na pytanie jak

¹ W oryginale: „Our cities must be places where human beings lead fulfilling lives in dignity, good health, safety, happiness and hope”. Deklaracja dotyczyła wytyczenia głównych kierunków postępowania odnośnie do obszarów zagrożonych.

² Odporność miejska (*urban resilience*) to „[z]dolność miast (jednostek, społeczności, instytucji, przedsiębiorstw i systemów) do przetrwania, adaptacji i rozwoju bez względu na to, jakiego rodzaju chronicznych stresów i ostrych wstrząsów doświadczają”. (Resilient Cities Network (b.d.) [tłum. własne]).

postrzegamy to co ma wpływ na życie (Gierszewski, 2018). Obszar identyfikacji problemów miast został pogłębiony o rozpoznawanie doświadczeń pojedynczego człowieka, na jego percepcji i poziomie akceptacji przestrzeni. Zrozumienie tej zależności skłoniło do coraz częstszego zadawania pytań o jakość środowiska miejskiego i wyznaczenie kryteriów jej oceny³.

W filarowych podejściach dotyczących przestrzeni zbudowanych⁴ problem bezpieczeństwa wybrzmiewa wielokrotnie w bardzo rozległym odniesieniu multidyscyplinarnym⁵. Często przywoływany jest w fizycznym wymiarze: przestępczości (United Nations [UN], 2016c), terroryzmu (Arup, 2016). W treści powyższych dokumentów można także odnaleźć powiązania pomiędzy bezpieczeństwem, a zapewnieniem życia człowieka w lepszych standardach z uwzględnieniem potrzeby wolności (ONZ, 1996) i planowaniem wysokiej jakości, dostępnych dla wszystkich przestrzeni publicznych, zaprojektowanych z uwzględnieniem wymiaru ludzkiego (UN, 2016c). Jakości życia w mieście w kontekście bezpieczeństwa sprzyja brak zagrożeń i poczucie pewności wspomagających żywotność miejsca. Istotne jest też poczucie stabilności związane z wytwarzaniem charakteru miejsca i potrzebą prywatności, ale przy poszanowaniu swobody związanej z wolnością osobistą. Należy także nadmienić o kryterium dostępności dla wszystkich rozumianej jako dostępność nie tylko fizyczna, ale także emocjonalna. Zorientowanie przestrzeni na ludzki wymiar, skalę człowieka opiera się na zrozumieniu interakcji człowieka ze środowiskiem i spina wcześniejsze kryteria. Reprezentuje ono humanistyczne zasady projektowania rozpatrywane w kategorii ochrony, komfortu i przyjemności⁶ (Gehl, 2014). Są to wytyczne o mocnym społecznym i emocjonalnym wyrazie, ale uzależnione od czynników fizycznych, strukturalnych będących domeną architektów i urbanistów. Nasuwa się tutaj pożądana konkluzja, iż bezpieczeństwo przywoływane w kontekście jakości życia, powinno być też odniesione do humanistycznego wymiaru przestrzeni i odczuć emocjonalnych użytkowników. Jako składnik jakości życia musi być rozpatrywane nie tylko jako obiektywnie stwierdzony wskaźnik, ale i subiektywny – poczucie bezpieczeństwa. W obszarze dyscypliny architektura i urbanistyka rozpatrywane powinno być, pomimo subtelności tematyki, w odniesieniu do czynników strukturalnych.

Przestrzenie miejskie mogą wpływać na poziom pobudzenia stresowego i proces przetwarzania poznawczego (Eliard, 2017). Jak twierdzą Peen i in. (2010),

³ Jakość Życia - QOL- między innymi jest przedstawiana jako "postrzeganie przez jednostkę swojej pozycji życiowej w kontekście kultury i systemu wartości, w którym żyje, w odniesieniu do jej celów, oczekiwań, standardów i obaw" (WHO, b.d.b). Jakość życia jest mierzona zarówno za pomocą obiektywnych wskaźników jak i subiektywnych przedstawiających postrzeganie, ocenę i zadowolenie z życia mieszkańców (McCrea i in., 2006). Monitorowaniem złożoności charakteru miast zajmuje się koncepcja *Quality of Urban Life* [QUOL] (Psatha i in., 2011).

⁴ Odniesienie dotyczy przede wszystkim odporności miejskiej, Nowej Agendy Miejskiej, Agendy 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju.

⁵ Obszar tematyczny analizy bezpieczeństwa jest związany także z zagrożeniami przyrodniczymi, ekonomicznymi, kulturowymi, społecznymi, technicznymi.

⁶ Jan Gehl wyróżnił 12 kryteriów jakościowych krajobrazu pieszego. Są one sklasyfikowane w trzech kategoriach: ochrony (przed ruchem i wypadkami -poczucia bezpieczeństwa, przed przestępczością i przemocą i przed nieprzyjemnymi doznaniem zmysłowymi), komfortu (możliwości chodzenia, stania i pozostawiania, siedzenia, patrzenia, mówienia i słuchania, zabawy i ćwiczeń), przyjemności (skali, możliwości cieszenia się pozytywnymi aspektami klimatu, pozytywne doznania zmysłowe) (Gehl, 2014).

w przestrzeniach miejskich nagromadzenie czynników stresotwórczych jest znacznie większe niż w przestrzeniach ruralnych. W miastach kontaktujemy się na co dzień z nagromadzeniem stresorów o charakterze środowiskowym, w tym z wysokim poziomem zanieczyszczenia takich komponentów środowiska naturalnego, jak woda, powietrze, gleba, z zanieczyszczeniami hałasem i światłem, ale także z czynnikami o podłożu strukturalnym i społecznym, jak wysokość budynków, rozległość przestrzeni, zagrożenia komunikacyjne, zagrożenia związane z przestępczością oraz terroryzm. Naukowcy wskazują, iż przyczynia się to do wyższej intensywności występowania chorób psychicznych (Gruebner i in., 2017), a także niższych osiągniętych wartości w poziomie dobrostanu (Wersebe i in., 2018). Może to być też powodem ograniczania kontaktów społecznych.

Wpływ poczucia bezpieczeństwa na jakość życia jednostki uwzględniają także badania statystyczne prowadzone na obszarze Unii Europejskiej (Eurostat, 2021). Obok zestawienia odnotowanych przypadków przestępstw badania uwzględniają również subiektywne postrzeganie poziomu przestępczości. Autorzy powyższej statystyki argumentują, iż brak poczucia bezpieczeństwa może skutecznie obniżyć jakość życia jednostki.

O integrację poczucia bezpieczeństwa w ramach bezpieczeństwa europejskiego apelują naukowcy i autorzy raportu *Cutting Crime Impact* (Davey i in., 2020). Wnioskuje oni, iż brak poczucia bezpieczeństwa oddziałuje nie tylko na jednostkę, ale też na dobrobyt zbiorowy, co w konsekwencji wiąże się z wpływem na zachowania polityczne, gospodarcze, a także na zachowanie w miejskich przestrzeniach publicznych i na sposób korzystania z nich.

Konstruktywne wnioski w podmiotowej tematyce przytaczają architekci. Profesor Marek Czyński (2006, s. 332) wskazuje „rolę architektonicznej struktury barier dystansów przestrzennych w przystosowaniu się człowieka do życia w środowisku społecznym w obronie przed występującymi w nim stresorami i zagrożeniami behawioralnymi”. Architekci z Politechniki Mediolańskiej koncentrują się na węższym zakresie bezpieczeństwa miejskiego – przestępczości. Podkreślają oni, iż „[p]rzestępczość i strach przed nią mogą wpływać na sposób funkcjonowania miasta, a także na atrakcyjność i funkcjonowanie niektórych obszarów miejskich. Gdy ludzie czują się zagrożeni, zmieniają swój styl życia i w konsekwencji sposób, w jaki korzystają z miasta na co dzień”⁷ (Dipartimento di Architettura e Pianificazione, Politecnico di Milano [DiAP], 2007, s. 2 [tłum. własne]). Poprzednie wypowiedzi podbudowuje stanowisko prezesa Królewskiego Instytutu Architektów Brytyjskich w sprawie zabezpieczenia przestrzeni miejskich przed potencjalnym atakiem terrorystycznym. Twierdzi on, iż „nasze środowisko zbudowane winno przede wszystkim odzwierciedlać cechy właściwe dla otwartego i tolerancyjnego społeczeństwa, a dobry projekt zapewniać poczucie bezpieczeństwa bez sięgania do przesadnych i przeskalowanych zabezpieczeń technicznych i wywoływania przy tym syndromu oblężonej twierdzy” (RIBA, 2011, s. 2, za: Jasiński, 2013, s. 251).

⁷ W oryginale: „Crime and fear of crime can affect the way a city works as well the attractiveness and functioning of some urban areas. When people feel threatened, they alter their life-style and consequently the ways they use the city on a daily basis”.

Powyższe współczesne wypowiedzi architektów zaangażowanych we współtworzenie przestrzeni bezpiecznych wyznaczają obszary aktywności projektowej i naukowej, ukierunkowanej na podnoszenie poziomu poczucia bezpieczeństwa w przestrzeniach miejskich. Zwraca uwagę uwypuklenie społecznej roli poczucia bezpieczeństwa. Jego brak wpływa negatywnie na strukturę ludzkich zachowań i w konsekwencji utrudnia pełnienie pożądanego roli miasta jako przestrzeni prospołecznej. Negatywna rola postrzegana jest nawet w zabezpieczeniach zaprojektowanych na pewno z troską o bezpieczeństwo użytkowników, lecz bez pełnej świadomości siły ich oddziaływania na emocje.

Powyższe konkluzje są współczesną formą kontynuacji badań, obserwacji zapoczątkowanych w latach 50. i 60., wywołujących dyskurs o problemie bezpieczeństwa w obszarze interdyscyplinarnym.

Już Jane Jacobs (1961/2014) w sentencji z lat 60. dostrzegła kluczową prawidłowość, iż określanie przestrzeni przez jej użytkowników jako niebezpiecznej następuje szczególnie wtedy, kiedy „nie czują się bezpiecznie na ulicach” (s.47). To warstwa emocjonalna według Jacobs była decydująca o zakwalifikowaniu przestrzeni jako „dżungli” (s.47), a nie przedstawiające ją statystyki. Równoległe w czasie spostrzeżenia Kevina Lyncha (1960/2011) odkrywają jako źródło „emocjonalnego poczucia bezpieczeństwa” „uogólniony mentalny wizerunek materialnego świata zewnętrznego ugruntowany w umyśle człowieka” (Lynch, 1960/2011, s. 5). Według badań Kevina Lyncha dobry środowiskowy obraz kształtowany przez tworzenie harmonijnej relacji pomiędzy człowiekiem a otoczeniem zewnętrznym jest przeciwieństwem dla dezorientacji będącej źródłem strachu. Odnotowuje on również istotność w formułowaniu tego obrazu zarówno bezpośrednich wrażeń, jak i odłożonych w pamięci przeszłych doświadczeń. Kreacją podejścia o strukturze subiektywnej, lecz opartej na doświadczeniu empirycznym, są struktury nakładających się kalek wzorców Christophera Alexandra. Wzorce odczytywane jako konfiguracje cech fizycznych środowiska zbudowanego odpowiadających określonym sytuacjom życiowym⁸. Wierny założeniu, iż „forma wynika z treści”, przedstawia on koncepcję struktur składających się z „ustalonych tradycją sytuacji przestrzennych i odpowiadających im konkretnych sytuacji społecznych” (Alexander i in., 1977/2008, s. XIX). W tym podejściu ujawniają się także wzorce sprzyjające budowaniu przestrzeni, w których ludzie czują się dobrze i bezpiecznie, np. wzorzec hierarchii przestrzeni otwartej⁹. O blisko dekadę późniejsze przemyślenia Oscara Newmana (1973, s. 206 [tłum. własne]) podkreślają, iż pewne ustawienia architektoniczne mogą przejąć rolę kontrolującą wobec zachowań użytkowników przestrzeni i wobec relacji społecznych. W dalszych rozważaniach Oscar Newman (1973) stwierdza, iż świadomość takich zależności może pomagać w kreowaniu przestrzeni wyzwalających zachowania wzmacniające poziom bezpieczeństwa w przestrzeni. Jednocześnie przestrzega przed odczytywaniem jego założeń jako

⁸ Wzorce Christophera Alexandra otwierają nowe, odmienne od charakterystycznego dla lat 60. podejście odcinające się od matematycznego formułowania zasad projektowania przestrzeni, typowego również dla jego wcześniejszych prac.

⁹ Wzorzec określa wymogi formułowania bezpiecznej przestrzeni otwartej z zapewnianiem osłonięcia od tyłu użytkownika i komfortowej obserwacji w szerokiej perspektywie przestrzeni przed nim (Alexander i in., 1977/2008).

deterministycznej roli architektury wobec ludzkich zachowań. Bardziej spostrzega jej rolę w obszarze wpływu „jako uwolnienie potencjalnych postaw behawioralnych i pozytywnych relacji społecznych”¹⁰ (Newman, 1973, s. 206) niż kontrolującą i manipulującą ludzkimi uczuciami.

Znaczenie poczucia bezpieczeństwa i uwzględniania stanów emocjonalnych jednostek w kształtowaniu przestrzeni zbudowanych honoruje też najnowsze podejście CPTED¹¹. W CPTED, podejście do bezpieczeństwa w przestrzeniach zbudowanych ulegało przeobrażeniom. Rau (2022), przewodnicząca ICA¹², trzem kolejnym generacjom CPTED nadała określenia: fizyczna, społeczna i psychoemocjonalna. Podkreśla to etapy przejścia od czysto twardych założeń I generacji, poprzez zwrócenie uwagi na czynnik społeczny w II i w końcu przejście do najbardziej rozszerzonej kontekstualnie III generacji. III generacja nie lekceważy osiągnięć pierwszych dwóch, lecz wprowadza *crime prevention* w bardzo rozległy obszar oddziaływań, poczynając od poszukiwania związków z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Przez długi czas podejścia psychologiczne i wiktyimizacyjne były prowadzone dwutorowo, niespójnie i ze słabo artykułowaną współzależnością. Obecnie zmiana oblicza *crime prevention* i przebudowanie jego formuły jak w III generacji CPTED zachęca do zwrócenia uwagi na możliwość połączenia nurtu opartego na twardych celach: prewencji, przeciwdziałaniu wiktyimizacji, utrudniania działań terrorystycznych, lecz współcześnie połączonych z działaniami zwróconymi w stronę postrzegania afordancji z otaczającym środowiskiem zbudowanym. Zrozumienie ukrytego sposobu interakcji z otaczającym środowiskiem wymaga od zaangażowanych w proces projektowy uświadomienia sobie behawioralnej i społecznej specyfiki zachowań przestrzennych użytkowników przestrzeni miejskich. Coraz mocniej wyklarowaną spójność tych dwóch podejść widać np. wyraźnie w formowaniu zabezpieczeń antyterrorystycznych. Strategia wzmocnienia celu (*target hardening*), będąca jednym z filarów I generacji CPTED, pierwotnie bliska tworzeniu architektury „twierdzy”, przeszła przeobrażenie i współcześnie wiązana jest z podejściem i jednocześnie przesłaniem do atakujących: zobaczcie, nie boimy się, żyjemy nadal normalnie, nie osiągnęliśmy zamierzonego celu. Unaocznia to przejście pomiędzy „architekturą strachu i niepewności” w stronę architektury „niewidzialnego bezpieczeństwa” (Jasiński, 2013, s. 226, 227). W związku z powyższym coraz trudniej mówić o definitywnej rozdzielności tych obszarów. Z uwagi na narastające ilości stresorów pochodzących z coraz to nowych obszarów niezbędne jest według autorki niniejszej dysertacji rozważenie konieczności poszerzenia obszaru wspólnych badań dla przeciwdziałania wiktyimizacji i postrzegania afordancji z otaczającym środowiskiem zbudowanym.

Szerokie podłoże poszukiwań wyznaczają również wypowiedzi i wyniki badań z zakresu psychologii środowiskowej wyrosłej z dostrzeżenia potrzeby badań związków środowiska fizycznego ze strukturą ludzkich zachowań. Podkreślana jest

¹⁰ W oryginale: „to release potential behavioral attitudes and positive social relationships”.

¹¹ Strategia Zapobiegania Przestępczości Poprzez Projektowanie Środowiskowe. W oryginale: Crime Prevention Through Environmental Design [CPTED], czyt.septed.

¹² ICA – International CPTED Association.

tutaj konieczność postrzegania afordancji w projektowaniu (Lang, 1987), ukrytego zrozumienia sposobu interakcji (Żmigrodzki, b.d.) pomiędzy otaczającą przestrzenią a człowiekiem. W psychologii środowiskowej docenia się wyraźnie znaczenie bezpieczeństwa jako podstawowej potrzeby człowieka, która odgrywa istotną rolę w wartościowaniu otoczenia i podejmowaniu działań (Bańka, 2002). W odniesieniu do podjętego tematu pracy szczególnie ważne jest odniesienie w psychologii środowiskowej do wpływu kształtowania przestrzeni na poziom stresu i wynikające z niego zachowania. Niewłaściwe kształtowanie przestrzeni może wyzwać lęk (Bańka, 2002), ale dobrze zaprojektowanej przestrzeni przypisuje się rolę czynnika ograniczającego zachowania agresywne (Bańka, 2002) lub wręcz progresywna – łagodzenia sytuacji stresowych poprzez zaprojektowanie „psychologicznych buforów” (*psychological buffers*) (Eliard, 2017, b.s. [tłum.własne]). Niezwykle obrazowo wnioskuje Eliard (2017), iż o projektowaniu urbanistycznym można nawet myśleć jak o swego rodzaju „psychologicznej protezie” (*psychological prosthesis*) (b.s. [tłum.własne]).

W badaniach nad bezpieczeństwem w przestrzeni zbudowanej, w jego obiektywnej i subiektywnej postaci musimy korzystać z eklektycznej wielości dyscyplin, mając na celu stworzenie zintegrowanej całości. W architekturze jako nauce technicznej, ale zobligowanej do zrozumienia potrzeb humanistycznych i społecznych, znaczenie bezpieczeństwa będzie wielowątkowe. Analiza subiektywnej postaci bezpieczeństwa, poczucia bezpieczeństwa zależeć będzie od powiązania wartości technicznych związanych z branżami projektowymi, w tym najmocniej z naukami inżyniersko-technicznymi, szczególnie architekturą i konstrukcją, z naukami społecznymi: psychologią środowiskową, socjologią miasta i naukami o bezpieczeństwie, naukami medycznymi, jak psychiatria, a także pewnymi kierunkami nauk o Ziemi: geografiami humanitarną oraz geografiami przestępczości. Szerokie podłoże tematu zmusza do interdyscyplinarnych poszukiwań. Nagły postęp komunikacyjny, szczególnie komunikacji międzyludzkiej, otworzył możliwości szerokiej wymiany informacji i współdzielenia się osiągnięciami naukowymi. Globalizacja w perspektywie wymiany doświadczeń umożliwia zaobserwowanie zjawisk, które są wspólne dla wielu społeczeństw. „Pozwala to na rozhermetyzowanie wielu dziedzin nauki i korzystanie z osiągnięć różnych specjalności przy opracowywaniu jednego problemu” (Rybka, Kozłowska, 2017, s. 287). Jednym z procesów przyjmujących ogólnosiękaty charakter jest rozumienie wielodyscyplinarnego podejścia w celu zapewnienia komfortu życia i jednego z jego głównych składników – poczucia bezpieczeństwa. Budowanie jakości przestrzeni jest wynikiem relacji pomiędzy materialną strukturą a humanistycznym wymiarem człowieka. Nieodzowne w tym procesie jest skorelowanie doświadczeń zarówno nauk społecznych, badających strukturę natury człowieka i jego ponadindywidualnych zależności w otaczającym środowisku, jak i nauk technicznych, mających wpływ na przestrzeń poprzez proces projektowy.

Dlaczego jest to aktualny problem?

„Zdrowie jest stanem pełnego fizycznego, psychicznego i społecznego samopoczucia, a nie tylko brakiem choroby lub niepełnosprawności”¹³.

(World Health Organization [WHO], 1948, s. 1 [tłum. własne])

Wiek „bezgraniczności” – tak Urry (2000/2009) nazwał czasy nam towarzyszące, z nasilonymi przepływami ludzi, kultury, technologii, wiedzy. Czasy niezwykle intensywnej wymiany doświadczeń i wzorców zachowań. Powszechność tego zjawiska przyzwyczajają nas do konfrontowania naszych poczynań według sieciowych zależności, ubezpieczenia jednostki i mniejszych grup. Jednak doświadczenia globalne wpływają na doświadczenia i postrzegania indywidualne, lokalne. Zmienia się tym samym zakres obaw i stresów – na miejsce opanowanych przychodzą nowe, a możliwości naszej adaptacji są przecież ograniczone. Zbyt wysokie wymagania przystosowawcze spowodowane nagłymi zmianami miejsca zamieszkania ze względu na migrację lub zmiany oblicza środowiska zamieszkania, z którym się utożsamialiśmy, powodują załamanie naszego poczucia bezpieczeństwa.

Konieczność podjęcia tematu potęguje świadomość nagłego wzrostu liczby mieszkańców miast i zaistnienie sytuacji, gdzie to miasta są głównymi obszarami zamieszkania, w prognozach mocno dominującymi nad ruralnymi¹⁴.

Niezwykle aktualne są podejmowane działania na rzecz przywracania korzystnego dla jakości życia „efektu miasta” określającego jego pożądaną intensywność, atrakcyjność, sprzyjającą rozwojowi jednostek i społecznemu. Niestety ściera się z nim negatywny biegun obrazu miasta powodujący negatywne skutki przeciążenia. Badania wykazują, że głównie mieszkańcy struktur najmocniej zurbanizowanych są szczególnie narażeni na intensywność czynników stresotwórczych (Peen i in., 2010), choroby o podłożu psychiatrycznym (Gruebner i in., 2017), takie jak depresja, zaburzenia lękowe, schizofrenia oraz niższe wartości osiągnięcia dobrostanu (Wersebe i in., 2018). Współcześnie akcentowana jest w środowisku naukowym i praktyków uniwersalność adresowania przestrzeni, rozumienie konieczności użytkowania przestrzeni miejskiej przez wszystkich z empatycznym podejściem do ich szczególnych potrzeb¹⁵. Potrzeb odczytywanych jako minimalizowanie barier wymagających zastosowania przemyślanych rozwiązań w celu umożliwienia dostępności do przestrzeni miejskiej w sposób możliwie równy dla wszystkich.

Jednocześnie konieczna jest odpowiedź na potrzebę poczucia sprawczości i świadomości wagi podejmowanych decyzji oraz ich poprawności i adekwatnego odniesienia do realnych problemów miejskich. Jak wskazuje Kowalczyk (2020), zmienność miast, ich funkcji, wartości kulturowych, potrzeb mieszkańców może się przyczyniać do degradacji przestrzeni miejskiej. Równocześnie wskazuje on brak

¹³ W oryginale: „Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity”.

¹⁴ Obecnie populacja mieszkańców miast wynosi 55%. Szacowany wzrost populacji miast wynosi 68% w 2050 r., Biorąc pod uwagę prognozowany wzrost liczby ludności spowoduje to przyrost mieszkańców miast o około 2,5 miliarda (UN, b.d).

¹⁵ Definicję osób ze szczególnymi potrzebami określa ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Ustawa, 2019).

poczucia bezpieczeństwa jako jeden ze szczególnych wskaźników charakterystycznych dla przestrzeni zdegradowanych. Niestety, utrudnieniem działań jest bardzo powierzchowne, hasłowe jedynie odniesienie się w regulacjach prawnych dotyczących procesów planowania miast i osiedli oraz programów wytyczających nowe podejścia w urbanistyce do potrzeby jego rozpatrywania podczas procesów metamorfozy urbanistycznej lub planowania nowych przestrzeni miejskich. Aby w sposób skuteczny wpłynąć na decyzje podejmowane przy rewitalizacji, należy, jak podaje profesor Zbigniew Zuziak (2012, s. 8), poddać analizie mechanizmy prowadzące do kryzysu wartości przestrzeni i w konsekwencji podjąć decyzje, które mają „wywołać korzystne zmiany w zagospodarowaniu przestrzeni miejskiej podlegającej degradacji”.

Podsumowanie

Przyczyny podjęcia tematu:

Ogólne:

- nasilające się presje naturalne i antropomorficzne, które wymagają coraz bardziej rozbudowanych procesów adaptacyjnych podejmowanych przy budowaniu odporności miejskiej;
- potrzeba większej wolności człowieka i życia w lepszych standardach, w tym spełniających warunek bezpieczeństwa;
- brak bezpośredniego wskazania i szerszego podnoszenia kwestii poczucia bezpieczeństwa w dokumentach regulacyjnych wyznaczających nowe podejścia w urbanistyce.

Szczegółowe:

- przestrzenie miejskie mogą wpływać na poziom pobudzenia stresowego i proces przetwarzania poznawczego;
- poziom pobudzenia stresowego może prowadzić do:
 - wyższej intensywności występowania chorób psychicznych,
 - niższych osiągniętych wartości w poziomie dobrostanu,
 - ograniczania kontaktów społecznych;
- brak poczucia bezpieczeństwa może skutecznie obniżyć jakość życia jednostki;
- poczucie bezpieczeństwa należy traktować jako czynnik sprzyjający projektowaniu uniwersalnemu i wskaźnik dostępności przestrzeni;
- brak poczucia bezpieczeństwa oddziałuje nie tylko na jednostkę, ale też na dobrobyt zbiorowy, co w konsekwencji wiąże się z oddziaływaniem na zachowania polityczne, gospodarcze, ale też na zachowania w miejskich przestrzeniach publicznych i na sposób korzystania z nich;
- dobrze zaprojektowane miasto może złagodzić stres poprzez zaprojektowanie „psychologicznych buforów”, a projektowanie urbanistyczne może stać się rodzajem „psychologicznej protezy” (Eliard, 2017, b.s. [tłum. własne]);
- brak wystarczających uregulowań prawnych, które mogłyby wspierać proces podejmowania decyzji projektowych.

1.2 Problem naukowy

Wiek XXI, określany erą miast, wprowadza nas w perspektywę globalnej i wciąż nasilającej się tendencji wyboru przestrzeni miejskiej jako przestrzeni zamieszkania¹⁶. Jednocześnie działanie w rozbudowanej skali doświadczenia miejskiego prowadzi nas do konkluzji, iż „[m]iasta nie istnieją w łagodnym środowisku i nie można ich łatwo zamknąć przed światem, nie wracają automatycznie do równowagi, ponieważ wечно się zmieniają”¹⁷ (Batty, 2011, s. 9, za: Carmona, 2021, s. 37 [tłum. własne]). Tym samym stają się podstawą rozbudowanego procesu decyzyjnego „z wieloma punktami wyboru”. Równocześnie miejskie powikłania przyczyniają się do wzrostu liczby zagrożeń, ich radykalizacji, a szybkość i nieprzewidywalność przemian utrudnia prognozowanie działań. W konsekwencji tego bezpieczeństwo miast jest objęte szczególną troską od strony legislacyjnej i praktycznej. Programy o międzynarodowym zasięgu, intensywnie medialnie eksponowane, jak zrównoważony rozwój i odporność miast, określają konsekwencje naszych działań w prognostycznym ujęciu, jednocześnie skupiając się na holistycznym budowaniu bezpieczeństwa miasta postrzeganego jako zbiorczy organizm. Jak zaznacza Carmona (2021), dzięki realizacji programów i użyciu nowoczesnej technologii część zagrożeń opanowano, a nawet w pewnym stopniu wyeliminowano, jednak pozostają inne zagrożenia, rzeczywiste i wymaginowane, które wciąż wydają się rozrastać. Jak wnioskuje autorzy *Action Plan Urban Agenda Partnership Security in Public Spaces (The Partnership on Security in Public Spaces, 2020)*, zdolność miast do zapewnienia bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa mieszkańcom i innym użytkownikom jest kluczowa dla ich rozwoju. Niestety, jak zauważają, wiedza o tym zagadnieniu jest jeszcze fragmentaryczna.

Dostrzeżenie problemu związanego z obliczem miast wzrastających w radykalizującym się środowisku ze wzrastającą liczbą zagrożeń, szybkością i nieprzewidywalnością przemian wymusza na środowiskach badawczych i praktycznych zintegrowania działań, które będą wspomagać miasta w powrocie do równowagi, której same nie są w stanie osiągnąć.

Obszarami miast, w których widoczne jest szczególne nawarstwienie stresorów fizycznych i psychicznych, są przestrzenie z publicznym charakterem użytkowania. Według Czarneckiego i Siemińskiego (2004) przyczyniają się do tego: rozbudowana skala wpływająca na rozluźnienie relacji międzyludzkich, duża różnorodność aktywności oraz większa mobilność mieszkańców, a także heterogeniczność społeczności miejskiej. Związane są one głównie, jak twierdzi profesor Andrzej Niezabitowski (1996), z możliwościami utraty orientacji w przestrzeni, jej otwartością i rozległą skalą sprzeczną z ludzkim wyobrażeniem schronienia, stłoczeniem. W środowisku publicznym intensyfikują się nasze kontakty, stykają się postawy

¹⁶ Populacja mieszkańców obszarów miejskich na świecie wynosiła w 2018 r. 55%. Prognozy wskazują na wzrost do 2050 r. aż do 68%. W zestawieniu z 2018 r. aż 23% populacji obszarów miejskich to mieszkańcy miast poniżej 300 tys. mieszkańców (UN, 2019). Liczba mieszkańców Rzeszowa w 2018 r. wynosiła 191,6 tys. (Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 2020). W Europie w 2018 r. odnotowano poziom populacji obszarów miejskich na poziomie 74% (UN, 2019), w Polsce około 60% (Serwis Samorządowy PAP, 2019).

¹⁷ W oryginale: „Cities do not exist in benign environments and cannot be easily closed from the wider world, they do not automatically return to equilibrium for they are forever changing”.

i zachowania różnych grup społecznych. Są to, jak definiuje ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, obszary „o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców” (Ustawa, 2003, art. 2, pkt 6). Jednocześnie brak poczucia bezpieczeństwa i strach przed wiktylizacją zagrażają korzystaniu z przestrzeni publicznych i tworzeniu lepszych miejsc (Carmona, 2021). Według Carmony (s. 346 [tłum. własne]) „[s]tworzenie poczucia bezpieczeństwa i pewności jest więc niezbędnym warunkiem udanego projektu urbanistycznego”¹⁸. W odpowiedzi na to zapotrzebowanie coraz śmielej przebijają się podejścia skoncentrowane na odczuciach użytkowników przestrzeni i ich personalnym komforcie, jak wrażliwe i empatyczne projektowanie wykorzystujące doświadczenia psychologii środowiskowej i neuronauki. Powyżej określony kontekst uświadamia jasno, iż miasto rozpatrujemy jako „wielokrotnie złożoną strukturę” i jest to „skomplikowana sieć stosunków i zależności między różnymi częściami” (Chmielewski, 2001, s. 26), gdzie występuje wysoka koncentracja czynników stresujących.

Jednym z najistotniejszych czynników, który wpływa na indywidualny obraz miasta, koniecznym do rozpatrywania jako czynnik jakości życia w mieście jest poczucie bezpieczeństwa użytkowników. Skoncentrowanie uwagi na przestrzeniach publicznych, które powinny odgrywać rolę ogólnodostępnych, określa obszar poszukiwań związany z nakreśleniem wymagań dla szerokiej grupy odbiorców. Brak poczucia bezpieczeństwa stanowi zagrożenie wykluczenia użytkowników przestrzeni publicznych z ich użytkowania. W związku z tym bezpieczeństwo jednostki w jej indywidualnym postrzeganiu przestrzeni miejskiej, wyeksponowanym podczas codziennych działań, jest niezbędną do podjęcia tematyką badawczą.

Z przedstawionego zarysu podłoża badawczego wyklarował się problem dużej fragmentaryczności wiedzy w zakresie poczucia bezpieczeństwa w stosunku do dość dobrze naświetlonego aspektu bezpieczeństwa miasta jako zbiorczego organizmu. Pociąga to za sobą brak dokładnego i zbiorczego sformułowania oraz określenia podstaw metodologicznych analizy poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni w odniesieniu do cech struktury miejskiej. W dalszym odniesieniu skutkuje to brakiem w globalnych i lokalnych programach i strategiach dotyczących przestrzeni zbudowanych, uwzględnienia istotnego czynnika wpływającego na jakość życia w mieście jakim jest poczucie bezpieczeństwa. Aby nie prowadzić do deficytu komfortu życia w mieście i marginalizacji części użytkowników konieczne jest określenie schematu działań i niezbędnych metod badawczych służących identyfikacji źródła wystąpienia braku poczucia bezpieczeństwa. Niezbędne jest określenie powiązań pomiędzy strukturą fizyczną miast a poczuciem bezpieczeństwa i opracowanie wytycznych urbanistycznych do zaimplementowania w programach lokalnych dotyczących przestrzeni zbudowanych.

Wymienione osądy skłaniają do postawienia pytań:

¹⁸ W oryginale: „[c]reating a sense of security and safety are thus essential prerequisites of successful urban design”.

- Czy i w jaki sposób czynnik poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni jest uwzględniany we współczesnych badaniach, programach i działaniach w obszarze polityki miejskiej?
- Jakie właściwości elementów strukturalnych przestrzeni zbudowanej miejskiej mogą wpływać na poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni?

W związku ze sformułowaniem problemu badawczego nasuwa się dopełniające go pytanie badawcze:

- Jaka jest korelacja czynników stresogennych obiektywnie stwierdzonych z subiektywnymi odczuciami użytkowników przestrzeni?

W powiązaniu z powyższym kształtuje się pytanie praktyczne:

- Jakie wytyczne projektowe do działań reaktywnych, zapobiegawczych i transformacyjnych¹⁹ powinno się uwzględniać w lokalnej przestrzennej polityce miejskiej?

W tak zarysowanej problematyce miejskiej, gdzie występuje wysoka koncentracja stresorów, zwrócenie uwagi na działania i potrzeby jednostek oraz ich indywidualne postrzeganie i percepcję przestrzeni miejskiej według autorki jest koniecznym wyborem tematyki badawczej. Brak skonkretyzowanego podejścia przy określaniu wymagań względem przestrzeni publicznych w kontekście poczucia bezpieczeństwa stanowi zauważalny brak we współczesnych strategiach i programach rozwoju i ukierunkował on indywidualne poszukiwania badawcze autorki.

Powiązanie analizy literatury, danych statystycznych, programów stworzonych dla przestrzeni bezpiecznych, badań terenowych z analizą i diagnozą architektoniczno-urbanistyczną określonych fragmentów przestrzeni publicznych Rzeszowa stanowi oryginalny wkład badawczy autorki.

1.3 Teza i cel pracy

Teza pracy:

Poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni stanowi kryterium, które w istotny sposób należy uwzględniać przy kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni miejskiej.

Hipotezy robocze:

- Istnieje duża współzależność czynników stresogennych obiektywnie stwierdzonych z subiektywnymi odczuciami użytkowników przestrzeni.
- Właściwości elementów strukturalnych przestrzeni miejskiej mogą w dużym stopniu wpływać na poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni.

¹⁹ Podział na działania reaktywne, zapobiegawcze i transformacyjne jest charakterystyczny dla działań w strategii związanej z adaptacją miast do zagrożeń klimatycznych. Autorem jej jest C40 Cities Climate Leadership Group, C40 Knowledge Hub (C40, b.d.). Z uwagi na czytelność podziału działań autorka zastosowała go w opisie działań adaptacyjnych związanych z poczuciem bezpieczeństwa. Szczegóły działań określone są w rozdziale 6.

Cel pracy:

Podstawowym celem badawczym jest:

- określenie i zestawienie czynników stresogennych będących właściwością elementów strukturalnych przestrzeni zbudowanej miejskiej mogących wpływać negatywnie na stan poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni, a tym samym w konsekwencji osłabiać jakość życia, w tym spójność społeczną i dostępność przestrzenną;
- uzyskanie wiedzy na temat poziomu rozpoznania problemu braku poczucia bezpieczeństwa w kontekście ogólnego podejścia do bezpieczeństwa i formowania zasad kształtowania bezpiecznej przestrzeni, ze szczególnym naciskiem na przestrzeń publiczną;

Ponadto w pracy wyznaczono cele praktyczne:

- wskazanie i zmapowanie możliwych stresorów przestrzennych na podstawie wyników badań przestrzennych i badań sondażowych w wyznaczonym obszarze śródmiejskim Rzeszowa;
- określenie koniecznych zmian w obszarze czynników architektoniczno-urbanistycznych w celu poprawy poczucia bezpieczeństwa w tym fragmencie miasta.

1.4 Przedmiot i zakres badań

Przedmiotem niniejszej pracy jest zdefiniowanie przestrzennych źródeł braku poczucia bezpieczeństwa wśród użytkowników przestrzeni zbudowanej.

Problem bezpieczeństwa ujmowany jest w perspektywie obiektywnej i subiektywnej. Obiektywne podejście analizuje je z zewnątrz człowieka za pomocą wymiernych wskaźników, subiektywne spojrzenie zwraca uwagę na indywidualne odczucia człowieka (Klamut, 2012, s. 41). Autorka w niniejszej pracy pragnie się skupić na subiektywnym pojmowaniu bezpieczeństwa w zdefiniowanej przestrzeni, rozumianym jako stan umysłu wolny od poczucia zagrożenia. W dysertacji rozpatrywane jest poczucie braku bezpieczeństwa spowodowane występowaniem realnego, obiektywnie stwierdzonego zagrożenia w postaci stresora przestrzennego i wynikłe z subiektywnej, indywidualnej, psychologicznej reakcje na właściwości otoczenia.

Określone właściwości strukturalno-przestrzenne środowiska fizycznego oddziałują na psychofizjologiczne reakcje indywidualne i społeczne użytkownika przestrzeni. Rozwiązania przestrzenne mogą sprzyjać powstaniu stresorów o charakterze społecznym, przestrzennym, środowiskowym i w konsekwencji wpływać na reakcje użytkowników przestrzeni w sferze behawioralnej, sensorycznej, psychologicznej. Autorka nie zawęży obszaru poszukiwań jedynie do najszerszej podejmowanego w literaturze przedmiotu braku poczucia bezpieczeństwa wywołanego stresorami o charakterze społecznym o podłożu wiktyimizacyjnym. Temat ujmuje szerzej, mając na uwadze rozpatrzenie stresorów wynikłych z rozwiązań strukturalnych, które jednocześnie mogą powodować przeciążenie sensoryczne i wpływać na jakość korzystania z przestrzeni publicznej miast.

Podmiotem i jednocześnie w konsekwencji adresatem badań są zwłaszcza piesi użytkownicy przestrzeni publicznej miast, których styczność z badaną przestrzenią ma charakter stały (mieszkańcy), powtarzalny (praca, szkoła, zakupy, przesiadanie się), ale też czasowy dla osób, które jedynie sporadycznie odwiedzają daną przestrzeń. Powoduje to, iż ich styczność ze stresorami będzie miała zróżnicowany charakter.

Szczególnym adresatem są osoby dotknięte problemem wykluczenia przestrzennego, a w konsekwencji też społecznego, spowodowanego brakiem poczucia bezpieczeństwa. Według wniosków autorki wynikłych z własnych obserwacji i literatury przedmiotu problem wykluczenia przestrzennego będzie głównie dotyczył grup outsiderów przestrzennych. Zaliczać będziemy tutaj osoby starsze, osoby z niepełnosprawnościami, kobiety i dzieci oraz osoby wykluczone społecznie, np. osoby bezdomne. Autorka ma świadomość, iż kwalifikacja do grupy osób wykluczonych przestrzennie jest bardzo szeroka. Może być tymczasowa, długotrwała lub nawet stała, ale wyjaskrawienie tego problemu w obrębie wspomnianych grup społecznych umożliwi wyodrębnienie szerszej grupy czynników stresujących.

Zakres przestrzenny badań

Z uwagi na występowanie w literaturze fachowej wielu typologii podziału przestrzeni²⁰ publicznych autorka skoncentrowała się na dwóch typach podziału. Pierwszy z nich wynika ze statusu własności i dostępności przestrzeni – niezwykle istotnego czynnika w przypadku rozpatrywania problemów bezpieczeństwa w zabudowanej przestrzeni. Obok przestrzeni publicznej (*public*) wydziela on przestrzeń półpubliczną (*semipublic*)²¹, określaną również jako otwarta dla różnych grup społecznych, tak jak publiczna, ale poddaną społecznej obserwacji i kontroli (Newman, 1973; Czyński, 2006). Drugi podział oparto na dwustopniowej strukturze, która powiązana jest z miejscem występowania. Przewiduje on wyodrębnienie przestrzeni publicznej zewnętrznej i wewnętrznej²², nazywanych przez Lorensa (2006, za: Pluta, 2012) otwartą i dośrodkową.

Przedmiotem badań są przestrzenie zewnętrzne (na zewnątrz budynków), półpubliczne i publiczne. W zakresie skali przestrzennej badania ograniczono do skali urbanistycznej i architektonicznej. Ze względu na rozległość badanego zagadnienia autorka nie analizuje szczegółowo podmiotowego zjawiska w skali architektonicznej. Ogranicza się jedynie w tej skali do brzegowych relacji ze skalą urbanistyczną. Pozostałe odniesienia służą wyłącznie jako materiał porównawczy i tło poszukiwań.

²⁰ Według profesora Kazimierza Wejcherta (1993, za: Pluta, 2012) przestrzenie miejskie można podzielić według formy przestrzennej, funkcji, stanu technicznego, sposobu władania terenem. Dodatkowo wyszczególnia się np. kryterium zarządzania przestrzenią, społecznego oddziaływania, własności przestrzeni, rangi i zasięgu oddziaływania (Pluta, 2012).

²¹ Podział oparty na czterostopniowej strukturze przestrzeni na: przestrzeń publiczną (*public*) – ulica, rynek miejski, park; półpubliczną (*semipublic*), np. taras w kawiarni, ławka w parku, plac przed budynkiem; półprywatną (*semiprivate*), np. ogród przed domem, podwórze, sień, klatka schodowa, korytarz; prywatną (*private*), np. wnętrze mieszkania (Czyński, 2006; Newman, 1996; Gawlikowski, 1991, za: Pluta, 2012).

²² Zewnętrzna przestrzeń publiczna określa tę na zewnątrz budynków, wewnętrzna z kolei odnosi się do przestrzeni wewnątrz budynków.

Ze względu na specyfikę zjawiska i jego zróżnicowanie w zależności od wielkości jednostki osadniczej poszukiwania ograniczono do zabudowanych przestrzeni dużych miast²³.

Z uwagi na niemożliwość określenia, ze względu m.in. na różnice w warstwie kulturowej, behawioralnej, emocjonalnej, zasad uniwersalnych, możliwych do zastosowania w odmiennych lokalizacjach geograficznych, autorka ogranicza obszar badań szczegółowych do miasta, z którym ma najdłużej trwające i najmocniejsze relacje.

W zakresie badań szczegółowych analizy ograniczono do wyselekcjonowanych przestrzeni publicznych i półpublicznych (zewnętrznych) Rzeszowa. Skupiono się na przestrzeniach najmocniej towarzyszących codziennemu użytkowaniu. Istotny jest tutaj aspekt powtarzalności, wielokrotności i intensywności przebywania w danym miejscu.

Zakres czasowy

Problematyka pracy dotyczy zagadnień współczesnych i przyszłych – prognozujących. Dysertacja oparta jest również na analizie problemów zaistniałych w przeszłości, w przypadku których dystans czasowy (od kilkunastu do 60 lat) pozwala ocenić skutki podjętych wówczas działań projektowych.

1.5 Metody badawcze

Z uwagi na interdyscyplinarne podłoże tematu i konieczność analizy źródłowej w ujęciu interdyscyplinarnym konieczne było zaplanowanie metod badawczych odpowiednich dla poszczególnych składowych celów badawczych. Autorka wybrała metody i przypisane metodom techniki charakterystyczne nie tylko w obrębie dyscypliny architektura i urbanistyka, ale także właściwe dla nauk społecznych, nauk o zdrowiu i nauk o ziemi. W przypadku wyjaśniania behawioralno-emocjonalnego tła braku poczucia bezpieczeństwa w powiązaniu ze strukturami zbudowanymi w opinii autorki konieczne było zintegrowanie kilku metod badawczych i posłużenie się metodami mieszanymi w tym charakterystycznymi również dla nauk społecznych (jak kwestionariusz ankiety). Taki schemat badań był wymagany dla pełnego zweryfikowania i wnioskowania postawionej tezy i wynikłych z niej pytań badawczych. Istotnym czynnikiem wpływającym na tak dobrany schemat badań była również potrzeba weryfikacji obiektywnych wskazań przestrzennych z subiektywnymi odczuciami użytkowników.

Metodyka badań oparta na schemacie:

Zebranie danych → analiza → ocena → synteza i wnioski

Metody badawcze zastosowane w pracy to: analiza źródłowa, metody ilościowe, studium przypadku, metody jakościowe, własna metoda badawcza.

²³ Według Głównego Urzędu Statystycznego miasta są podzielone na małe (poniżej 20 tysięcy mieszkańców), średnie (20-100 tysięcy mieszkańców) i duże (powyżej 100 tysięcy mieszkańców) (stat.gov.pl).

Techniki badawcze wykorzystane w pracy: badania literaturowe, analiza i krytyka piśmiennictwa, zbieranie dokumentacji, fotografowanie, ankietowanie, korelacja, obserwacja, mapowanie.

Analiza źródłowa

Analiza literatury w celu uzyskania wiedzy na temat rozpoznania problemu poczucia bezpieczeństwa obejmowała literaturę z zakresu nauk o bezpieczeństwie (zrozumienie znaczenia bezpieczeństwa i współczesnego podejścia do zapewniania bezpieczeństwa i nakreślenia różnicy pomiędzy ogólnym podejściem do bezpieczeństwa a poczuciem bezpieczeństwa). Szeroką reprezentację badań literaturowych stanowiły publikacje z zakresu CPTED przedstawiające związki i badania z zakresu zapobiegania przestępczości poprzez projektowanie środowiskowe, ale też ewolucję podejścia do ważkości poczucia bezpieczeństwa we współczesnym świecie. Istotną grupą pozycji literaturowych były te z zakresu psychologii środowiskowej i psychologii architektury naświetlające problem korelacji czynników strukturalnych z reakcjami behawioralnymi również związanymi z poziomem poczucia bezpieczeństwa. Uzupełnienie poszukiwań literaturowych stanowiły pozycje z zakresu socjologii miasta i neuroarchitektury. Dobór literatury dotyczy kwestii wychodzących poza obszar dyscypliny architektura i urbanistyka, lecz jest to niezbędne ze względu na pełne zrozumienie tematu, określenie interdyscyplinarnych powiązań i jasne nakreślenie tła badawczego.

W ramach analizy źródłowej istotnym działaniem była krytyczna analiza tekstów agend, dokumentów planistycznych i strategicznych, dokumentów normalizacyjnych. Służyło to celowi określenia odniesienia do poczucia bezpieczeństwa w prawodawstwie wykorzystywanym w architekturze i urbanistyce.

Powyższe działania uzupełniają badania dokumentacji kartograficznej i fotograficznej w szczególności związane z przeprowadzeniem analizy struktury funkcjonalno-przestrzennej osiedla Śródmieście Północ w Rzeszowie wyznaczonego do szczegółowych badań.

W analizie źródłowej wykorzystano: publikacje zwarte, czasopisma, opisy programów wspierających formowanie bezpiecznych przestrzeni, dokumenty standaryzacyjne (obowiązujące i będące w przygotowaniu), dokumenty planistyczne i strategiczne dotyczące wybranych obszarów, materiały kartograficzne (przede wszystkim z uwagi na konieczność korelacji przestrzennej opisywanych zjawisk), materiały konferencyjne, materiały z badań terenowych: dokumentację fotograficzną, opisową, notatki własne.

Metody ilościowe

W zakresie metod badawczych ilościowych wykorzystano dane statystyczne dotyczące poczucia bezpieczeństwa i przestępczości, opracowane przez GUS i CBOS oraz Komendę Główną Policji oraz wyniki z przeprowadzonych badań partycypacyjnych (kwestionariusz ankiety). Zebrane dane pozwoliły na określenie tła badawczego poczucia bezpieczeństwa Polaków i zmapowanie przestrzeni stresorów społecznych na terenie Rzeszowa. Z uwagi na to, iż obszar badań dotyczy też stanów emocjonalnych związanych z odpowiednim kształtowaniem przestrzeni, badania

ilościowe uzupełniono o wyniki badań partycypacyjnych (kwestionariusz ankiety) przeprowadzonej wśród użytkowników badanej przestrzeni. Wnioski wynikłe z zestawienia i zmapowania danych ilościowych (kwestionariusz ankiety i dane z Krajowej Mapy Zagrożenia Bezpieczeństwa) zostały wykorzystane przy delimitacji szczegółowego obszaru badań oraz wyznaczenia lokalizacji do badań według metody własnej.

Metody jakościowe

W metodach jakościowych wykorzystano opracowanie autorskiego zestawienia stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (rozdz. 5). Powyższy zestaw przy użyciu techniki obserwacji posłużył wytypowaniu cech funkcjonalno-przestrzennych i materiałowych, które miały wpływ na ocenę badanych lokalizacji w osiedlu Śródmieście Północ. Ocena jakościowa obszaru została wykorzystana przy określeniu stopnia sprzyjania cech przestrzeni fizycznej wybranych lokalizacji stresorom przestrzennym i społecznym. Wyniki tej oceny posłużyły także do wyznaczenia stopnia korelacji pomiędzy badaniami partycypacyjnymi a oceną własną.

Studium przypadku

Szczegółowe badania przeprowadzone na terenie miasta Rzeszowa związane są z metodą studium przypadku (*case studies*). Zastosowano studia wielokrotne o charakterze porównawczym. Autorskie zestawienie stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (rozdz. 5) stanowiło podstawę do sporządzenia wielokrotnego studium przypadku. Porównanie cech charakterystycznych dla wybranych lokalizacji zestawiono w macierzy porównawczej. Opracowane na tej podstawie wnioski pozwoliły określić charakterystyczne cechy jakościowe całego obszaru w kontekście poczucia bezpieczeństwa użytkowników.

Własna metoda badawcza

Celem własnej metody badawczej było określenie rodzaju i planu badań przestrzennych wymaganych do analizowania struktury miejskiej w kontekście czynnika poczucia zagrożenia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni publicznej miejskiej. Dodatkowym celem było określenie właściwości fizycznych i funkcjonalnych przestrzeni budzących subiektywny brak poczucia bezpieczeństwa oraz określenie uwarunkowań kontekstu przestrzennego koncentracji stresorów społecznych mogących wpływać na obniżenie poziomu poczucia bezpieczeństwa.

Przeprowadzenie badań z użyciem własnej metody badawczej poprzedziła analiza przestrzenna rozmieszczenia obszarów problemowych na obszarze miasta. Analiza danych w skali miasta obejmowała działania związane z:

- kwerendą obszarów zdegradowanych i wynikłych z nich obszarów wyznaczonych do rewitalizacji według lokalnych programów rewitalizacji, w przypadku Rzeszowa sporządzonych na lata 2007–2015 i do 2023 r. (Noworól i in., 2010, Drabek i in., 2017) (zob. rozdział 4.4),

- zestawieniem i zmapowaniem stresorów społecznych w granicach administracyjnych miasta Rzeszowa na podstawie danych z Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Policja, Główny Urząd Geodezji i Kartografii [GUGiK], b.d.),
- zestawieniem i zmapowaniem wyników badań ankietowych dotyczących poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni w Rzeszowie.

Zakładanym rezultatem powyższych działań było uzyskanie informacji o ogólnym stanie poczucia bezpieczeństwa w skali miasta Rzeszowa z podziałem na najbardziej bezpieczne i najmniej bezpieczne miejsca według subiektywnej oceny użytkowników.

Na podstawie powyższych zestawień i opracowanych map wykonano delimitację obszaru wyznaczonego do badań szczegółowych z wykorzystaniem własnej metody badawczej. Wyznaczony obszar był konsekwencją powiązania wyznaczonych granic przestrzennych:

- obszarów zdegradowanych z najwyższym odstępstwem od sumarycznej wartości nagromadzenia problemów dla obszaru względem średniej dla Gminy Miasto Rzeszów,
- największego zagęszczenia i różnorodności występujących stresorów społecznych,

Dodatkową weryfikację delimitacji stanowiło określenie najwyższej ilości wskazań dla obszarów ocenionych jako niebezpieczne według subiektywnej oceny użytkowników – ankieta (część A).

Wykorzystana została metoda mieszana: studium przypadku, metoda map poznawczych, ankietyzacja. Badania były przeprowadzone przy użyciu technik badawczych jak: obserwacja, analiza urbanistyczna, korelacja, wykonanie i opracowanie dokumentacji fotograficznej, będących podstawą do szczegółowego opisu miejsc występowania stresorów przestrzennych i społecznych.

Realizację badań podzielono na trzy etapy.

Etap I – Wyznaczenie lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa – fragment osiedla Śródmieście Północ

Analiza danych w skali wyznaczonego fragmentu osiedla Śródmieście Północ obejmowała działania związane z:

- zestawieniem i zmapowaniem wyników badań ankietowych dotyczących poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni wyznaczonego fragmentu obszaru osiedla Śródmieście Północ,
- zmapowaniem lokalizacji stresorów społecznych w wyznaczonych granicach obszaru badań szczegółowych na podstawie danych z Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Policja, GUGiK, b.d.) oraz własnych obserwacji autorki,
- na podstawie powyższych działań wyznaczenie lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa.

Na podstawie zestawienia i zmapowania wyników ankiety (część B) uzyskano informacje o przestrzennym rozmieszczeniu wskazań respondentów deklarujących brak poczucia bezpieczeństwa i określających przyczynę powstania tego stanu. Do zobrazowania odpowiedzi wykorzystano metodę map poznawczych obrazujących miejsca zapisane w pamięci użytkowników jako niebezpieczne i przedstawiające zapamiętane przez użytkowników bodźce wywołujące u nich stan stresu, czyli stresory.

Do ostatecznego wyboru miejsc z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa wyznaczono lokalizacje, w których odnotowano co najmniej 5 wskazań braku poczucia bezpieczeństwa u respondentów lub były one miejscem występowania stresorów społecznych.

Etap II - Analiza lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa – fragment osiedla Śródmieście Północ²⁴

Analiza lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa obejmująca fragment osiedla Śródmieście Północ obejmowała działania związane z:

- oceną jakościową przestrzeni dla każdej z lokalizacji z wykorzystaniem autorskiego zestawienia stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych,
- oceną ilościową – zestawieniem otrzymanych w poprzednim działaniu wyników w macierzy porównawczej, wykonaniem podsumowania wyników w ramach grup: stresory przestrzenne i elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych,
- wykonaniem, dla każdej z lokalizacji, oceny stopnia koncentracji stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych.

Etap III – Weryfikacja otrzymanych wyników badań i wnioski

Ostatni etap metody własnej obejmował działania związane z:

- opracowaniem mapy poznawczej w podejściu strukturalnym Porównano stopień pokrycia wskazań poprzez zmapowanie ilości wskazań w subiektywnej ocenie użytkowników i oceny stopnia koncentracji stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych z oceny własnej,
- sprawdzeniem miary powiązania pomiędzy zmiennymi: wynikami ilości wskazań respondentów i ilości wskazań stwierdzonych na podstawie oceny własnej zestawionych w macierzy porównawczej. W tym celu wykorzystano współczynnik korelacji liniowej Pearsona,
- opracowaniem wyników otrzymanych w etapach I, II, III, synteza i zbudowanie wniosków.

²⁴ Nazwa osiedla Śródmieście Północ uległa zmianie w styczniu 2019 r. Pierwotnie obszar starszych osiedli śródmiejskich był podzielony administracyjnie na osiedle Śródmieście Północ (obszar badań autorki) i Śródmieście Południe. W styczniu 2019 r. dokonano połączenia obu osiedli i zmieniono nazwę na Śródmieście –osiedle numer I.

Opis metody mentalna mapa poczucia bezpieczeństwa

Zgodnie z założeniem przedstawionym przez Blumsona (2012, s. 413): „[s]truktura mentalnej reprezentacji przypomina raczej mapę niż język”. Jako metodę zobrazowania i płaszczyznę porównawczą pomiędzy obiektywnie i subiektywnie stwierdzonymi stresorami przestrzeni miejskiej wybrano mapowanie. Dovey i in. (2018, b.s.) akcentują: „[m]apowanie miejskie konstruuje wzajemne powiązania pomiędzy sposobami postrzegania, pojmowania i życia w mieście; i może ujawnić możliwości transformacji miejskiej”.

Jak wyjaśnia Hauziński (2003, s. 30–31), mapy poznawcze „stanowią [...] odzwierciedlenie właściwości przestrzennych i społecznych środowiska” i przedstawiają „całościowy zapis wiedzy o związkach między bodźcami a reakcjami, jednostką a otoczeniem”. Gendźwił (2009) wyszczególnia dwa ujęcia map poznawczych. Pierwsze wywodzi się z podejścia Kevina Lyncha (1960/2011) i odnosi się do zobrazowania przestrzeni utrwalonej w pamięci. Określa je mianem strukturalnego. Drugie podejście, określone jako ewaluatywne, to ujęcie wartościowania składników przestrzeni. Zostało ono wywołane w publikacji *On mental maps* Goulda (Gendźwił, 2009).

Podejście strukturalne Kevina Lyncha (1960/2011) opierało się na metodach: wywiadu dotyczącego obrazu środowiska użytkowników przestrzeni oraz oceny środowiska dokonanej przez zapoznanych z pojęciami obrazowości miasta obserwatorów. Mapy zapisane na podstawie wywiadu i wizji lokalnej ukazywały obrazowość miasta z podziałem na częstotliwość wykazywania danego elementu i jego kategorię (tu: drogi, krawędzie, węzły, rejony, punkty orientacyjne). Dane uzyskane z obu map poznawczych, opartych na wskazaniach obiektywnych eksperckich i subiektywnych użytkowników zestawiono i porównano stopień pokrycia wskazań²⁵.

Podejście ewaluatywne, jak określa Gendźwił (2009), to psychologiczne właściwości przestrzeni określone poprzez badanie preferencji przestrzennych wyróżnionych podczas wartościowania obiektów.

Autorka w niniejszej pracy przyjmuje wykonanie mapy poznawczej opartej na podejściu strukturalnym. W ramach podejścia strukturalnego zestawiono i porównano wyniki oceny własnej oraz subiektywnych wskazań użytkowników przedstawiające percepcję ocenianej przestrzeni.

1.6 Struktura pracy

Niniejsza praca składa się z siedmiu zasadniczych rozdziałów. Strukturę pracy przedstawiono na schemacie (rys.1.6.1).

Rozdział 1 – Wstęp – to część wprowadzająca, w której przedstawiono motywy podjęcia tematu, uzasadniono potrzebę podjęcia tematu, nakreślono aktualność problematyki, określono problem naukowy, tezę i cel pracy, a także sprecyzowano przedmiot i zakres badań, omówiono metody badawcze i zaprezentowano strukturę pracy (rys. 1.7.1).

²⁵ W publikacji Lynch (1960/2011) przedstawia badania przeprowadzone w Bostonie, Jersey i Los Angeles.

Rozdział 2 – Pojęcia i podejścia – ma na celu uporządkowanie i ułatwienie odczytywania pracy. Wyjaśniono w nim najważniejsze pojęcia użyte w tekście rozprawy. Z uwagi na nieściśłości w tłumaczeniach wybrane pojęcia przedstawiono w formie tabelarycznej w języku polskim i angielskim oraz zamieszczono spis akronimów użytych w pracy.

Rozdział 3 – Stan badań i literatura – rozdział, w którym autorka odpowiada na pytanie badawcze: Czy i w jaki sposób czynnik poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni jest uwzględniany we współczesnych badaniach, programach i działaniach w obszarze polityki miejskiej?

W ramach omówienia stanu badań odniesiono się do ogólnego przedstawienia problemu bezpieczeństwa i proponowanych podejść oraz do kategoryzacji i typizacji pojęcia bezpieczeństwo. Omówiono jego progresywną naturę oraz najistotniejsze współcześnie ujęcia. Na tle ogólnego podejścia nakreślono charakter i sposób rozumienia pojęcia poczucie bezpieczeństwa. Ponadto przedstawiono stan badań nad bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w obszarze nauk społecznych, nauk o zdrowiu, nauk inżynierjno-technicznych, jak architektura i urbanistyka, a także szeroko omówiono najrozleglejš przedstawione w literaturze podejście do bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa w kontekście międzynarodowej strategii *Crime Prevention Through Environmental Design*.

Rozdział 4 – Uwarunkowania prawne – jest kontynuacją odpowiedzi na pytanie badawcze podjętej w rozdziale 3. Rozdział ma na celu przedstawienie współczesnego podejścia do bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej ze szczególnym odniesieniem do stanu poczucia bezpieczeństwa w miejskiej polityce na czterech poziomach legislacji: międzynarodowym, europejskim, krajowym i lokalnym (Rzeszów).

Rozdział 5 – Czynniki stresotwórcze w przestrzeni zbudowanej – zamyka część teoretyczną pracy. Podstawą jego konstrukcji jest odpowiedź na pytanie: Jakie właściwości elementów strukturalnych przestrzeni zbudowanej miejskiej mogą wpływać na poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni?

Autorka przedstawiła pojęcie stres i model stresu środowiskowego wyznaczający podstawę podejścia do problemu poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej. W drugiej części rozdziału omówiono poszczególne stresory w kategoriach przestrzennych oraz uwarunkowania przestrzenne stresorów społecznych. Zwięźle scharakteryzowano stresory środowiskowe, które stanowią tylko tło badań. W podsumowaniu rozdziału opracowano w tabelarycznym autorskim zestawieniu stresory przestrzenne i elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych.

Rozdział 6 – Analiza kształtowania przestrzeni miejskiej w kontekście poczucia bezpieczeństwa użytkowników na przykładzie Rzeszowa – metoda studium przypadku. Rozdział 6 to prezentacja studium przypadku z wykorzystaniem własnej metody badań. Podmiotem studium jest Rzeszów ze szczególnym uwzględnieniem fragmentu osiedla Śródmieście Północ. Obszar badań szczegółowych wyznaczono na podstawie nasilenia problemów i delimitacji obszaru zdegradowanego określonego w Lokalnym Programie Rewitalizacji dla Gminy Miasto

Rzeszów do roku 2023 oraz lokalizacji stresorów społecznych pozyskanych z Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa. Wskazanie to zweryfikowano na podstawie wyników własnych badań ankietowych. Badania na wyznaczonym obszarze przeprowadzono według własnej metody badawczej opisanej w podrozdziale 1.5. Obejmowały one ocenę jakościową dwunastu wyznaczonych lokalizacji z wykorzystaniem autorskiego zestawienia stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych. Wyniki zestawiono w macierzy porównawczej.

W końcowym etapie działań dokonano weryfikacji otrzymanych wyników badań i opracowano wnioski. Przy weryfikacji badań wykonano mapę poznawczą ukazującą stopień pokrycia wskazań subiektywnej oceny użytkowników i oceny własnej. W końcowym etapie weryfikacji badań wykonano, przy użyciu korelacji liniowej Pearsona, sprawdzenie miary powiązań pomiędzy zmiennymi pozyskanymi z badań ankietowych i oceny własnej.

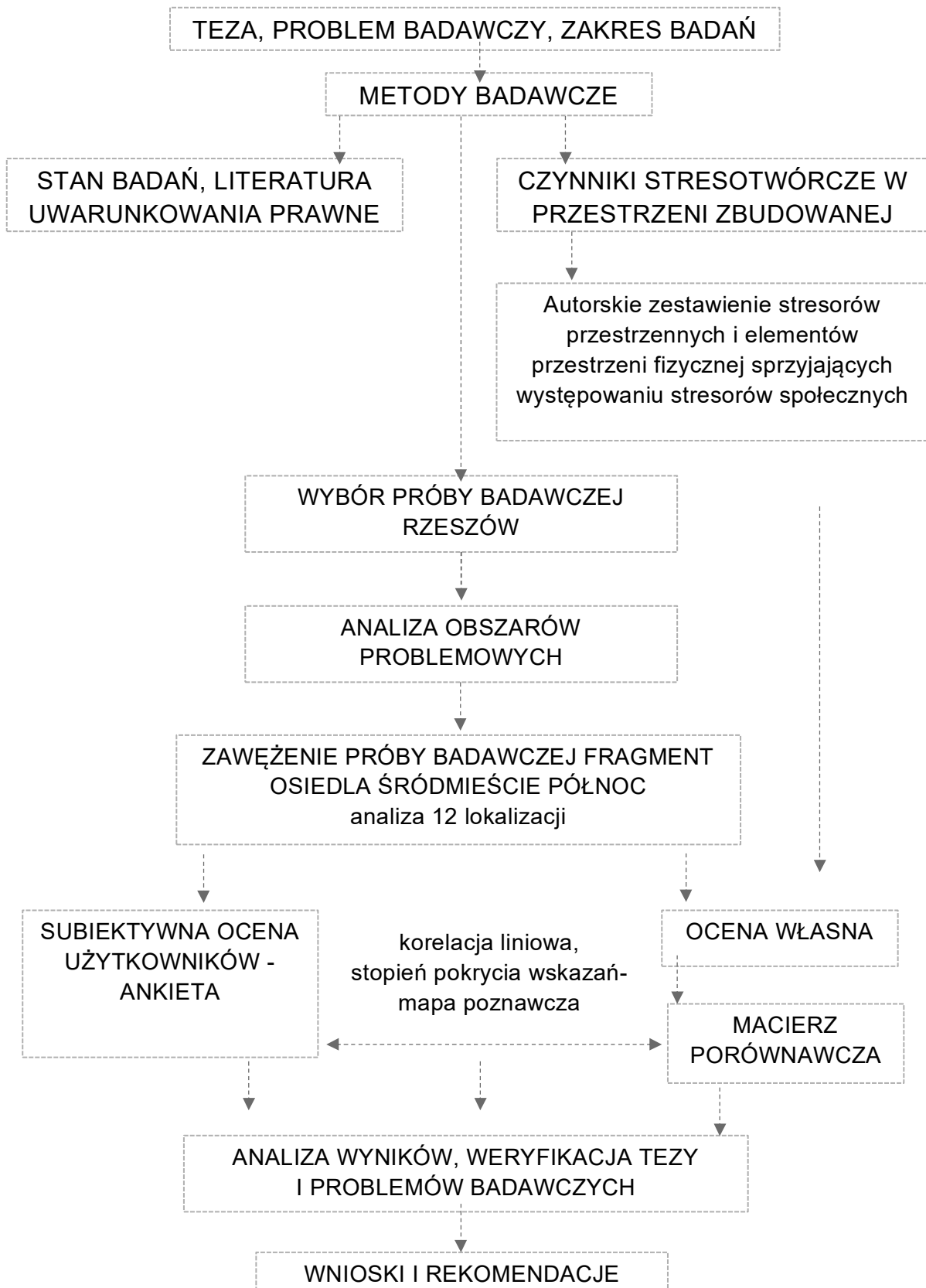
Redakcja tak zarysowanego rozdziału pozwoliła udzielić odpowiedzi na pytanie badawcze: jaka jest korelacja czynników stresogennych obiektywnie stwierdzonych z subiektywnymi odczuciami użytkowników przestrzeni?

Podjęcie przyjęte w tej części pracy pozwoliło wstępnie określić obszary, w których są konieczne przeobrażenia struktury fizycznej miasta, co w konsekwencji pozwoli na redukcję zbyt wysokich wymagań przystosowawczych użytkowników przestrzeni publicznej.

Rozdział 7 – Zakończenie – stanowi syntezę uzyskanych wyników badań. W tej części zweryfikowano słuszność tezy założonej we wstępie pracy oraz podano odpowiedzi na pytania badawcze. Opracowano ostateczne wnioski podsumowujące wyniki przeprowadzonych badań.

Rysunek 1.6.1

Schemat struktury pracy

Źródło: opracowanie własne

2. POJĘCIA I PODEJŚCIA

Objaśnienie najważniejszych pojęć

Podejścia

Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim

Spis najważniejszych akronimów

2.1 Objaśnienie najważniejszych pojęć

Poczucie bezpieczeństwa

Na podstawie podejścia Freia (1977, za: Zięba, 2012) można stwierdzić, iż stan poczucia bezpieczeństwa jest korelacją dwóch czynników: subiektywnego (prawidłowej perspektywy percepcji zagrożenia odzwierciedlającej realny stan rzeczy) i obiektywnego (rzeczywistego nieznacznego zagrożenia zewnętrznego podmiotu) (zob. rozdz. 3, pkt 3.1).

Stres

Stres jest reakcją organizmu na wszelkie stawiane mu żądania, wymagającą od organizmu przystosowania się do zakłócenia, wypracowaną przez człowieka z powodu chęci powrotu do odczucia normalności.

Stres środowiskowy

Stres środowiskowy obejmuje istnienie elementów środowiska, które mogą negatywnie wpływać na dobrostan jednostki i mają działanie awersyjne. Elementy te określa się jako materialne parametry środowiska występujące w formule środowiska fizycznego, obok kształtowania przestrzeni i lokalizacji obiektów.

Stresor

„Bodźce prowokujące stan stresu” (Niezabitowski, 1996), nazywane stresorami, powodują reakcję organizmu człowieka określaną mianem stresu.

Stresory środowiska fizycznego

Stresory środowiskowe, stresory przestrzenne (strukturalne), stresory społeczne, zmienne projektowe.

Lęk przed przestępczością

(*insecurities about crime, fear of crime*)

To brak poczucia bezpieczeństwa w obliczu przestępczości.

2.2 Podejścia

Crime Prevention Through Environmental Design [CPTED]

Prewencja kryminalna poprzez kształtowanie przestrzeni to strategia opracowana przy udziale ekspertów z wielu obszarów wiedzy, dążąca do ograniczenia lub wyeliminowania przestępczości poprzez odpowiednie kształtowanie przestrzeni zbudowanej. Działanie programu CPTED (czyt. *sep-ted*) mają wzmocnić nie tylko zasady określające odpowiednie kształtowanie środowiska, ale też korelację tych zasad z odpowiednim kształtowaniem relacji społecznych. Wzmacnianie poczucia wspólnoty wśród mieszkańców wpływa na kontrolę terytorialną, tym samym ograniczając przestępczość i strach przed nią (EDOCA, SVOB, 2002; www.cpted.net).

Gregory Saville²⁶ (Rau, 2021) proponuje następujący podział faz podejścia CPTED:

- era społeczności (*community era*): lata 60. XX w., publikacje Jane Jacobs, Elizabeth Woods;
- narodziny CPTED (*CPTED birth*): lata 70. XX w., publikacje Oscara Newmana, C. Ray Jeffreya;
- I generacja CPTED, era akademicka (*academic era*): lata 80. XX w., publikacje geografów, kryminologów środowiskowych, skoncentrowanie działań na fizycznym wzmacnianiu celu, system zamkniętych osiedli ograniczający włączenie ludzi w działania, przez wielu dzisiaj uważany za mocno wykluczający wiele grup społecznych;
- II generacja CPTED²⁷ (*second generation*): lata 90. XX w., publikacje Tima Crowa, rewizja podejścia Oscara Newmana, utworzenie międzynarodowej organizacji ICA²⁸;
- era ICA: lata 00. XXI w.;
- zielony nurt (*green move*): lata 10. XXI w.

Najnowszym podejściem ICA, stosowanym już od około 5 lat, jest wprowadzenie struktury parasolowej (*umbrella structure*), mocno włączającej spójność, wniknięcie w lokalne struktury. Saville sugeruje konieczność istnienia nie tylko organizacji na poziomie regionalnym o znacznym zasięgu terytorialnym, ale grup lokalnych rozumiejących miejscowy kontekst, znających lokalne prawo. Struktura ta wprowadza również możliwość zaangażowania się na różnych poziomach współpracy – formalnej i nieformalnej (Rau, 2021).

W CPTED wyróżniane są dwie koncepcje: fizyczna (CPTED I generacji) i społeczna (CPTED II generacji) (International Organization for Standardization [ISO], 2021).

I generacja CPTED (rys. 2.2.1)

- Wzmocnienie terytorialne, terytorialność (*territorial reinforcement, territoriality*)²⁹ (patrz: rozdział 5.2.)

Według Cozensa i in. (2005) to główna koncepcja CPTED, na której opierają się pozostałe. Odpowiedni podział przestrzeni wspomaga odpowiednie wyznaczenie celu, przeznaczenia danej przestrzeni i określenie dopuszczalnych wzorców użytkowania. Te cechy wspomagają nadzór nad tą przestrzenią. Jak wskazuje zapis w normie ISO (2021), terytorialność ma wzmacniać poczucie odpowiedzialności za określoną granicami przestrzeń i prowadzić do większej troski o nią. Jak twierdzą Brown i Altman (1981, za: Cozens i in., 2005), najefektywniejsza terytorialność jest

²⁶ Gregory Saville – Amerykanin (USA), współzałożyciel i pierwszy prezydent ICA w 1996 r., międzynarodowej organizacji CPTED, urbanista i kryminolog, pierwszy kryminolog z wykształceniem urbanistycznym, który rozpoczął wprowadzenie strategii CPTED w Kanadzie. Podczas pracy na Uniwersytecie Stanowym na Florydzie współpracował z C. Ray Jeffreyem, jednym z twórców strategii CPTED. Twórca programu *Safe Growth* związanego z wprowadzeniem metody planowania bezpiecznego sąsiedztwa (Rau, 2021; https://www.linkedin.com/in/gregory-saville-60812820?original_referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F).

²⁷ Konferencja ICA w Orlando w USA w 1997 r. (The International Crime Prevention Through Environmental Design Association [ICA], b.d.).

²⁸ Konferencja założycielska ICA w 1996 r. w Calgary (Kanada) (ICA, b.d.).

²⁹ Najnowszym terminem jest *wzmocnienie terytorialne* (ISO, 2021), *terytorialność* jest starszym ujęciem, ale często jeszcze przywoływanym w publikacjach (Cozens i in. 2005).

na poziomie lokalnym, ale jej podział będzie zróżnicowany pomiędzy odmiennymi kulturami, grupami społecznymi, a nawet dzielnicami (Merry, 1981, za: Cozens i in., 2005). Docelowym działaniem terytorialności ma być zniechęcenie nielegalnych użytkowników do przebywania na danym terenie. Granice własności przestrzeni mogą określać zarówno symboliczne, jak i fizyczne bariery (Cozens, Love, 2015).

- Naturalny nadzór (*natural surveillance*)

Metody nadzoru dzielone są na nieformalne/naturalne i formalne/zorganizowane (Cozens i in., 2005; Cozens, Love, 2015) lub według zbliżonego do pierwszego trójstopniowego podziału na nadzór zorganizowany (*organized surveillance*), mechaniczny (*mechanical*) i naturalny (*natural*) (Crowe, Fennelly, 2013). Pierwotnie głównie zwracano uwagę na nadzór formalny, sprawowany przez patrole policyjne lub ochronę przy sklepach, oraz na nadzór mechaniczny, zapewniany poprzez odpowiednie oświetlenie i instalację kamer. Obecnie jednak, jak zauważają Crowe i Fennelly (2013), nie odrzucając pierwszych dwóch form, główny nacisk kładzie się na naturalne techniki zapobiegania przestępczości i wykorzystanie naturalnych możliwości, jakie stwarza środowisko. Tym samym w nowszym podejściu, przedstawianym również w normie ISO 22341:2021, w sześciu strategiach podejścia fizycznego CPTED wymieniany jest na pierwszym miejscu nadzór naturalny (*natural surveillance*). Sprawowany jest on poprzez nieformalnych strażników, takich jak mieszkańcy, przechodnie, kupujący. Sprzyja mu odpowiednio zaprojektowana przestrzeń, zapewniająca kontakt wzrokowy pomiędzy budynkami, budynkami a zewnętrzną przestrzenią, realizowany poprzez odpowiednie odległości, skierowanie okien w stronę przestrzeni zewnętrznej, usytuowanie wejść od strony publicznych przestrzeni i odpowiedni poziom oświetlenia. Strategia ta jest mocno wspierana przez strategię terytorialności. Na konieczność naturalnego nadzoru zwracała już uwagę Jacobs, określając to bardzo nośnym terminem *oczy ulicy*. Wyróżnił tę metodę w swoim podejściu do przestrzeni bronionych również Oscar Newman (1973).

Nadzór ma być sygnałem dla potencjalnego przestępcy o zwiększonej możliwości ryzyka w obserwowanym terenie. Ma on stworzyć wrażenie, że przestępcy są obserwowani, nawet jeśli nie są (Armitage, 2016).

Jak wskazują liczne badania, metoda nadzoru nie jest w pełni skuteczna we wszystkich przestrzeniach. Na przykład metody nadzoru mechanicznego za pomocą CCTV są efektywne w przestrzeniach zagrożonych kradzieżami, ale już nie w pełni podczas napadów (Armitage, 2000, za: Cozens i in., 2005), i należy je wprowadzać w odpowiednim miejscu i warunkach (Wilson i Sutton, 2003, za: Cozens i in., 2005). Jak podsumowują Cozens i in. (2005), metody nadzoru naturalnego, mechanicznego i formalnego okazały się jednak skuteczne w ograniczeniu przestępczości, ale i lęku przed przestępczością.

- Naturalna kontrola dostępu (*natural access control*)

Według ISO (2021) koncepcja ta koncentruje się na zmniejszeniu możliwości popełnienia przestępstwa poprzez zwiększenie percepcji ryzyka u przestępców oraz utrudnienie wstępu nieautoryzowanym użytkownikom (Crowe, Fennelly, 2013). Podobnie jak strategia nadzoru, dzielona jest według Cozensa i in. (2005) na

nieformalną/naturalną, formalną/zorganizowaną i mechaniczną, a Crowe i Fennelly (2013) wyróżniają kontrolę dostępu naturalną, formalną i mechaniczną. Naturalna kontrola dostępu jest zapewniona poprzez odpowiednie zdefiniowanie przestrzeni i znajomość wzorców ruchu (Cozens, 2016), formalna – poprzez strażników, a mechaniczna realizowana jest za pomocą wzmocnień typu zamki, blokady, elektroniczna kontrola dostępu. W kontroli dostępu istotne jest przejrzyste określenie sytemu wejść i wyjść (Cozens, 2016). Naturalna kontrola dostępu wzmocniana jest przez prawidłowy podział terytorialny (przestrzenie publiczne, półpubliczne, półprywatne i prywatne) oraz odpowiednio wprowadzone rozwiązania projektowe w formie ogrodzeń, słupków, ścian, znaków, oznaczeń poprzez zróżnicowanie nawierzchni, oświetlenia (Cozens, 2016), podziału parkingów na strefy dla określonych użytkowników, ograniczenie liczby wyjazdów/wjazdów (Crowe, Fennelly, 2013). Cozens (2016) zaleca wprowadzenia oznaczeń, które informują o podziale na strefy nieograniczone, kontrolowane i ograniczone.

- Wzmocnienie miejsca/wzmocnienie celu (*site hardening/target hardening*)

Wzmocnienie celu jest strategią z mocnym poparciem w regułach CPTED, a szczególnie *Rational Choice Theory*. Zakłada ona, iż przestępca dokonuje oceny ryzyka i opłacalności podjęcia działania. Zwiększenie kosztów i zmniejszenie korzyści poprzez wzmocnienie celu zmniejsza prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa (Gibson, 2016). Wzmocnienie jest powiązane z kontrolą dostępu, jednak wprowadza mocniej sformalizowane formy zabezpieczenia, jak płoty, bramy, zamki, blokady, wzmocnione szkło, systemy alarmowe. Jednocześnie jest to też mocno dyskutowana strategia z uwagi na silny jej wpływ na efekt twierdzy (ISO, 2021). Przyczynia się to do wycofywania mieszkańców poza bariery fizyczne i osłabia znacznie samokontrolę środowiska (Cozens i in., 2005). Jak określa zapis w ISO (2021), jest czasem nazywane kontrolą dostępu w skali mikro.

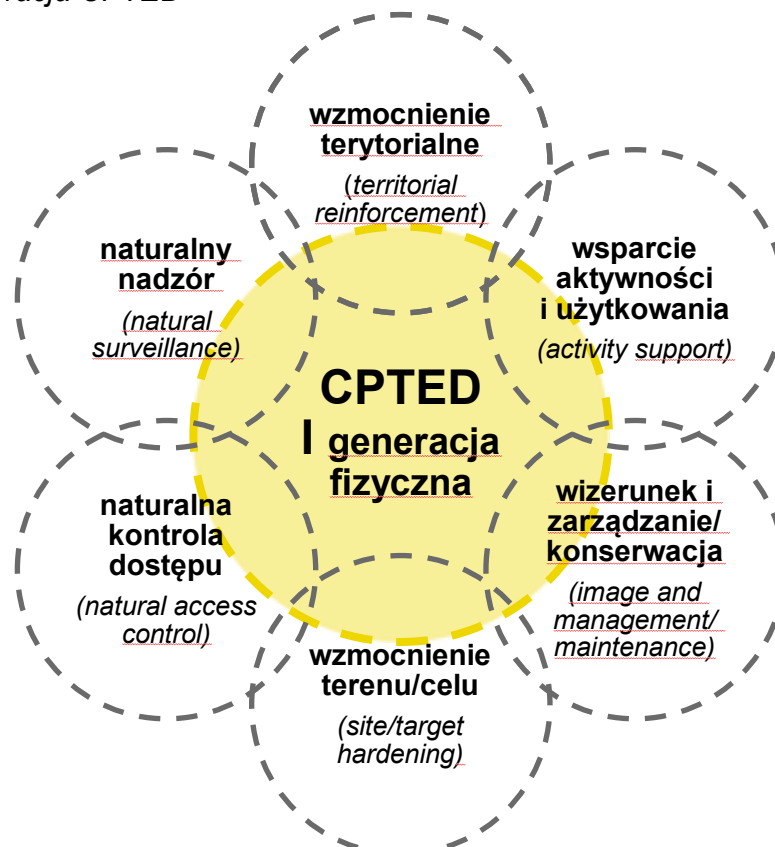
- Wizerunek i zarządzanie/konserwacja (*image and management/maintenance*)

Wilson we wstępie do książki *Wybite szyby* (Kelling, Coles, 2000/1996) zauważa, iż „nieład i bałagan mogą opanować społeczności lokalne, co w rezultacie może doprowadzić do znalezienia się tychże w orbicie najróżniejszych działań przestępczych” (s. 9). Promowanie dobrego wizerunku i rutynowa, stała konserwacja środowiska zbudowanego przekazują sygnał do wszystkich użytkowników przestrzeni (ISO, 2021). Działanie to prowadzi do ograniczenia przestępczości i strachu przed przestępczością, a także użytkownika terenu zgodnie z jego przeznaczeniem. Zadbany wizerunek i odpowiednie utrzymanie przestrzeni powodują pozytywne efekty behawioralne motywowane emocjami (Cozens, 2016). Z kolei zaniedbane otoczenie może wpływać na wzrost lęku w przestrzeni (Ross, Mirowsky, 1999, za: Cozens i in. 2005). Opuszczona, źle utrzymana przestrzeń jest sygnałem, że żadna z grup społecznych nie bierze za nią odpowiedzialności (Cozens, 2016). Podkreśla to wypowiedź Lee Rainwatera wynikła w dyskusji o mieszkańcach Pruitt-Igoe, przytoczona przez Oscara Newmana (1973, s. 106): „Obecność nieludzkich zagrożeń daje druzgocące poczucie, że żyją w niemoralnym i niekontrolowanym świecie. [...] ich fizyczny świat mówi im, że są gorsi i źli równie skutecznie jak ich interakcje międzyludzkie”. Istotne w tej strategii są: wysoka

dbałość o przestrzeń i szybkie interwencje w naprawie i likwidowaniu zniszczeń, np. zaśmiecaniu terenu, likwidowaniu nielegalnych graffiti, poprawianiu widoczności poprzez dbałość o krzewy. Jednym ze słynniejszych programów mocno promujących tę strategię była teoria *wybitych szyb* Jamesa Wilsona i Georga Kellinga, zastosowana m.in. w Nowym Jorku, wprowadzana też na zdewastowanych przedmieściach Detroit.

Rysunek 2.2.1

I fizyczna generacja CPTED

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ISO (2021).

- **Wsparcie aktywności i użytkowania (*activity support*)**

Zadaniem strategii jest projektowanie celowego wsparcia, formalnego i nieformalnego, aby zwiększyć legalne aktywności jednostek w przestrzeni półpublicznej i publicznej oraz legalne użytkowanie (Cozens, 2016). Realizacja strategii dokonuje się poprzez odpowiednie oznakowanie przestrzeni zachęcające do pożądaných zachowań we wskazanych miejscach. Istotne jest tutaj działanie polegające na umieszczeniu potencjalnie niebezpiecznych, zagrożonych przestępczością punktów (np. bankomaty/wpłatomaty) w miejscach bezpiecznych, z aktywnym nadzorem (ISO, 2021). Powodzenie strategii jest oparte na założeniu, iż większa liczba legalnych użytkowników zwiększa możliwość ujawnienia niepożądanych działań (Cozens, 2016). Jednocześnie Cozens i in. (2005) zwracają uwagę, iż zwiększenie aktywności i liczby pieszych w przestrzeni wpływa na redukcję wielu negatywnych zachowań, ale może też wspierać aktywność innych, np. kradzieże kieszonkowe. Wspieraniu aktywności służy również ograniczenie

podziału przestrzennego opartego na konkretnej aktywności i zwrócenie się w stronę mieszanego przeznaczenia przestrzeni (Poyner, Webb, 1991; Pettersson, 1997, za: Cozens i in., 2005). W przypadku tej strategii podnoszona jest także kwestia sporu z jedną z zasad Nowego Urbanizmu. Według założenia CPTED należy ograniczyć liczbę dróg ucieczki, podczas gdy Nowy Urbanizm zaleca jak największą przepływowość przestrzeni w celu zmaksymalizowania aktywności.

II społeczna generacja CPTED (rys. 2.2.2)

II generacja CPTED, określana mianem społecznej, była odpowiedzią na krytykę CPTED I generacji za fizyczny determinizm i pomijanie czynników społecznych (Cozens, Love, 2015). Saville i Cleveland (1997) zarzucają fizycznemu podejściu oparcie się na niekompletnych praktykach i brak uwzględnienia holistycznego podejścia do teorii ludzkich zachowań. Według nich zaczynamy badania od cech środowiska fizycznego, ale na koniec i tak musimy rozpatrzeć aspekt społeczny środowiska, ze szczególnym uwzględnieniem struktury zachowań.

Autorzy artykułu (Saville, Cleveland, 1997) wygłoszonego na konferencji w Orlando, uznanego za przełomowy i wytyczający podejście II generacji, wskazują na podejście CPTED realizowane w Holandii, gdzie mocno zainspirowano się i uwzględniono w lokalnej strategii wzorce Christophera Alexandra.

Podejście II generacji opiera się na czterech kluczowych społecznych strategiach: spójności społecznej, kulturze wspólnoty, łączności społecznej i prognozy wydolności (ISO, 2021).

- Spójność społeczna (*social cohesion*)

Spójność społeczna jest centralnym elementem podejścia społecznego. Skupia się ona na „rozpoznawaniu, wspieraniu i celebrowaniu różnorodności społeczności”³⁰ (Cozens, Love, 2015, s. 5). Opiera się na wspieraniu zrozumienia i wzajemnego szacunku do różnorodności jednostek i grup, co przyczynia się do mocniejszego poczucia przynależności i rozwoju pozytywnych relacji (Cozens, Love, 2015; ISO, 2021).

- Łączność społeczności (*social connectivity*)

Dobrze zintegrowana, umocniona społeczność przejawia mocniejsze poczucie miejsca. Jest to niezbędna cecha społeczności przy wprowadzaniu programów współpracy z organizacjami, agencjami. Jednocześnie łączność gwarantuje lepszą samokontrolę społeczną, co w konsekwencji zniechęca do działań przestępczych (Cozens, Love, 2015; ISO, 2021).

- Kultura społeczności (*community culture*)

Kultura społeczności w praktyce przejawia się we wspólnej organizacji spotkań, festiwali w ramach pewnej grupy. Pielęgnowanie więzi społecznych prowadzi do wyższego odczuwania terytorialności (ISO, 2021). Według założeń strategii powinna się przyczyniać do pozytywnych zachowań, dobrego nastawienia do wspólnoty. Niestety, jak zwraca uwagę Paul Cozens (2016), może też w niektórych społecznościach prowadzić do wykluczenia wybranych społeczno-ekonomicznych grup.

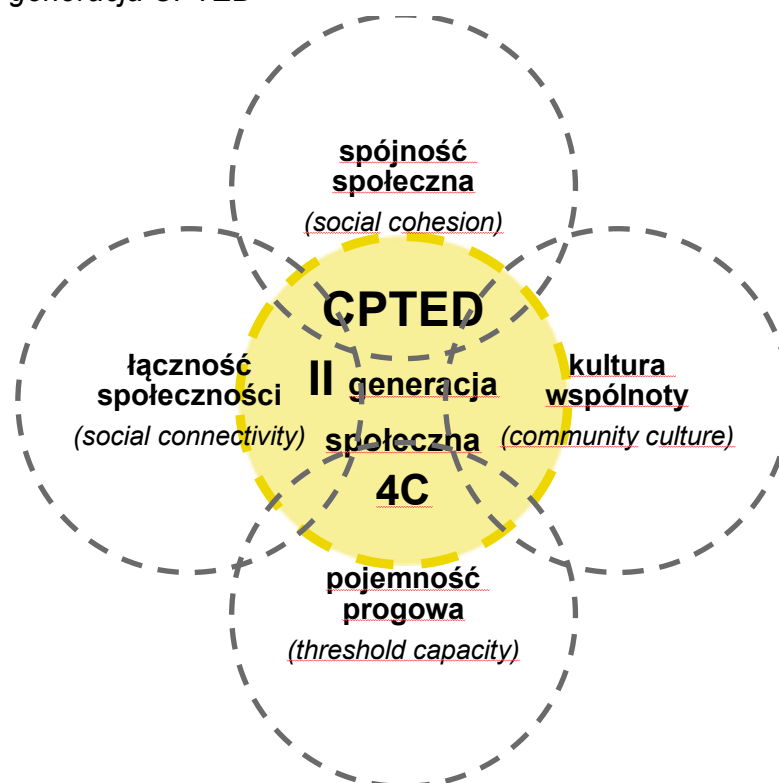
³⁰ W oryginale: „recognizing, supporting, and celebrating community diversity”.

- Pojemność progowa (*threshold capacity*)

Pojemność progowa służy lepszemu utrzymaniu ekosystemu społeczności lokalnej. Sprzyja lepszemu wykorzystaniu terenu, działaniom w ludzkiej skali i trosce o pieszego (ISO, 2021). Osiągnięcie punktu krytycznego i przekroczenie pojemności progowej mogą prowadzić do zaburzenia funkcjonowania społeczności, a w dalszej perspektywie do wzrostu przestępczości oraz strachu przed przestępczością (Saville, 1996, za: Cozens, Love, 2015). Odmiennym przykładem jest niedobór spowodowany nadmierną migracją z obszaru i zwiększająca się liczba pustostanów, degradacja wizerunku dzielnicy, co prowadzi do wandalizmu (Cozens, Love, 2015) lub innych działań przestępczych.

Rysunek 2.2.2

II społeczna generacja CPTED

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ISO (2021).

III generacja CPTED

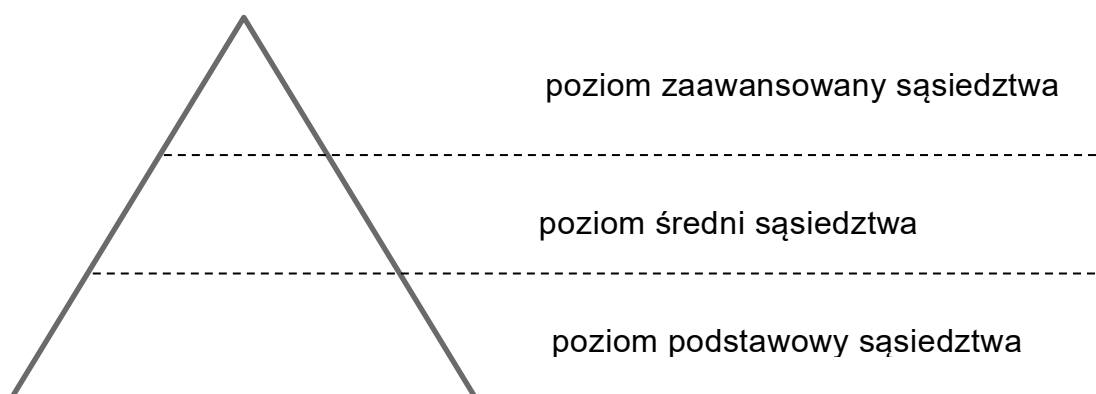
III generacja CPTED wyrosła z krytyki zbyt redukcjonistycznego podejścia wcześniejszych generacji, a szczególnie fizycznej, zdystansowanej do zdrowia środowiskowego i rozwoju urbanistycznego. Publikacją zakreślającą jednoznacznie ramy CPTED III generacji jest artykuł Mihinjac i Savilla (2019) *Third-Generation Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED)*. Określa on strukturę bazową najnowszego podejścia. Autorzy artykułu podkreślają, iż bazą najnowszego podejścia jest czerpanie z najnowszych osiągnięć nauk kognitywnych, behawioralnych i o środowisku, i włączenie do badań CPTED dociekań dotyczących jakości i satysfakcji z otoczenia. Już w 2016 r. Paul Cozens (2016) postulował potrzebę łączenia badań nad ryzykiem przestępczości i wpływem działań przestępczych z nowymi, innymi ocenami środowiskowymi.

Nie oznacza to, że wcześniejsze osiągnięcia są całkowicie odrzucane. III generacja akceptuje strategię nadzoru i kontroli oraz efektywnego projektu fizycznego i spójności społeczno-kulturowej z wcześniejszych dwóch podejść (MIT, 2011, za: Mihinjac, Saville, 2019). W nowym podejściu rozpatrywana jest istota żywotności (*liveability*), która bezpieczeństwo integruje i uzależnia od pozostałych swoich wskaźników. Koncepcja III generacji zakłada, iż wolność od strachu i wiktymizacji³¹ może być osiągnięta poprzez zapewnienie odpowiednich warunków życia w mieście, wyższych niż podstawowe, związane z zapewnianiem dostępu do żywności i schronieniem.

CPTED III generacji przedstawia poziomy żywotności sąsiedztwa w układzie hierarchicznym (rys. 2.2.3).

Rysunek 2.2.3

Poziomy żywotności sąsiedztwa – III generacja CPTED

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mihinjac i Saville (2019).

Poziom najniższy związany jest z zapewnieniem jedynie podstawowych potrzeb, niezbędnych usług i infrastruktury. W takim sąsiedztwie nie występuje spójność społeczna, przestrzeń najczęściej charakteryzuje wysoka dysfunkcyjność oraz wysoki poziom przestępczości i strachu przed nią.

Poziom średni charakteryzuje raczej przeciętna aktywność społeczna. Takie sąsiedztwo cechuje jednak możliwość pewnej realizacji potrzeb społecznych. Przestępczość i strach przed nią są raczej niskie.

Najwyższy, docelowy poziom odznacza się wysoką spójnością społeczną, możliwością realizacji potrzeb bezpieczeństwa, zdrowia i pełną możliwością działań prospołecznych. Takie sąsiedztwo charakteryzuje niski poziom przestępczości i strachu przed nią (Mihinjac i Saville, 2019).

Układ ten odzwierciedla także podejście hierarchiczne do wzajemnego układu wszystkich trzech generacji CPTED. Pierwszy poziom wiąże się z pierwszą, fizyczną generacją i zapewnieniem podstawowej potrzeby bezpieczeństwa, drugi – ze społeczną, kojarzy ze średnimi potrzebami psychologicznymi, dobrą spójnością

³¹ Wiktymizacja to „proces przekształcania się potencjalnej ofiary w ofiarę faktyczną”. Rozróżniamy wiktymizację pierwotną i wtórną. Pierwsza oznacza konsekwencję doznania krzywdy. Wpływ przestępstwa na ofiarę zależy od jej subiektywnej oceny i konstrukcji psychicznej. Wiktymizacja może też być pośrednia, doznana przez świadków zdarzenia. Druga, wtórna wiktymizacja występuje w przypadku odczucia krzywdy w wyniku nieakceptowania przez środowisko, niezrozumienia ofiary przestępstwa (Policja, Działowo, b.d.).

społeczną i skutecznością społeczną, a ostatnia, trzecia generacja zapewnia ponadto transcendencję i możliwość samorealizacji.

Safe growth

Safe growth (Saville, 2018) to przejście od zapobiegania przestępczości do idei bezpiecznego sąsiedztwa. Łączy idee CPTED z planowaniem sąsiedztwa, realizowany jest w sposób oddolny, od współpracy z mieszkańcami, właścicielami lokalnych sklepów, funkcjonariuszami lokalnej policji. Podejście to jest wdrażane w wielu krajach: Nowej Zelandii, Australii, Szwecji, Kanadzie, USA.

Smart Cities

Smart Cities jest jedną z najmocniejszych i jednocześnie najnowszych koncepcji zarządzania przestrzenią miejską. W znacznym stopniu wpływa na poziom bezpieczeństwa i na poczucie bezpieczeństwa mieszkańców. Miasta zarządzane z wykorzystaniem najnowocześniejszych technologii komunikacyjno-informacyjnych dążą do poprawy konkurencyjności, kreatywności, innowacyjności, atrakcyjności (Moch, 2019). Banach (2018) i Moch (2019) zwracają uwagę, iż przy znacznym poziomie wprowadzonych zmian wyłaniają się nowe zagrożenia. Moch zwraca uwagę, iż o ile bezpieczeństwo technologiczne jest na wysokim poziomie w inteligentnych miastach, to już bezpieczeństwo publiczne i jednostkowe jest jeszcze niedostatecznie rozwinięte. Moch wymienia przykłady wpływu *Smart Cities* na lepsze funkcjonowanie struktury bezpiecznych miast. Są to:

- monitorowanie przemieszczania się osób i rzeczy,
- system rozpoznawania twarzy,
- inteligentne systemy oświetleniowe poprawiające bezpieczeństwo na ulicach,
- oświetlenie z czujnikami wykrywania wystrzałów, migające na wypadek alarmu,
- inteligentny system monitoringu miejskiego, wyposażony w system wideodetekcji i algorytmy wykrywające bójkę, napad,
- inteligentne systemy sygnalizacji świetlnej poprawiające bezpieczeństwo na drogach.

Jak konstatuje Marzena Banach (2018, s. 61) „[c]elem wprowadzania inteligentnych technologii do miast powinna być nie tylko widoczna poprawa jakości życia w sensie udogodnień, ale również niewidoczna na pierwszy rzut oka poprawa bezpieczeństwa”.

Human-Centered Design

Podejście *human-centered design* skupia uwagę podczas procesu projektowego na potrzebie jednostki ludzkiej. Uwzględnia ono perspektywę człowieka i odchodzi od szeroko obecnej w projektowaniu perspektywy z punktu widzenia technologii. Naukowcy z Salford, Caroline Davey i Andrew Wootton, propagują również ideę projektowania skoncentrowanego na człowieku (Davey i Wootton, 2022) stosowanego przez nich także w ramach podejścia *Cutting Crime Impact* [CCI].

2.3 Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim

Tabela 2.3.1

Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim

Pojęcie j. pol.	Pojęcie j. ang.	Źródło
wsparcie aktywności i użytkowania	<i>Activity support</i>	ISO 22341:2021
krytyczne strefy intensywności atraktory przestępczości	<i>critical intensity zones crime attractors</i>	Cozens i in., 2005 Brantingham i Brantingham, 1995
generatory przestępczości	<i>crime generators</i>	Brantingham i Brantingham, 1995
teoria wzorów przestępczości	<i>Crime Pattern Theory</i>	Brantingham i Brantingham, 1995
kultura wspólnoty	<i>Community culture</i>	
ograniczenie wpływu przestępczości	<i>cutting crime impact</i>	Davey i Wootton, 2022
przestrzeń broniona	<i>defensible space</i>	Newman, 1973
tło środowiskowe	<i>environmental backcloth</i>	Brantingham i Brantingham, 1995
psychologia środowiskowa	<i>environmental psychology</i>	Bell i in., 2001/2004
teoria stresu środowiskowego	<i>Environmental stress theory</i>	APA, b.d.
lęk przed przestępczością	<i>fear of crime</i>	ISO 22341:2021
brak poczucia bezpieczeństwa	<i>feeling insecure</i>	ISO 22341:2021
wizerunek i zarządzanie/konserwacja	<i>Image and management/maintenance</i>	ISO 22341:2021
naturalna kontrola dostępu	<i>natural access control</i>	ISO 22341:2021
naturalny nadzór	<i>natural surveillance</i>	ISO 22341:2021
poczucie bezpieczeństwa	<i>sense of security</i>	Carmona, 2021
wzmocnienie terenu/celu	<i>site/target hardening</i>	ISO 22341:2021
spójność społeczna	<i>Social cohesion</i>	ISO 22341:2021
łączność społeczna	<i>Social connectivity</i>	ISO 22341:2021
oczy ulicy	<i>street eyes</i>	Jacobs, 1961/2014
wzmocnienie terytorialne	<i>territorial reinforcement</i>	ISO 22341:2021
hierarchia sąsiedztwa	<i>neighbourhood Hierarchy</i>	<i>Liveability</i> Mihinjac i Saville, 2019

Źródło: opracowanie własne.

2.4 Spis najważniejszych akronimów

Tabela 2.4.1

Spis najważniejszych akronimów

Akronim	Pełna nazwa
CABE	Commision for Architecture and Built Environmen siedziba: Londyn (Wielka Brytania)adres internetowy: https://www.gov.uk/government/organisations/commission-for-

	architecture-and-the-built-environment-cabe, https://www.designcouncil.org.uk
CCI	Cutting Crime Impact
CPTED	Crime Prevention Through Environmental Design siedziba: zob. ICA
DOCA	Designing Out Crime Association siedziba: Wielka Brytania
E-DOCA	European Designing Out Crime Association siedziba: Amsterdam (Holandia) adres internetowy: http://www.e-doca.eu
EUCPN	EU Crime Prevention Network siedziba: Bruksela (Belgia) adres internetowy: https://eucpn.org
ICA	International CPTED Association siedziba: Calgary (Kanada) adres internetowy: http://www.cpted.net/ w Europie: Design Against Crime Research Centre siedziba: Londyn (Wielka Brytania) adres internetowy: http://www.designagainstcrime.com , The Crime Prevention Website siedziba: Wielka Brytania adres internetowy: http://TheCrimePreventionWebsite.com
ICD 11	International Classification of Diseases 11th Revision (Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób – rewizja 11)
SBO	Secured by Design siedziba: Londyn (Wielka Brytania) adres internetowy: https://www.securedbydesign.com
SVOB	Stichting Veilig Ontwerp en Beheer siedziba: Amsterdam (Holandia) adres internetowy: http://www.veilig-ontwerp-beheer.nl
WHO	World Health Organization (Światowa Organizacja Zdrowia)

Źródło: opracowanie własne.

3. STAN BADAŃ I LITERATURA

„Kiedy przyglądamy się przedmiotom i budowlom zdającym się żyć w zgodzie ze sobą, nasza percepcja w szczególny sposób uspakaja się i obojętnieje. Postrzegany przez nas obiekt nie narzuca nam żadnego przekazu-po prostu jest. Nasza percepcja staje się wyciszona, nieuprzedzona i niezaborcza. Leży poza granicami znaków i symboli. Jest otwarta i pusta. Jak gdybyśmy widzieli coś, czego nie sposób przesunąć do centrum świadomości. Teraz, gdy nastąpiła ta próżnia postrzegania, w obserwatorze może się wyłonić wspomnienie, które pochodzi jakby z otchłani czasu. Widzieć obiekt znaczy teraz także wyczuwać świat w całości; nie ma bowiem niczego, czego nie dałoby się zrozumieć”.
(Zumthor, 2010, s. 17)

Co to jest bezpieczeństwo? Jak je rozumiemy?

Progresywna natura bezpieczeństwa

Jakie formy bezpieczeństwa są dla nas ważne?

Analiza stanu badań nad bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu emocjonalno-behawioralnym

Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu kryminalnym

Programy europejskie

Programy i badania polskie

Podsumowanie stanu badań

3.1 Co to jest bezpieczeństwo? Jak je rozumiemy?

Pojęcie *bezpieczeństwo* posiada różnorodną i rozległą wykładnię. Termin ten funkcjonuje jako antonim zagrożenia, niebezpieczeństwa. Bezpieczny to nie niebezpieczny, wolny od niebezpieczeństwa. Wynika to, jak podaje słownik etymologiczny języka polskiego (Bańkowski, 2000), z ekspansji semantycznej antonimu *niebezpieczny*. Przez znaczną część XX w. przeważało wyjaśnianie pojęcia *bezpieczeństwo* w podejściu negatywnym, ujmującym je jako brak zagrożeń (Korzeniowski, 2017). Stąd też w wielu definicjach i tłumaczeniach tego terminu mowa jest o opozycji do stanu zagrożenia (Michalos, 2014; Polski Komitet Normalizacyjny [PKN], 2008), ryzyka zagrożenia (Cambridge Dictionary, b.d.), niebezpieczeństwa (Cambridge Dictionary, b.d.; Michalos, 2014; Merriam-Webster.com dictionary, b.d.) lub uwolnieniu od negatywnych czynników, takich jak uczucie lęku (American Psychology Association [APA], b.d.). Bezpieczny to znajdujący się w stanie ochrony przed zagrożeniem – „taki, któremu nic nie grozi” (Malmor, 2013, s. 45), posiadający poczucie bezpieczeństwa, bezpieczne miejsce w życiu. Miejsce bezpieczne rozumiane jest jako miejsce chronione przed istniejącymi lub potencjalnymi zagrożeniami, których doświadczenie może spowodować szkodę lub krzywdę (Merriam-Webster.com dictionary, b.d.).

Istnieje również podejście pozytywne, związane z budowaniem potencjału obronnego (Korzeniowski, 2017) i tworzeniem definicji w odniesieniu do stabilności (Pokruszyński, Piwowarski, 2019) oraz pewności siebie (APA, b.d.). Wyjaśnienie rozumienia postrzegania bezpieczeństwa we współczesnym formacie uczytelnia analiza semantyczna. Malmor (2013, s. 45) przywołuje też funkcjonujące w XV w. określenie *bez pieczy*, czyli bez opieki, dotyczące osoby pewnej, takiej, która tej opieki nie wymaga. Termin ten pochodzi ze złożenia łacińskich słów: *se* (oznaczającego przyimek *bez*) i *cura* (określającego m.in. troskę i niepokój) (Kumaniecki, 1957). *Securus*³² określa człowieka beztroskiego, pewnego, bezpiecznego (Kubicka, Suwała, b.d.). Wywodzące się od *securus* słowo *securitas*³³ oznacza bezpieczeństwo (Kubicka, Suwała, b.d.), ale też spokój umysłu i wolność od trosk (Kumaniecki, 1983).

Ogromny ciężar gatunkowy (Hołyst, 2014b) terminu *bezpieczeństwo* i wielość ujęć (Pokruszyński, 2010) oraz szerokie spectrum odbiorców (Hołyst, 2014b) znacznie utrudniają prawidłowe przedstawianie jego treści. Z uwagi na to, iż „pojęcie bezpieczeństwa ujmowane jest w różnych kontekstach, aspektach, wymiarach i perspektywach” (Kołodziejczyk, 2007, s. 245), charakterystyczna jest typologia oparta na licznych kryteriach klasyfikacyjnych (Kołodziejczyk, 2007). Kołodziejczyk (2007) i Korzeniowski (2017) dla przejrzystości formułowania pojęcia i jego

³² Plezi (1999) wyjaśnia *securus* w kontekście osoby (z odwołaniem do spokoju, człowieka wolnego od trosk, bezpiecznego, zabezpieczonego) i rzeczy zapewniającej spokój, ale też nieprzynoszącej szkody, niegrożącej odpowiedzialnością, niegroźnej.

³³ *Securitas* w starożytnym Rzymie była jedną z żeńskich personifikacji *abstracta* masowo pojawiających się na monetach rzymskich, przeważnie na rewersach (Wrotek, b.d.). Była przedstawiana najczęściej jako postać siedząca, ale też wsparta o kolumnę (Wrotek, b.d.; Korzeniowski, 2008). Jako jej atrybuty wymieniane są: berło, róg obfitości, gałązka lauru, oliwka (Korzeniowski, 2008) i patera (Wrotek, b.d.). *Securitas* symbolizowała bezpieczeństwo i ufność.

uporządkowania proponują oparcie się na metodzie profesora Kazimierza Ajdukiewicza wywodzącej się z logiki pragmatycznej. Kazimierz Ajdukiewicz (1975) przedstawia trzy podejścia przy konstruowaniu treści pojęcia w odmiennej rozległości rozpatrywania istoty treści i zwięzłości formułowania pojęcia³⁴. Jak zaznacza Kołodziejczyk (2007), w przypadku zastosowania powyższych metod w konstruowaniu pojęcia *bezpieczeństwo* musimy ograniczyć liczbę desygnatów i cech charakterystycznych do najistotniejszych. Według metody Ajdukiewicza *bezpieczeństwo* z uwagi na wyjaśnienia w oparciu o wiele desygnatów należy zaliczyć do pojęć ogólnych³⁵.

Przy podejściu pozytywnym Kukułka (1994, za: Kołodziejczyk, 2007) wyróżnia trzy wymiary rozważań nad *bezpieczeństwem*: podmiotowy (określony przez pewność istnienia), przedmiotowy (związany ze stanem posiadania) i procesualny (funkcjonalny) – odniesiony do możliwości rozwoju. Zięba (1997, za: Kołodziejczyk, 2007, s. 229) jako podstawowe desygnaty wyróżnił: „istnienie, przetrwanie, całość, tożsamość (identyczność), niezależność, spokój, posiadanie i pewność rozwoju”. Kołodziejczyk (2007) akcentuje rozszerzenie treści *bezpieczeństwa* o nowe desygnaty: szanse i wyzwania.

Definicję *bezpieczeństwa* można poddawać analizie, rozpatrując dwie przeciwstawne strony zjawiska: podmiot zagrożenia, który wymaga ochrony, i rodzaj zagrożenia (Korzeniowski, 2017).

Podmiotem zagrożenia mogą być:

- Jednostka

Człowiek (Korzeniowski, 2017), jednostka ludzka, której problem *bezpieczeństwa* Hołyst (2014a) rozpatruje w czterech wymiarach zdrowia człowieka: fizycznym, psychicznym, społecznym i duchowym.

- Grupa

Korzeniowski (2017) proponuje analizę grupy z podpodziałem na: małą grupę, społeczeństwo i ludzkość. Od tego podziału nie odbiega zasadniczo interpretacja Hołysta (2016) wyróżniającego obok społeczeństwa gatunek ludzki, najrozleglejszy podmiot *bezpieczeństwa*. Zięba (1997, za: Kołodziejczyk, 2007) podmiotową definicję *bezpieczeństwa* określa jako podstawową w typologii. Zięba (2017) nakreśla obraz grup społecznych w wymiarze instytucjonalnym jako reprezentantów nawet pojedynczych ludzi, ale też narodów, społeczeństwa, państwa, systemów międzynarodowych.

Korzeniowski (2017) dodatkowo jako podmioty w rozpatrywaniu *bezpieczeństwa* wyróżnia: naturę, rzecz, pieniądze i informacje. Zięba (1997, za: Kołodziejczyk, 2007)

³⁴ Podejście pierwsze, zwane treścią pełną, najrozleglejsze przedstawiające treść pojęcia, oparte jest na wyłonieniu „wszystkich cech wspólnie posiadanych przez wszystkie desygnaty³⁴ jakiejś nazwy” (Ajdukiewicz, 1975, s. 50). W przypadku wielu pojęć, a szczególnie tak rozległego obszaru badań jak *bezpieczeństwo*, zbiór cech może być niezwykle obszerny. Pewnym zawężeniem podejścia przy formułowaniu jest wyłonienie treści charakterystycznej, która zawiera cechy jednoznacznie przedstawiające zakres nazwy. Szczególnym przypadkiem treści charakterystycznej jest trzecie podejście, określające treść nazwy od cech niezbędnych do jej istnienia, takich, bez których ta nazwa utraciłaby swój charakter, jak określa Kołodziejczyk (2007) – uchwycenie minimum definicyjnego. Profesor Kazimierz Ajdukiewicz (1975) ostatnie podejście nazywa treścią konstytutywną.

³⁵ Profesor Kazimierz Ajdukiewicz (1949/2008) wyróżniał trzy rodzaje pojęć. Pojęcie ogólne posiada więcej niż jeden desygnat. Pojęcie jednostkowe oparte jest tylko na jednym desygnacie. Pojęcie puste to takie, którego desygnat nie istnieje.

kryterium podmiotowe, szczególnie przy przyjęciu podziału na narodowe i międzynarodowe, uznaje za podstawowe. Pozostałe kryteria, które wyróżnia, jak przedmiotowe (polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe, ideologiczne, ekologiczne), przestrzenne (lokalne, subregionalne, regionalne, nadregionalne, globalne), sposobu organizowania (indywidualne, działania jednostronne, system równowagi sił, system blokowy, kooperacyjne, zbiorowe), czasowe (stan, proces), uważa za pomocnicze.

Kolejnym kryterium podziału definicji bezpieczeństwa, jakie wyróżnił Korzeniowski (2017), jest rodzaj zagrożenia. Zaproponował on zestawienie w postaci przeciwstawnych określeń:

- obiektywne – subiektywne,
- wewnętrzne – zewnętrzne,
- abstrakcyjne – konkretne,
- potencjalne – aktywne,
- statyczne – dynamiczne.

Wyróżniane są też desygnaty jako warunki przetrwania gatunku (Hołyst, 2014b), potrzeby (Hołyst, 2014b; Korzeniowski, 2017), wartości (Hołyst, 2014b; Korzeniowski, 2017), stanu (Hołyst, 2014b), prawa (Hołyst, 2014b; Korzeniowski, 2017) i procesu (Wiśniewski, 2021).

- Bezpieczeństwo jako warunek przetrwania

Z wymogiem bezpieczeństwa przychodzimy na świat, jest on wpisany w kod genetyczny człowieka. Świadomość bezpieczeństwa, będąca wrodzoną zdolnością naszego umysłu (Hołyst, 2014a, s. 15), warunkuje egzystencję gatunku. Zwierzęta i ludzie obdarzeni są instynktem przetrwania (samozachowawczym – *self-preservation instinct*)³⁶, który wywala zachowania mające na celu przetrwanie jednostki (APA, b.d.). Ten rodzaj instynktu kieruje działaniami człowieka tak, aby uniknął on niebezpieczeństwa (Żmigrodzki, b.d.) obrażeń i poprzez to zmaksymalizował szanse przeżycia w środowisku (APA, b.d.).

- Bezpieczeństwo jako potrzeba

Jak twierdzi profesor Augustyn Bańka (1997, s. 46), potrzeba to jedno z bazowych pojęć psychologicznych, gdyż „całość zachowań ludzi kierowana jest dążeniem do zaspokojenia różnego rodzaju napięć, jakie powstają w organizmie człowieka w procesie regulacji stosunków z otoczeniem”. Jankowiak i Krupiński (2012) w klasyfikacji potrzeb ludzkich naturalne pragnienie bezpieczeństwa w kontekście grupy i własnego miejsca w świecie przypisują potrzebie zakorzenienia³⁷. Bezpieczeństwo jako potrzeba psychiczna partycypuje w osiągnięciu równowagi

³⁶ Wyjaśnianie działań człowieka w oparciu o zachowania instynktowne jest zgodne z kierunkiem psychodynamicznym we współczesnej psychologii, opracowanym przez Zygmunta Freuda (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012). Freud w teorii psychoanalitycznej wyróżnił dwa rodzaje instynktów. Oprócz instynktu samozachowawczego wyodrębnił instynkt seksualny kierujący przetrwaniem gatunku. Oba instynkty zostały połączone później przez Freuda w instynkt życia (Erosa) przeciwstawiany instynktowi śmierci (Thanatosa) (APA, b.d.).

³⁷ Jankowiak i Krupiński (2012) w ramach potrzeb ludzkich obok potrzeby zakorzenienia wyróżniają także potrzebę powiązań (kontakt z naturą i społeczeństwem, odpowiedzialność za innych), potrzebę transcendencji (poczucie sprawstwa, działania zmierzające do celu i sensu istnienia), potrzebę tożsamości (indywidualizm jednostki lub identyfikacja z grupą), potrzebę systemu orientacji (sposób postrzegania świata), potrzebę stymulacji (zaangażowanie się w sprawy zewnętrzne).

między zasobami i wyzwaniami stawianymi jednostce ludzkiej i grupom społecznym w sferze psychicznej, fizycznej i społecznej. Wyjaśniane jest jako „unikanie przez człowieka wszelkich sytuacji zagrażających życiu i zdrowiu oraz poszukiwanie wsparcia w drugim człowieku” (Jankowiak, Krupiński, 2012, s. 237).

Jankowiak i Krupiński (2012) przedstawiają potrzebę bezpieczeństwa jako popęd wtórny, czyli bardziej powszechny i nie tak istotny jak popędy pierwotne fizjologiczne (Maslow, 1987/2006). W szeroko omawianej w literaturze piramidzie hierarchizacji potrzeb Abrahama Masłowa potrzeba bezpieczeństwa jest umiejscowiona jako następna po potrzebach podstawowych – fizjologicznych (Maslow, 1987/2006). Maslow (1987/2006, s. 66) do zbioru potrzeb bezpieczeństwa zalicza potrzeby „pewności, stabilności, oparcia, opieki, wolności od strachu, lęku i chaosu, struktury, porządku, prawa i granic, silnego opiekuna itd.”, lecz uznaje potrzebę bezpieczeństwa jako dominującą jedynie w krytycznych sytuacjach.

Do hierarchicznego usystematyzowania potrzeb odniosła się także psycholog środowiskowa Ingrid Gehl w swojej książce *Bo-miljø (Living environment; środowisko życia)* z 1971 r. (Peters, 2016). Jako bazowe i podstawowe określiła potrzeby związane z przetrwaniem i zdrowiem, pośredni poziom w hierarchii zajęły potrzeby bezpieczeństwa i komfortu, a najwyższy – samopoczucie psychiczne³⁸. Potrzeby bezpieczeństwa wyróżnia również w swojej klasyfikacji Murray (za: Klamut, 2012) i dzieli je na potrzebę unikania urazu fizycznego i potrzebę unikania urazu psychicznego w dwóch podejściach: ze strony otoczenia i w oczach własnych. Według Sztumskiego (1968, s. 326) racjonalnym podejściem do formułowania potrzeb wyróżnia się koncepcja Thomasa i Znanieckiego oparta na wyszczególnieniu czterech potrzeb: „a) bezpieczeństwa, b) uznania, c) wzajemności, wynikających z «pragnienia oddźwięku emocjonalnego» oraz d) nowych doświadczeń”³⁹.

Charakterystyczną właściwością potrzeb jest uaktywnianie się ich w warunkach odczuwania napięcia motywacyjnego, pobudzanego poprzez niezaspokojenie i odczucie braku, tu bezpieczeństwa. Potrzeba bezpieczeństwa będzie uaktywniana w wypadku zagrożenia, ponieważ ta sytuacja będzie motywująca do działań na rzecz przywrócenia bezpieczeństwa (Klamut, 2012).

- Bezpieczeństwo jako wartość

W obszarze wartości bezpieczeństwo będzie rozpatrywane w podejściu filozoficznym jako doświadczenie aksjologiczne, w ogólnym i szczegółowym wymiarze aksjologii⁴⁰. Takie ujęcie w podejmowaniu tematyki bezpieczeństwa, jak wyjaśnia profesor Brunon Hołyst (2014b), pozwala wyjść poza ograniczony schemat podejścia poznania naukowego określonego przez paradygmaty i obiektywne warunki rzeczywistości. Przełamanie granic poznania odsłania możliwości zadawania pytań o czynniki istotne dla działań człowieka, które wpływają pośrednio

³⁸ Dalsze badania Ingrid Gehl były skoncentrowane na samopoczuciu psychicznym. Stwierdziła ona, iż pierwsze dwa poziomy mają określone solidne podstawy w normach i przepisach, a najwyższa kategoria jest spychana na tor boczny (Peters, 2016).

³⁹ Koncepcja została przedstawiona w amerykańskiej publikacji z 1918 r. pod tytułem *Polish Peasant in Europe and America*, autorstwa Williama Isaaca Thomasa i Florianiana Znanieckiego.

⁴⁰ Aksjologia ogólna odnosi się do zagadnień natury, kryteriów, klasyfikacji wartości i hierarchii dóbr. Jako szczegółowa teoria wartości podejmuje zagadnienia dotyczące wartości moralnych, estetycznych, poznawczych i witalnych (Hołyst, 2014b).

lub bezpośrednio na poczucie bezpieczeństwa (Hołyst, 2014b). Słownikowa definicja wartości odnosi się m.in. do sfery znaczeniowej, gdzie przedstawiana jest jako cecha czegoś, co jest dobre pod jakimś względem. Ujmowana jest ona także w warstwie właściwości i oznacza cechy czegoś, które gwarantują zaspokojenie potrzeb (Żmigrodzki, b.d.).

Wyjaśnianie wartości jako wzoru, „zbioru cech i zasad godnych naśladowania, szanowanych w jakichś kręgach i przekazywanych z pokolenia na pokolenie” (Żmigrodzki, b.d.) współgra z eksplikacją pojęcia *bezpieczeństwo kulturowe*. Termin *bezpieczeństwo* interpretowany jest także jako wartość kulturowa, niezależny genetycznie system przekazywania informacji o stanowiących cel dążenia człowieka cechach otoczenia. Jako kulturowy mechanizm stanowi ona obszar zróżnicowania rozumienia bezpieczeństwa zależnie od wartości uznawanych w danym narodzie, grupie etnicznej czy społecznej. Stanowi to jednocześnie utrudnienie w jasnym i jednoznacznym redagowaniu globalnej definicji bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa.

- **Bezpieczeństwo jako stan**

Samo słowo należy do kategorii terminów psychologicznych. Słownikowa charakterystyka pojęcia *bezpieczeństwo* wyjaśnia je jako stan psychiczny i posiadanie oparcia w drugiej osobie oraz stan prawny (sprawnie działający system prawny) (Dunaj, 1996), ale też „stan spokoju, pewności egzystencji i ciągłości rozwoju” (Pokruszyński, Piwowarski, 2019, s. 26). Bezpieczeństwo to „stan, w którym w razie zagrożenia powinno zadziałać coś, co ma mu zapobiec, a sytuacje, w których może wydarzyć się coś złego, są mało prawdopodobne” (Żmigrodzki, b.d.). Stan to też znajdowanie się w określonej sytuacji, jak również układ faktów tworzących daną sytuację (Żmigrodzki, b.d.). Pojęcie to związane jest także z niezmiennością, stałością (Adamczyk, 2017) i trwaniem (Kupiński, 2019). W takim podejściu do bezpieczeństwa niektórzy badacze zauważają nieścisłość w formowaniu pojęcia, podkreślając, iż bezpieczeństwo to ciągły proces społeczny doskonalący mechanizmy podchodzenia do zapewnienia bezpieczeństwa (Kukułka, za: Adamczyk, 2017). Pokruszyński (2010) podkreśla, iż trudno osiągnąć stan bezpieczeństwa w rozumieniu stabilności, stałości, ponieważ w wyniku potrzeby doskonalenia będzie on podlegał ciągłym przemianom.

- **Stan poczucia bezpieczeństwa**

Podmiotowym czynnikiem przy analizie stanu bezpieczeństwa jest pojęcie *zagrożenie*. Jak twierdzi Zięba (2016), jest to czynnik o charakterze asymetrycznym, czyli taki, który może powodować niepokój. W rozpatrywaniu istoty zagrożenia należy rozważyć percepcję sytuacji przez podmiot, która może być zaburzona i fałszywa lub realnie odzwierciedlać stan rzeczy (Zięba, 2016). W konsekwencji tego stan bezpieczeństwa będziemy badać jako obiektywne podejście do zagrożenia lub subiektywne, odzwierciedlające stan świadomości zagrożenia (Zięba, 2016). Możemy też spotkać podejście w ujęciu relacji podmiotu do zagrożenia i rozpatrywać je jako zewnętrzne (zaistniałe na zewnątrz podmiotu) i wewnętrzne (rozumiane jako stan wewnętrzny podmiotu) (Kołodziejczyk, 2007). Koreluje z tym ujęciem tłumaczenie pojęcia *stan* jako sytuacji, „w której ktoś lub coś się znajduje”, ale także

jako „czyjeś usposobienie lub czyjs nastrój” (Wydawnictwo Naukowe PWN [PWN], 1997–2022).

Zależność subiektywnego i obiektywnego podejścia do stanu bezpieczeństwa przedstawił Frei (1977, za: Zięba, 2012). Wyróżnił on cztery stany zależne od zmiennych (tab. 3.1.1): stan percepcji (fałszywej lub prawdziwej) i stan rzeczywistego zagrożenia (znaczny i nieznaczny). Przy spojrzeniu pod kątem percepcji (subiektywnego czynnika) dwa stany odwołują się do właściwie ocenionej sytuacji, kolejne dwa ukazują rozbieżność pomiędzy oceną sytuacji a jej obiektywnie ocenionym poziomem zagrożenia (Kupiński, 2019). Najgroźniejszy, oznaczający najdalej idącą nieprawidłowość, jest stan fałszywego bezpieczeństwa, w którym podmiot realnie wysokie zagrożenie ocenił błędnie. Pośrednimi stanami jest stan obsesji wynikły z nieprawidłowej oceny zagrożenia, której wynikiem jest postrzeganie zagrożenia w sytuacji realnie bezpiecznej, i stan braku bezpieczeństwa charakterystyczny dla realnie niebezpiecznej sytuacji i prawidłowej jej oceny przez podmiot. Stanem najkorzystniejszym dla podmiotu jest stan poczucia bezpieczeństwa ukształtowany przez właściwą percepcję zagrożenia i faktyczny brak zagrożenia podmiotu.

Przy tak sformułowanym dwuwymiarowym, pełnym konfliktów podejściu heurystycznym Daniela Freia (1977, za: Kołodziejczyk, 2007) uwidatnia się rozdzielnie sfery przedmiotowej obiektywnej rzeczywistości i sfery świadomości podmiotu w postaci jednostki, grupy lub zbiorowości społecznej.

Tabela 3.1.1

Cztery stany bezpieczeństwa według Freia

		CZYNNIK SUBIEKTYWNY PERSPEKTYWA PERCEPCJI ZAGROŻENIA	
		Prawidłowa	Nieprawidłowa (mispercepcja)
CZYNNIK OBIEKTYWNY PERSPEKTYWA RZECZYWISTEGO POZIOMU ZAGROŻENIA	Nieznaczne zagrożenie zewnętrzne	STAN POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA	STAN OBSESJI
	Duże zagrożenie zewnętrzne	STAN BRAKU BEZPIECZEŃSTWA	STAN FAŁSZYWEGO BEZPIECZEŃSTWA

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Zięba (2012); Adamczyk (2017).

Każdy podmiot bezpieczeństwa określa swój system wartości i potrzeb, który jest dla niego na akceptowalnym poziomie: „Każdy podmiot bezpieczeństwa odczuwa inny stan bezpieczeństwa i taki stan ma charakter subiektywny. Oznacza to, że poczucie bezpieczeństwa wynika z systemu wartości podmiotu bezpieczeństwa. Dla każdego podmiotu bezpieczeństwa poczucie bezpieczeństwa w tych samych okolicznościach oznacza inną wartość” (Czupryński i in., 2015, s. 11).

W analogii do tego twierdzenia Czupryński (2014) przedstawia sześciopoziomową skalę zależności potrzeb i wartości podmiotu w odniesieniu do obiektywnych warunków przetrwania i jego rozwoju (tab. 3.1.2). Każdej z sześciu zależności przypisuje odpowiedni poziom satysfakcji z bezpieczeństwa. Rewelacyjny poziom satysfakcji odnosi do sytuacji, gdzie potrzeby i wartości są mniejsze niż obiektywne warunki bezpieczeństwa, najniższy poziom (fatalny) określa różnicowanie zależności.

Tabela 3.1.2

Relacje subiektywnego stanu poczucia bezpieczeństwa do obiektywnych warunków jego występowania

Charakter zależności	Poziom satysfakcji z bezpieczeństwa	Poziom zarządzania bezpieczeństwem
$A < B$	Rewelacyjny	Akceptowany
$A \leq B$	Bardzo dobry	
$A = B$	Dobry	
$A \geq B$	Przeciętny	Krytyczny
$A > B$	Zły	Niezadawalający
$A \neq B$	Fatalny	

A – system potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa

B – obiektywne warunki przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Czupryński (2014).

- **Bezpieczeństwo jako proces**

Jak twierdzą Czupryński i in. (2015), bezpieczeństwo charakteryzuje wymiar procesualny zależny od zachodzących w czasie zmian w poziomie bezpieczeństwa. Osiągnięcie każdego z tych poziomów będzie zakończeniem procesu i będzie równoznaczne z osiągnięciem stanu bezpieczeństwa. W takim ujęciu stan bezpieczeństwa będzie „efektem ewolucji jego procesów” (Czupryński i in., 2015, s. 16). Bezpieczeństwo należy rozpatrywać jako pojęcie dynamiczne przy założeniu jednoczesności stanu rzeczy i procesu społecznego (Ficoń, 2009, za: Stańczyk, 2017). Charakteryzuje je dążenie do rozwoju, który może doświadczać zarówno postępu, jak i regresu (Kołodziejczyk, 2007). Trwałość ewolucyjnych przemian bezpieczeństwa uwypukla pewną właściwość w zależności od poszczególnych procesów, które znajdują się na różnym etapie. Niektóre z nich będą na etapie rozwoju, inne będą zanikać, a pozostałe mogą trwać na tym samym poziomie (Czupryński i in., 2015).

- Bezpieczeństwo jako prawo

Do problemu bezpieczeństwa rozlegle odnoszą się nauki prawne. Profesor Brunon Hołyst (2014b) nakreśla dwa ujęcia bezpieczeństwa jako prawa: węższe (jako prawo jednostki) i szersze (jako wymiar instytucjonalny określający system zajmujący się bezpieczeństwem człowieka). Niezbywalne prawo człowieka do bezpieczeństwa w jego wielowymiarowej⁴¹ interpretacji jest źródłem formułowania wielu aktów prawnych, w tym międzynarodowych, i nadaje bezpieczeństwu bardziej praktyczny wymiar (Stańczyk, 2017). Skorowski (2004, za: Hołyst, 2014b) podaje trzy kategorie praw człowieka: wolnościową, społeczną i solidarnościową. Kategoria wolnościowa określa m.in. prawo do wolności wyborów w różnych płaszczyznach: kulturowej, społeczno-gospodarczej, politycznej, małżeńsko-rodzinnej i religijnej. Kategoria społeczna koncentruje uwagę na wymaganiach, które są przywilejem jednostki i grupy, służą prowadzeniu godnego życia. Ostatnia, solidarnościowa, sprzyja ochronie wartości i dóbr służących zapewnieniu godności przy współpracy całego społeczeństwa. Stańczyk (2017, s. 46) w „schemacie sposobów definiowania bezpieczeństwa poprzez wskazania zasadniczych punktów odniesienia” normy, w tym prawa i wolności, grupuje w jednej z trzech wiodących kategorii obok kategorii dążeń (do praw, wartości, celów) i kategorii dostępności (do dóbr, produktów). Jak twierdzi Tamana (2004, za: Hołyst, 2014b), prawo mocno oddziałuje na zachowania podmiotów, w tym społeczeństwa, organów państwa, a poprzez to może kształtować pewne zjawiska, jak poczucie bezpieczeństwa obywateli.

3.2 Progresywna natura bezpieczeństwa

Pojęcie *bezpieczeństwo* “przedstawiane jest w literaturze z progresywną eksplikacją. Rozszerza się znaczenie, ujmowanie i zakres jego występowania. Nieustannie nasila się potrzeba jego formułowania w coraz to nowych obszarach badawczych. Tym samym analiza bezpieczeństwa wprowadzana jest do kolejnych dyscyplin naukowych, które dążą do ustalenia prawidłowości w jego definiowaniu, a które nie były dotychczas powiązane z tym pojęciem” (Kozłowska, 2022, s. 36).

Teoria bezpieczeństwa konfrontuje poszukiwania wielu nauk. Określają ją metody badawcze z różnych dyscyplin naukowych. Progresywną naturę pojęcia w czytelny sposób unaocznia analiza filozoficzna i historyczna.

- Analiza bezpieczeństwa w ujęciu filozoficznym

Filozofia jako nauka pierwsza i najogólniejsza poprzedzająca nauki szczegółowe pozwala nam zrozumieć podejście do bezpieczeństwa⁴². Umożliwia ona uzyskanie

⁴¹ Hołyst (2014b) wyróżnia pięć wymiarów życia, w których odnosimy się do praw człowieka: biologiczny, społeczny, polityczny, ekonomiczny i religijny.

⁴² W czasach starożytnych bezpieczeństwo nie było rozpatrywane jako odrębnie istniejący termin. To szczęście było wartością, do której się dążyło. Bezpieczeństwo było, jak twierdzą Pokruszyński i Piwowarski (2019), wartością oczywistą. Głównie możemy doszukiwać się jego wątków w filozofii pokoju i filozofii wojny, bardzo wyraźnie zaznaczonych w dziełach Platona. Filozofię starożytną charakteryzowały zbyt skrajne podejścia: utopijnej wizji pokoju, który miał zapewnić przetrwanie i samorealizację jednostki, i wojny, obciążonej nadmiernym militarystycznym (Pokruszyński, Piwowarski, 2019). Wiek średni kontynuowały ten podział. Nadal wątki bezpieczeństwa rozpatrywane były w kontekście wojny i pokoju. Pokój był wartością nadrzędną, a wojna, poprzedzona pokojowymi negocjacjami, miała być uznana za słuszną tylko wtedy, kiedy broniła społeczeństwa. Czasy nowożytne zmieniają postrzeganie bezpieczeństwa w opracowaniach filozoficznych poprzez zmianę jego podmiotu. Nie rozpatrujemy go

głębszej perspektywy stawiania pytań i rozumienia oraz akceptacji sprzeczności, które mogą wystąpić w analizie poczucia bezpieczeństwa.

W poszczególnych działach filozofii⁴³ analizujemy podejmowanie tematu bezpieczeństwa w różnych kategoriach. Najszerzej omawianym w ramach filozofii zakresem bezpieczeństwa jest bezpieczeństwo ontologiczne⁴⁴ (*ontological security*). Niezwykle istotna jest właściwa ontologii analiza bytu profesjonalizująca formę namysłu nad bezpieczeństwem.

Jak wyjaśnia Anthony Giddens istotą bezpieczeństwa ontologicznego jest „posiadanie przez podmiot odpowiedzi na fundamentalne pytania egzystencjalne, które zadaje nam życie”⁴⁵ (Giddens, 1991/2010, za: Pawłuszko, 2018, s. 239). Konfrontuje on właściwości tradycyjnej formuły bezpieczeństwa, opartej na przetrwaniu, z bezpieczeństwem ontologicznym, wynikającym z istnienia.

Szczególnie wartościowe w ontologii jest rozpatrywanie i spostrzeganie odmienności spojrzenia na bezpieczeństwo w stosunku do tradycyjnego negatywnego podejścia. Neguje ona podawanie jako źródła bezpieczeństwa jedynie strachu spowodowanego fizycznym uszkodzeniem i reakcją w formie przebudowania struktury sił. Interpretacja ontologiczna wychodzi poza tradycyjny schemat i spostrzega inne podłoże oparte na niepewności, którą możemy określić poprzez zdefiniowanie różnic pomiędzy własną narracją a postępowaniem. Wynikła z tego reakcja będzie bardzo niebezpieczna dla jakości istnienia powodując zmianę tożsamości i nawyków (Pawłuszko, 2018).

Nakreślenie tej współczesnej zależności dopełnia odniesienia we wcześniejszych częściach pracy do współczesnego pozytywnego podejścia do bezpieczeństwa opartego na zapewnieniu możliwości rozwoju i budowaniu jakości istnienia. Rezultaty tego podejścia skoncentrowanego na jakości istnienia i przeciwdziałaniu budowaniu środowiska zbudowanego wymagającego zmiany nawyków i zachowań możemy dostrzec w tak odległych obszarach, jak najnowsza generacja CPTED oparta między

tylko w kontekście państwa, ale też człowieka oświeconego, rozumnego, który swoją pracą zasłużył na harmonijne życie. Postępowość czasów nowożytnych szczególnie akcentuje wolność człowieka do jego samostanowienia i ochrony jego interesów. Ubiegłe wieki zdominowane były pojęciem *bezpieczeństwo militarne i polityczne*. Termin *bezpieczeństwo* był rozwarstwiony na bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne. Rozdział ten jasno określił renesansowy filozof polityczny – Machiavelli, definiując dwie troski księcia: „dwojaki rodzaj obawy może księcia dotknąć, wewnętrzna przed własnymi poddanymi, zewnętrzna od obcej potencji” (Machiavelli, 1532/b.d., s. 55). Jak twierdzi Zięba (1997, za: Kołodziejczyk, 2007, s. 229): „bezpieczeństwo wewnętrzne oznacza stabilność i harmonijność danego organizmu bądź systemu (podmiotu zbiorowego), [...] zewnętrzne brak zagrożenia ze strony innych podmiotów”.

⁴³ Grecy uczeni z Akademii Platonskiej w IV w. p.n.e. ustalili trzy działy filozofii: naukę o bycie, naukę o poznaniu i naukę o wartościach. Grecy nazywali je odpowiednio fizyką, logiką i etyką. Nowsze nazwy określają pierwszy dział jako ontologię i metafizykę, drugi – jako epistemologię i gnozeologię oraz trzeci – jako aksjologię (Tatarkiewicz, 1995). Pokruszyński i Piwowski (2019) w epistemologii w kontekście bezpieczeństwa dostrzegają przestrzeń do wyjaśniania pojęcia *stan*, w tym *stan braku zagrożenia* rozumiany jako bezpieczeństwo, i *system* lub inaczej *struktura* – terminu współzależnego z socjologią bezpieczeństwa. Odnajdują też związki bezpieczeństwa z aksjologią w analizie kultury bezpieczeństwa.

⁴⁴ Termin ten został określony przez psychologa Ronalda D. Lainga w latach 60. XX w. (Gustafsson i Krickel-Choi, 2020), a rozpowszechniony przez socjologa Anthonego Giddensa⁴⁵ na początku lat 90. XX w. (Pawłuszko, 2018). Obecnie ontologia, która ma za zadanie ustalić „granice możliwości” (Ingarden, za: Rosiak, 2001, s. 38), co jest możliwe, a także ustalić pojęcia pierwotne (Rosiak, 2001), jest niezwykle pomocna w wyjaśnianiu pojęcia *bezpieczeństwo* dla współczesnego człowieka, który „musi stale rekonstruować swoją pozycję społeczną, ponieważ nie otacza go już nic pewnego” (Pawłuszko, 2018, s. 238).

⁴⁵ Giddens (1991/2010, s. 106) przyjął formułę bezpieczeństwa ontologicznego jako reakcji na kryzys tożsamości i zdefiniował je jako „poczucie trwania i porządku zdarzeń, w tym zdarzeń wykraczających poza obszar bezpośredniego doświadczenia jednostki”. Steel (za: Pawłuszko, 2018, s. 239) eksplikuje to podejście jako „poczucie sensu istnienia w konkretnej czasoprzestrzeni”.

innymi na wysokiej jakości sąsiedztwa, budującego podstawę do pełniejszego rozwoju jednostki i grupy.

Jeśli przy tradycyjnym podejściu źródłem niebezpieczeństw będzie strach, wynikiem doznanie fizycznego uszkodzenia, a reakcją zmiana w rozplanowaniu sił, to w bezpieczeństwie ontologicznym zamiast strachu wyróżnimy niepewność, wyniki zmierzmy poprzez określenie różnicy pomiędzy własną narracją a postępowaniem i w końcu reakcją na doznanie niebezpieczeństwa będzie zmiana tożsamości, nawyków (Pawłuszko, 2018).

- Analiza bezpieczeństwa w ujęciu historycznym

Refleksję filozoficzną uzupełnia historyczny zapis analizy sytuowania osiedli ludzkich zaproponowany przez Paula Cozensa (2016). Pierwotnie bezpieczeństwo objawiane było jako poszukiwanie schronienia od zagrożeń w naturalnych, sprzyjających geograficznie lokalizacjach, takich jak wysokie, pionowe struktury skalne, obszary bagienne, trudno dostępne zakola rzek. Kolejnym krokiem była rozbudowa tych systemów spowodowana rozrastającymi się gospodarstwami osiedleńców i wzrostem obaw przed kradzieżą dobytku. Proste zabezpieczenia w postaci palisad, wąskich mostów z czasem rozwijały się w znacznie bardziej zaawansowane budowle, takie jak twierdze i późniejsze bastiony. Dawały one już nie tylko doraźną ochronę przed kradzieżą dobytku, ale możliwość długotrwałej ochrony osobistej i całej społeczności oraz dogodnej obserwacji przeciwnika. Jak konstatuje profesor Janusz Bogdanowski (1996, s. 11), *architectura militaris* „stanowi jeden z najważniejszych i nierozdzielnych czynników cywilizacji i kultury”. Lecz już wtedy zdawano sobie sprawę z tego, iż nawet najpotężniejsza fortyfikacja nie jest jedynym warunkiem bezpieczeństwa i niemal równie ważny jest czynnik psychologiczny stanowiący potencjał broniącej się załogi (Bogdanowski, 1996). Znaczącą zmianę w postrzeganiu możliwości zapewnienia bezpieczeństwa Paul Cozens (2016) dostrzega we wprowadzeniu oświetlenia ulic w XVII w. we Francji, za czasów Ludwika XIV. To już nie monumentalne budowle, ale umiejętnie wprowadzone rozwiązania techniczne znacznie wnikliwiej „odczytały” potrzebę tamtych czasów. Słabnie dominująca do tej pory polityczno-militarna formuła bezpieczeństwa. Szczególnym przełomem są według Paula Cozensa (2016) czasy rewolucji przemysłowej pod koniec XIX w. Wprowadzają one nie tylko nowe obszary definiowania bezpieczeństwa, jak naprawa warunków sanitarnych, bezpieczeństwo w miejscu pracy, zapobieganie nasileniu się przestępstw kryminalnych. Można stwierdzić, że analizę historyczną lokalizacji osiedli ludzkich i analizę podejścia filozoficznego określa w pewnym stopniu równoległość czasowa spostrzegania zakresu bezpieczeństwa. Jedynie w rozważaniach filozoficznych doszukujemy się wcześniej istotności człowieka w zredefiniowanym świecie.

3.3 Jakie formy bezpieczeństwa są dla nas ważne?

„Na konstruowanie profilu bezpieczeństwa nakłada się specyfika współczesnych czasów, która koncentruje się na globalnych zależnościach, sieciowych, złożonych relacjach pomiędzy państwami, społeczeństwami i grupami. Pojęcie *bezpieczeństwo* przesuwają środek ciężkości znaczenia

zależnie od zagrożeń, z jakimi się stykamy. Globalizacja w odniesieniu do bezpieczeństwa ma charakter deterministyczny. Powoduje to rozpatrywanie istoty bezpieczeństwa w interdyscyplinarnych poszukiwaniach. Odnosimy potrzebę bezpieczeństwa do różnych skal funkcjonowania i obszarów naukowych. Utożsamiamy je z rozległymi definicjami bezpieczeństwa narodowego, gospodarczego, ekologicznego, klimatycznego, kulturowego. Jednocześnie analiza potrzeb społecznych w drugiej połowie XX w. wskazuje na konieczność uzupełnienia postrzegania bezpieczeństwa nie tylko w skali globalnej, narodowej, ale także ludzkiej (UN, 1994). Bezpieczeństwo człowieka rozwinęło się z obaw o jego osobiste bezpieczeństwo w ciągu dnia (UN, 1994). Według autorów Human Development Report z 1994 r. (UN, 1994) tendencja ta wiąże się z dwoma rodzajami zagrożeń: chronicznymi (związanymi z głodem, chorobami i represjami), ale także nagłymi sytuacjami w domu, pracy i społeczności. Obecne rozumienie bezpieczeństwa związane jest z aktywnością, wypracowaniem i utrzymaniem tego stanu, ale też z koniecznością zrozumienia, gdzie, z kim i w jakim czasie ten system budujemy” (Kozłowska, 2022, s. 36-37).

Współcześnie na skutek globalizacji i spotęgowania współdziałania państw wyrazistość tego podziału ulega stopniowemu zatarciu. Bezpieczeństwo korelowane jest z nowymi pojęciami i poprzez to zyskuje nietradycyjne konteksty znaczeniowe. Jak twierdzą Rybka i Kozłowska (2017, s. 288) „Efekty internacjonalizacji spowodowały zwrócenie uwagi na człowieka i potrzebę ochrony jego życia i godności. Od połowy lat 90. XX wieku zaczęła funkcjonować nazwa *human security* deprecjonująca państwo jako jedyny podmiot podczas identyfikacji zagadnień związanych z bezpieczeństwem”. Jednocześnie jak tłumaczy Marczuk (2014), należy postrzegać rolę *human security*⁴⁶ nie jako przeciwstawną, a uzupełniającą wobec bezpieczeństwa narodowego. Podmiotem bezpieczeństwa w tym podejściu staje się jednostka ludzka, a celem jej „godne trwanie, przetrwanie i rozwój w demokratycznym państwie” (Marczuk, 2014, s. 41). Dzisiejsze pojmowanie bezpieczeństwa związane jest ze stabilnością, ale też niezależnością, poczuciem tożsamości, ochroną poziomu i jakości życia (Rybka, Kozłowska, 2017, s. 288). Jak twierdzi Hołyst (2014a, s. 9), bezpieczeństwo „to nie tylko pewnego rodzaju stan psychiczny, lecz także biologiczny, społeczny, kulturowy i prawny, w którym dana osoba ma poczucie całkowitej pewności – wie, że ma wsparcie w innej osobie lub w sprawnie funkcjonującym systemie prawnym”.

W XX i XXI w. powstaje wiele alternatywnych koncepcji bezpieczeństwa. Jednym z ważnych czynników w pozytywnej definicji bezpieczeństwa o charakterze prorozwojowym jest podejście określane mianem kultury bezpieczeństwa⁴⁷.

⁴⁶ Istnieją dwa ujęcia *human security*, dla których podłożem był wcześniejszy raport ONZ *Human development report* z 1994 r. Pierwsze podejście, określane mianem szerokiego, rozwinięte zostało w Japonii i ówczesnie obejmowało większość krajów azjatyckich. Charakteryzuje je szerokie rozumienie bezpieczeństwa jednostki, mocno akcentujące problemy społeczno-gospodarcze, a szczególnie kwestię ubóstwa. Spowodowane jest doświadczaniem regionów azjatyckich przez wielkiej skali katastrofy humanitarne będące konsekwencją trzęsień ziemi, tsunami, epidemii i awarii reaktora jądrowego. Drugie podejście reprezentuje Kanada. Określa się je jako podejście wąskie. Skoncentrowane jest ono na wolności od strachu. Ma na celu zagwarantowanie praw człowieka, wolności od przemocy i zabezpieczenie przed zagrożeniami bez użycia przemocy (Marczuk, 2014).

⁴⁷ Wydarzeniami, które ujawniły potrzebę rozwijania podejścia w kontekście kultury bezpieczeństwa, były znaczące i slynne katastrofy w latach 80. XX w., przede wszystkim katastrofa promu kosmicznego Challenger

Uproszczona definicja kultury bezpieczeństwa w odniesieniu do podmiotu określa, iż jest to jego „zasób wiedzy i sposoby myślenia o bezpieczeństwie, ale także sposoby odczuwania bezpieczeństwa oraz związane z tym sposoby osiągania bezpieczeństwa” (Cieślarczyk i in., 2014, s. 22). Pokruszyński i Piwowarski (2019) definiują ją jako nieograniczony terytorialnie i chronologicznie zasób pozostawiony do naszej dyspozycji. Według Cieślarczyka i in. (2014) podstawą kultury bezpieczeństwa są wartości podmiotu realizowane poprzez normy, które z kolei mają wpływ na pozostałe elementy, takie jak postawy, zachowania i działania podmiotu oraz jego współdziałanie z innymi podmiotami. Cieślarczyk i in. (2014, s. 28–29) wyróżnia trzy sfery kultury bezpieczeństwa, których zestawienie posiada „olbrzymi wpływ na percepcję otoczenia i poczucie bezpieczeństwa podmiotów, kształtując ich nastawienia, postawy, zachowania i działania względem otoczenia”. Wydzielone sfery kultury bezpieczeństwa to:

- subiektywna sfera kultury mentalnej, której elementami będzie sfera świadomościowa i duchowa;
- subiektywno-objektywna sfera kultury organizacyjnej, której elementami są: prawo, procedury i struktury;
- objektywna sfera kultury materialnej, której elementami są: technika, technologie i infrastruktura.
- Warunkiem koniecznym zaistnienia bezpieczeństwa jest ich równomierne współdziałanie (Cieślarczyk i in., 2014, s. 28–29).

„Współczesna epoka globalnych transformacji uaktualniła i wyniosła nowe dylematy ekologiczne, ekonomiczne i energetyczne na poziom ogólnoludzkich priorytetów” (Ryś, 2019, s. 7). Globalizacja w gospodarce światowej akcentuje potrzebę bezpieczeństwa ekonomicznego, o czym przekonaliśmy się podczas kryzysów w latach 20. XX w. i na początku XXI w. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa definiuje bezpieczeństwo ekonomiczne jako „rodzaj bezpieczeństwa systemu gospodarczego, realizowany poprzez zapewnienie wysokiej sprawności jego funkcjonowania, należyte wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju oraz zdolności skutecznego przeciwstawienia się zagrożeniom jego funkcjonowania” (Pawłowski i in., 2020, s. 23). Rozpatrujemy je w dwóch obszarach: społeczno-gospodarczym (skonstruowanym przez elementy polityczne, ekonomiczne, socjalne i ekologiczne) i obronno-ekonomicznym (opartym na elementach militarnych, obronnych i gospodarczych) (Bał, 2017).

Zaobserwowane już pod koniec XIX w. negatywne zmiany klimatyczne (Ćwięk, 2019) spowodowały konieczność wyodrębnienia kategorii bezpieczeństwa ekologicznego. Nie zamyka się ona jedynie w wymiarze wewnętrznym, w obrębie jednego kraju, ale mocno poddana jest internacjonalizacji i często jest rozpatrywana w wymiarze międzynarodowym (Sala i in., 2019). Dla bezpieczeństwa ekologicznego rozważane są dwa typy zagrożeń: naturalne, jak „powódzie, susze, huragany, trąby powietrzne, trzęsienia ziemi, wybuchy wulkanów, pożary” (Ćwięk, 2019, s. 11), oraz wynikające ze szkodliwej działalności człowieka (antropogeniczne), jak

w 1986 r. na terenie USA i wybuch reaktora w elektrowni jądrowej w Czarnobylu, w tym samym roku, na terenie ówczesnego ZSRR, obecnie Ukraina (Arpansa, b.d.).

zanieczyszczenia spowodowane przez katastrofy reaktorów jądrowych, katastrofy chemiczne, uciążliwe emisje szkodliwych substancji (Ćwięk, 2019). W ramach pojęcia *bezpieczeństwo ekologiczne* zauważamy potrzebę ochrony zdrowia, sanitarno-epidemiologiczną, ochrony środowiska, ale i gospodarki odpadami (Kitler, 2017).

Rozbudowane zależności pomiędzy państwami, gwałtownie rozrastająca się populacja ludzka i związany z nimi niespotykany do tej pory popyt wprowadziły nową kategorię obaw związaną z bezpieczeństwem energetycznym i powiązany z nim ściśle bezpieczeństwem surowcowym. Z kolei jednym z najdotkliwszych braków surowcowych jest woda, a przede wszystkim woda pitna. Jej niedobory powiązane z brakiem żywności, przeludnieniem i krańcowym ubóstwem społeczeństw krajów rozwijających się doprowadziły do braku bezpieczeństwa humanitarne. Aleksandrowicz (2018) zwraca uwagę na bezpośrednie powiązanie konsekwencji zmian klimatycznych, takich jak m.in. exodus klimatyczny, migracje klimatyczne, wojny klimatyczne, z bezpieczeństwem. Zauważa on, iż „zmiany klimatyczne pociągają za sobą dwie bezpośrednie konsekwencje: przemoc, bardzo często w postaci terroryzmu i exodus ludności szukającej nie tylko ochrony przed przemocą, lecz także miejsca do życia” (Aleksandrowicz, 2018, s. 21).

Zjawiskiem, które nasiliło się po II wojnie światowej, bardzo mocno oddziałującym na poczucie bezpieczeństwa różnej wielkości podmiotów, jest terroryzm przejawiający się w coraz to nowych typach działania, jak cyberterroryzm, bioterroryzm, terroryzm chemiczny, nuklearny. Nie jest to nowa forma radykalnej formy sprzeciwu. Pierwsze ataki o charakterze terrorystycznym miały miejsce już w starożytności, ale zjawisko to przekształciło swój obszar oddziaływania z lokalnego na ogólnoswiatowy. Cechami, które zwiększają jego oddziaływanie, jest niezwykła elastyczność przystosowania *modus operandi* do współczesnych form zabezpieczeń, ale także jego niezwykła asymetryczność⁴⁸ możliwości działania stron. Specyfiką działań terrorystycznych jest nie tylko osiągnięcie celu bezpośredniego (pozbawienie życia, zranienie, zniszczenie), ale również pośredniego, który w niektórych przypadkach staje się celem nadrzędnym: zastraszenia i chęci wymuszenia zmiany określonych zachowań lub świadczeń (Pawłowski i in., 2020), zdestabilizowania. Wykreowana na swoiste motto tych działań jest starożytna sentencja chińska: „Zabij jednego, przeraż dziesięć tysięcy” (Aleksandrowicz, 2008, za: Jasiński, 2013). Działaniami ukierunkowanymi w szczególny sposób na zachwianie poczucia bezpieczeństwa są najnowsze formy ponowoczesnego terroryzmu – terroryzmu nowej ery (*New Age Terrorism*). Charakteryzuje go w pewnym stopniu odejście od znanych nam form hierarchicznej struktury organizacyjnej, przypadkowych ofiar, użycia tradycyjnych technik rażenia i uwzględniania wsparcia opinii publicznej. Ponowoczesny terroryzm koncentruje się na przypadkowych ofiarach konfliktu, często o charakterze masowym – ofiarą może być każdy. Posługuje się też nieprzewidywalnością oraz użyciem najnowocześniejszych technik i środków rażenia. Pewnym obrazem zmiany jest odejście od trudnych do przeprowadzenia,

⁴⁸ Asymetryczność w konflikcie polega na braku równowagi stron. Skutkuje to dążeniem do wyrównania sił, często z pomocą bardzo nietypowych, zaskakujących środków (Pawłowski i in., 2020).

wymagających działania sieciowego (łatwiejszego do inwigilacji przez służby), spektakularnych ataków, jak ataki na World Trade Center czy infrastrukturę krytyczną. Nowe formy wybierania celów koncentrują się na tzw. miękkich celach – m.in. zatłoczonych przestrzeniach publicznych, które charakteryzują się łatwą do przewidzenia regularnością zapewnienia i dużą dostępnością. Refleksja profesora Artura Jasińskiego (2013, s. 250) odnosząca się do możliwości godzenia celów obronnych i pełnego korzystania z przestrzeni nie jest optymistyczna: „[o]dpowiedź na pytanie, jak chronić miasta, ich przestrzeń publiczną i budynki przed atakami terrorystycznymi, nie szerząc strachu i nie wzmacniając złowrogiego przesłania terroryzmu, a także nie ograniczając przy tym praw obywatelskich, jest trudna”.

Wyszczególniane są również potrzeby ochrony dorobku kulturowego i tożsamości narodowej, oświaty i wychowania. W budownictwie od połowy XX w. wyróżnia się teoria bezpieczeństwa konstrukcji i teoria niezawodności, charakteryzujące się odmienną specyfiką stosowania.

Niezwykle aktualną potrzebą wynikłą z rozbudowania sieciowych zależności w kontekście zapotrzebowania państwa, ale i jednostki, jest bezpieczeństwo i ochrona informacji, zagrożone doskonalonymi wciąż formami cyberterroryzmu.

Nauki o bezpieczeństwie stanowią samodzielną dyscyplinę nauki w obszarze i dziedzinie nauk społecznych⁴⁹, jednak problemy bezpieczeństwa dotyczą większości obszarów wiedzy, takich jak obszar nauk przyrodniczych (dyscypliny: ochrony środowiska i ekologii), obszar nauk technicznych (dyscypliny związane z projektowaniem), obszar nauk medycznych i nauk o zdrowiu.

Przy jednoczesnej różnorodności pojmowania problemów związanych z bezpieczeństwem odczytywane jest też ono w sposób całościowy.

Nagle nagromadzenie teorii bezpieczeństwa w XX i XXI w. zapewne związane jest częściowo ze zjawiskiem pozornym – naukowym sformułowaniem potrzeb dla zjawisk zachodzących w wiekach wcześniejszych, np. bezpieczeństwo humanitarne lub ochrony środowiska. Jednak większość tych teorii jest konsekwencją zaistnienia nowych zależności spowodowanych głównie globalizacją i rozrastającą się populacją ludzką.

3.4 Analiza stanu badań nad bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu emocjonalno-behawioralnym

Jako źródło pojęcia *bezpieczeństwo* wymieniana jest psychologia. Będąc nauką o umyśle, służy ona zrozumieniu zachowań w różnych środowiskach ludzkiej aktywności (APA, b.d.), odnosi się do indywidualnych doświadczeń człowieka i jego potrzeb. Związki bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa z psychologią obejmują psychologię architektury, psychologię środowiskową, psychologię poznawczą i psychologię bezpieczeństwa. Analiza poczucia bezpieczeństwa w ujęciu psychologicznym nie zawsze odnosi się do realnej sytuacji, ale przede wszystkim

⁴⁹ Według rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych bezpieczeństwo zakwalifikowane jest do obszaru nauk społecznych, dziedziny nauk społecznych i stanowi samodzielną dyscyplinę nauk o bezpieczeństwie.

związana jest z podejściem człowieka do niej (Klamut, 2012). Poczucie bezpieczeństwa jest w tym zakresie uznaniowe, o zabarwieniu emocjonalnym, stworzone z bazy doświadczeń i obrazów zapisanych w naszej pamięci. Szczególnie aktywnym i najszerzej związanym z kształtowaniem otoczenia kierunkiem psychologii jest psychologia środowiskowa, najbardziej interdyscyplinarna specjalizacja tej nauki. Jednak, aby w pełni podjąć temat psychologii środowiskowej, należy przedstawić związki architektury i bezpieczeństwa z psychologią w odrębnych odwołaniach.

Subdyscypliną psychologii najmocniej skoncentrowaną na bezpieczeństwie jest psychologia bezpieczeństwa. Dociekania w jej obrębie koncentrują się na psychospołecznych podstawach występowania zagrożeń. Psychologów bezpieczeństwa zajmują takie aspekty, jak: psychospołeczne podstawy fundamentalizmu, przestępczości, zachowań patologicznych, skutki działań bojowych, patologii społecznej, agresji i przemocy w relacjach interpersonalnych (Kuczabski, 2020, 2021). Działania psychologii bezpieczeństwa zmierzają do określenia wpływów działań emocjonalnych jednostki na spowodowanie zagrożeń wpływających na poczucie bezpieczeństwa społecznego. Obszar badań tej subdyscypliny nie wiąże się z kształtowaniem przestrzeni i będzie stanowił w tej dysertacji jedynie tło badawcze, a nie podstawę dociekań.

O konstrukcie powiązań i możliwości doszukiwania się ich pomiędzy architekturą i psychologią rozlegle wypowiedział się profesor Krzysztof Lenartowicz w książce *O psychologii architektury* (1992). Swoje poszukiwania odpowiedzi na to zagadnienie ujął również w kompendium wiedzy o wspomnianych zależnościach w formie *Słownika psychologii architektury* (2010). Profesor Krzysztof Lenartowicz (1992) jednak skłania się bardziej ku innej redakcji tego pojęcia: psychologii człowieka w architekturze. Nakreśla on wysokie wymagania stawiane budowaniu relacji i wiązaniu pojęć tych dwóch nauk. W swojej pracy przyjmuje jako wyjściową do dalszych badań publikację Lee (1977, za: Lenartowicz, 1992). Definiuje przedmiot psychologii architektury jako związek człowieka ze środowiskiem fizycznego otoczenia rozumianego jako zestawienie środowiska naturalnego, urbanistycznego oraz budynków i przestrzeni pomiędzy nimi. Lee uznaje, iż w badaniach nad reakcją człowieka na bodźce wywołane przez stworzone przez niego otoczenie z uwagi na to, iż należy rozpatrywać to jako proces aktywny, istotne jest uznanie doświadczenia podmiotu. Kluczowe z punktu widzenia niniejszej dysertacji jest rozpoznanie modelu opracowanego przez profesora Krzysztofa Lenartowicza (1978, za: Lenartowicz, 1992), który dotyczy zależności człowieka i jego otoczenia. Opiera się on w głównej mierze na pracach Zygmunta Kleyffa z lat 60. i 70. Wyraża go prosty łańcuch zależności i wzajemnych wpływów:

$G \rightarrow S \rightarrow W \rightarrow U,$

gdzie:

G – problematyka budownictwa,

S – cechy artefaktów tworzonych przez człowieka w otoczeniu,

W – właściwości obiektywne, zdolność artefaktów do wpływania na inne rzeczy; w wypadku niniejszej pracy na człowieka; rozpatrujemy tutaj takie cechy, jak twardość, masa, barwa,

U – właściwości subiektywne (użyteczność), „zdolność rzeczy do zaspokajania potrzeb użytkownika” (Lenartowicz, 1992, s. 37).

Podsumowując, proces wywołuje bodziec (S) aktywowany przez strukturę otoczenia, co skutkuje spostrzeżeniem u odbiorcy (W), percepcją obiektywnych cech otoczenia, a kończy proces ocena (U) – zależne od odbiorcy, subiektywne przetworzenie cech i właściwości cech obiektywnych otoczenia (Lenartowicz, 1992).

Innego typu wypowiedzią, skierowaną do szerszej grupy odbiorców z zakresu psychologii architektury, jest pozycja duńskiego architekta i urbanisty Steena E. Rasmussena *Odczuwanie architektury*. Autor wyjaśnia w sposób niezwykle przystępny i obrazowy, jak postrzegamy otaczające nas rzeczy. W doświadczeniu, odkryciu i ludzkich instynktach widzi jedną z podstaw tworzenia architektury. Jak sam zauważa, „nie wystarczy widzieć architekturę; trzeba jej jeszcze doświadczyć” (Rasmussen, 2015, s. 35). Interesują go relacje bryły i pustki, spostrzegania koloru, światła dziennego, skali, proporcji, a nawet słyszenia architektury.

Potrzebę badań nad związkami środowiska fizycznego lub w większym zawężeniu – środowiska zabudowanego głosi psycholog środowiskowy Jon Lang (1987), który jednak przestrzega przed stosowaniem podejścia absolutystycznego, opartego na przeświadczeniu o deterministycznej roli architektury wobec ludzkich zachowań. W swoich rozważaniach skłania się on mocno w kierunku podejścia relatywistycznego, dla którego charakterystyczne jest uznanie względności oceny wartości i norm oraz uzależnienie jej od okoliczności (Żmigrodzki, b.d.). Przekreśla to uznanie, że środowisko zbudowane jest głównym wyznacznikiem ludzkich zachowań. Badacz ten wnioskuje o rozpatrywanie powiązań przyczynowych pomiędzy cechami środowiska zbudowanego a zachowaniami człowieka z udziałem zmiennych pośredniczących.

Na znaczenie emocjonalnego oddziaływania przestrzeni zbudowanej na użytkownika zwraca również uwagę w swoich badaniach profesor Wojciech Bonenberg (2010). Przedstawia on propozycję diagnozy przestrzeni publicznej uzależnioną od preferencji konsumentów zmierzonych za pomocą stanów emocjonalnych. Wyróżnia trzy agregacje odczuć: pozytywną (radość zachwyty, nadzieja), obojętną (spokój, nuda, ciekawość) i negatywną (lęk, gniew, niesmak, przygnębienie). Badania przestrzeni publicznej Poznania z użyciem tej metody pozwoliły zauważyć, iż występuje wyraźna segmentacja odczuć dotyczących przestrzeni publicznych i może być to metoda wspomagająca opracowywanie dokumentów planistycznych (Bonenberg, 2010).

Konieczność dostosowywania przestrzeni do emocjonalnych i psychologicznych potrzeb człowieka sygnalizuje profesor Antoni Taraszkiewicz (Taraszkiewicz, Taraszkiewicz, 2021). Podkreśla on ze współautorką, iż brak zdolności sprostania tym nasilonym i nowym wyzwaniom może spowodować trwałe i rozległe w czasie skutki.

Psychologia środowiskowa łączy się z architekturą, socjologią miasta i geografią społeczną, ekologią. Wyróżnia pojęcie stresu środowiskowego dotyczącego mieszkańców większych miast i analizuje zagrożenie dla człowieka, którego źródło upatruje w negatywnie odbieranym środowisku. Za nieformalne otwarcie współpracy pomiędzy architekturą a psychologią uważa się słowa Winstona Churchilla: „My kształtujemy nasze budynki, a potem nasze budynki kształtują nas”⁵⁰ (UK Parliament, b.d.). Winston Churchill w swoim przemówieniu z 1943 r. sprzeciwił się jednoznacznie odbudowie zbombardowanej Izby Gmin według nowoczesnego, bardziej przestronnego projektu. Wytłumaczył to zaobserwowaniem prawidłowości, że przestrzenie niekomfortowe potęgują w użytkownikach chęć ich opuszczenia i w konsekwencji pracę w większej dyscyplinie czasowej i skupieniu.

Psychologia środowiskowa jako wyodrębniona subdyscyplina psychologii pojawiła się w Stanach Zjednoczonych na przełomie lat 70. i 80. XX w. Szybko zyskała znaczną popularność w świecie z powodu umiejętnego łączenia teoretycznej eksplikacji zachowań człowieka z praktycznym jej zastosowaniem przy formowaniu przestrzeni⁵¹. W Polsce ze względu na blokadę ustrojową na pierwsze publikacje trzeba było czekać do początku lat 90. O konstrukcie miejsca w ujęciu psychologicznym wypowiada się rozlegle w swoich publikacjach profesor Augustyn Bańka⁵², autor pierwszego w kraju podręcznika z psychologii środowiskowej – *Społecznej psychologii środowiskowej* z 2002 r. Wyróżniającym się ośrodkiem badawczym zajmującym się psychologią środowiskową była Katedra Psychologii Społecznej Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem profesor Marii Lewickiej, która zainicjowała i kierowała pierwszym w Polsce ośrodkiem badań środowiskowych w ramach Wydziału Psychologii UW. Fundamentalną publikacją w kraju, odnoszącą się do zagadnienia powiązań człowieka i miejsca, jest monografia profesor Marii Lewickiej *Psychologia miejsca* (2012) nakreślająca wielość zależności człowieka z miejscem i jego cechami, określająca podstawę i konsekwencję tego powiązania.

Jedną z najbardziej wyczerpujących wypowiedzi dotyczących psychologii środowiskowej w literaturze światowej jest podręcznik amerykańskich autorów: Bella, Greena, Fishera i Bauma *Environmental Psychology* (2001/2004), wykorzystywany nie tylko w Stanach Zjednoczonych, ale i w Europie⁵³. Według opinii profesor Lewickiej jest szczególnie cenny ze względu na doświadczenia Stanów Zjednoczonych w zmaganiu się ze zjawiskami destrukcji miast, które z opóźnieniem, ale też dotyczą miast europejskich. Warto podkreślić również przedstawienie w tym podręczniku stosowanych współcześnie środków zaradczych.

O wspólnej historii psychologii architektury i psychologii środowiskowej przypomina profesor psychologii środowiskowej z Uniwersytetu w Liverpoolu Donald

⁵⁰ W oryginale: „we shape our buildings and afterwards our buildings shape us”.

⁵¹ We wszystkich skalach: architektonicznej, urbanistycznej i planowania przestrzennego.

⁵² Wiodące publikacje prof. Bańki dotyczące zagadnienia psychologii środowiskowej: *Społeczna psychologia środowiskowa* (2002); *Forma i przestrzeń w świadomości użytkowników i projektantów* (2003); *Architektura psychologicznej przestrzeni życia: behawioralne podstawy projektowania* (1997).

⁵³ W Polsce wymieniony podręcznik został przetłumaczony w 2004 r. W przekładzie brali udział naukowcy ściśle związani z zagadnieniem tej gałęzi psychologii, w tym prof. dr hab. Maria Lewicka i prof. dr hab. Tytus Sosnowski, obecnie pracownicy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

w *Environmental and Architectural Psychology*. Psychologia skłoniła się mocno w ostatnich latach w kierunku środowiska naturalnego i zrównoważonego rozwoju, tym samym skupia uwagę na zmianie zachowań, a nie na związkach z przestrzenią zbudowaną i projektowaniem, które były podstawą jej rozwoju. Donald (2022) dowodzi, iż mimo zmiany głównego kierunku badań wciąż jest to nauka skoncentrowana na związkach z architekturą i kształtowaniem przestrzeni, i tym rozważaniom poświęca swoją publikację.

Kluczową kwestią z uwagi na obszar poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej są publikacje poświęcone zagadnieniom behawioralnym w kontekście przestrzennym, związane z obszarem aktywności psychologii środowiskowej. Najnowsze podejście do zagadnień behawioralnych, analizujących aktywność jako reakcję na bodźce wewnętrzne i zewnętrzne, jest rozpatrywanie tych zachowań jako czynności obserwowanych obiektywnie, introspektywnie i jako procesy nieświadome. Zmienia to podejście do historycznych podstaw behawioryzmu, który rozdzielał zachowania, reakcje wobec bodźców na obiektywne i subiektywne, przy czym te ostatnie odrzucał przy prowadzeniu badań, uznając za niemierzalne (APA, b.d.). Jedną z najistotniejszych publikacji odrzucających paradygmat poszukiwań poczucia bezpieczeństwa głównie w przestrzeniach kryminogennych jest monografia profesora Marka Czyńskiego⁵⁴ *Architektura w przestrzeni ludzkich zachowań. Wybrane zagadnienia bezpieczeństwa w środowisku zbudowanym* z 2006 r. Rekomenduje on pełniejsze podejście do bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej, nieograniczone jedynie do aktywnych czynników kontroli, jak systemy monitorujące, obecność służb porządkowych, techniczne zabezpieczenia budynków. Zdaniem profesora Marka Czyńskiego powinnyśmy traktować te systemy jedynie jako dopełnienie systemu pasywnego, jakim jest odpowiednie projektowanie środowiska architektonicznego i kształtowanie przestrzeni całego środowiska zabudowanego. W swojej monografii udowadnia, iż odpowiednie zrozumienie podstaw teorii stresorów przestrzennych i społecznych może być istotą bezpiecznego projektowania przestrzeni.

Wartościową pozycją jest książką *Creating Architectural Theory. The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design*, której autor, Jon Lang, podejmuje temat metod projektowania uwzględniających sposoby interakcji użytkowników przestrzeni z otoczeniem. Analizuje on nie tylko istotę czynników behawioralnych w projektowaniu, ale skupia się też na metodologii projektowania, rozpatrując modele projektowania przy podejściu intuicyjnym, racjonalnym i argumentacyjnym. Podejmuje również temat teorii i estetyki edukacji projektowej.

Psychologia środowiskowa – charakterystyka działania

„Zachowanie danej osoby można dokładniej przewidzieć na podstawie wiedzy o tym, gdzie się znajduje niż na podstawie tego, kim jest”.⁵⁵

(Donald, 2022, s.1)

⁵⁴ Dr hab. inż. arch. Marek Czyński, profesor nadzwyczajny Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technicznego w Szczecinie.

⁵⁵ W oryginale: „A person's behaviour can be more accurately predicted from knowing where they are than knowing who they are”.

„Gdzie przystajesz, takim się stajesz” (Topoliński, 2012). Tą parafrazą popularnego powiedzenia profesor Maria Lewicka podczas radiowego wywiadu szkicowo nakreśliła charakter psychologii środowiskowej jako wstęp do dalszych rozważań dotyczących kształtowania wzajemnych relacji człowieka i środowiska zbudowanego. To przejrzyste tłumaczenie skierowane do szerszego odbiorcy uzupełniają definicje akademickie.

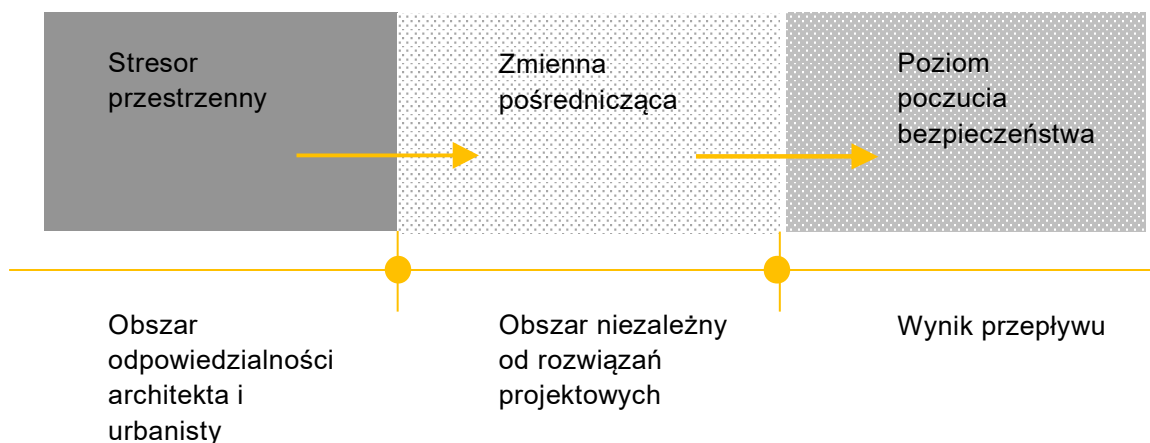
Profesor Augustyn Bańka (2002) charakteryzuje psychologię środowiskową jako obszar badań skoncentrowany na korelacji zachowań człowieka ze środowiskiem fizycznym, lecz z uwzględnieniem wyraźnego wpływu czynników kulturowych. W percepcji tej definicji psychologia środowiskowa związana jest przede wszystkim z obszarem środowiska fizycznego, w którego tworzeniu brał udział człowiek.

Z kolei autorzy psychologii środowiskowej, konstruując jej definicję, wzięli pod uwagę całościowy charakter jej „związków pomiędzy z jednej strony zachowaniem i doświadczeniem a środowiskiem zbudowanym przez człowieka i środowiskiem naturalnym z drugiej” (Bell i in., 2001/2004, s. 23).

Molarne postrzeganie związków człowieka z otoczeniem umacnia pogląd Tolmana (Tolman, za: PWN, 1997–2022), „który wskazywał, że zachowanie człowieka nie jest łańcuchem pojedynczych, «molekularnych» połączeń bodźca i reakcji, ale ma charakter całościowy, «molarny», jego przebieg jest celowy, ukierunkowany przez różnego rodzaju centralne, związane z samym podmiotem, «zmienne pośredniczące» między bodźcem a reakcją” (rys.3.4.1).

Rysunek 3.4.1

Oddziaływanie stresora przy udziale zmiennych pośredniczących na poziom poczucia bezpieczeństwa

Źródło: Opracowanie własne.

Profesor Maria Lewicka (Topoliński, 2012) rozbudowuje powyższe definicje psychologii środowiskowej o uwypuklenie bilateralnego charakteru oddziaływania środowiska fizycznego i człowieka. Środowisko fizyczne wpływa na zachowanie, odczucia i emocje człowieka, a z drugiej strony aktywność człowieka zostawia swój ślad w środowisku. Profesor Maria Lewicka przypomina tym samym o nasilaniu się w ostatnich latach nurtu „zielonego” w psychologii środowiskowej.

Jedną z cech psychologii środowiskowej odróżniających ją od pozostałych gałęzi psychologii jest podejście do badań. Ponad zbudowaniem teorii stawia ona uzyskanie

praktycznych wskazówek do zastosowania w środowisku i w konsekwencji opiera się mocniej na metodach badań środowiskowych przeprowadzanych w naturalnym środowisku poddanym analizie (Bell i in., 2001/2004).

Przez badaczy podkreślana jest interdyscyplinarna natura psychologii środowiskowej (Bańka, 2002; Bell i in., 2001/2004). Profesor Augustyn Bańka wyjaśnia tę potrzebę oparcia się na współpracy z innymi dyscyplinami jako wynikową kontaktu psychologii środowiskowej ze środowiskiem zbudowanym, wyróżniającym się licznymi zmiennymi i dużą różnorodnością, a tym samym rozległym obszarem poszukiwań. Jako dyscypliny pokrewne tej gałęzi psychologii wskazywane są: socjologia miasta, geografia społeczna, antropologia miasta i planowanie, ekologia. Dyscypliny, w których psychologia środowiskowa może znaleźć zastosowanie, to urbanistyka, architektura, budownictwo, ale też zalecana jest dla prawników i zarządców muzeów, szpitali, szkół, więzień (Bell i in., 2001/2004).

Psychologia i architektura mają bardzo zbliżony obszar działania, różni je sposób dążenia do celu. W psychologii środowiskowej założenia weryfikowane są za pomocą badań (sprzężenie zwrotne)⁵⁶, architektura za pomocą projektów wpływa na przestrzeń (sprzężenie postępowe).

Najmłodszą nauką partnerującą architekturze na polu doświadczeń skupionym na procesach naszego mózgu odpowiadających bodźcom środowiskowym, zastrzeżonym dotychczas dla dociekań intuicyjnych i wspierania się doświadczeniem, jest neuronauka. Określa ona, w jaki sposób mózg kontroluje czynności związane z procesami myślowymi, ruchowymi, percepcją, zapamiętywaniem i procesem uczenia (Ritchie, 2020). Dzięki badaniom z zakresu neuronauki takie nauki o umyśle, jak psychologia, psychiatria, neurologia, dokonały w ostatnim ćwierćwieczu znaczącego postępu. Według niektórych poziom odkrywczości badań może przyrównać do przełomu nauki w epoce renesansu (The Academy of Neuroscience for Architecture [ANFA], b.d.). Ogromne zapotrzebowanie na zagadnienia neuronauki uwypuklone jest poprzez dodawanie przedrostka *neuro-* do kolejnych zagadnień z odległych dziedzin naukowych, jak ekonomia, prawo, marketing, estetyka, teologia, ale też architektura. Ramachandran (2011/2012) określa to swoistą „neuromodą”, lecz w pełni postrzega istotę zapotrzebowania na współpracę z neuronauką.

Potencjał doświadczeń neuronauki dostrzegła też architektura, coraz wnikliwiej zagłębiając się w ten obszar współpracy. W niniejszej dysertacji przywołano publikacje: Zeisela (2006) *Inquiry by design. Environment/Behaviour/Neuroscience in Architecture, Interiors, Landscape, and Planning*, Metzgera (2018) *Neuroarchitecture*, Ritchiego (2020) *Neuro architecture, designing with the mind in mind* oraz Lucchiniego i Bonenberg (2022) *A common ground between neurosciences and architectural design: empathy, embodiment, emotion*, które przybliżają naturę związków architektury i neuronauki. Pozwalają one lepiej zrozumieć znaczenie zdolności adaptacyjnych, nastroju, zachowania w przestrzeni zbudowanej. Dzięki badaniom hipokampa, który organizuje i przechowuje pamięć

⁵⁶ Sprzężenie zwrotne – szczególny rodzaj oddziaływania pomiędzy dwoma obiektami. Zwrotność polega na tym, iż skutek oddziaływania zwrótnie oddziałuje na przyczynę (PWN, b.d.).

o doświadczeniach przestrzennych, architekci mają możliwość lepszego rozpoznania procesu tworzenia map mentalnych napotkanej przestrzeni, gdzie przestrzeń zbudowana tworzy pewien rodzaj „rusztowań dla naszej pamięci”⁵⁷ (Ritchie, 2020, s. 97). Wprowadzenie tych zagadnień do podstawy teoretycznej pracy autorki pozwoli na pełniejsze zrozumienie ludzkich reakcji na środowisko zbudowane.

Wyjściem poza indywidualne zależności człowieka i przestrzeni oraz rozpatrywaniem bezpieczeństwa i przestępczości jako zjawisk społecznych zajmuje się socjologia, w szczególności socjologia miasta. Podwaliny pod poszukiwania w zakresie relacji pomiędzy przestrzenią fizyczną i przestrzenią społeczną wyznaczył profesor Florian Znaniecki – przedwojenny socjolog, autor *Socjologicznych podstaw ekologii ludzkiej*⁵⁸ z 1938 r. Określił on, iż proces wartościowania przestrzeni przez ludzi wyraźnie wpływa na to, jak ją użytkują. Po II wojnie światowej pracy w zakresie poszukiwań związków pomiędzy przestrzenią fizyczną i geometryczną, szczególnie w przestrzeni miast, a przestrzenią społeczną podjął się Aleksander Wallis, często też odnoszący się do wcześniejszej pracy profesora Floriana Znanieckiego. W swoich publikacjach: *Socjologia i kształtowanie przestrzeni* (1971), *Miasto i przestrzeń* (1977), *Informacja i gwar* (1979) omawia problemy procesów społecznych związanych z utrzymaniem i kształtowaniem miast. Architekturę i urbanistykę miasta spozstrzega on jako mocną determinantę w kontrolowaniu więzi społecznych. Przypisuje jej stwarzanie możliwości podtrzymywania więzi społecznych, ale też ich blokowania tam, gdzie zbiorowość byłaby w stanie je rozwinąć (Wallis, 1971). Podsumowuje rolę nauk związanych z kształtowaniem struktury miasta: „[u]rbaniści i architekci organizują kontakty między ludźmi, nie tylko projektując wielkość określonych funkcjonalnie przestrzeni, lecz poprzez nadanie owym przestrzeniom architektonicznych treści kontakty te współtworzą bądź niszczą” (Wallis, 1971, s. 22). Prace obu badaczy do dziś utrzymują swoją aktualność i są często cytowane w pozycjach dotyczących socjologii miasta.

Do współczesnych, rozleglejszych i najpełniej wyjaśniających opracowań zjawisk socjologicznych i artykułowania ich zależności z mocno zglobalizowaną dziś przestrzenią miejską należą publikacje Bohdana Jałowieckiego i Marka Szczepańskiego *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej* (2010), Andrzeja Majera *Socjologia i przestrzeń miejska* (2010). Autorzy ci nie odnoszą się bezpośrednio do zagadnienia bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa w przestrzeniach miejskich, jednak Majer (2010, s. 8) uznaje, iż z uwagi na ludzki wymiar przestrzeni w socjologii „przestrzeń fizyczna oraz przestrzeń społeczna są, lub przynajmniej powinny być, nierozdzielne”. Szczególnie szeroko porusza on aktualne zagadnienie kryzysu i odnowy miast, co w kontekście kształtowania bezpiecznych przestrzeni jest istotnym tłem badawczym. Jałowiecki i Szczepański szeroko nakreślają historię przestrzeni miejskiej i procesów metropolitalnych, lecz także rozpatrują zagadnienie socjologicznego pojęcia przestrzeni, w tym percepcji, waloryzacji i przyswajania. Wartościową pozycją socjologii miast jest publikacja Martyny Löw z 2000 r. *Socjologia przestrzeni*, w której autorka, podobnie jak polscy

⁵⁷ W oryginale: „scaffolds for our memory”.

⁵⁸ Praca nie doczekała się światowej publikacji, jest jedynie zapisem pokonferencyjnym.

badacze, nie odnosi się bezpośrednio do bezpieczeństwa, ale podnosi temat percepcji w przestrzeni.

Najpełniejszą wypowiedzią autorstwa socjologów w kontekście poszukiwania relacji z bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa są publikacje Anthonego Giddensa, szczególnie *Socjologia* (2009/2022) opracowana we współautorstwie z Philipem Suttonem oraz *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności* (1991/2010). Anthony Giddens szeroko omawia pojęcie bezpieczeństwa ontologicznego i przywraca ten termin po historycznym uśpieniu współczesnej dyskusji (zob. ppkt 3.2).

3.5 Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu kryminalnym

Hermetyzacja zagadnienia przestępczości w obszarze odpowiedzialności jedynie służb porządkowych zamknęła drogę poszukiwań powiązań i zależności przestrzennych ze stopniem poczucia zagrożenia i obawą przed przestępstwami.

Dopiero lata 60. ubiegłego wieku przyniosły rozważania wnikliwej obserwatorce Jane Jacobs (1961/2014), która odsoniła w swojej publikacji *Życie i śmierć wielkich miast Ameryki* nieprawidłowość w postrzeganiu (dociekaniu i prewencji) zjawiska przestępczości. Lata 70. XX w. wyjaskrawiły problem braku powiązań zjawisk przestępczych z innymi dziedzinami, takimi jak działania projektowe przestrzenne, socjologia, psychologia, partycypacja społeczna. Prace z tych dekad XX w. są podstawą do tworzenia nowych programów do walki z przestępczością na gruncie ogólnoświatowym.

Publikacja amerykańskiego kryminologa C. Ray Jeffreya *Prewencja kryminalna przez kształtowanie przestrzeni* w 1971 r. zapoczątkowała stworzenie programu CPTED, wciąż uaktualnianego, który stanowi podwalinę do tworzenia autorskich programów w wielu państwach na całym świecie. Bardzo mocne jest przedstawicielstwo krajów zaangażowanych na terenie Europy⁵⁹.

Praca architekta Oscara Newmana *Defensible Space* dotycząca kształtowania przestrzeni bronionej w zakresie zabudowy mieszkaniowej stała się podbudową wytycznych amerykańskiego programu prewencji kryminalnej *Situational Crime Prevention*.

Teoria *wybitych szyb* socjologów Jamesa Wilsona i Georga Kellinga stworzyła w późniejszym czasie podstawę m.in. programu *zero tolerancji* Giulianiego do walki z przestępczością na terenie Nowego Yorku. Wraz z teorią kryminologii środowiskowej Patricii i Paula Brantinghamów uwarunkowała ona rozszerzenie założeń programu CPTED o zwrócenie uwagi na społeczności korzystające z danej przestrzeni i ich relacje z otoczeniem.

⁵⁹ Prekursorami wdrażania idei CPTED są głównie Wielka Brytania i Dania. Oba te kraje mają najszerzej dopracowane programy do walki z przestępczością.

Jane Jacobs, dziennikarka, aktywistka społeczna, USA

kluczowe publikacje:

Jacobs, J. (2014). *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki* (Ł. Mojsak, tłum.). Warszawa: Fundacja Centrum Architektury (wydanie oryginalne 1961).

„Musimy nauczyć się szanować te społeczności, które już istnieją – tak ich niewiele”.

(Tankel, za: Jacobs, 1961/2014)

Prace Jane Jacobs odzwierciedlały jej wnikliwą obserwację aktywności miejskiej. Była antagonistką abstrakcyjnych koncepcji budowania miast. Krytykowała modernistyczną urbanistykę, „idee superkwaterów, osiedli, niezmiennego planu oraz trawy, trawy i jeszcze raz trawy” (Jacobs, 1961/2014, s. 41). Upatrywała w niej „utopię społeczną” i „uwolnienie od odpowiedzialności” (Jacobs, 1961/2014, s. 40).

Przedstawiła trzy warunki bezpiecznej ulicy (Jacobs, 1961/2014):

- Zdecydowane rozgraniczenie pomiędzy przestrzenią publiczną i prywatną.
- Ulica pozostaje pod nadzorem oczu mieszkańców. Budynki nie mogą odwracać się tyłem do przestrzeni ulicy, tzw. oczy ulicy.
- Zapewnienie stałego ruchu ulicznego, on przyciąga wzrok i uwagę mieszkańców.
- Podkreślała powodzenie działania przestrzeni miejskiej poprzez zapewnienie różnorodności. Według niej warunkami niezbędnymi do jej osiągnięcia były: różnorodność funkcjonalna dzielnicy, częste krzyżowanie się ulic i zmiany kierunku drogi, różnorodność wieku budynków, która zapewni przebywanie obok siebie mieszkańców o zróżnicowanych dochodach, i wysokie zagęszczenie ludzi.
- Różnorodność funkcjonalna miała spowodować napływ ludzi w różnym czasie w ciągu doby. Ostrzegała przed procesem autodestrukcji miejsc aktywnych, aby nie wykorzeniać z ich przestrzeni pierwotnych funkcji, które zapewniały im powodzenie.

Odniesienia krytyczne.

Poglądy Jane Jacobs zostały scharakteryzowane jako zbyt romantyczne, wyidealizowane podejście w odniesieniu do XIX-wiecznych struktur miejskich (Zukin 2011, za: Gibson 2016). Paul Cozens (2011) zarzuca im wręcz anegdotyczny charakter i brak poparcia wnioskami z badań, choć docenia przełomowe znaczenia pracy Jacobs. Z kolei jej postulatowi dużego zagęszczenia tkanki miejskiej sprzeciwiał się Angel. Kwestionował on przydatność stosowania tej zasady w różnych środowiskach i uzależniał jej powodzenie od kontekstu. Sformułował określenie *krytyczne strefy intensywności*, czyli występowania granicy, do której może wzrosnąć intensywność miejsca bez utraty możliwości jej kontrolowania (Gibson, 2016; Cozens i in., 2005). Soomeren i Woldendorp (1996, s. 190) przytaczają również krytykę odnoszącą się do zagęszczenia „more people – more trouble”, gdzie szczególnie w okolicach pubów i barów pojawiały się kłopoty z utrzymaniem bezpieczeństwa w przestrzeni. Krytykę postulatowi Jacobs odnoszącego się do wysokiego zagęszczenia przywołuje również Paul Cozens (2011), powołując się na badania

Sorensena i potrzebę rozpatrywania właściwości zagęszczenia ruchu ulicy – czy jest to ruch lokalny, czy przelotowy. Jednocześnie przypomina badania Darleya i Latanea z 1968 r. oraz Morgana z 1978 r. dowodzące apatii przechodniów i malejącego prawdopodobieństwa reakcji w obliczu znacznego wzrostu liczby osób postronnych. Teoria naturalnego nadzoru poprzez *oczy ulicy* została racjonalnie oceniona przez samą Jacobs: wyraźnie podkreśliła ona, że odnosi się ona do dużych miast, i sprzeciwiła stosowaniu jej w mniejszych aglomeracjach.

„Z całą stanowczością odradzam czytelnikom interpretowanie moich spostrzeżeń w kontekście miasteczek lub niewielkich ośrodków miejskich, a także rejonów podmiejskich niewchłoniętych jeszcze przez miasto. [...] Wystarczająco dużo kłopotów przysporzyło już patrzenie na wielkie miasta przez pryzmat fantazji o życiu niewielkich osad. Postrzeganie miasteczek w kategorii metropolii spowoduje tylko jeszcze większą konfuzję” (Jacobs, 1961/2014, s. 35).

Clarence Ray Jeffery, profesor kryminologii, USA

kluczowe publikacje:

Jeffery, C. (1971). *Crime Prevention through environmental design*. Beverly Hills: Sage Publications.

Jeffery, C. (1975). *Behaviour control techniques and criminology*. Honolulu: Ecology of Youth Development Workshop.

Jeffery, C. (1990). *Criminology: An interdisciplinary approach*. Englewood Cliffs. N.Y: Prentice Hall.

C. Ray Jeffery sprzeciwiał się ówczesnemu systemowi walki z przestępczością w USA. Główny zarzut, jaki mu postawił, to zbyt późne uruchamianie systemu, już po popełnieniu przestępstwa. Zawniósł za nowym modelem zapobiegania przestępczości, który byłby skoncentrowany na zapobieganiu, a nie tylko na odstraszaniu i procesie rehabilitacji oraz leczenia. Kwestionował również podejście kryminologów do osoby przestępcy, które pozostawało wówczas pod mocnym wpływem socjologów i było skoncentrowane na jego indywidualnych cechach. Według Jeffery’ego bardziej uzasadnione było podejście oparte na włączeniu do analizy także środowiska fizycznego popełnienia przestępstwa.

Podważał on też racjonalność prowadzenia badań w obrębie jednej dyscypliny akademickiej. Był zwolennikiem interdyscyplinarnego podejścia do badań zgodnie z przytoczonym przez niego zapisem: „Jest prawdopodobne, że wiele problemów społecznych powstaje w wyniku interakcji warunków społecznych, psychologicznych i biologicznych”⁶⁰ (1973, za: Jeffery, 1975 [tłum. własne]) z raportu o badaniach interdyscyplinarnych Narodowego Instytutu Zdrowia Psychicznego.

Do analizy środowiskowej obok dyscyplin związanych z naukami społecznymi i prawem włączał również nauki inżynierskie, takie jak: inżynieria, architektura i projektowanie urbanistyczne.

Sformułował własne postulaty prewencji kryminalnej. Oparte one były na czterech warunkach:

⁶⁰ W oryginale: „It is likely that many social problems arise out of the interaction of social, psychological, and biological conditions”.

- uruchomieniu programu prewencji kryminalnej przed wystąpieniem przestępstwa, a nie po jego zaistnieniu;
- skoncentrowaniu się na bezpośredniej kontroli zachowania, a nie na kontroli pośredniej;
- skupieniu się na środowisku popełnienia przestępstwa oraz na jego interakcji z przestępcą, a nie na samej osobie przestępcy;
- oparciu programu na działaniach interdyscyplinarnych, a w szczególności na dyscyplinach, które analizują zachowanie człowieka (Jeffery, 1975).

Odniesienia krytyczne.

Mimo iż poglądy C. Raya Jeffery'ego były innowacyjne, nie znalazły one w latach 70. poparcia. Gibson (2016), powołując się na publikację Mannheim z 1972 r., przyczyn porażki praktycznej realizacji i kontynuacji jego badań upatruje w braku opracowania szybkich rozwiązań, możliwych do natychmiastowego zastosowania.

Teoria przestrzeni defensywnych

(Defensible Space Theory)

Oscar Newman, architekt, USA

kluczowe publikacje:

Newman, O. (1969). *Physical Parameters of Defensible Space, Past Experience and Hypotheses*. New York: Columbia University Press.

Newman, O. (1972). *Defensible Space: Crime Prevention Through Urban Design*. New York: Macmillan.

Newman, O. (1972). *Defensible Space: People and Design in the Violent City*. London: Architectural Press.

Newman, O. (1975). *Design Guidelines for Creating Defensible Space*. Washington: U.S. Government Printing Office.

Newman, O. (1980). *Community of interest*. New York: Anchor Press.

Oscar Newman skoncentrował swoją uwagę głównie na określeniu powiązania pomiędzy środowiskiem zbudowanym a zachowaniami społecznymi, często przestępczymi. Środowiskiem, któremu poświęcił szczególną uwagę, były obszary socjalnego wysokiego budownictwa mieszkaniowego. Na uwarunkowania powstania jego flagowej teorii *defensible space* złożyły się: mocny wzrost przestępczości w Stanach Zjednoczonych, liczne publikacje akcentujące potrzebę wspomagania postaw terytorialnych, m.in. autorstwa Jane Jacobs, Elizabeth Wood, Schlomo Angela, oraz prace, które stwierdzały bezpośredni związek pomiędzy wzrostem wskaźników przestępczości a osłabieniem funkcjonowania społeczności (Gibson, 2016). Sam Oscar Newman (1973) mocno we wstępie do swojej kanonicznej publikacji podkreśla wpływ szczególnie dwóch osób – Elizabeth Woods i Jane Jacobs – za ich wstępne sformułowanie problemu i zaangażowanie w politykę publiczną mimo trudnych pod względem społecznym i ekonomicznym czasów.

W 1980 r. opublikował pracę *Community of interest*. Odnosiła się ona do fizycznego otoczenia wspólnot społecznych. Newman akcentował w niej silne związki pomiędzy możliwością sprawowania nieformalnej kontroli w osiedlach

mieszkaniowych a odpowiednim zbudowaniem cech fizycznych otoczenia (Soomerren, Woldendorp, 1996).

Oscar Newman (1973, s. 3) akcentuje, iż przestrzeń obronna to model dla środowisk mieszkaniowych, który przedstawia „fizyczny wyraz tkanki społecznej, która się broni”⁶¹. Konstatuje też, iż „*defensible space*» to termin zastępczy dla szeregu mechanizmów – rzeczywistych i symbolicznych barier, silnie zdefiniowanych obszarów oddziaływania i zwiększonych możliwości nadzoru – które łączą się w celu oddania środowiska pod kontrolę jego mieszkańców”⁶² (Newman, 1973, s. 3 [tłum. własne]).

Założenia teorii *defensible space* (Newman, 1973, 1976; Atlas, 2008; Gibson, 2016) są następujące:

1. Na zapewnienie bezpieczeństwa wpływają zachowania, które mogą wynikać z fizycznego ukształtowania środowiska mieszkaniowego.
2. Forma i rozplanowanie budynków mogą wpływać na wyzwolenie zachowań samozachowawczych mieszkańców, które prowadzą do obrony swoich praw i mienia.
3. Wyznaczenie stref wpływu terytorialnego mieszkańców, aby łatwo mogli przyjąć aktywne postawy wobec tych przestrzeni. Zaproponowanie podziału przestrzeni na publiczną, półpubliczną, półprywatną i prywatną.
4. Umożliwienie mieszkańcom kontrolowania przynależnej przestrzeni poprzez naturalny nadzór, rozpoznawanie swoich i obcych, np. poprzez wprowadzenie w mieszkaniach okien skierowanych na przestrzeń publiczną ich środowiska życia.
5. Lokalizowanie wejść do budynków i obszarów publicznych w sąsiedztwie bezpiecznych przestrzeni. Wypracowanie interakcji pomiędzy ulicą a środowiskiem mieszkalnym.
6. Projektowanie przestrzeni w taki sposób, aby była odczytywana jako broniona. Dążenie do nieujawniania słabości mieszkańców, aby nie byli postrzegani jako bezbronni. Unikanie izolacji grup społecznych.

Odniesienia krytyczne.

Akademicy krytykowali Oscara Newmana za zbyt deterministyczne postrzeganie roli architektury w kształtowaniu ludzkich zachowań (Atlas, 2008). Podważali oni pogląd, iż wprowadzenie zmian w środowisku fizycznym gwarantuje zmiany zachowania wobec przestępczości (Soomerren, Woldendorp, 1996).

Zarzucano mu zbyt jednoznaczne rozgraniczenie w interpretowaniu i przewidywaniu ludzkich zachowań, uzależnione od miejsca pochodzenia i zamieszkania.

⁶¹ W oryginale: “the physical expression of a social fabric that defends itself”.

⁶² W oryginale: „Defensible space” is a surrogate term for the range of mechanisms—real and symbolic barriers, strongly defined areas of influence, and improved opportunities for surveillance—that combine to bring an environment under the control of its residents”.

„Nie każdy mieszkaniec slumsów jest przestępcą i nie każdy mieszkaniec osiedla z zamkniętej społeczności wyższej klasy jest wybitnym obywatelem”⁶³ (Atlas, 2008, s. 58 [tłum. własne]).

Pojawił się też dodatkowy problem podczas realizacji programu, który podważał słuszność bazowego założenia teorii dotyczącego sprawowania naturalnego nadzoru mieszkańców nad otoczeniem. W rzeczywistości mieszkańcy często nie chcieli lub bali się zgłaszać zachowań niepowołanych, ponieważ sprawcy pochodzili z ich społeczności, z ich sąsiedztwa (Atlas, 2008).

Założenia teorii Oscara Newmana okazały się również trudne do zaimplementowania w przestrzeniach komercyjnych, publicznych, m.in. w szkołach, z uwagi na mniej naturalne reakcje użytkowników niż w przestrzeniach mieszkalnych (Atlas, 2008).

Opracowaniu Newmana zarzucano niedopracowanie pod względem metodologicznym (Soomeren, Woldendrop, 1996; Atlas, 2008). Akcentowano konieczność dalszych badań i dokładniejszego postępowania dowodowego, a w szczególności empirycznego uzasadnienia (Gibson, 2016). Pomimo tych zastrzeżeń program Oscara Newmana został sfinansowany przez rząd USA i dopuszczony do testowania pod nazwą CPTED, ponieważ podawał konkretne rozwiązania projektowe (Gibson, 2016).

Teoria wzorów przestępczości

(Crime Pattern Theory)

Paul J. Brantingham i Patricia L. Brantingham, kryminolodzy, USA

kluczowe publikacje:

Brantingham, P.J., Brantingham, P.L. (1981). *Environmental Criminology*. Beverly Hills: Sage Publications.

Brantingham, P.J., Brantingham, P.L. (1995). Criminology of place. Crime generators and crime attractors. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 3(3), 1–26.

Wystąpienie przestępstwa Paul i Patricia Brantinghamowie (1995) uzależniali od zaistnienia interakcji pomiędzy potencjalnymi przestępcą i ofiarą, którzy znaleźli się w tym samym czasie w otoczeniu sprzyjającym popełnieniu czynu karalnego. Stanowczo podkreślili, iż sposób zestawienia, konstruowania, planowania przestrzeni może znacząco wpływać na stworzenie obszarów pobudzających do popełnienia przestępstwa lub takich, które powodują strach przed przestępstwem. Według nich takie przestrzenie stanowią produkty uboczne wielu środowisk zurbanizowanych. Zwrócili oni uwagę również na fakt, że może zaistnieć pewne zaburzenie potencjalnie spodziewanej prawidłowości, iż obawiamy się tylko przestrzeni kryminogennych. Zauważyli oni, iż występują przypadki odczuwania lęku w przestrzeniach statystycznie bezpiecznych i na odwrót – niezgłaszane są obawy wobec przestrzeni z wysokim wskaźnikiem przestępczości.

Wskazali, że na taki stan rzeczy mogą mieć wpływ zarówno sytuacje, jak i miejsca oraz warunki demograficzne, społeczne, ekonomiczne. Na przykład z reguły wysokim

⁶³ W oryginale: „Not everyone in a slum is a criminal, and not everyone in an upper-class gated community is an outstanding citizen”.

wskaźnikiem deklarowanego strachu przed przestępczością odznaczała się grupa osób w podeszłym wieku, w przeciwieństwie do znacznie mniejszych obaw u ludzi młodych. Często wskazywane miejsca, które budziły strach, były wyizolowane i niedostatecznie oświetlone. Jako czynniki budzące niepokój wymieniane były też akty wandalizmu, przestrzenie nieuporządkowane, zaśmiecone i obszary pod władaniem konkretnej grupy społecznej, która oznaczała swoją władzę nad przestrzenią np. w formie graffiti.

Omawiani badacze wyróżnili cztery rodzaje przestrzeni, która powinna być poddana analizie w kontekście wiktylizacji i strachu przed nią: generatory przestępczości (*crime generators*), atraktory przestępczości (*crime attractors*), miejsca neutralne (*crime neutral sites*) i generatory strachu (*fear generators*).

Generatory przestępczości zdefiniowali jako miejsca wysokiej koncentracji ludności, obszary węzłowe, np. centra handlowe, punkty przesiadkowe, dzielnice biurowe, stadiony. Przecinają się w nich drogi wielu ludzi podczas ich codziennych aktywności. Brantinghamowie (1995) twierdzili, że nie są to miejsca związane z konkretną motywacją przestępczą, ale przestępca przebywający w nich może natrafić na wiele okazji przestępczych, które w sprzyjającym czasie zapewne wykorzysta.

Z kolei atraktory przestępczości to miejsca, obszary, w których możliwości popełnienia przestępstw są dobrze znane. Przestępca udaje się tam intencjonalnie w celu popełnienia konkretnego czynu karalnego. Do takich miejsc Brantinghamowie szczególnie zaliczyli obszary koncentracji barów, tereny naznaczone prostytutką, rynki narkotykowe, duże nienadzorowane parkingi, duże centra handlowe, szczególnie te, które są powiązane z punktami przesiadkowymi. Większość przestępstw w tych obszarach popełniają osoby z zewnątrz, a atrakcyjność przestępcza tych miejsc przyciąga sprawców nawet z odległych rejonów.

Brantinghamowie wyróżniają też obszary neutralne dla popełniania przestępstw, nieatrakcyjne dla przestępcy, w których czyny karalne popełniane są okazjonalnie. Jednocześnie wyjaśniają oni, że rzadko można delimitować obszary jednoznacznie przypisane do jednej z tych kategorii i pozbawione cech dwóch pozostałych. Często występują miejsca, obszary ze znamionami wszystkich trzech pierwszych kategorii (Brantingham, Brantingham, 1995).

Brantinghamowie wykreowali teorię wzorów przestępczości (*Crime Pattern Theory*). Opiera się ona na trójce: sprawca–przebieg–czas. Szczególnie podkreśla znaczenie miejsca przestępczego i koncentruje się na analizie geograficznego i czasowego rozmieszczenia przestępstw (Cozens, 2016).

Węzły Brantinghamowie (1995) definiują jako centralne miejsca, w których koncentruje się życie ludzi związane z pracą, środowiskiem mieszkalnym, szkolnym czy rekreacją i czasem wolnym. Lynch (1960/2011) wyjaśnia działanie węzłów jako punktów koncentracji wynikłej z zagęszczenia konkretnej formy użytkowania lub koncentracji fizycznego obrazu. Nazwał je też „miejscami – strategicznymi punktami miasta, do których obserwator może się dostać – intensywnymi ogniskami, pomiędzy którymi się porusza” (Lynch, 1960/2011, s. 55 [tłum. własne]). Węzły mogą stać się zarówno generatorami przestępczości, atraktorami przestępczości, obszarami

neutralnymi dla popełniania przestępstw, jak i generatorami strachu (Brantingham, Brantingham, 1995). Cozens (2016) łączy węzły z wyższymi poziomami przestępczości wewnątrz i naokoło nich.

Ścieżki odgrywają rolę łączników pomiędzy węzłami. Związane są z rutynowymi przejściami podczas codziennych aktywności. Określenie ścieżek – wzorców przemieszczania się – sprawcy i ofiary znacznie ułatwia określenie potencjalnego miejsca i czasu przestępstwa (Brantingham, Brantingham, 1995).

Krawędzie rozgraniczają różne rodzaje obszarów. Lynch (1960/2011) odczytuje je jako układ organizujący dla użytkowników przestrzeni. Według niego mogą pełnić przeciwstawne role. Mogą oddzielać i stanowić rodzaj bariery – odstraszać wtedy osoby z zewnątrz, w tym przestępców, ale też nasilają się wtedy ich niekorzystne cechy izolujące. Mogą też być szwem, służyć łączeniu i jak twierdzą Brantinghamowie (1995) – pełnić funkcję buforów wyciszających potencjalne konflikty. Paul Cozens (2016) uważa, że są to przestrzenie przejściowe, podatne na zmiany i przez to możliwe jest tam wystąpienie nieoczekiwanych zdarzeń. Krawędzie zazwyczaj cechują się wysokimi wskaźnikami przestępczości i doświadczają konfliktów terytorialnych (pomiędzy sąsiadującymi grupami lub różnymi sposobami użytkowania terenu) (Brantingham, Brantingham, 1995; Cozens, 2016). Mogą też sprzyjać obcym, którzy czują się wyalienowani wewnątrz obszarów (Brantingham, Brantingham, 1995).

Odniesienia krytyczne

Paul Cozens (2016) wyraża przekonanie, że teorię wzorców przestępczości odnosi się najtrafniej do skali mezo – dotyczącej sąsiedztwa, bliskiego otoczenia. Trudniej ją stosować w realnych warunkach w skali całego miasta (makro) i skali związanej z poszczególnymi budynkami (mikro).

Soomeren i Woldendorp (1996) podkreślają możliwości przewidywania dzięki teorii wzorców przestępczości tego, które obszary mogą być zagrożone przestępczością. Sprzyja to wprowadzeniu racjonalnych zmian środowiskowych i zapobieganiu na danych terenach ryzyku przestępczości. Jednocześnie zauważają oni, iż teoria nie odnosi się tylko do wyborów przestrzennych, ale też podejmowania decyzji w znacznie szerszym kontekście.

Teoria wybitych szyb

(Broken Windows Theory)

James Wilson i George Kelling, socjologowie, USA

kluczowe publikacje:

Wilson, Q., Kelling, G. (1982). *Broken windows. The police and neighbourhood safety*. The Atlantic Monthly.

Kelling, G., Coles, K. (1996). *Fixing broken windows: restoring order and reducing crime in our communities*. New York: Simon & Schuster.

„Domy będą stały opuszczone, ogrody zarosną chwastem, tu i ówdzie pojawią się powybijane szyby w oknach. Rodzice nie będą już upominali niesfornych dzieci, a te będą się stawały coraz bardziej niesforne. Dotychczasowi mieszkańcy zaczną się wyprowadzać, a ich miejsce zajmą dzicy lokatorzy, przed sklepem na rogu zaczną

się gromadzić grupki nastolatków, którzy nie zechcą się usunąć mimo prośb właściciela. Zaczną się bijatyki, a przed spożywczym bibki «stojaków», wszędzie będzie coraz więcej śmieci. Potem zamroczony pijak padnie na chodniku i prześpi się tak do rana, do przechodniów zaczną się jak rzepy przyczepiać «sępiciele» (Kelling, Coles, 1996/2000, s. 32–33 [tłum. własne]).

Powyższy cytat pierwotnie został użyty w przełomowym artykule *Broken windows. The police and neighborhood safety* z 1982 r., autorstwa Wilsona i Kellinga. Przedstawia on sytuację, która według obu badaczy jest typowa dla rejonów miejskich, które tracą kontrolę nad funkcjonowaniem stosunków społecznych. Według nich poszczególne przedstawione zjawiska to znaki zaniku życia miejskiego dające wyraźny sygnał, że dana przestrzeń nie jest bezpieczna. Lekceważenie tych zjawisk według nich może prowadzić z czasem do wystąpienia poważnych przestępstw.

Tytuł artykułu *Broken windows* ma dosłowne, ale i symboliczne znaczenie. Może się odnosić też do wspomnianych wyżej sytuacji, które zapoczątkowały proces utraty bezpieczeństwa. Problemy danego środowiska zaczynają się od pierwszej wybitej szyby, której zlekceważenie powoduje wybicie wszystkich (Wilson, Kelling, 1982; Kelling, Coles, 1996). Jak twierdzą James Wilson i George Kelling (1982), problem może dotyczyć zarówno „dobrych”, jak i „złych” dzielnic. Powoduje go złamanie barier wspólnotowych nieprzyzwalających wcześniej na akceptację takich zjawisk. Niema informacja: „nic nas to nie obchodzi”, przekazana poprzez brak reakcji, jest swoistym zapalnikiem.

Teoria szeroko poruszała zagadnienie roli policji w kształtowaniu bezpieczeństwa. Zwrócono uwagę na potrzebę powrotu do pieszych patroli policyjnych. Działania te nie doprowadziły do faktycznego spadku popełnianych przestępstw, ale wyraźnie wpłynęły na poprawę poczucia bezpieczeństwa wśród mieszkańców i ograniczały negatywne skutki ich izolacji lub podejmowania ryzykownych działań w celu samoobrony (Wilson, Kelling, 1982; Kelling, Coles, 1996).

Odniesienia krytyczne.

Paul Cozens (2016) uważa teorię Jamesa Wilsona i Georga Kellinga, obok pracy Oscara Newmana z 1972 r., za podstawę operacyjną programu CPTED, ponieważ zwraca ona uwagę na potrzebę rutynowego zarządzania środowiskiem zbudowanym.

Z kolei Klinenberg (2018) podkreśla nadmierną radykalizację teorii po przełożeniu jej założeń na programy interwencyjne „zero tolerancji”, zapobiegające przestępczości. Zwraca on uwagę na to, iż teoretyczne założenie monitorowania drobnej przestępczości w praktyce uległo nadmiernej radykalizacji. Jeszcze dobitniej to zjawisko opisują Jay i Conklin (2017) na przykładzie Detroit. Zarzucają oni powiązanie praktycznej realizacji teorii *wybitych szyb* przez policję z programem *stop-and-frisk*, czyli zatrzymanie i przeszukanie. Według nich ten proceder był mocno nadużywany i zbyt gorliwie wykonywany szczególnie w odniesieniu do mieszkańców bez stałego miejsca zamieszkania, czyli włóczęgów i bezdomnych.

Klinenberg (2018) oprócz wypunktowania słabych stron w realizacji teorii zauważa jej racjonalną i utylitarną stronę. Odnosi się tu do opieki nad pustostanami

i podjęcia działań w celu zminimalizowania ich niepożądanego wpływu na poziom bezpieczeństwa w okolicy. Niekontrolowane pustostany były miejscami dogodnymi do ukrycia się, handlu narkotykami, przechowywania broni. Klinenberg (2018) wspomaga się tutaj badaniami Branasa i McDonalda prowadzonymi w latach 1999–2008. Udowodnili oni powiązanie pomiędzy objęciem opieką pustostanów, zabezpieczeniem ich i uporządkowaniem ich otoczenia a spadkiem przestępczości.

Teoria rutynowych działań

(Routine Activities Theory)

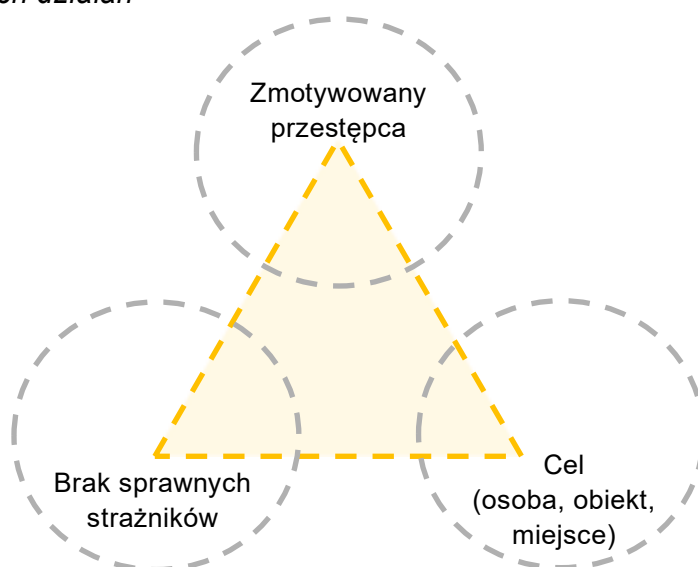
Marcus Felson i Lawrence E. Cohen, USA

kluczowe publikacje:

Cohen, L., Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: a routine activity approach. *American Sociological Review*, 44, 588–608.

Rysunek 3.5.1

Trójkąt rutynowych działań

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Cohen, Felson (1979).

Lawrence Cohen i Marcus Felson (1979) zakładają, że zjawisko przestępcze zachodzi przy zbieżności w przestrzeni i czasie trzech elementów: obecności przestępcy, występowania odpowiedniego celu i braku wystarczającego nadzoru (sprawnych opiekunów) (rys. 3.5.1). Pozbawienie tej konwergencji już jednego elementu powoduje duże prawdopodobieństwo niezrealizowania przestępstwa. Tę zależność mogą zaburzyć zmiany strukturalne wpływające na rozkład rutynowych aktywności człowieka, co w konsekwencji może się przełożyć na wskaźniki przestępczości (Cohen, Felson, 1979).

Teoria kładzie duży nacisk na znaczenie braku wystarczającego nadzoru, kontroli sprzyjającego popełnianiu przestępstwa (Cohen, Felson, 1979; Gibson, 2016). Gibson (2016) podkreśla, że teoria rutynowych działań (aktywności) kładzie nacisk na rozpatrywanie kontekstu społecznego jako obowiązującego elementu w analizie przestępczości.

Odniesienia krytyczne

Gibson (2016) uważa, że teoria rutynowych działań jest szeroko uzasadniona empirycznie i solidnie przetestowana. Uznaje ją za niepodważalną w rozpatrywaniu programów CPTED. Cozens (2016) konstatuje celowość teorii w rozpatrywaniu wielu rodzajów przestępstw, ale jednocześnie sygnalizuje odnośnienie się w literaturze głównie do przestępstw przeciwko mieniu.

Teoria racjonalnego wyboru

(Rational Choice Theory)

Derek Cornish i Ronald Clark, USA

kluczowe publikacje:

Cornish, D., Clark, R. (1986). *The reasoning criminal*. New York: Springer-Verlag.

Koncepcja racjonalnego wyboru w kryminologii odnosi się do sposobu myślenia przestępcy przed podjęciem działań przestępczych. Twórcy teorii zakładają, że przestępca wykonuje kalkulację opłacalności zamierzonego czynu, rozpatrując poziom ryzyka (konsekwencje ujęcia), wysiłek (ucieczka) i nagrodę (wartość celu) (Gibson, 2016; Cozens, 2016). Cornish i Clark (1986, za: Cozens, 2016) twierdzą, że przestępca, podejmując decyzję, rozpoznaje i analizuje czynniki środowiskowe i w zależności od przestępstwa bierze pod uwagę inne zmienne. Wyraźnym powiązaniem z założeniami CPTED jest możliwość wpływania na proces decyzyjny przestępcy poprzez modyfikację warunków środowiskowych, czyli poprzez proces projektowy, zarządzanie i odpowiednie użytkowanie przestrzeni zbudowanych (Cozens, 2016).

Odniesienia krytyczne.

Gibson (2016), analizując krytyczne odniesienia do teorii w środowisku naukowym, wymienia niską wiarygodność badań empirycznych, duży stopień zapożyczenia z innych teorii, które nie doceniały racjonalnego sposobu podejmowania decyzji. Przywołuje tutaj także opinię Haywarda z 2007 r., który zarzuca teorii ograniczenie w stosowaniu do przestępstw przeciwko mieniu.

Teoria sytuacyjnego zapobiegania przestępczości

(Situational Crime Prevention Theory) (tab. 3.5.1)

Derek Cornish i Ronald Clark, USA

kluczowe publikacje:

Clark, R. (1980). „Situational” crime prevention: Theory and practice. *Brit. J. Criminology*, 20, 136–147.

Clark, R. (1997). *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*. New York: Harrow and Heston.

Cornish, D., Clarke, R. (2003). Opportunities, precipitators and criminal decisions: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention. *Prevention Studies*, 16, 41–96.

Clarke, R., Mayhew, H. (1980). *Designing Out Crime*. London: HMSO.

Wortley, R. (2008). Situational crime Precipitators. W: R. Wortley (red.), *Environmental Criminology and Crime Analysis* (s. 48–68). Devon, UK: Wilan Publishing.

Tabela 3.5.1

Sytuacyjne czynniki sprzyjające występowaniu przestępstw

Zachęty (<i>prompts</i>) składniki otoczenia wywołujące impuls do obudzenia uśpionych reakcji	Czynniki wyzwalające (<i>triggers</i>) to np. obraz, film, przedmiot, zapach itd.; mogą wywoływać reakcje odruchowe, np. pobudzenie, nostalgię, agresję, i pobudzać do działań przestępczych Sygnaly (<i>signals</i>) to znaki, informacje, które informują nas o tym, co jest możliwe lub nie, np. nieodebrana poczta jest sygnałem dla włamywacza, że nikogo nie ma w domu Modele (<i>imitations</i>) zachowań naśladowanych przez człowieka po bezpośredniej lub pośredniej (np. w środkach masowego przekazu) obserwacji Oczekiwania (<i>expectations</i>) to wywołanie reakcji w następstwie wyobrażenia o danej sytuacji, a nie jego realnym działaniu
Naciski (<i>pressures</i>) wywieranie wpływu społecznego na jednostki; inaczej możemy zachowywać się w grupie niż będąc sami	Dostosowanie (<i>conformity</i>) to podporządkowanie się zasadom panującym w grupie wbrew własnym przekonaniom Posłuszeństwo (<i>obedience</i>) to ślepe wykonywanie poleceń autorytetu Podporządkowanie się/niepodporządkowanie się (<i>compliance/defiance</i>) to zgoda na jakieś zachowanie w wyniku zachęty innych i sprzeciw wobec wymuszenia jakichś zasad Anonimowość (<i>anonymity</i>) jednostek pobudza do większej radykalności czynów, niż podczas gdy są rozpoznawane, np. napad w masce, anonimowość w tłumie, sieci
Zezwolenia (<i>permissions</i>) przyzwolenia na zachowania, które wpływają na zniekształcenie granicy moralnej	Minimalizowanie zasad (<i>minimising the rule</i>) to usprawiedliwianie łamania reguł poprzez minimalizowanie poziomu niesprawiedliwości czynu Minimalizowanie odpowiedzialności (<i>minimising responsibility</i>) to zmniejszanie swojej winy np. poprzez zrzucanie jej na innych Minimalizowanie konsekwencji (<i>minimising consequence</i>) to podważanie konsekwencji czynu, np. przy okradaniu bogatej firmy Minimalizowanie ofiar (<i>minimising the victim</i>) to zmniejszanie wartości, godności ofiary
Prowokacje (<i>provocations</i>)	Frustracje (<i>frustration</i>) to emocjonalna reakcja na niemożliwość osiągnięcia celu

sytuacje wywołujące stres mogą spowodować do zachowań antyspołecznych

Stłoczenie się (*crowding*) to zjawisko z zakresu psychologii, reakcja na wysoką gęstość zaludnienia wewnętrzną (mieszkanie) lub zewnętrzną (osiedle)

Terytorializm (*territoriality*) to poczucie prawa do terenu

Środowiskowe czynniki drażniące (*environmental irritating*) to np. hałas, upały, zanieczyszczenie powietrza; mogą mieć działania pobudzające

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Wortley (2008).

3.6 Programy europejskie

W Europie pod koniec XX w. i w pierwszej dekadzie XXI w. – w Wielkiej Brytanii, Holandii i Niemczech – wprowadzono programy/narzędzia mające na celu zwalczanie przestępczości poprzez odpowiednie kształtowanie przestrzeni.

W Wielkiej Brytanii w latach 90. XX w. na szeroką skalę wprowadzono program *Secured by Design* (SBD) obejmujący swoim działaniem nowe i remontowane budynki oraz ich najbliższe otoczenie. Jest on aktywny do dziś. W działania są zaangażowani specjalnie przeszkoleni specjaliści w zakresie teorii CPTED. W ramach oceny są wystawiane certyfikaty bezpieczeństwa. W pierwszej dekadzie XXI w. w Wielkiej Brytanii ukazała się publikacja *Safer Places – The Planning System and Crime Prevention* autorstwa biura wicepremiera ds. planowania i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, dotycząca planowania nowych i odnawianych obszarów, oparta na założeniach CPTED. W celu redukcji wysokiego poziomu przestępczości ulicznej, wysokiego poziomu zachowań antyspołecznych i strachu przed przestępczością wprowadzono program *Crime Opportunity Profiling of Streets* (Oxley, 2005). Raport z ulicy jest przeprowadzany z udziałem lokalnej policji, lokalnej społeczności biznesowej i mieszkańców (Oxley, 2005).

Certyfikaty bezpieczeństwa wydawane są także w ramach certyfikacji BREEM punkt 06 – Ochrona. Do oceny tego punktu została opracowana Ocena Potrzeb do spraw Bezpieczeństwa – *Security needs assessment* (SNA). Ocenę budynku i jego otoczenia przeprowadzają certyfikowani specjaliści ds. bezpieczeństwa (BREEM, 2023).

Aktywnym organem doradczym w zakresie bezpieczeństwa środowiska zbudowanego jest CPTED-UK.

Brytyjski program *Secured by Design* zainspirował wprowadzony na obszarze Holandii w 1989 r. program *The Dutch Police Label Secure Housing*⁶⁴ (Jongejan, Woldendorp, 2013). W 1998 r. przekształcił się on w holenderski standard przy projektowaniu i budowie nowych osiedli. Przy opracowywaniu wytycznych programu holenderskiego został wykorzystany język wzorców Christophera Alexandra. Program holenderski mocniej niż brytyjski koncentruje się na planowaniu urbanistycznym i krajobrazie, a także, jak zapewniają jego autorzy, jest bardziej elastyczny i lepiej dostosowany do wprowadzenia w sytuacjach specyficznych. Jego

⁶⁴ Oryginalna nazwa programu w języku holenderskim to: *Politiekeurmerk Veilig Wonen*®.

cele koncentrują się na zapobieganiu przestępczości i ograniczeniu strachu przed nią (Jongejan, Woldendorp, 2013).

Oprócz wspomnianego najszerzej rozpowszechnionego programu Holendrzy opracowali programy pomocne w ocenie istniejących przestrzeni. Pierwszy z nich, *Virtual reality*, za pomocą symulacji komputerowej 3D ocenia standardy CPTED poprzez wirtualną wędrówkę użytkownika przestrzeni. Drugi program, *Visual inspection/stickers to safety*, za pomocą kontrolnych nalepek z oznaczeniem rodzaju przestępstwa, wprowadzanych w przestrzeni podczas wizji lokalnej, służy ocenie przestrzeni wewnętrznych i zewnętrznych. Anonimowo wprowadzone nalepki angażują również osoby z problemami w komunikacji osobistej (Oxley, 2005).

Dodatkowo Holendrzy wdrożyli program adresowany tylko do najmłodszych – *Kids & Space*. Skupia się on na angażowaniu dzieci podczas warsztatów w ocenę bezpieczeństwa szczególnie przestrzeni publicznych z ich najbliższego otoczenia (Oxley, 2005).

Aktywnym organem projektowym i doradczym, który podejmuje współpracę międzynarodową, jest organizacja DSP-group z siedzibą w Amsterdamie, założona przez Brama van Dijka i Paula van Soomerena (DSP, b.d.). Ostatnie działania zespołu DSP są skupione m.in. wokół integracyjnych i bezpieczniejszych przestrzeni publicznych oraz aktywnie wspierają wzmocnienie wątku poczucia bezpieczeństwa w działaniach CPTED.

W Niemczech na początku XXI w. wprowadzono dwa programy skoncentrowane na tworzeniu bezpiecznych przestrzeni: *Regional Criminological Analysis (CRA)* i *Integrated Audits*. Pierwszy opiera się na analizie danych statystycznych i przeprowadzeniu badań ankietowych wśród mieszkańców. Adresowany jest do mniejszych jednostek administracyjnych: małych miast lub osiedli miejskich (Jager, 2005). Drugi opiera się na systematycznych obserwacjach przestrzeni miejskich. Jego cele skoncentrowane są na zapobieganiu przestępczości, ale też na bezpieczeństwie w ruchu ulicznym. Finalizowany jest audytem dotyczącym wybranego fragmentu przestrzeni, który może być wsparciem przy procesie projektowym (Oxley, 2005).

Ciekawą nową aktywnością w Niemczech na obszarze Dolnej Saksonii jest inicjatywa stanowego biura dochodzeniowego, *Landeskriminalamt Niedersachsen*. Angażuje ona w swoich działaniach zespół interdyscyplinarny, ze szczególną aktywnością socjologów i socjologów architektury (Schröder, Schlüter, 2021). Koncentruje ona swoje badania i działania na mierzeniu i zapobieganiu poczuciu niepewności w przestrzeniach miejskich. Narzędzie obejmuje pięcioetapowy proces pomiaru bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej. W pierwszym etapie dokonywana jest inwentaryzacja obszaru, podczas której brane są pod uwagę takie istotne dla bezpieczeństwa kryteria, jak:

- aktualny obraz okolicy,
- czytelność i orientacja,
- zagospodarowanie przestrzenne i przeznaczenie,
- przejrzystość i granice terytorialne,
- łatwość zarządzania i widoczność,

- oświetlenie,
- dostępność,
- solidność i odporność,
- możliwość bezpiecznego parkowania,
- środki nadzwyczajne i ewakuacyjne,
- połączenia i transport.

Drugi etap zakłada zlokalizowanie według danych policyjnych miejsc przestępstw i rodzajów zagrożeń. Trzeci etap określa sposoby użytkowania terenu, w szczególności liczbę osób, rodzaj grup społecznych, kierunki przemieszczania się, intensywność użytkowania. Czwarty etap to spacer po osiedlu, metoda obserwacji i oceny z punktu widzenia ekspertów i użytkowników. Ostatni etap to mapowanie emocji (Schröder, Schlüter, 2021; Cutting Crime Impact [CCI], b.d.).

Jest to jeden ze współcześnie aktywnych programów mocno skoncentrowany nie tylko na obiektywnym poziomie bezpieczeństwa, ale też na subiektywnych ocenach użytkowników przestrzeni publicznych. *LKA Niedersachsen* wchodzi w skład konsorcjum sześciu organów ścigania⁶⁵ zaangażowanych w projekt *Cutting Crime Impact* [CCI] zainicjowany przez naukowców z Uniwersytetu w Salford. Program skupia się na walce z drobną przestępczością (*petty crime*) o dużym wpływie na codzienne użytkowanie przestrzeni. W ramach programu mocno akcentowany jest pomiar i zapobieganie brakowi poczucia bezpieczeństwa, w które to działania najmocniej obok *LKA Niedersachsen* jest zaangażowany *Departament d'Interior – Generalitat de Catalunya* [INT].

Naukowcy z Salford, Caroline Davey i Andrew Wootton (2022), propagują również ideę projektowania skoncentrowanego na człowieku (*human-centered design*), która skupia uwagę podczas procesu projektowego na potrzebie jednostki ludzkiej, uwzględnia perspektywę człowieka, a odchodzi od szeroko obecnej w projektowaniu perspektywy z punktu widzenia technologii.

Badania poczucia bezpieczeństwa w kontekście strategii CPTED, porównywane do obiektywnie stwierdzonych wskaźników przestępczości, podjęli również naukowcy z Preszowa na Słowacji (Matlovičová, Mocák, 2021). Są one przeprowadzane głównie za pomocą aplikacji dostępnej on-line i obejmują kilka pytań, w tym: gdzie czujemy się bezpiecznie? które miejsca są według nas niebezpieczne? które wydają się zaniedbane? które są łatwe do korzystania dla pieszych i rowerzystów? które można wskazać jako zagrożenie ruchu drogowego? które ocenimy jako pozytywne lub negatywne pod względem zieleni? które przestrzenie publiczne są lubiane, biorąc pod uwagę ich ogólny rozmiar? które nie podobają się z powodu zaniedbania? (<https://www.pocitovamapa.sk/presov-2018/nahlad>).

3.7 Programy i badania polskie

Do intensyfikowania działań i upubliczniania problematyki przestępczości przyczyniają się organizacje i konferencje międzynarodowe, programy badawcze,

⁶⁵ Oprócz *LKA Niedersachsen* w skład konsorcjum wchodzi organy ścigania z Wielkiej Brytanii, Estonii, Hiszpanii, Holandii i Portugalii.

agendy. Działania naukowe w wielu dziedzinach prowadzą do tworzenia coraz bardziej zrównoważonych i multidyscyplinarnych strategii zapobiegania przestępczości.

Literatura przedmiotu jest rozległa, choć głównie reprezentowana przez opisy programów prewencyjnych, i to przede wszystkim w literaturze zagranicznej.

Na gruncie polskich badań problem zapobiegania przestępczości poprzez kształtowanie środowiska przestrzennego był poruszany stosunkowo rzadko. Do najrozleglejszych publikacji należą opracowania Katedry Odnowy i Rozwoju Zespołów Urbanistycznych Instytutu Projektowania Urbanistycznego Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej pod opieką profesora Andrzeja Wyżykowskiego z 2004 i 2005 r., opracowanie pokonferencyjne Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej *Habitaty bezpieczne* pod redakcją profesora Zbigniewa Bacia, książka profesora Artura Jasińskiego *Architektura w czasach terroryzmu* (głównie ogniskująca uwagę na zagadnieniu kształtowania przestrzeni zabezpieczonej przed atakami terrorystycznymi) z 2013 r. Pozycją, która wnikliwie rozpatruje problem bezpieczeństwa osiedli mieszkalnych, jest monografia z 2018 r. autorstwa Joanny Zabawy-Krzypkowskiej *Jakość zamieszkania w istniejących zespołach mieszkaniowych w aspekcie problematyki bezpieczeństwa*. W środowisku architektonicznym do problemu bezpieczeństwa odniósł się także profesor Zbigniew Zuziak w publikacji z 2011 r. *Kryterium bezpieczeństwa w urbanistyce współczesnej*. Omawia on możliwe połączenia pomiędzy perspektywą strukturalną, inżynierską i strategiczną. Wspomniane publikacje są opracowaniami stworzonymi w zespołach architektonicznych. O problemie relacji przestrzennych z kryminogennymi zachowaniami wypowiadają się też rozlegle naukowcy Uniwersytetu Jagiellońskiego Wydziału Prawa z zespołu profesor Janiny Czapskiej w publikacji z 2012 r. *Zapobieganie przestępczości przez kształtowanie przestrzeni. Teoria – badania – praktyka*. Do bardziej wyczerpujących prac skoncentrowanych na podstawach i realizacji programów zapobiegania przestępczości poprzez odpowiednie kształtowanie środowiska należy publikacja *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych* pod redakcją profesora Bernarda Wiśniewskiego (2011, 2021) ze Szkoły Policyjnej w Szczytnie.

Badaniem występowania prawidłowości w przestrzennym rozmieszczeniu przestępstw zajmuje się subdziedzina geografii – geografia przestępczości. Badania w ramach tego nowego kierunku nie ograniczają się jedynie do mapowania przestępstw, ale ogniskują swoją uwagę również na autokorelacji przestrzennej poczucia bezpieczeństwa. Uwzględniane są tu też różnice pomiędzy źródłami występowania braku poczucia bezpieczeństwa, spowodowanego obiektywnymi przesłankami i występowaniem realnego zagrożenia, a źródłami subiektywnego odbioru przestrzeni i źródłem strachu spowodowanego przez pewne cechy przestrzeni⁶⁶. Na terenie Polski w trakcie sporządzania opracowań związanych z wartościami autokorelacji przestrzennej wybranych przestępstw jest Łódź ze szczególnie aktywnym ośrodkiem badań związanym z Wydziałem Nauk

⁶⁶ Rozmieszczenie terytorialne przestępstw badanie jest metodą *Crime Mapping*, natomiast poziom poczucia bezpieczeństwa – metodą GIS.

Geograficznego Uniwersytetu Łódzkiego i wiodącymi publikacjami profesora Stanisława Mordwy (m.in. *Przestępczość i poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi*).

Pozycje literatury naukowej uzupełniają programy związane z promowaniem przestrzeni bezpiecznych. Obecnie dotyczą one tylko wybranych obszarów w Polsce. Województwo małopolskie wdrożyło projekt „Zintegrowana Polityka Bezpieczeństwa” przyznający dwa rodzaje certyfikatów bezpieczeństwa: „Szkoły Promującej Bezpieczeństwo” i „Uczelni Wyższej Promującej Bezpieczeństwo” (Policja małopolska, b.d.). Projekt jest oparty na doświadczeniach holenderskiego *Veilig Vonen*.

Na terenie Wrocławia przyznawany jest certyfikat bezpieczeństwa nieruchomościom, w których zastosowano rozwiązania podwyższające poziom zabezpieczeń⁶⁷ (Urząd Miasta we Wrocławiu, 2018).

Ogólna ocena bezpieczeństwa w miastach w Polsce

W naświetleniu poczucia bezpieczeństwa mieszkańców miast wykorzystano dwa raporty, które opierały się na badaniach sondażowych, a nie tylko na poziomie faktycznym przestępczości.

Badanie serwisu Otodom (2021) przeprowadzono w 12 wybranych miastach polskich na próbie 120 tysięcy mieszkańców. Do badania wyznaczono miasta: Białystok, Bydgoszcz, Gdynię, Gdańsk, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Szczecin, Warszawę i Wrocław. Za najbezpieczniejsze miasto został uznany Lublin. Najlepiej mieszkańcy ocenili zamożniejsze dzielnice nieoddalone mocno od centrum, z zabudową jednorodziną. Na podium rankingu znalazły się także Bydgoszcz i Gdańsk. Ponad połowę dzielnic Białegostoku mieszkańcy ocenili na poziomie ponad 4 w pięciostopniowej skali oceny. Dzielnice najlepiej ocenione są oddalone od centrum; podkreślany jest spokojny charakter miejsca. Z kolei dzielnice najlepiej ocenione w Gdańsku to dzielnice mocno zurbanizowane, z dobrze utrzymaną infrastrukturą i strefą rekreacyjną oraz dobrze oświetlone.

Najpełniejsze badania przedstawiające porównanie stanu bezpieczeństwa w polskich miastach przedstawia raport Polskiej Fundacji im. Roberta Schumana i Fundacji Konrada Adenauera w Polsce z 2017 r. (Arak, 2017), Jego autorzy oceniają bezpieczeństwo w kategoriach: bezpieczeństwa publicznego, otwartości na innych, bezpieczeństwa indywidualnego, komunikacyjnego i społeczno-demograficznego.

W ogólnym rankingu nisko została oceniona Łódź z uwagi na niski poziom bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego, niską wykrywalność przestępstw oraz według raportu niski poziom bezpieczeństwa indywidualnego. W rankingu bezpiecznych i otwartych miast najlepszy wynik uzyskała Warszawa i kolejno Kraków, Rzeszów, Poznań, Gdynia, Gdańsk. Bydgoszcz uplasowała się na 10. pozycji, Wrocław – na 14., a zwycięski w poprzednim rankingu Lublin – na 19. Omawiany w tym rozdziale Białystok znalazł się na 51. pozycji.

⁶⁷ Program opracowany przez Komendę Miejską Policji Miasta Wrocławia, którego współrealizatorami są: Urząd Miasta Wrocław, Komenda Miejska Państwowej Straży Pożarnej oraz Straż Miejska Wrocławia. W styczniu 2015 r. certyfikat został po raz pierwszy przyznany spółdzielni mieszkaniowej. Tym samym objął większy obszar niż budynek i bezpośrednie jego otoczenie.

W ocenie kategorii bezpieczeństwa publicznego najlepsze wyniki osiągnęły mniejsze miasta. W ocenie wzięto pod uwagę skuteczność policji i wskaźnik przestępczości. Z miast wojewódzkich na 9. pozycji znalazła się Bydgoszcz, a na 11. – Lublin i na 12. – Rzeszów.

W ocenie otwartości na innych, w której brano pod uwagę liczbę przestępstw na tle rasowym oraz otwartość na zatrudnianie mniejszości narodowych z omawianych miast wojewódzkich najwyżej w rankingu znalazła się Bydgoszcz – na 5. pozycji, Gdańsk na 10. pozycji i Poznań na 12. pozycji.

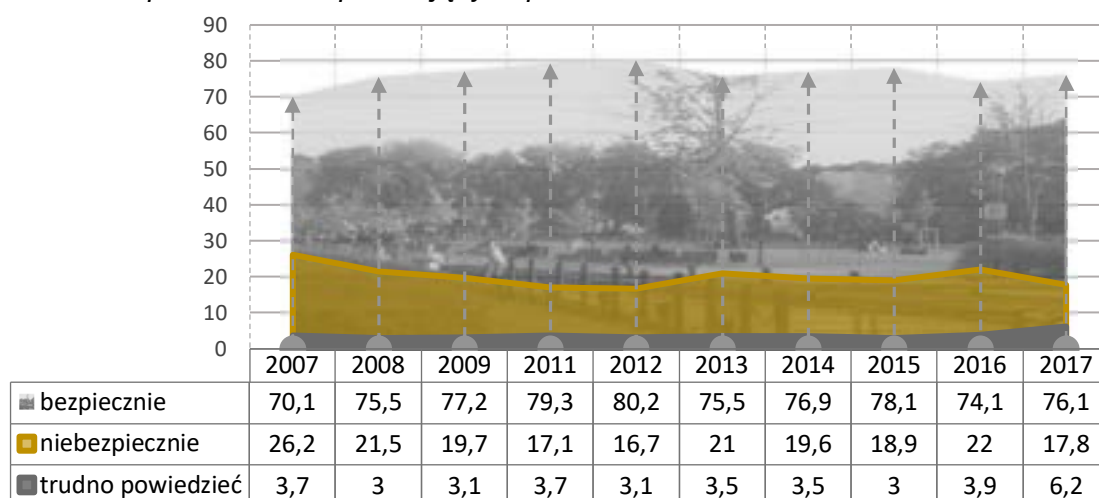
Miasta, które z kolei uzyskały dobry wynik w ocenie indywidualnego bezpieczeństwa, to Kraków (7. pozycja), Gdańsk (9. pozycja), Warszawa (10. pozycja), Rzeszów (13. pozycja). Ta kategoria uwzględniała poczucie bezpieczeństwa, zaufanie do innych i niski poziom przemocy domowej.

W zakresie bezpieczeństwa komunikacyjnego najlepiej oceniono z miast wojewódzkich ponownie Bydgoszcz (3. pozycja), Kraków (5. pozycja) i Poznań (6. pozycja). W zakresie bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego najlepiej oceniono Rzeszów, następnie Warszawę i Poznań (4. pozycja).

W ramach raportu Polskiego Badania Przestępczości⁶⁸ zestawiono wartości dla całego kraju i dla poszczególnych województw (Komenda Główna Policji, 2007-2017). Porównanie badań krajowych (rys. 3.7.1) i w skali województwa podkarpackiego (rys. 3.7.2) wykazało wyższe poczucie bezpieczeństwa mieszkańców województwa od średniego w ramach kraju. Mieszkańcy województwa w 2012 r. wykazują aż o 6,7% wyższe poczucie bezpieczeństwa niż mieszkańcy Polski. Badanie odnosiło się do szczególnie wrażliwej sytuacji w skali dnia i dostarczało wyników na temat poczucia bezpieczeństwa podczas spaceru po zmroku (pytanie: Czy czuje się Pan(i) bezpiecznie, spacerując w swojej okolicy po zmroku?). W literaturze jest to czynnik wskazywany jako reprezentatywny dla poczucia bezpieczeństwa.

Rysunek 3.7.1

Poczucie bezpieczeństwa spacerujących po zmroku – Polska

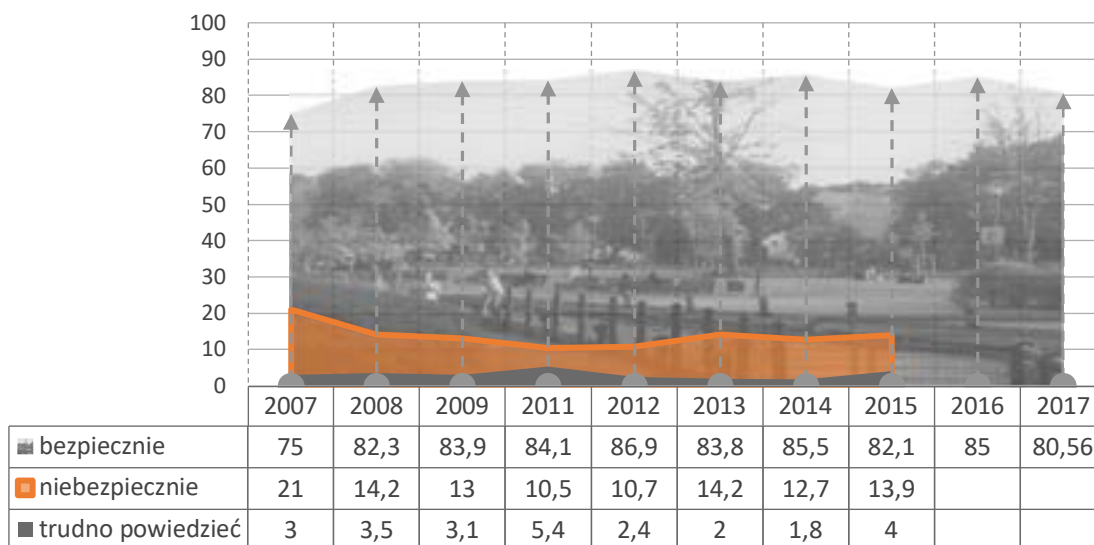

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Komenda Główna Policji (2007-2017).

⁶⁸ Dostęp do badań ogranicza się do 2017 r.

Rysunek 3.7.2

Poczucie bezpieczeństwa spacerujących po zmroku – województwo podkarpackie

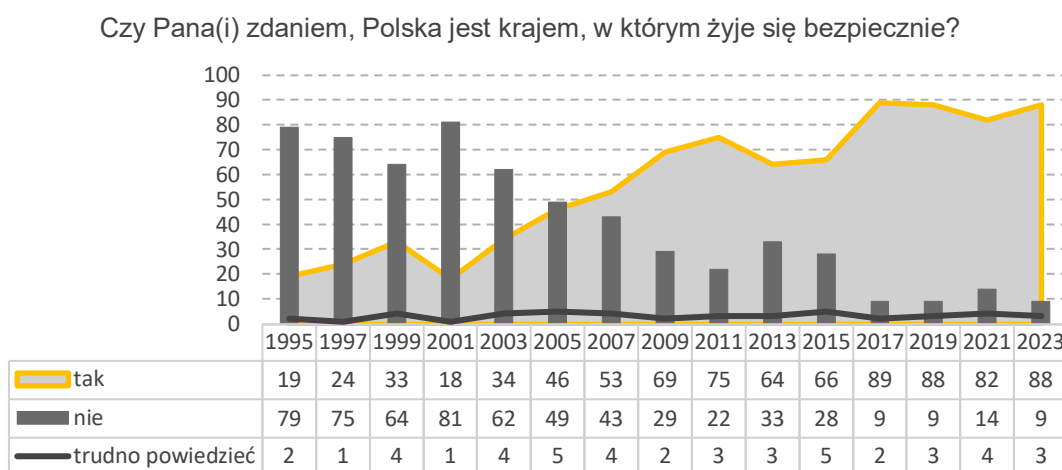

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Komenda Główna Policji (2007- 2017).

Według badań Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS, 1995-2023) Polacy czują się coraz bezpieczniej (stan do 2023 r.). Bardzo wysoki poziom poczucia bezpieczeństwa wskazywany jest pomiędzy 2017 r. i 2023 r. około 90% ankietowanych – jest to wzrost o 70% w stosunku do 1995 r. (rys. 3.7.3). Z kolei odbiór swojego miejsca zamieszkania jako bezpiecznego i spokojnego deklarowało pomiędzy 2017 r. i 2023 r. aż 95% mieszkańców kraju (rys. 3.7.4). Polacy w kontekście ogólnego poczucia bezpieczeństwa wykazywali niższy poziom poczucia zagrożenia przestępczością (rys. 3.7.5). Inaczej było w przypadku pytania bezpośrednio odnoszącego się do obaw stania się ofiarą przestępstwa. Tu Polacy znacznie bardziej obawiali się o bezpieczeństwo swoich bliskich niż swoje własne. Około 60% badanych deklarowało brak obaw o swoje bezpieczeństwo, a 50% – brak obaw o bezpieczeństwo bliskich.

Rysunek 3.7.3

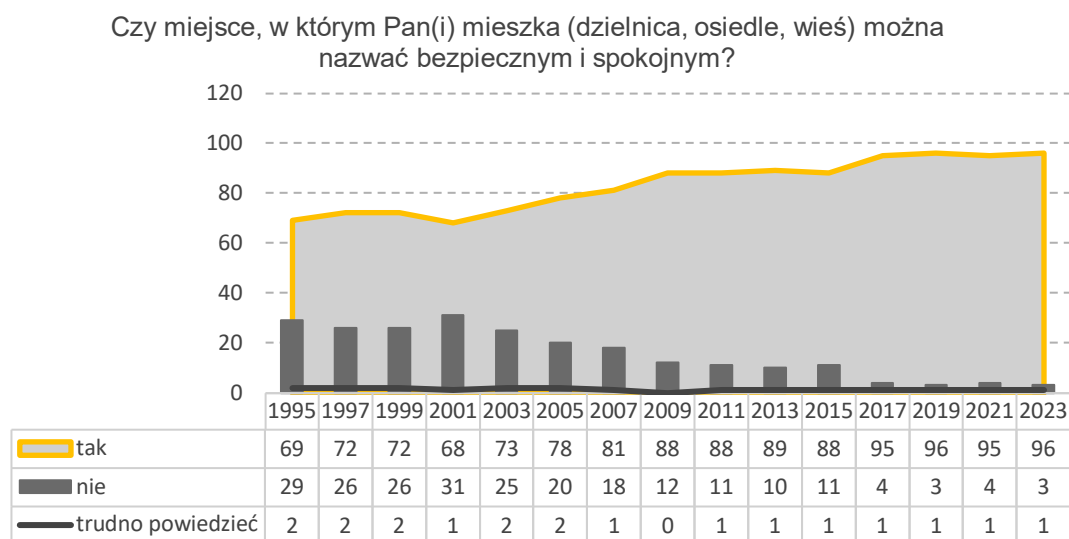
Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców kraju

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Centrum Badania Opinii Społecznej [CBOS], (1995-2023).

Rysunek 3.7.4

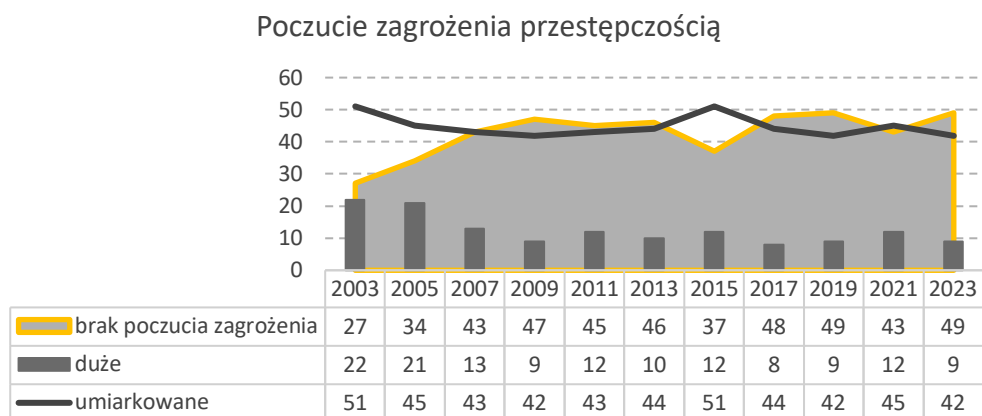
Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców kraju w obrębie miejsca zamieszkania

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS (1995-2023).

Rysunek 3.7.5

Poczucie zagrożenia przestępczością u mieszkańców Polski

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS (1995-2023).

Badania przeprowadzone w wybranych miastach wojewódzkich

Publikacje poświęcone badaniom nad poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej dużych miast polskich zostały dobrane według określonego klucza. Badaniom literaturowym poddano publikacje zwarte, artykuły i rozdziały w monografiach oraz badania sondażowe i raporty, które dotyczyły miast wojewódzkich w Polsce. W podrozdziale omówiono wyniki ogólnopolskich badań sondażowych odwołujących się do subiektywnej oceny mieszkańców i wskazań poziomu poczucia bezpieczeństwa. Z uwagi na wielowarstwowość autorka uznała badania przeprowadzone przez fundację Szumana za najpełniejsze i najszerzej odwołujące się do czynników istotnych z punktu widzenia tematyki pracy doktorskiej autorki. Autorka przedstawiła również badania przeprowadzone przez architektów, socjologów i kryminologów oraz geografów poświęcone miastom wojewódzkim. Nie

są w omówieniu ujęte wszystkie miasta wojewódzkie z uwagi na brak wiarygodnych badań w tym zakresie. Klucz do doboru publikacji opierał się na wyłonieniu badań nieprzedstawiających jedynie realnego poziomu przestępczości, ale odwołujących się do korelacji z poziomem poczucia bezpieczeństwa mieszkańców.

W wyniku analizy literatury, badań sondażowych i programów stwierdzono, iż na obszarze Polski brak jest spójnych i powtarzanych w pewnych odstępach czasowych badań dotyczących poczucia bezpieczeństwa prowadzonych na podstawie jednego wzorca postępowania zrealizowanych w dużych miastach. Badania w dużych miastach wojewódzkich prowadzone są przez doświadczonych naukowców z różnych dyscyplin naukowych. Nie są one jednak prowadzone w interdyscyplinarnych zespołach jedynie niezależnie w obrębie każdej dyscypliny. Najszerza reprezentacja badań dotyczących poszczególnych miast wojewódzkich jest właściwa dla Krakowa. Przeprowadzono badania przez naukowców z Politechniki Krakowskiej, architektów oraz socjologów z Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także wykonano szczegółową ankietyzację mieszkańców Krakowa.

W wyniku analizy literatury i badań sondażowych wyłoniło się kilka czytelnych właściwości podejścia naukowców.

Wyraźniejsze powiązanie czynnika bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa z właściwościami strukturalnymi badanych osiedli czytelne jest w badaniach przeprowadzonych przez architektów, socjologów i geografów w Białymstoku, Krakowie, Łodzi i Poznaniu.

Profesor Bartosz Czarnecki⁶⁹ (2011) odnosi się do predyspozycji miejsca do wystąpienia określonych rodzajów zdarzeń. Jak wnioskuje możliwe jest ustalenie elementów przestrzeni szczególnie sprzyjających wydarzeniom zagrażającym bezpieczeństwu. Pozwala to na przypisanie wagi konkretnym elementom przestrzennym i w powiązaniu ustalenie kolejności wprowadzania koniecznych zmian przestrzennych. Jest to wniosek bardzo istotny z punktu widzenia urbanistyki operacyjnej.

Inną zależność poczucia bezpieczeństwa w odniesieniu do struktury tkanki miejskiej naświetla publikacja z zakresu geografii przestępczości dotycząca Poznania. Bogacka (2017) zaprezentowała badania nad zależnością typu zabudowy miejskiej⁷⁰ od stopnia poczucia bezpieczeństwa. Najlepiej oceniono dzielnicę z zabudową willową i niską gęstością zabudowy. Jednakże do tego poziomu poczucia bezpieczeństwa przyczyniły się też czynniki nie strukturalne jak wysoki status ekonomiczny mieszkańców i całodobowa ochrona.

Natomiast w Krakowie naukowcy z Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej (Kwiatkowski, Racoń-Leja, 2004) przy współpracy z socjologiem Wydziału Nauk Społecznych Stosowanych AGH określili zestaw działań dla osiedla

⁶⁹ Zakres przestrzenny badań: Białystok, osiedle mieszkaniowe im. gen. J. Bema w Białymstoku. Osiedle z zabudową mieszkalną wielorodzinną, budynki 5- i 7-kondygnacyjne, wykonane w technologii wielkiej płyty.

⁷⁰ Badania przeprowadzono w Poznaniu w czterech osiedlach o odmiennym typie zabudowy. Do badań wybrano osiedle Sołacz z charakterystyczną zabudową willową, osiedle spostrzegane jako ekskluzywne, osiedle Jeżyce z dominującą zabudową kamieniczną, Piątkowo jako reprezentanta osiedli z wielkiej płyty i Stare Miasto z zabudową kamieniczną, ale dodatkowo reprezentujące przestrzeń śródmiejską. Zabudowę kamieniczną niezwiązaną z centrum (Jeżyce) respondenci ocenili najniżej. Aż połowa respondentów deklarowała brak poczucia bezpieczeństwa w nocy. Bogacka (2017) zwraca też uwagę na znaczne różnice w poczuciu bezpieczeństwa mieszkańców w układzie dobowym szczególnie w zabudowie blokowej.

Bieżanów Nowy. W Krakowie wprowadzono program *bezpieczne osiedla* realizowany w ramach Zintegrowanej Polityki Bezpieczeństwa opartej na doświadczeniach holenderskiego programu *Veilig Vonen*. W ramach programu realizowano zasady tworzenia bezpiecznego osiedla. Bieżanów Nowy jako osiedle z lat 70.–80., blokowisko z monotonna, pozbawioną tożsamości architekturą i słabo wykształconą infrastrukturą publiczną oraz wysokim wskaźnikiem przestępczości, szczególnie czynów chuligańskich, włamań, opanowania przestrzeni przez zwalczające się grupy pseudokibiców, został poddany zintegrowanym działaniom badawczym i w konsekwencji wdrożeniu zasad bezpiecznego osiedla. Podstawowe założenia polegały na uczytelnieniu kompozycji osiedla poprzez podkreślenie deptaka i obudowanie go funkcjami publicznymi, obniżenie liczby kondygnacji najwyższych budynków, włączenie struktury naturalnej obserwacji i likwidacji *martwych pól* poprzez m.in. uczytelnienie struktury chaotycznej zieleni. Równolegle kontynuowane były działania sondażowe badające rozkład miejsc szczególnie niebezpiecznych.

Bardzo cennym odniesieniem do realizacji powyższego programu jest wypowiedź profesor Grażyny Schneider-Skalskiej (2024), zaangażowanej w tworzenie tkanki projektowej zgodnie z regułami programu *Veilig Vonen*. Zwraca ona uwagę, iż restrykcyjna realizacja zasad programu doprowadziła do zbytowego wyjąłwienia architektury i uzyskania bardzo monotonnego efektu. Jest to niezwykle cenna uwaga w kontekście tematu dysertacji. Podkreśla ona potrzebę rozpatrywania czynników przestrzennych w oparciu o zasadę wyśrodkowania pomiędzy przeciwstawnymi podejściami. Brak zaułków, załamań w bryle architektonicznej sprzyja maksymalnej widoczności, ale jednocześnie jest wyraźnym zagrożeniem dla atrakcyjności architektury.

Z kolei w wyniku badań⁷¹ (Czapska, 2012) w dzielnicy Prądnik Czerwony stwierdzono, iż nadrzędnym problemem są kwestie środowiska społecznego, bardziej niż materialnego. Mocniej negatywnie odniesiono się do występowania stresorów społecznych typu: narkomania, pijąca młodzież, alkoholizm niż do stresorów przestrzennych, jak graffiti, pustostany, słabe oświetlenie, zanieczyszczenie. Pomimo to miejsca koncentracji stresorów społecznych wyrażały pewną przestrzenną prawidłowość. Koncentracja zdarzeń dotyczyła okolic supermarketów, miejsc rekreacyjnych i miejsc źle oświetlonych.

Problem poczucia bezpieczeństwa mieszkańców w Łodzi poruszają także Janiszewska i in. (2017). Publikacja omawia relację poczucia bezpieczeństwa z wskaźnikami jakości życia na przykładzie osiedla mieszkalnego z lat 70.–80.

⁷¹ Badania przeprowadzone przez naukowców, socjologów z Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach europejskiego programu *Karuzela prewencyjna. Wymiana doświadczeń (Sharing good practice in crime prevention – Crime Prevention Carousel)*. Do programu zakwalifikowano osiedla z wysoką zabudową mieszkaniową, tzw. blokowiska. Ocenie poddano sześć osiedli w pięciu miastach europejskich z obszaru Europy Zachodniej i obszaru krajów postsocjalistycznych. Wyselekcjonowane osiedla to: *Biljmermeer* w Amsterdamie, *Békásmegyer* w Budapeszcie, *Hartcliffe* w Bristolu, *Marzahn Nord* w Berlinie, *Gropiusstadt* w Berlinie oraz Prądnik Czerwony w Krakowie. W ramach badań wykonano raporty z uwzględnieniem analizy danych statystycznych i dokumentów pozyskanych m.in. z urzędu miasta, rad dzielnic, policji, spółdzielni mieszkaniowych oraz wywiady z ekspertami. W badaniach autorzy ocenili przebieg zmian wprowadzonych w latach 2001–2006 oraz przebieg działań prewencyjnych, podział zadań pomiędzy odpowiedzialnymi instytucjami, określenie trudności i prognozowanych działań. Badanie podsumowane było ankietą przeprowadzoną wśród grupy zagranicznych ekspertów, którzy oceniali każde z wyszczególnionych osiedli po wizji lokalnej, zapoznaniu się z raportem i rozmowach z osobami zaangażowanymi w praktyczne działania na osiedlu.

Badania przeprowadzono w formie ankiet wśród mieszkańców osiedla Widzew. Autorzy opracowali także porównanie wyników ankiety z obiektywną analizą przestrzeni według metody CPTED. W badaniach przeanalizowano dostępność obszarów, atrakcyjność, terytorialność i widoczność oraz uwzględniono czynnik czasu w perspektywie dobowej i sezonowej. Autorzy zaobserwowali wyraźną korelację obserwacji terenowych z odpowiedziami respondentów. Wykazali oni, iż pomiędzy faktycznie istniejącymi cechami przestrzennymi a subiektywnymi odczuciami respondentów widać wyraźną różnicę, co potwierdza konieczność prowadzenia badań nad przestrzenią z uwzględnieniem partycypacji mieszkańców.

W wyniku analizy powyższej literatury zwraca uwagę fakt, iż większość naukowców skłania się do weryfikacji swoich badań poprzez przeprowadzenie badań sondażowych o rozkładzie miejsc szczególnie niebezpiecznych i budzących lęk wśród mieszkańców badanych obszarów. W wyniku korelacji wskazań eksperckich i badań sondażowych uzyskiwano niekiedy zaskakujące wyniki jak w przypadku krakowskiego osiedla Prądnik Czerwony w badaniach profesor Janiny Czapskiej. Mieszkańcy powyższego osiedla pomimo oczywistych przesłanek i wysokiego poziomu przestępczości wskazywali na wysoki poziom związania z miejscem zamieszkania pomimo konieczności rezygnacji z pełnej swobody poruszania się szczególnie po zmroku (Czapska, 2008). Zaskakującą zależność wykazały także badania w Poznaniu (Bogacka, Sinięcka, 2016), gdzie badania sondażowe przeprowadzone wśród mieszkańców związane z odczytaniem poziomu poczucia bezpieczeństwa nie potwierdziły w pełni wskazań rzeczywistego poziomu przestępczości w analizowanych dzielnicach⁷². W wyniku badań naukowcy zawnieśli, iż wskazania najbardziej niebezpiecznej dzielnicy według respondentów mogą być obciążone zjawiskiem stygmatyzacji i znacznie wyolbrzymione względem stanu faktycznego. Badania przeprowadzone w Poznaniu wykazały zaistnienie zjawiska redukcji dysonansu poznawczego i charakterystycznej wyższej oceny danej dzielnicy przez jej mieszkańców niż przez osoby z zewnątrz. Natomiast silną korelację pomiędzy aspektami poczucia bezpieczeństwa a wcześniejszym doświadczeniem wiktyimizacyjnym wykazały badania Mordwy przeprowadzone w Łodzi⁷³. Nie potwierdziły one jednak jednoznacznie relacji pomiędzy percepcją zagrożeń wiktyimizacyjnych a danymi pochodzącymi ze statystyk policyjnych.

Powyższe badania wskazują na przewagę indywidualnego odczucia poziomu zagrożenia w zestawieniu z danymi statystycznymi. Wyniki badań przeprowadzone przez architektów, geografów i socjologów wskazują na konieczność korelacji wskazań eksperckich z badaniami sondażowymi.

Wyniki badań sondażowych wskazują jeszcze na dodatkową zależność. Badania sondażowe przeprowadzone w skali całego miasta jak Kraków, Poznań, Warszawa, Bydgoszcz wskazują na wysoki stopień poczucia bezpieczeństwa mieszkańców.

⁷² Takim przykładem są osiedla Wilda i Jeżyce, gdzie w Wildzie odnotowano największą liczbę przestępstw, ale Jeżyce respondenci ocenili jako najbardziej niebezpieczną dzielnicę (Bogacka, Sinięcka, 2016).

⁷³ Autor skupił uwagę na opracowaniu mapy percepcji miejsc zagrożonych przestępczością oraz na ocenie poziomu lęku w odniesieniu do komponentu poznawczego, behawioralnego i emocjonalnego na podstawie badań ankietowych.

W Warszawie osiągnął on aż 85% (Siemaszko i in., 2018), w Krakowie 80%⁷⁴ (Budziło, Socała, 2019). W Poznaniu zaledwie 5% zadeklarowało wysoki stopień braku poczucia bezpieczeństwa. Mieszkańcy Poznania zadeklarowali również w większości brak obaw przed wychodzeniem po zmroku – zaledwie 11% badanych obawiało się wyjścia z domu po zapadnięciu zmroku (Jabkowski, Kilarska, 2013). W Bydgoszczy ponad połowa ankietowanych zadeklarowała, że czuje się bezpiecznie w swoim mieście (Koło Naukowe Prawa Karnego Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy [KNPK-UKW], b.d.). Pomimo tak optymistycznych wskazań badania wykazały spadek poczucia bezpieczeństwa w konkretnych obszarach miasta. I tutaj można także wyróżnić pewną dominującą prawidłowość. Często wskazywanym obszarem o niskim wskaźniku poczucia bezpieczeństwa było śródmieście. Takie oceny naukowcy uzyskali w Krakowie⁷⁵ (Czapska, 2008), Poznaniu (Bogacka, 2017), Bydgoszczy (KNPK-UKW, b.d.), Łodzi (Mordwa, 2013).

Różne nasilenie stresorów w dzielnicach miast, pomimo osiągnięcia wysokiego średniego wyniku poczucia bezpieczeństwa w skali całego miasta, wskazuje na konieczność przeprowadzenia szczegółowych badań dla poszczególnych dzielnic/osiedli lub ich fragmentów.

Dodatkowo istotną prawidłowością zaobserwowaną przez naukowców z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu jest, iż poziom poczucia bezpieczeństwa wzrastał wraz ze wzrostem poczucia zadowolenia z sąsiedztwa⁷⁶. Jest to zgodne z podstawami formułowania najnowszego podejścia CPTED i podkreślenia w nim jakości sąsiedztwa w zapobieganiu przestępczości i strachu przed przestępczością.

3.8 Podsumowanie stanu badań

Współczesne podejście do bezpieczeństwa opiera się na ujęciu pozytywnym. W przeciwieństwie do wcześniejszego, negatywnego, akcentującego dążenie do braku zagrożeń i skupienie się na ochronie, zabezpieczeniu trwania, pozytywne ujęcie wprowadza do pojmowania bezpieczeństwa wymiar procesualny, odniesiony

⁷⁴ Wykonano je na zamówienie Urzędu Miasta Krakowa. Przedmiotem badania było poznanie opinii społecznej na temat zagrożeń i problemów występujących na obszarze miasta oraz zapoznanie się ze sposobami radzenia sobie z nimi. Respondenci za najniebezpieczniejszą dzielnicę uznali Prokocim-Bieżanów. Na pytanie dotyczące najważniejszego problemu mieszkańcy wskazali problemy komunikacyjne, infrastrukturę drogową, w tym niedostatek parkingów oraz stan zanieczyszczenia środowiska. Bezpieczeństwo umieścili za tymi wskaźnikami, na 6. pozycji, a wskazało na nie zaledwie 9,5% badanych. Stresory społeczne i strukturalne znalazły się znacznie poniżej w hierarchizacji. Ze stresorów społecznych najostrzej oceniono agresywną młodzież, zagospodarowanie przestrzenne, a w dokładniejszej ocenie – nieporządek i konieczność powiększania terenów zielonych.

⁷⁵ Badania odnoszą się do analizy strachu przed przestępczością na obszarze dwóch charakterystycznych struktur zabudowy w Krakowie: osiedla z peryferyjną lokalizacją i wysokimi zabudowaniami oraz zabudowy starszej części śródmiejskiej. Odpowiednio do tych grup zakwalifikowano osiedla Bieżanów Nowy oraz do drugiej grupy Kazimierz i Grzegórzki. Badania skoncentrowały się na określeniu wzajemnych relacji pomiędzy komponentami kognitywnym, emocjonalnym i behawioralnym oraz czynników, które wpływają na poziom strachu przed przestępczością. W zabudowie śródmiejskiej częściej respondenci wskazywali zaniepokojenie przemocą niż w osiedlu Bieżanów Nowy (Czapska, 2008).

⁷⁶ W zakresie poczucia bezpieczeństwa wykonano badania w trzech formach badań sondażowych: wywiadu kwestionariuszowego przeprowadzonego wśród mieszkańców Poznania, wywiadu pogłębionego przeprowadzonego z przedstawicielami instytucji zajmujących się bezpieczeństwem, przedstawicielami organizacji pozarządowych oraz tzw. „ekspertów codzienności”. Trzeci rodzaj badań sondażowych przeprowadzono w formie ankiety audytoryjnej wśród młodzieży licealnej. Mianem „ekspertów codzienności” naukowcy określają (Jabkowski, Kilarska, 2013) osoby, które z uwagi na specyfikę swoich czynności zawodowych posiadają częsty kontakt z zagadnieniami związanymi z przestępczością.

do możliwości rozwoju. Współcześnie bezpieczeństwo postrzegamy jako potencjał obronny, budowanie pewności siebie i stabilności, rozpatrując przy tym szanse i wyzwania.

Skupieniu się na poczuciu bezpieczeństwa jednostki sprzyja wprowadzone w latach 90. XX w. uzupełnienie podejścia o *human security*. Tradycyjne ujęcie podmiotu bezpieczeństwa jako narodu, państwa dopełniono podmiotem postrzeganym w jednostce.

Postrzeganie bezpieczeństwa w nowym formacie i uzupełnionym podejściu, uwzględniając przy tym jego progresywną naturę, określa sprzyjające podłoże do dalszych dociekań i badań na temat nowych, słabo eksponowanych dotąd wartości w bezpieczeństwie, jak subiektywny czynnik poczucia bezpieczeństwa.

Szczególnie narażonymi na niższe poczucie bezpieczeństwa przestrzeniami są przestrzenie dużych miast z mocno nasiloną reprezentacją stresorów przestrzennych i społecznych o konotacjach przestrzennych.

W kwestii kształtowania bezpiecznych przestrzeni najcenniejszymi źródłami doświadczeń są nauki w zakresie badań behawioralno-emocjonalnym, takie jak nauki o umyśle reprezentowane przez psychologię, psychiatrię, neurologię, nauki behawioralne reprezentowane przez socjologię, ale też pewne subdyscypliny geografii i nauki techniczne, jak architektura i urbanistyka.

Rozwinięcie związków i współpracy architektury i urbanistyki z naukami społecznymi, naukami o zdrowiu i naukami o ziemi w zakresie kształtowania przestrzeni bezpiecznych wyraźnie jest określone w takich subdyscyplinach, jak psychologia środowiskowa, neuroarchitektura, socjologia miast, geografia przestępczości.

Na podkreślenie zasługuje progresywny trend w podejmowaniu tematu współpracy z naukami społecznymi wśród architektów jako naukowców, dydaktyków i projektantów. Szczególnie wyraziście przejawia się to w psychologii architektury będącej pod skrzydłami psychologii środowiskowej i neuroarchitektury.

Jest to szczególnie istotne w obliczu poszerzającego się kontekstu badawczego zarówno w psychologii środowiskowej, jak i w podejściu CPTED, które w najnowszej rewizji włącza w zakres analiz zrównoważony rozwój. Jako niezwykle dynamiczny i medialnie nagłośniony kontekst umożliwia on wzmocnienie tych programów i dyscyplin, lecz jednocześnie, zwłaszcza w psychologii środowiskowej, przysłania kontekst założycielski, związany mocno z kształtowaniem przestrzeni.

Istotny i najrozleglejszy opracowany w literaturze, poparty licznymi programami badawczymi, jest obszar związany z podejściem behawioralnym, a szczególnie o podłożu wiktyimizacyjnym. Prawie 70 lat doświadczeń strategii CPTED sfinalizowane zostało normą ISO i licznymi praktykami projektowymi. Z uwagi na ograniczenie daleko idących działań praktycznych staje się to pewną wytyczną możliwości i sposobu prowadzenia badań w kontekście poczucia bezpieczeństwa.

Doświadczenia polskie w zakresie badań poczucia bezpieczeństwa wskazują, w badaniach statystycznych prowadzonych w skali całego kraju, na wysoki poziom poczucia bezpieczeństwa. Jednocześnie sondaże przeprowadzone przez CBOS są

to jedyne badania prowadzone w równych odstępach czasu i według tej samej kafeterii pytań.

W zakresie podejścia do badań naukowych w Polsce wyłania się kilka czytelnych prawidłowości. Badania nad poczuciem bezpieczeństwa są prowadzone w dużych miastach polskich. Badania prowadzone są w niezależnych zespołach przez architektów, socjologów i geografów. Wyraźnym niedostatkim jest brak przeprowadzenia badań według jednego wzorca postępowania, w równych odstępach czasu i w ramach zespołów interdyscyplinarnych. Przeprowadzone badania koncentrowały się na zależności poczucia bezpieczeństwa od miejsca wystąpienia określonych zdarzeń, struktury tkanki zabudowy, wskaźników jakości życia, wcześniejszych doświadczeń wiktyimizacyjnych.

W zakresie osiągniętych przez naukowców wyników czytelna jest prawidłowość, iż w dużych miastach polskich poziom poczucia bezpieczeństwa jest wysoki w skali całego miasta. Widoczne różnice są akcentowane pomiędzy poszczególnymi osiedlami. Badania wskazują także, iż obiektywna analiza przestrzeni w ramach oceny własnej naukowców nie zawsze była zgodna z wynikami badań sondażowych i subiektywnych odczuć respondentów. Bardzo mocnym czynnikiem wpływającym na wyniki było przywiązanie do miejsca zamieszkania. Respondenci deklarowali chęć rezygnacji z pewnych aspektów jakości życia jak wychodzenie po zmroku, korzystanie z komunikacji publicznej w zamian za pozostanie w swoim miejscu zamieszkania. Jednocześnie odrębne badania dotyczące zależności poczucia bezpieczeństwa od jakości życia (przeprowadzone w Poznaniu) wskazują na potrzebę wysokiej jakości sąsiedztwa.

4. UWARUNKOWANIA PRAWNE

Prawodawstwo światowe

Prawodawstwo europejskie

Prawodawstwo polskie

Prawodawstwo lokalne – Rzeszów

4.1 Prawodawstwo światowe

ISO 22341:2021 – Security and Resilience – Protective Security – Guidelines for Crime Prevention Through Environmental Design (ISO, 2021)

Jest to pierwsza norma międzynarodowa poświęcona tematyce zapobiegania przestępczości i strachowi przed przestępczością poprzez projektowanie środowiskowe. Dokument promuje rozpowszechnione i przyjęte w środowisku międzynarodowym podejście CPTED (zob. rozdz. 2.2), podejmujące temat zrozumienia i badania kontekstu środowiskowego czynników ryzyka przestępczości i bezpieczeństwa, ale też poczucia strachu. Zakres przestrzenny normy odnosi się do działań zarówno w środowisku budowlanym nowym, jak i już istniejącym. Dokument szczególną uwagę poświęca pojęciu ryzyka, które tłumaczy jako „wpływ niepewności na cele”⁷⁷ (s. 7). Ryzyko przedstawia w formie trójkąta zależności pomiędzy trzema elementami: aktywami, zagrożeniami i podatnością. Jednoczesność zaistnienia wszystkich trzech składowych ryzyka skutkuje wystąpieniem zdarzenia przestępczego. Definicji aktywów norma nie ogranicza jedynie do materialnego stanu środowiska fizycznego, ale rozszerza je o niematerialne, miękkie wartości.

W normie podkreślono, iż wskutek przestępstwa nie tylko odczuwamy materialne konsekwencje, ale wynikiem wiktyimizacji są także straty niematerialne, w tym „utrata reputacji, wpływ na wartości i zachowania społeczne, strach, ból, utrata jakości życia”⁷⁸ (ISO, 2021, s. 11). Jako jedną z trzech kategorii wyzwań bezpieczeństwa obok przestępstw kryminalnych i zachowań antyspołecznych wymienia się strach przed przestępczością. Autorzy dokumentu podkreślają, iż aby dokonać pełnej identyfikacji problemów w danym miejscu, należy poddać badaniom również „skłonność miejsca do przyciągania przestępczości lub wywoływania strachu przed przestępczością” (ISO, 2021, s. 18). Strachowi przed przestępczością przypisywane jest występowanie złego samopoczucia w przestrzeni i obawy podczas skorzystania z niej, choć zauważany jest problem odmienności potęgowania wrażeń w zależności od cech użytkownika przestrzeni. W normie określono grupę czynników, które w szczególności mogą wpływać na tworzenie „napięcia lub dyskomfortu w korzystaniu z miejsca”⁷⁹ (ISO, 2021, s. 19). Są to: prostytutka, narkomania, wandalizm, złe utrzymanie, problematyczny projekt środowiska, który sprzyja izolacji, brak nadzoru, orientacji, alternatywnych dróg i ryzyko wypadków⁸⁰ między użytkownikami.

Aby określić możliwość zaistnienia powiązania pomiędzy charakterem środowiska a poczuciem niepewności, niepokoju i strachem przed przestępczością, norma akcentuje potrzebę zbadania i oceny określonych czynników środowiska fizycznego, takich jak:

„– ogólny charakter obszaru i sposób użytkowania ziemi;

⁷⁷ W oryginale: „the effect of uncertainty on objectives”.

⁷⁸ W oryginale: “damage to reputation, impact on societal values and behaviour, fear, pain, lost quality of life”.

⁷⁹ W oryginale: „tension or discomfort in the use of a place”.

⁸⁰ Ryzyko wypadków dotyczy kolizji pomiędzy grupami użytkowników poruszających się w odmienny sposób: pieszych, rowerzystów, użytkowników pojazdów.

- forma i gęstość zabudowy;
- charakterystyka przestrzeni otwartych i terenów zielonych;
- relacje pomiędzy przestrzeniami publicznymi, półpublicznymi i prywatnymi;
- pierzeje ulic i wejścia do budynków;
- trasy i przystanki transportu publicznego;
- przepływy ruchu i parkowanie;
- ruch pieszy i rowerowy;
- działania na parterze i ich harmonogramy;
- przeważające działania na wyższych piętrach;
- oświetlenie publiczne i prywatne w przestrzeni publicznej;
- obecność zniszczeń środowiskowych lub terenów opuszczonych;
- poziom utrzymania i opieki⁸¹ (ISO, 2021, s. 25).

Podkreślona jest także potrzeba rozpatrywania skłonności miejsca do zachowań przestępczych i antyspołecznych w porze nocnej i dziennej.

Nowa Agenda Miejska – Habitat III

Nowa Agenda Miejska (UN, 2016b) przyjęta została podczas konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie mieszkalnictwa i zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich (Habitat III), która odbyła się w Quito 17–20 października 2016 r. Ustanowienie agendy wynikało ze spodziewanych trendów przeobrażających funkcjonowanie miast, wynikających z prognozowanego podwojenia populacji miejskiej. Treść agendy opracowana przez szeroką grupę interesariuszy – od władz, poprzez przedstawicieli społeczeństwa, aż po praktyków – określa wizję działań miejskich w obliczu spodziewanego wzrostu zagrożeń i wyzwań, w tym wobec zasad zrównoważonego rozwoju m.in. w kategorii bezpieczeństwa.

Treść agendy nie przywołuje bezpośrednio czynnika poczucia bezpieczeństwa i nie odnosi się do jego właściwości, jednak porusza rozległe czynniki pośrednio wpływające na stan poczucia bezpieczeństwa, jak spójność społeczna (szeroko propagowana w II generacji CPTED), jakość życia, potrzeba ochrony słabszych grup. W treści agendy odnajdujemy bezpośrednie odwołania do ogólnej ujętego pojęcia *bezpieczeństwo*. Spostrzegane zagrożenia to przede wszystkim terroryzm, przestępczość, przemoc, zastraszanie, stygmatyzacja określonych grup społecznych. Środkiem zaradczym, zapobiegającym negatywnym zjawiskom, jest promowanie spójności społecznej i włączenia społecznego. Osiągnięcie tego stanu według zapisów agendy możliwe jest poprzez projektowanie przestrzeni miejskiej

⁸¹ W oryginale:

- „– the general character of the area and land uses;
- the built form and density;
- the characteristics of open spaces and green areas;
- the relationship between public, semi-public, private and semi-private spaces;
- street frontage and building entrances;
- public transport routes and stops;
- traffic flows and parking;
- pedestrian and bicycle movements;
- ground floor activities and their time schedules;
- prevailing activities in the upper floors;
- public and private lighting in public spaces;
- the presence of environmental decay or derelict land;
- the level of maintenance and care”.

uwzględniające dostępność i odpowiednią organizację przestrzenną. Agenda podkreśla konieczność dostępności wszystkich do publicznego uczestnictwa w eliminacji przemocy. Zauważa istotę czynników zbieżnych z zaawansowanym stopniem żywotności sąsiedztwa, propagowanym w III generacji CPTED: zielonych wysokiej jakości przestrzeni publicznych, którym partneruje wsparcie międzypokoleniowych interakcji, kulturowej ekspresji. Bezpieczne przestrzenie publiczne są odczytywane jako determinanty zwiększania wartości społecznej i ekonomicznej. Promowana jest ich sieciowa struktura z dążeniem do otwartości, wielofunkcyjności i dostępności. Wspierana jest aktywizacja parterów budynków z wykorzystaniem ich pod formalne i nieformalne działania, w tym handel. Akcent kładziony jest także na promocję ruchu pieszego i rowerowego. W sposób szczególny, opierając się na zapobieganiu niekontrolowanemu rozrastaniu się miast, traktowane są działania uzupełniające i zapewniające planowaną rozbudowę urbanistyczną, w tym przede wszystkim rewitalizacja, odnawianie i modernizacja.

United Nations (UN). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (2015)

Agenda (UN, 2015, s. 4) prezentuje wizję świata ukierunkowanego na zmiany, „w którym każdy człowiek ma możliwość rozwoju. Świata wolnego od lęku i przemocy. [...] Świata, w którym miasta i osiedla ludzkie są bezpieczne, odporne i zrównoważone”. Znajdujemy w jej zapisach nawiązania do bezpieczeństwa ujętego w koneksji z różnorodnym i rozbudowanym obszarem działalności ludzkiej. Bezpieczeństwo w agendzie ukazywane jest jako istotny czynnik nurtu zielonego, w tym bezpieczeństwo żywnościowe, wody pitnej, surowcowe, również jako czynnik środowiska pracy, nauczania, opieki zdrowotnej, statusu społecznego. Agenda podejmuje też problem bezpieczeństwa w przestrzeniach zbudowanych, ale w ogólniejszym ujęciu – jako bezpieczeństwo miast, osiedli ludzkich i ich składowych dróg, przestrzeni publicznych i przestrzeni zielonych.

Podkreślana jest także konieczność wzmocnienia pozycji osób szczególnie podatnych na zagrożenia: kobiet, dzieci, młodzieży, osób z niepełnosprawnością, osób chorych, starszych, uchodźców, migrantów. Do grup wrażliwych agenda zalicza też osoby zamieszkujące, przebywające na obszarach narażonych szczególnie na takie zintensyfikowane zagrożenia, jak kryzysy humanitarne lub zagrożenia terrorystyczne.

Agenda 2030 bezpośrednio nie odnosi się do stanu poczucia bezpieczeństwa. Pomimo tego możemy odnajdywać związki pośrednie poprzez rozpatrywanie czynników pośredniczących, takich jak: dobrostan⁸², zdrowie psychiczne, spójność społeczna.

Agenda (UN, 2015a) podkreśla znaczenie dobrostanu w trzech obszarach: fizycznym, psychicznym i społecznym. W dokumencie kładziony jest nacisk na

⁸² Należy rozróżnić pojęcia *dobrostan* i *dobrobyt*. Dobrostan, jak wskazuje słownik (Żmigrodzki, b.d.), to „korzystny stan psychiczny i fizyczny odczuwany przez człowieka”. Dobrobyt natomiast wiązany jest z zamożnością i dobrymi warunkami życia. Według autorki w tłumaczeniu agendy na język polski nie rozróżniono tych dwóch stanów i takie samo tłumaczenie podano dla *prosperity* oznaczającego dobrobyt i *well-being* bardziej odpowiadającego dobrostanowi, według słownika (Cambridge, b.d.) określającego pomyślność i dobre samopoczucie.

objęcie opieką osób z zaburzeniami behawioralnymi, rozwojowymi i neurologicznymi. Często artykułowana jest również troska o zabezpieczenie pełnego uczestnictwa społecznego i spójności społecznej budowanej poprzez wzmacnianie integracji⁸³ i inkluzyjności społecznej.

Powyższe założenia wspierające realizację celów agendy mają wyraźne koneksje ze stanem poczucia bezpieczeństwa. Pomiędzy poczuciem bezpieczeństwa a dobrostanem, zdrowiem psychicznym i spójnością społeczną zachodzi sprzężenie zwrotne, ukazując wzajemność wpływów.

Analizując powiązanie czynnika poczucia bezpieczeństwa w kontekście zasad zrównoważonego rozwoju określonych w agendzie, „można założyć, iż subiektywny czynnik poczucia bezpieczeństwa jest składnikiem zrównoważonego rozwoju (ZR), ale z całą pewnością można stwierdzić, iż jest on elementem wspierającym i jednocześnie zależnym od ZR” (Kozłowska, 2022, s. 45).

4.2 Prawodawstwo europejskie

CEN/TC 325⁸⁴ – Crime Prevention Through Building, Facility and Area Design

W ramach prac komitetu technicznego *Zapobieganie przestępczości poprzez projektowanie budynków, obiektów i terenów* opracowano następujące dokumenty standaryzacyjne w postaci norm [EN], raportów technicznych [TR] i specyfikacji technicznych [TS]:

- EN 14383-1:2006

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 1: Definition of specific terms (The European Committee for Standardization [CEN], 2006b);

- CEN/TS 14383-2:2023

⁸³ Integracja i inkluzyjność społeczna są mocno wpływowymi elementami spójności społecznej, która oznacza solidarność, jedność, spójność społeczną (APA, b.d.). Oba terminy odnoszą się do tożsamy obszarów wpływów społecznych, lecz posiadają odmienną wykładnię. Inkluzyjność oznacza proces włączenia społecznego. Jak twierdzą Davey i Gordon (2021), koncentruje ona swoje działania na przywróceniu do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym grup i jednostek wcześniej wykluczonych, znajdujących się w niekorzystnej sytuacji. Zaliczają oni do grup wykluczonych również osoby poddane zagrożeniom i obciążone chorobą psychiczną. Z kolei integracja społeczna dotyczy procesu asymilacji (APA, b.d.) w ramach grupy, przyjęcia bardziej aktywnej postawy społecznej i przystosowania się do życia w obrębie grupy (Michalos, 2014; UN, 2016a). Integracja przy pełnej akceptacji odmienności członków grupy (APA, b.d.) akcentuje potrzebę zharmonizowania aktywności w obrębie nawet różnorodnych wewnętrznie grup.

⁸⁴ CEN (fr. *Comité européen de normalisation*) – Europejski Komitet Normalizacyjny jest jedną z trzech europejskich organizacji normalizacyjnych obok CENELEC (Europejski Komitet Normalizacyjny Elektrotechniki) i ETSI (Europejski Instytut Norm Telekomunikacyjnych) (PKN, b.d.). CEN jest organizacją non profit z siedzibą w Brukseli i działa w ramach prawa belgijskiego. Został uznany przez Unię Europejską (EU) i Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (EFTA) za odpowiedzialny za opracowywanie norm na poziomie europejskim (CENCENLEC). Członkami i partnerami CEN są krajowe jednostki normalizacyjne z krajów UE, PKN od 1 stycznia 2004 r., kraje zrzeszone w EFTA oraz Turcja, Serbia i Republika Macedonii Północnej (PKN). System normalizacyjny CEN, obok systemu CENLEC, wyróżnia się w skali światowej z powodu wpływu na dokumenty normalizacyjne krajów członkowskich. Ustanowienie normy europejskiej powoduje zastąpienie normy krajowej kraju członkowskiego CEN nowym dokumentem standaryzacyjnym EU lub zawieszenie prac nad dokumentem krajowym (CEN). Stosowanie normy europejskiej nie jest prawnie obowiązkowe, lecz pozwala na ujednoczenie postępowania w danym obszarze. Oprócz dokumentów normalizacyjnych w postaci Norm Europejskich (EN) CEN uwzględnia w swoich pracach dwa niższej rangi dokumenty: Specyfikację Techniczną (CEN/TS – Technical Specification) i Raport Techniczny (CEN/TR – Technical Report). Specyfikacja techniczna jest wynikiem braku zatwierdzenia projektu Normy Europejskiej (prEU) i powinna być poddana rewizji co 3 lata. Raport Techniczny jest rezultatem niezatwierdzenia (lub braku konsensusu) projektu Normy Europejskiej (prEN) ani projektu Specyfikacji Technicznej (FprCEN/TS). Raporty Techniczne (CEN/TR) powinny być regularnie aktualizowane. Źródło (PKN, b.d., <https://www.cencenelec.eu>)

Crime Prevention through building design, urban planning and city maintenance (CEN, 2023); zastąpił: CEN/TR 14383-2:2007 Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 2: Urban planning (CEN, 2007);

- CEN/TS 14383-3:2005

Prevention of crime – Urban planning and building design - Part 3: Dwellings (CEN, 2005);

- CEN/TS 14383-4:2006

Prevention of crime – Urban planning and design – Part 4: Shops and offices (CEN, 2006a);

- CEN/TR 14383-5:2010

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 5: Petrol stations (CEN, 2010);

- CEN/TS 14383-6:2022

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 6: Schools and educational institutions (CEN, 2022);

- CEN/TR 14383-7:2009

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 7: Design and management of public transport facilities (CEN, 2009a);

- CEN/TR 14383-8:2009

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 8: Protection of buildings and sites against criminal attacks with vehicles (CEN, 2009b).

Poszczególne dokumenty odnoszą się do problemów bezpieczeństwa związanego ze szczególnymi funkcjami, jak mieszkania, sklepy i biura, stacje benzynowe, szkoły i inne budynki oświaty oraz obiekty publicznego transportu, a także ich bezpośredniego otoczenia. Ostatnia część standardu dotyczy problemu ataków terrorystycznych i sposobu zabezpieczenia się przed nimi w budynkach i otoczeniu. Problemy bezpieczeństwa związane ze skalą urbanistyczną najrozleglej wyjaśniane były w raporcie technicznym CEN/TR 14383-2:2007 Zapobieganie przestępczości – Urbanistyka i projektowanie budynków – Część 2: Urbanistyka. Z uwagi na dystans czasowy i zmianę podejścia do problemów bezpieczeństwa oraz zmianę zagrożeń dokument został poddany rewizji. Nowa postać części drugiej standardu to specyfikacja techniczna CEN/TS 14383-2:2023 *Crime Prevention through building design, urban planning and city maintenance. Principles and proces* (zapobieganie przestępczości poprzez projektowanie budynków, urbanistykę i utrzymanie miasta. Zasady i procesy [tłum. własne]). Również rewizji i uzupełnieniu została poddana norma związana z terminologią. Obecnie prace są w fazie akceptacji. Spodziewana data publikacji standardu to 2024 r.

Druga, najnowsza wersja części drugiej standardu 14383 poza omówieniem problemów dotyczących zapobiegania przestępczości poprzez odpowiednie projektowanie otoczenia i zarządzanie nim porusza także problem subiektywnego odczuwania lęku przed przestępczością. W rozpatrywaniu tej kwestii wyraźnie zarysowana jest współodpowiedzialność odpowiednio kształtowanych założeń przestrzennych. Standard określa procedury, środki i procesy związane z przestępczością i strachem przed nią dla przestrzeni nowo budowanych i już

istniejących. Podkreślana jest w nim mocno rola procesu planowania i projektowania, ale też zaakcentowano znaczenie bieżącej konserwacji i zarządzania obszarem. Pomimo subiektywnych źródeł odczuwania strachu przed przestępczością podkreślany jest jego realny wpływ na ludzkie zachowania. Odczuwanie strachu może prowadzić do unikania określonych miejsc, lęku przed korzystaniem z komunikacji publicznej, spacerowaniem po zmroku lub w ekstremalnych przypadkach zaprzestania wychodzenia z domu, co wpływa na obniżenie jakości życia. Poziom odczuwania strachu jest uzależniony od wielu czynników, w tym: miejsca, płci, wieku, doświadczenia wcześniej przestępstwa. Wskazywane są również grupy społeczne, które w szczególności są uwrażliwione na odczuwanie strachu przed przestępczością. Najczęściej wymieniane są osoby starsze, kobiety, osoby z niepełnosprawnością, osoby, które były wcześniej ofiarą przestępstwa. Najwięcej lęku budzą przestępstwa zagrażające bezpieczeństwu osobistemu, a nie utracie dóbr materialnych. Z odczuwania strachu lub lęku przed przestępczością wynikać mogą poważne następstwa związane ze zmianą codziennego zachowania. Jedną z konsekwencji najdotkliwszych dla prawidłowego funkcjonowania przestrzeni jest jej stopniowe unikanie. Może ono dotyczyć nie tylko osób bezpośrednio odczuwających lęk, ale też ich bliskich, np. matki będą dążyć do wycofania swoich dzieci z danej przestrzeni.

Wskazywane są w standardzie czynniki o charakterze strukturalnym, które mogą powodować uczucie strachu przed przestępczością. Są to: problematyczny projekt urbanistyczny, izolowanie obszarów ze złą widocznością i tym samym słabym nadzorem lub nawet jego brakiem, nieczytelność przestrzeni powodująca słabą orientację w przestrzeni, brak alternatywnych dróg (tym samym brak możliwości ucieczki), słabe doświetlenie obszarów. Ponadto wyróżniono czynniki o charakterze społecznym. Wyszczególniono tu używanie i handel narkotykami, prostytutkę i pewne formy rozrywki, reputację obszaru oraz wiedzę, świadomość poziomu przestępczości w okolicy i poziom postrzeganej przestępczości. Wyróżniany jest też czynnik związany z zarządzaniem i złym utrzymaniem obszaru.

Standard wskazuje również, jak można zapobiegać generatorom strachu. Podkreślana jest tutaj potrzeba zapobiegania tworzeniu obszarów monofunkcyjnych. Zaleca się różnicowanie funkcji mieszkaniowej, usługowej i rozrywkowej. Jeśli jednak obszar rozrywkowy już występuje, to standard wskazuje jako rozwiązanie zaprojektowanie alternatywnych ruchliwych, dobrze oświetlonych i łatwych do kontrolowania dróg dla pieszych. Jako skuteczne metody zapobiegania wandalizmowi wskazuje stałość, jakość i szybkość konserwacji, naprawy zniszczeń i utrzymania czystości. W tym wypadku podkreśla dodatkowo, że materiały użyte do konserwacji powinny być dopasowane do pierwotnych. Wspomagającym działaniem jest tworzenie struktur przestrzennych sprzyjających poczuciu terytorialności. Poczucie własności, przynależności do terenu wiąże się z poczuciem odpowiedzialności za jego utrzymanie.

Standard wskazuje też, jak zapobiegać „problematycznemu projektowi urbanistycznemu”. Jako istotne podaje przeciwdziałanie tworzeniu przestrzeni sprzyjających ukryciu się przestępców i wzmacnianie możliwości dobrego widzenia

i rozumienia, co dzieje się w otoczeniu. Minimalne warunki to umożliwienie pieszemu określenia rysów twarzy z odległości 4 m. Kolejny rozpatrywany czynnik projektu urbanistycznego to izolacja i zła widoczność. Problem głównie dotyczy powstałych obszarów monofunkcyjnych, takich jak obszary przemysłowe, duże centra handlowe, obszary biurowe, parkingi, przejścia podziemne, parki. Zapobieganiu temu stanowi służy przede wszystkim miksowanie funkcji, w tym zwrócenie okien sprzyjających spontanicznemu nadzorowi na główne ciągi spacerowe. W obszarach, gdzie ta naturalna kontrola społeczna nie jest możliwa o określonych porach, np. wiaty, przejścia podziemne, parki, proponowane jest zamykanie ich i blokowanie dostępności publicznej do nich. Jak wskazuje standard, poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej sprzyja także przestrzeń z dobrym oznakowaniem, sprzyjająca dobrej orientacji w terenie oraz wprowadzenie alternatywnych dróg ucieczki w wypadku powstania zagrożenia.

The Partnership on Security in Public Spaces. Action Plan Urban Agenda⁸⁵ Partnership Security in Public Spaces (2020)

Agenda przedstawia problem bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa mieszkańców oraz odwiedzających miasta i obszary miejskie jako kluczowy element tworzenia zrównoważonego rozwoju i zarządzania przestrzeniami miejskimi. Zwraca uwagę, iż problem jest niezwykle istotny z uwagi na bardzo wysoki odsetek (aż 75%) mieszkańców miast w Unii Europejskiej. Dodatkowo zauważa, iż wiedza o bezpieczeństwie miejskim jest niepełna i skoncentrowana głównie na problemie przestępczości i aspektach prawnych. Agenda przedstawia pełniejszy kontekst rozumienia bezpieczeństwa. Jako czynniki wpływające na nie wymienia: spójność społeczną, integrację społeczną, innowacyjność, bliskość, egzekwowanie prawa, odporność i ochronę budynków wraz z infrastrukturą i zielenią. Zapisy agendy odnoszą się również do potrzeby przywrócenia poczucia bezpieczeństwa wśród użytkowników miast, a nie tylko koncentrowania się na ochronie i zabezpieczeniu sfery publicznej. Podkreślany jest obok tworzenia bezpiecznego środowiska sposób jego postrzegania. Agenda postuluje, iż należy podjąć działania już na etapie projektowania. Koncentracja działań na obszarze zabezpieczeń przestrzeni publicznych przed atakami terrorystycznymi lub klęskami żywiołowymi jest niewystarczająca. Trzeba dociekać głębszych aspektów w zakresie zapobiegania i budowania bezpieczeństwa w projektowaniu struktur architektonicznych i urbanistycznych obszarów miejskich. Dokument określa konieczność rozważania ochrony fizycznej, ale też dbałości o takie aspekty społeczne, jak spójność społeczna i integracja, wykorzystanie nowych technologii, ale też interwencje nudgingowe⁸⁶.

⁸⁵ Pakt amsterdamski jest dokumentem założycielskim Agendy Miejskiej dla UE, która została uruchomiona w 2016 r.

⁸⁶ *Nudge* w dosłownym tłumaczeniu określa lekkie szturchnięcie, popchnięcie (Cambridge Dictionary, b.d.). Interwencje nudgingowe to interwencje o podłożu behawioralnym, nakłaniające w sposób łagodny do zmiany zachowań. Jest to obszar badań behawioralnych, a celem nudgingu jest nakierowanie na podjęcie pozytywnej decyzji. Jednak warunkiem zakwalifikowania danej praktyki jako nudgingowej jest wolność wyboru i nieużywanie środków przymusu (<https://link.springer.com/article/10.1057/s41284-021-00285-3>).

W zapobieganiu przestępczości wyróżnia się trzy modele zmiany zachowania:

- *Nudges*: ustalony mechanizm społecznego wpływu na zmianę zachowania,
- *Tugs* (holownik): metoda związana już z pewnym przymusem i wydawaniem poleceń, aby osiągnąć zmianę zachowania,

Jednocześnie podważa zakładanie stuprocentowej pewności powodzenia przy zastosowaniu powyższych praktyk. Przyjmuje powstanie sytuacji, które pomimo dążenia do pozytywnego celu mogą wpłynąć na obniżenie poczucia bezpieczeństwa. Takie sprzężenie może nastąpić przy wprowadzeniu kamer CCTV, jednak agenda wyróżnia wzmocnienie poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Unii Europejskiej jako jedno z kluczowych wyzwań partnerstwa.

4.3 Prawodawstwo polskie

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Najwyższy akt prawny Rzeczypospolitej Polskiej określa jako podstawę bezpieczeństwa bezpieczeństwo obywateli i bezpieczeństwo państwa. Do troski o bezpieczeństwo są zobowiązani: Prezydent RP, Rada Ministrów, Siły Zbrojne. Władze państwa zobowiązane są do zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego ujmowanego razem z porządkiem publicznym i bezpieczeństwa zewnętrznego. Bezpieczeństwo jest związane z nienaruszalnością i ochroną granic, ochroną środowiska opartą na zasadach zrównoważonego rozwoju, tak aby zapewnić bezpieczeństwo ekologiczne przyszłym, ale też współczesnym pokoleniom, oraz ochroną przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Konstytucja RP odnosi się też do bezpieczeństwa obywateli poprzez zapewnienie im nietykalności i wolności osobistej oraz bezpiecznych warunków pracy.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2020)

Dokument zwraca uwagę na to, iż środowisko bezpieczeństwa staje się nieprzewidywalne, ponieważ cały czas podlega transformacjom z uwagi na wzrastającą liczbę coraz bardziej różnorodnych zagrożeń. Strategia odnosi się do aspektu podmiotowego bezpieczeństwa, ale też przedmiotowego, z uwzględnieniem wielu wymiarów współczesnego funkcjonowania bezpieczeństwa narodowego. Do globalnej niepewności przyczynia się coraz szersza grupa rozłożonych w czasie ze zróżnicowaną intensywnością zagrożeń zbrojnych, w tym terroryzm. Strategia podkreśla, iż analiza bezpieczeństwa obejmuje wiele wymiarów, nawet od bezpieczeństwa w przestrzeni kosmicznej zaczynając i kończąc na cyberprzestrzeni.

Omawiane w Strategii są kluczowe dla państwa podmioty bezpieczeństwa, jak: bezpieczeństwo łączności, bezpieczeństwo energetyczne, bezpieczeństwo finansowe państwa z zapewnieniem stabilności gospodarki, bezpieczeństwo ochrony zdrowia, w tym ostatnio wyraźnie akcentowane sposoby zwalczania zagrożeń epidemicznych. Jednym z wyraźnie wyodrębnionych podmiotów jest bezpieczeństwo środowiska naturalnego, a w konsekwencji bezpieczeństwo żywnościowe i dostępności do dobrej jakości wody pitnej. Wśród czterech filarów bezpieczeństwa narodowego Strategia obok niepodległości, porządku międzynarodowego umacniania tożsamości narodowej wyróżnia trwałą i zrównoważony rozwój społeczny i gospodarczy oraz ochronę środowiska naturalnego. Zaznacza też istotność budowania odporności państwa i jako jeden z elementów realizacji tego założenia

Teachable Moments (momenty do nauczania): dostarczenie komunikatu z nowymi informacjami do odbiorcy (Cardiff University, b.d.).

wymienia kształtowanie warunków z uwzględnieniem potrzeb bezpieczeństwa narodowego przez odpowiednie podejście w obszarze planowania i zagospodarowania przestrzennego kraju.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane

Prawo budowlane reguluje zagadnienia odnoszące się do działań związanych z obiektami budowlanymi. Do kwestii bezpieczeństwa odnosi się tylko w zakresie procesów budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz zapewnienia odpowiednich procedur podczas tych procesów i kwalifikacji osób w to zaangażowanych. W trakcie budowy nakazuje zachowanie zasad bezpieczeństwa i ochrony zdrowia ludzi, związanych z powstaniem ryzyka w wyniku wykonywania niebezpiecznych prac budowlanych. W wypadku realizacji prac ustawa odwołuje się też do zasad bezpieczeństwa i higieny pracy. Ponadto, jeśli określony obiekt lub roboty budowlane zagrażają bezpieczeństwu lub stanowią zagrożenie dla mienia, mogą być w postępowaniu administracyjnym objęte surowszymi regulacjami. Jako wpływające na zmianę użytkownika obiektu budowlanego są wyszczególnione przypadki zmiany warunków bezpieczeństwa odnoszące się do zakresu bezpieczeństwa pożarowego, powodziowego, pracy, zdrowotnego, higieniczno-sanitarnego i ochrony środowiska oraz założeń konstrukcyjnych. Ustawa nie reguluje przepisów i nie odnosi się w swojej treści do zagadnienia zdrowia psychicznego lub subiektywnego postrzegania zagrożenia. Ryzyko niebezpieczeństwa wiąże z możliwością powstania obiektywnych i realnych zagrożeń.

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie

To rozporządzenie do Prawa budowlanego problem bezpieczeństwa przedstawia w całej gamie powiązań, zabezpieczeń fizycznych w trakcie użytkowania obiektu. Koncentruje się na zabezpieczeniach instalacji, bezpieczeństwie zdrowia i higienie pracy, bezpieczeństwie pożarowym i konstrukcji. Nie podejmuje jednak problemu zagrożeń wynikających z subiektywnego odczuwania stresorów przestrzennych. Problem zdrowia ogranicza do fizycznych właściwości obiektu związanych z ochroną czystości powietrza, ochroną przed promieniowaniem jonizującym i elektromagnetycznym, zawilgoceniem i korozją biologiczną. W otoczeniu budynku odnosi się do uciążliwości, które jednak są również związane z fizycznymi właściwościami obiektu. Jedynie przy analizie oświetlenia zwraca uwagę na oświetlenie dojsć do budynków w celu zapewnienia użytkownikom bezpieczeństwa po zmroku. Rozporządzenie reguluje ponadto, jednak w ograniczonym zakresie, przystosowanie otoczenia i budynków do korzystania przez osoby z niepełnosprawnością⁸⁷. Regulacje głównie ograniczają się tylko do problemów osób z niepełnosprawnością ruchu i wzroku.

⁸⁷ W rozporządzeniu przywołane jest określenie *osoba niepełnosprawna*. Najaktualniejszym obecnie określeniem jest *osoba z niepełnosprawnością*. Ta wersja jest dokładnym tłumaczeniem frazy *persons with disabilities* przywołanej w *Convention on The Rights of Persons with Disabilities* (ONZ, 2006) uchwalonej w Nowym Jorku w 2006 r. przez Organizację Narodów Zjednoczonych.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

Wśród trzynastu najistotniejszych składników koniecznych do uwzględnienia w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wymienia się m.in. „wymagania ochrony zdrowia oraz bezpieczeństwa ludzi i mienia, a także potrzeby osób ze szczególnymi potrzebami⁸⁸ [...] potrzeby obronności bezpieczeństwa państwa [...] potrzeby interesu publicznego” (Ustawa, 2003, s. 1). Podkreślenia wymaga akcentowanie rozbudowanych analiz nie tylko ekonomicznych i środowiskowych, ale też społecznych, które poprzedzają przystąpienie do prac, z określeniem przeznaczenia terenu, sposobu zagospodarowania. Ustawa akcentuje także wagę podejścia uwzględniającego rozpatrywanie interesu publicznego i prywatnego oraz zapewnienie udziału społeczeństwa w pracach.

Ważne ze względu na tematykę niniejszej pracy jest określenie pojęć związanych z ładem przestrzennym, interesem publicznym oraz obszarem przestrzeni publicznej. Definicja ładu przestrzennego według ustawy ukierunkowuje uwagę na harmonijne kształtowanie przestrzeni z uwzględnieniem szerokiego wachlarza uwarunkowań i wymagań związanych z aspektami funkcjonalnymi, społeczno-gospodarczymi, środowiskowymi, kulturowymi i kompozycyjno-estetycznymi.

Z kolei interes publiczny to „uogólniony cel dążeń i działań, uwzględniających zobiektywizowane potrzeby ogółu społeczeństwa lub lokalnych społeczności, związanych z zagospodarowaniem przestrzennym” (Ustawa, 2003, s. 3).

Ze względu na przypisanie obszarowi przestrzeni publicznej szczególnego znaczenia dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne⁸⁹ powinny sprzyjać poprawie jakości życia i nawiązywaniu kontaktów społecznych. Bezpośrednio zagadnienia bezpieczeństwa są przytaczane w ustawie w kontekście takich problemów inżynierskich, jak zagrożenie powodzią, osuwanie się mas ziemnych, zagrożenia geologiczne oraz związane z bezpieczeństwem państwa i ochroną granic lub obszarów zamkniętych.

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji

Ustawa (2015, s. 1) reguluje postępowanie i rozumienie „procesu wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych”. Według niej obszar w stanie kryzysu z powodu koncentracji zjawisk negatywnych o podłożu społecznym może zostać zakwalifikowany jako obszar zdegradowany. Szczególne zjawiska społeczne zakwalifikowane w ustawie jako negatywne to:

- bezrobocie,
- ubóstwo,
- przestępczość,
- wysoka liczba mieszkańców będących osobami ze szczególnymi potrzebami,
- niski poziom edukacji i kapitału społecznego,
- niewystarczający poziom uczestnictwa w życiu publicznym i kulturalnym.

⁸⁸ Według ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (patrz rozdz. 5.2).

⁸⁹ Położenie obszaru przestrzeni publicznej oraz określenie jego cech funkcjonalno-przestrzennych powinno według ustawy określać studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Warunkiem kwalifikacji oprócz występowania jednego z powyższych negatywnych zjawisk społecznych jest obecność przynajmniej jednego zjawiska z pozostałych czterech grup zjawisk: gospodarczych, środowiskowych, przestrzenno-funkcjonalnych i technicznych. Z punktu widzenia problemu zarysowanego w niniejszej dysertacji najistotniejszym czynnikiem jest niedobór lub niska jakość przestrzeni publicznej. Jako dopełniające i zależne czynniki można wyróżnić: niewyposażenie w infrastrukturę techniczną i społeczną, niedostosowanie rozwiązań urbanistycznych do zmieniających się funkcji, niedostosowanie infrastruktury do wymagań osób ze szczególnymi potrzebami i degradację stanu technicznego obiektów.

Obszarem rewitalizacji jest część lub całość obszaru zdegradowanego znacząca dla rozwoju lokalnego gminy. Istotnym założeniem prowadzenia procesu rewitalizacji jest pełna partycypacja społeczna na każdym etapie procesu, uwzględniająca szeroką grupę interesariuszy – od mieszkańców i właścicieli nieruchomości po rozbudowaną grupę podmiotów prowadzących działalność gospodarczą, społeczną i władzę publiczną.

Do weryfikacji aktualności procesu rewitalizacji służą mierniki i metody badawcze charakteryzujące się obiektywnym i weryfikowalnym podejściem oraz dostosowane do lokalnych warunków.

Z powyższych naświetlonych w ustawie założeń wynika definicja rewitalizacji przytoczona przez ustawodawcę: to „proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji” (Ustawa, 2015, s. 1).

4.4 Prawodawstwo lokalne - Rzeszów

Program rewitalizacji obszarów miejskich w Rzeszowie na lata 2007–2015

Program rewitalizacji opracowano w 2010 r. przez zespół pod kierownictwem profesora Aleksandra Noworola (Noworól i in., 2010). W ramach charakterystyki sytuacji na terenie miasta program odwołuje się rozlegle do ustaleń Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego [SUiKZP] gminy miasto Rzeszów z 2000 r. Odniesienie do bezpieczeństwa w ramach SUiKZP zawężyło się do ogólnego, lecz bezpośredniego sformułowania takich prognostycznych działań, jak poprawa stanu bezpieczeństwa społecznego. Uszczegółowienie podejścia określa następujące działania: „zwiększenie intensywności działań technicznych – monitoring – i osobowych – patrole piesze, zmotoryzowane i konne odpowiednich służb” (s. 21). W odniesieniach pośrednich do poczucia bezpieczeństwa w charakterystyce działań studium w obszarze centrum odnajdujemy:

- poprawę jakości życia mieszkańców,

- dopasowanie zespołów zabudowy i przestrzeni publicznych do współczesnych wymogów,
- wprowadzenie różnorodnych funkcji,
- wprowadzenie miejsc społecznych spotkań,
- poprawę mikroklimatu miasta (rozbudowa zielonej infrastruktury).

Charakterystyka sytuacji społecznej na obszarze Rzeszowa zawiera analizę bezpieczeństwa publicznego i przestępczości, która ogranicza się do dokładnego zestawienia czynów przestępczych na obszarze miasta, z uwzględnieniem ich rodzajów i miejsca występowania. Zestawienie prezentuje więc obciążenie przestępczością poszczególnych osiedli miejskich. Największą liczbę przestępstw stwierdzono na osiedlach: Śródmieście Północ i Śródmieście Południe, natomiast za najbezpieczniejsze uznano osiedla peryferyjne.

Poza zestawieniem przestępczości zbadano także grupę wykroczeń i miejsc niebezpiecznych oraz analizę ruchu drogowego. Badania danych pozyskanych z Komendy Miejskiej Policji w Rzeszowie, Straży Miejskiej i GUS nie odnoszą się jednak do subiektywnego poczucia bezpieczeństwa, a tylko do wskaźników kryminogennych. Na podstawie wskaźników o podłożu kryminogennym (przestępczość, wykroczenia) określono, iż szczególnie niebezpieczne w skali miasta i dotknięte wyższym poziomem zdarzeń kryminogennych niż pozostałe osiedla są osiedla w centrum: Śródmieście Północ i Śródmieście Południe. Z uwagi na występowanie wykroczeń autorzy programu podsumowują, iż głównym problemem osiedli w Rzeszowie są: problemy wynikające z nadużywania alkoholu (głównie zakłócanie porządku publicznego), przestępczość nieletnich (przede wszystkim związana z dewastacją mienia) i zakłócanie spokoju i ciszy nocnej. Wśród lokalizacji wykroczeń dominują miejsca publiczne, w tym: przestrzenie zielone, dworce, otoczenie budynków oświaty i placówek handlowych. Szczególną przestrzenią jest obszar Rynku, gdzie dochodzi do niebezpiecznych przestępstw, jak pobicia, wymuszenia, kradzieże.

W ramach badań zespołu określono na podstawie wcześniejszych analiz zakres obszaru zdegradowanego. Na potrzeby wyznaczenia obszaru rewitalizacji przeprowadzono analizy dyslokacji:

- poziomu bezrobocia,
- poziomu ubóstwa i warunków mieszkaniowych,
- poziomu przestępczości,
- poziomu zanieczyszczenia środowiska naturalnego,
- niskiego kapitału urbanistycznego (głównie oparto się na wyznaczeniu w SUIKZP obszaru koniecznych przekształceń).

Wyznaczony w programie obszar rewitalizacji (podstawowy) obejmuje Obszar Śródmieścia i Obszar Osiedli Blokowych otaczających Śródmieście.

Obszar Śródmieścia to, jak określają autorzy programu, najbardziej żywa i komercyjna część miasta, z licznymi przestrzeniami publicznymi i zagęszczeniem budynków użyteczności publicznej. Przeważają tutaj funkcje: oświaty, kultury, administracji, handlu. Jednocześnie w tym obszarze odnotowano największą kumulację zjawisk wykluczenia społecznego. Podlega on też dodatkowemu

włączeniu do Obszaru Wsparcia do objęcia Projektami Mieszkaniowymi (OWPM), z widoczną marginalizacją społeczną, infrastrukturalną i środowiskową.

Drugą czytelną grupą zabudowy są osiedla blokowe otaczające obszar Śródmiejski, z charakterystyczną zabudową „w duchu uproszczonej architektury modernistycznej” (Noworól i in., 2010, s. 173). W ramach tych obszarów szczególnie pilne są działania związane ze zróżnicowaniem funkcjonalnym, wsparciem jakości przestrzeni publicznych i wzmocnieniem infrastruktury społecznej.

Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Miasto Rzeszów do roku 2023

Lokalny Program Rewitalizacji został opracowany i przyjęty uchwałą Rady Miasta Rzeszowa w 2017 r. W analizie sytuacji gminy do problemu bezpieczeństwa autorzy programu odnieśli się podczas rozpatrywania sfery społecznej. W ramach omówienia problemu bezpieczeństwa publicznego, przedstawionego jako „ogół warunków chroniących obywateli” (Drabek i in., 2017, s. 23), poruszono zagadnienie przestępczości i przemocy w rodzinie. Dominującymi rodzajami przestępstw według załączonego zestawienia były kradzieże cudzej własności, uszkodzenia rzeczy oraz naruszenia ustawy o narkomanii. Znaczące jest użycie terminu *poczucie bezpieczeństwa* i zdefiniowanie go jako jednej z „najbardziej podstawowych potrzeb ludzkich” (s. 22), jednak autorzy w programie nie odnoszą się szerzej do tego zagadnienia i nie wyjaśniają rozumienia tego problemu. Jako główne cele, oprócz poczucia bezpieczeństwa, wymieniają poprawę porządku publicznego i poprawę poziomu bezpieczeństwa. Stan poczucia bezpieczeństwa jest przywołany w omówieniu sfery przestrzenno-funkcjonalnej w odniesieniu do obecności lokali socjalnych w sąsiedztwie. Według autorów mieszkańcy źle odbierają obecność osób tam zamieszkujących, żyjących z zasiłków z pomocy społecznej, popełniających przestępstwa i objętych procedurą Niebieskiej Karty. Wpływa to na mniejsze poczucie bezpieczeństwa wśród mieszkańców i w konsekwencji problemy z integracją społeczną.

W celach działań rewitalizacyjnych problem bezpieczeństwa bezpośrednio przywołano jako jeden z punktów w sferze działań społecznych w postaci „poprawy poziomu bezpieczeństwa i porządku publicznego” (s. 145). Pośrednio możemy doszukiwać się wielu działań wspierających proces poprawy poczucia bezpieczeństwa, w tym w szczególności: w sferze społecznej – wzmocnianie więzi społecznych i procesów integracji międzypokoleniowej, aktywizacji osób starszych i niepełnosprawnych; w sferze funkcjonalno-przestrzennej – rozwój infrastruktury rekreacyjnej, kulturalnej, edukacyjnej oraz poprawa estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznych; w sferze gospodarczej – wsparcie działań inwestycyjnych, w tym prowadzenie działalności gospodarczej, wsparcie działania usług.

Wskazane na najbardziej zagrożone obszary Śródmieścia Północ (według dawnego podziału osiedli) zostały objęte kilkoma Miejscowymi Planami Zagospodarowania Przestrzennego. W pierwszej kolejności treść powyższych dokumentów planistycznych akcentuje dominację hybrydy funkcjonalnej Śródmieścia i współuczestniczenia w ramach zabudowy funkcji mieszkalnej i usługowej oraz mocną aktywizację wewnątrz urbanistycznych w ramach zabudowy kwartałowej

(Uchwała, 2021). Teren wokół dworca PKS z kolei jest przeznaczony na rzeszowskie centrum komunikacyjne (Uchwała, 2007).

Strategia Rozwoju Miasta Rzeszowa do roku 2025

„Tutaj jest taki spokój i bezpieczeństwo, człowiek wraca z wielkiej podróży czy z wielkich miasta, to po prostu tutaj czuje się taki «u siebie», spokojniejszy” (s. 51) – ta wypowiedź mieszkańca Rzeszowa przytoczona w strategii w części badań własnych podkreśla bardzo częstą opinię o mieście obecną w odpowiedziach ankietowych. Miasto ze średnią wieku 39 lat (stan aktualny w momencie opracowania strategii) i liczbą studentów średnio około 60 tysięcy na niecałe 200 tysięcy mieszkańców – te fakty budują bardzo optymistyczny wizerunek Rzeszowa, w strategii podkreślany poprzez dążenie do tworzenia miasta ludzi młodych, wykształconych, zaangażowanych w liczne inicjatywy społeczne, miasta rodzinnego.

Podkreślany jest rodzinny charakter miasta oraz jego ukierunkowanie na studentów. W zakresie bezpieczeństwa odniesienia jednak ograniczają się, podobnie jak w programach rewitalizacji, do analizy bezpieczeństwa publicznego w kontekście stwierdzonych przypadków przestępstw i wykroczeń. Wyniki analizy są zbieżne z wynikami w programie rewitalizacji. Najczęstsze przestępstwa to kradzieże, zniszczenie mienia i przestępstwa narkotykowe. Najczęstsze wykroczenia związane są z nieprawidłowym parkowaniem, nadużywaniem alkoholu i zakłócaniem porządku publicznego.

Wyniki ankiet przytoczone w strategii podkreślają, iż bardzo często bezpieczeństwo w mieście jest utożsamiane z wizją miasta widzianego oczyma mieszkańców. Ponadto ponad połowa ankietowanych (52,2%) stwierdziła, iż Rzeszów jest miastem bezpiecznym, oceniając ten element na poziomie bardzo dobrym lub dobrym.

W analizie mocnych i słabych stron miasta w kontekście bezpieczeństwa strategia odnosi się tylko do zaplecza lokalowego organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo publiczne oraz do wykrywalności i poziomu przestępczości, które są oceniane słabo na tle regionu.

4.5 Podsumowanie

1. Problem poczucia bezpieczeństwa jest słabo zarysowany w odniesieniach prawnych. Najczęściej poruszana jest kwestia bezpieczeństwa, ale nie jego subiektywnego czynnika – poczucia bezpieczeństwa.
2. Bezpośrednie odwołania ograniczają się do wymienienia hasłowo poczucia bezpieczeństwa. Wyraźnie odczuwany jest brak nakreślenia istoty tego terminu i wskazania sposobów przeciwdziałania jego brakowi.
3. Obecnie można problem analizować za pomocą pośrednich czynników wspólnych dla poczucia bezpieczeństwa i zrównoważonego rozwoju lub strategii zapobiegania przestępczości poprzez badanie takich czynników, jak: dobrostan, spójność społeczna, zdrowie psychiczne.
4. Najnowsze dokumenty normalizacyjne na poziomie międzynarodowym i europejskim zwracają już wyraźną uwagę na problem poczucia

bezpieczeństwa i wskazują go jako prawie równorzędny z fizycznym brakiem poczucia bezpieczeństwa.

5. Niestety, zakres powyższych dokumentów jest związany z zapobieganiem przestępczości i nie obejmuje zakresu poczucia bezpieczeństwa w odniesieniu do czynników pozakryminalnych.
6. Dokumentem, który wyraźnie sygnalizuje istotność rozwijania podejścia badawczego w zakresie poczucia bezpieczeństwa miast, a przede wszystkim przestrzeni publicznych, jest Agenda (2020). Przedstawia ona też najszerzej ujęty problem poczucia bezpieczeństwa ujęty w kontekście spójności i integracji społecznej, innowacyjności, odporności miast, bliskości i ochrony budynków.
7. W skali krajowej najistotniejszym dokumentem jest ustawa o rewitalizacji odnosząca się do problemu przestrzeni zdegradowanych. Nie porusza ona bezpośrednio problemu poczucia bezpieczeństwa, ale stanowi bazę dla jego wdrażania w programach lokalnych.
8. W skali lokalnej w odniesieniu do Rzeszowa o czynniku poczucia bezpieczeństwa wspomina najnowszy, obowiązujący do 2023 r. Lokalny Program Rewitalizacji. Jednak żaden z obowiązujących dokumentów nie odnosi się szerzej do zagadnienia i nie podaje strategii działań koniecznych w procesie rewitalizacji, dążących do poprawy poczucia bezpieczeństwa mieszkańców miasta.

5. CZYNNIKI STRESOTWÓRCZE W PRZESTRZENI ZBUDOWANEJ

„Zdrowie jest stanem pełnego fizycznego, psychicznego i społecznego samopoczucia, a nie tylko brakiem choroby lub niepełnosprawności”.⁹⁰

(World Health Organization [WHO], 1948, s. 1 [tłum. własne])

Stres, model stresu środowiskowego

Stresory środowiska fizycznego

Podsumowanie

⁹⁰ W oryginale: „Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity”.

5.1 Stres, model stresu środowiskowego

Obserwacje codziennych zmagania prowadzą do subiektywnej konkluzji, że stres jest zły, trudny, powoduje wejście w zły nastrój, obniża ludzkie możliwości, męczy człowieka.

Profesor psychologii Helena Sęk (2002, za: Heszen, 2013) w ramach wieloletnich badań nad stresem przeprowadziła ankietę wśród grupy zróżnicowanej pod względem wieku, wykształcenia (choć przeważały osoby z wykształceniem średnim i wyższym), przynależności społecznej. Badanie wykazało rozbieżność pomiędzy akademicką definicją stresu a jego potocznym rozumieniem. Zaledwie 12,64% odpowiedzi respondentów pokrywało się z jej akademicką formułą. Wśród nich dominowały spostrzeżenia, iż stres to stan lub reakcja o zabarwieniu negatywnym, obciążającym człowieka i prowadzącym nawet do załamania. Niektóre wypowiedzi określały go jako negatywny bodziec lub sytuację, która źle wpływa na nasze życie (Sęk, 2002, za: Heszen, 2013).

Prekursorem badań nad psychologią stresu był kanadyjski naukowiec Hans Selye. Zdefiniował on stres jako „nieswoistą reakcję organizmu na wszelkie stawiane mu «żądanie»” (Selye, 1974/1977). Nieswoistą, ponieważ wymagającą od organizmu przystosowania się do zakłócenia, wypracowaną przez człowieka z powodu chęci powrotu do odczucia normalności. Hans Selye zwrócił uwagę na dwoistą naturę stresu. Według niego stres jest wszechobecny, ale nie jest jedynie negatywny, może mieć pozytywne właściwości i nie należy starać się go całkiem eliminować. Dualizm natury stresu opisał pojęciami *dystres* – zły stres, ciężki, wywołujący choroby (*distress, bad stress*) i *eustres* – dobry stres (*eustress, good stress*) o właściwościach motywujących (Terelak, 1995, s. 14; Dugiel, Tustanowska, Kęcka, Jasińska, 2012). Najniższy poziom stresu utożsamiał ze stanem zupełnej obojętności fizycznej i psychicznej. Wyróżnił też pojęcie stresora i zdefiniował go jako „czynnik wyzwalaający stres” (Selye, 1974/1977, s. 138). W ramach analizy funkcji przystosowawczych opracował definicję trójfazowego ogólnego zespołu przystosowania – G.A.S. (*General Adaptation Syndrome*). Przy pierwszym zetknięciu ze stresorem następuje reakcja alarmowa. Organizm nie wykształcił jeszcze odporności na stresor i jest bardziej podatny na jego działanie. W drugiej fazie organizm się przystosowuje do działania stresora i wzrasta jego odporność. Trzecia faza jest najbardziej groźna dla organizmu. Wiąże się z długotrwałym, szkodliwym działaniem stresora i powtórzeniem reakcji alarmowej, lecz na tym etapie skutki dla organizmu są nieodwracalne, następuje wyczerpanie i organizm traci umiejętność dalszej adaptacji (Selye, 1974/1977).

Literatura przedmiotu (Heszen, 2013; Heszen-Celińska, Sęk, 2020) wskazuje na trzy obszary definiowania ram stresu psychologicznego. Pierwsze podejście, nazywane też bodźcowym (Heszen, 2013), opiera się na interpretacji stresu jako wynikowej zewnętrznych bodźców, sytuacji. Jak zauważają Heszen-Selińska i Sęk (2020), jego formułowanie jest potoczne, odnosi się jedynie do zaistnienia trudnej sytuacji. Zastanawia tylko, kiedy sytuacja jest trudna i dla kogo? Nie wszyscy na ten sam bodziec czy – jak określił czynnik uaktywniający stres Hans Selye – stresor

zareagują podobnie. Ta niejednoznaczność i brak pewności wyniku wyklucza to podejście jako samodzielną metodę w redukcji stresu. Jednak jak twierdzi Helena Sęk (2002, za: Heszen, 2013), przy określeniu charakterystycznych, obiektywnie stwierdzonych cech bodźca lub sytuacji możemy być świadomi jego typowego oddziaływania na organizm.

Drugie podejście, określane jako reakcyjne (Heszen, 2013), opiera się na analizowaniu wewnętrznych reakcji człowieka. Mocno związane z interpretacją stresu Hansa Sely'ego jako reakcji emocjonalnej, bliskie jest powszechnemu rozumieniu tego zagadnienia. W medycynie to podejście stosowane jest do dziś. Psychologowie zarzucają mu jednak nadmierną minimalizację w postrzeganiu stresu i ujmują wewnętrzne reakcje jako stan stresu będący jedną ze składowych zjawiska stresu (Heszen, 2013; Heszen-Selińska, Sęk, 2020).

Trzecie, najbardziej współczesne podejście, kieruje optykę stresu na współdziałanie i wzajemne relacje pomiędzy czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Dobrze oddaje je definicja stresu psychologicznego Richarda Lazarusa. „Stres jest to określona relacja między osobą a otoczeniem, która oceniana jest przez osobę jako obciążająca lub przekraczająca jej zasoby i zagrażająca jej dobrostanowi” (Formański, 2004, s. 55). Według Heszen (2013) najbardziej doceniana publikacja Richarda Lazarusa, której współautorką była Susan Folkman, to *Stress, appraisal and coping* opublikowana w 1984 r. Autorzy wyraźnie podkreślają w niej wpływ kontekstu sytuacyjnego na aktywności człowieka. Wzajemną relację człowieka z otoczeniem określają mianem transakcji, Richard Lazarus określa je mianem oceny poznawczej. Transakcje mają charakter nierozzerwalny, nie stanowią sumy poszczególnych elementów składowych (Heszen, 2013; Heszen-Celińska, Sęk, 2020).

Lazarus i Folkman (1984, s. 45) tłumaczą ocenę poznawczą „jako proces kategoryzowania kontaktu [ze środowiskiem] i jego różnych aspektów w odniesieniu do jego znaczenia dla dobrostanu”⁹¹. Wyróżniają oni dwa poziomy oceny poznawczej: pierwotny (*primary appraisal*) i wtórny (*secondary appraisal*). W ramach oceny pierwotnej wyróżniają: nieistotną (*irrelevant*), łagodnie pozytywną (*benign-positive*) i stresującą (*stressful*). Stresującą wiążą ze stratą, zagrożeniem, wyzwaniem, krzywdą. Konsekwencją zaistnienia sytuacji stresującej jest wystąpienie oceny wtórnej i określenia, czy można, jeśli w ogóle, coś zrobić i jaki jest koszt działania. Istotną właściwością podejścia Richarda Lazarusa jest uwzględnienie w ocenie pierwotnej prywatnej, subiektywnej oceny uczestnika sytuacji (Formański, 2004), a nie chłodnej, obiektywnej kalkulacji. Koncentracja w podejściu Lazarusa opiera się na jednostce, nie na społecznym odczuciu. Najistotniejsze w tym poziomie oceny są elementy, które wpływają na dobrostan (*well-being*) jednostki. Ocena pierwotna relacji opiera się na trzech poziomach kwalifikacji: niemającym znaczenia, sprzyjająco-pozytywnym i stresującym. Relacja, transakcja stresująca wyjaśniana jest w teorii Richarda Lazarusa jako strata lub krzywda (*harm/loss*), zagrożenie (*threat*) i wyzwanie (*challenge*) (Heszen-Celińska, Sęk, 2020). Strata i krzywda

⁹¹ W oryginale: „as the process of categorizing an encounter, and its various facets, with respects to its significance for well-being”.

związane są z następstwami zaistniałej sytuacji, np. utrata bliskiej osoby, strata dóbr materialnych lub wpływów, pozycji. Łączą się z uczuciami żalu i smutku. Zagrożenie i wyzwanie związane są z możliwością wystąpienia danych sytuacji w przyszłości. Zagrożenie jest kojarzone w negatywny sposób z odczuciami lęku i strachu. Wyzwanie natomiast ma podwójną konotację – związane jest z możliwością zarówno negatywnej, jak i pozytywnej transakcji. W tym przypadku oprócz negatywnych odczuć charakterystycznych dla zagrożenia występują emocje pozytywne, takie jak podekscytowanie, zapał. Po pierwotnej analizie transakcji zaistniałych lub spodziewanych następuje etap związany z reakcją obronną, objawiającą się jako działanie zapobiegawcze, eliminujące źródła powstania stresu, lub działania minimalizujące jego negatywne skutki. Ten etap związany jest ze zjawiskiem radzenia sobie ze stresem (*coping*) i należy do oceny wtórnej (Heszen, 2013; Heszen-Celińska, Sęk, 2020). Ocena ta może też zmienić kwalifikację oceny pierwotnej i nadać pierwszej analizie bardziej pozytywny lub negatywny charakter, wynikający już z analizy możliwości radzenia sobie z daną transakcją (Heszen, 2013).

Do podejścia relacyjnego w psychologii stresu zalicza się także teorię zachowania zasobów (*Conservation of Resources Theory* – COR) Hobfolla (Heszen-Celińska, Sęk, 2020). Sprzeciwia się on rozpatrywaniu zjawiska stresu w odniesieniu tylko do jednostki, charakterystycznemu dla teorii Richarda Lazarusa. Według niego zaistnienie zjawiska stresu i późniejsze próby jego opanowania należy rozważać w odniesieniu do jednostki, z uwzględnieniem jej kontekstu społecznego. Jak twierdzi Heszen (2013), negatywnie odnosi się także do zaproponowanej przez Richarda Lazarusa subiektywnej metody oceny relacji człowiek–otoczenie. Podejście Hobfolla jest mocniej interdyscyplinarne niż Richarda Lazarusa, nawiązuje w nim nie tylko do psychologii, ale też do wątków zaczerpniętych z antropologii, socjologii, filozofii. Opiera on spostrzeganie zjawiska stresu na zasobach, które wyjaśnia jako „przedmioty, warunki, własności osobiste i formy energii, które albo same są wartościowe dla przeżycia, albo służą jako środek do osiągnięcia obiektów mających tę własność” (Heszen-Celińska, Sęk, 2020, s. 161). Zjawisko stresu według tej teorii może być wywołane przez przyczyny obiektywne, jak możliwość utraty zasobów, faktyczna ich utrata lub brak spodziewanych zysków z ich zainwestowania (Formański, 2004; Heszen, 2013; Heszen-Celińska, Sęk, 2020).

Powyższe podejścia stanowią teoretyczne podstawy stresu środowiskowego (*environmental stress*). Perspektywa stresu środowiskowego obejmuje istnienie składowych środowiska, które mogą negatywnie wpływać na dobrostan jednostki i mają działanie awersyjne (Bell i in., 2001/2004). Profesor Augustyn Bańka (2002) elementy te definiuje jako materialne parametry środowiska występujące w formule środowiska fizycznego obok kształtowania przestrzeni i lokalizacji obiektów. Według profesora Augustyna Bańki mogą one oddziaływać na człowieka w grupie (katastrofa) lub osobno. „Bodźce prowokujące stan stresu” (Niezabitowski, 1996), nazywane stresorami, powodują reakcję organizmu człowieka, którą Bell i in. (2001/2004) nazywa stresem. Reakcja ta może występować jako zmienna pośrednicząca lub interweniująca, a za jej składowe uważa się czynniki emocjonalne, behawioralne

i fizjologiczne (Bell i in., 2001/2004). Analizę komponentów fizjologicznych proponuje teoria Hansa Sely'ego zaliczana do biologicznych koncepcji stresu (Terelak, 1995). Na składowych emocjonalnych i behawioralnych zbudowana jest z kolei teoria Richarda Lazarusa zaliczana do psychologicznych teorii stresu (Terelak, 1995; Niezabitowski, 1996). Badacze psychologii środowiskowej przyjmują wszystkie powyższe komponenty za składowe modelu stresu środowiskowego. Rozpatrują różne podłoża reakcji jako elementy współzależne, nieoddziałujące osobno, które wpływają na reakcję stresową w sposób powiązany (Bell i in., 2002/2004). Profesor Augustyn Bańka (2002, s. 184) definiuje stres środowiskowy bardzo syntetycznie jako „ogólny koszt życia w destrukcyjnym środowisku fizycznym”. Dopełniając zapis teorii stresu środowiskowego, wyjaśnia, że jest to synteza prostych oddziaływań pojedynczych stresorów i kosztów poniesionych przez jednostkę.

Badacze przestrzeni: architekci, urbaniści, psychologowie środowiskowi podają odmiennie zestawione zbiory czynników stresujących w przestrzeni. Profesor Augustyn Bańka (2002) do zbioru stresorów zalicza materialne parametry środowiska, takie jak: światło, hałas, wibracje, promieniowanie elektromagnetyczne, gorąco, toksyny. Psycholodzy środowiskowi Bell i in. (2001/2004) przytaczają podział opracowany przez Lazarusa i Cohen z 1997 r. Opiera się on na trzech kategoriach stresorów środowiskowych: wydarzeniach katastrofalnych, stresorach osobistych i stresorach tła. Pierwsza kategoria związana jest z wydarzeniami nagłymi, często niespodziewanymi, o szerokim spektrum i znacznej sile oddziaływania. Zalicza się do niej klęski żywiołowe, katastrofy zawinione przez człowieka, np. wybuchy nuklearne, wojny, pożary. Zaistnienie tego typu wydarzenia powoduje szczególnie w pierwszej fazie poczucie dezorientacji, bezruchu. Przy tej kategorii stresorów uaktywnia się na etapie procesu radzenia sobie ze stresem mocne poczucie wspólnoty i wsparcia społecznego.

Kategoria stresorów osobistych związana jest z utratą bliskiej osoby, chorobą, stratą pracy. Mogą one być nagłe, ale też spodziewane. Z uwagi na odczuwanie tych stresorów przez mniejszą grupę ludzi lub nawet indywidualnie nie występuje pozytywna wartość wsparcia społecznego. Siła stresorów z tej kategorii stanowi również wyzwanie dla procesów adaptacyjnych. Stresory z kategorii wydarzeń katastrofalnych i osobistych mogą też występować równolegle, np. utrata bliskich w katastrofie.

Ostania grupa stresorów wyróżniona przez Lazarusa i Cohen odnosi się do stresorów tła. Są one słabsze niż wydarzenia katastrofalne lub osobiste, wyróżniają się jednak chronicznym oddziaływaniem. Rotton (1960, za: Bell i in., 2001/2004) wyodrębnia dwie ich grupy: uciążliwości dnia codziennego związane często z rutynowymi działaniami o niskiej intensywności i stresory otoczenia. Stresory dnia codziennego mogą mieć charakter stały i nagły, łatwiej jest je wyeliminować pojedynczej osobie. Przykładami są: zajmowanie się domem, dojazdy do pracy, ale też kradzież. Stresory otoczenia związane są z globalnymi obciążeniami, takimi jak: zanieczyszczenie, hałas, zatłoczenie. Ich wyraźnie permanentny charakter i rozległy zasięg występowania uniemożliwiają ich osłabienie przez indywidualną interwencję.

Długotrwałość ich oddziaływania wymaga z kolei wyraźniejszych działań adaptacyjnych.

Heszen (2013) wyodrębnia klasyfikację stresorów na podstawie ich formalnych właściwości, takich jak siła oddziaływania, lokalizacja, charakterystyka czasowa i kontrolowalność. Przedstawiony przez nią podział ze względu na nasilenie stresora w dużej mierze pokrywa się z klasyfikacją zaproponowaną przez Lazarusa i Cohen⁹². Jako najsilniejsze są wyszczególnione wydarzenia ekstremalne, katastrofalne, o rozległym oddziaływaniu, ale w odróżnieniu od Lazarusa i Cohen, do tej grupy Heszen zalicza indywidualne doświadczenia traumatyczne, np. przemoc fizyczną czy utratę bliskiej osoby. W przypadku analizy doświadczeń o średniej sile oddziaływania Heszen opiera się na zapisach teorii koncepcji wydarzeń życiowych Holmesa i Rahe'a z 1967 r. Odnacza się ona stopniowaniem siły stresorów od najsilniejszych (jak śmierć), poprzez utratę pracy, rozwód, aż do wydarzeń, które powszednio są kojarzone z pozytywnymi emocjami, takie jak wyjazd na wakacje, ślub. Przyczyną takiej formy delimitacji tej grupy jest oparcie się na czynniku konieczności poniesienia wysiłku adaptacyjnego. Ostatnią grupą stresorów, o najlżejszym oddziaływaniu, są uciążliwości dnia codziennego (*hassles*), podobnie jak w koncepcji Lazarusa i Cohen.

Podział ze względu na lokalizację wiąże się ze stresorami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Zewnętrzne to czynniki środowiskowe, wewnętrzne, jak opisuje je Ogińska-Bulik (2009, za: Heszen, 2013), są ściśle związane z osobowością człowieka. Szczególnie podatnymi osobowościami na stresory są osobowości typu D (osobowości stresowe) z tendencją do negatywnej emocjonalności i zahamowań społecznych. Jedną z wyróżnionych charakterystycznych dla tego typu osobowości cech jest niskie poczucie bezpieczeństwa.

W perspektywie czasowej podział stresorów jest oparty na założeniach koncepcji homeostazy⁹³ Cannona i przewiduje występowanie stresorów ograniczonych w czasie, nazywanych incydentalnymi (według Cannona) lub ostrymi (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012). W czasie działania wskazuje na takie cechy otoczenia i warunków społecznych, jak: przeludnienie, przestępczość, zagrożenie terroryzmem, złe warunki ekonomiczne, przynależność rasową, ale i poważne zagrożenia związane z chorobami cywilizacyjnymi, takimi jak np. AIDS i choroby nowotworowe.

Ze względu na kontrolowalność podział według Heszen (2013) był uzależniony od stopnia posiadanych informacji na temat stresora. Świadomość pełnej informacji określana była jako przewidywalność; delikatna, nieokreślona wcześniej ingerencja zapisana jest jako kontrolowalność instrumentalna; ostatnia, gdzie świadomie człowiek zrzuca się kontroli nad stresem, to kontrolowalność potencjalna. Zimbardo i Gerrig (2010/2012) zauważają znaczenie poziomu postrzeganej kontroli (*perceived control*) szczególnie w procesie radzenia sobie ze stresem. Osoby, które posiadają przekonanie o własnych możliwościach wpływania na konsekwencje

⁹² Lazarus i Cohen (1977) już w latach 70. opisywali podział stresorów na zjawiska katastrofalne (*cataclysmic phenomena*), wydarzenia życiowe (*changes affecting fewer persons*), zmiany, które wpływają na mniejszą grupę lub jednostki, oraz codzienne kłopoty (*daily hassles*) z podziałem na stabilne, powtarzalne i chroniczne.

⁹³ Pojęcie *homeostazy* według Zimbardo i Gerringa (2020/2012, s. 111) to „stałość i równowaga warunków wewnętrznych organizmu” lub stała tendencja do przywracania i utrzymywania tej równowagi (Sillamy, 1989/1994)

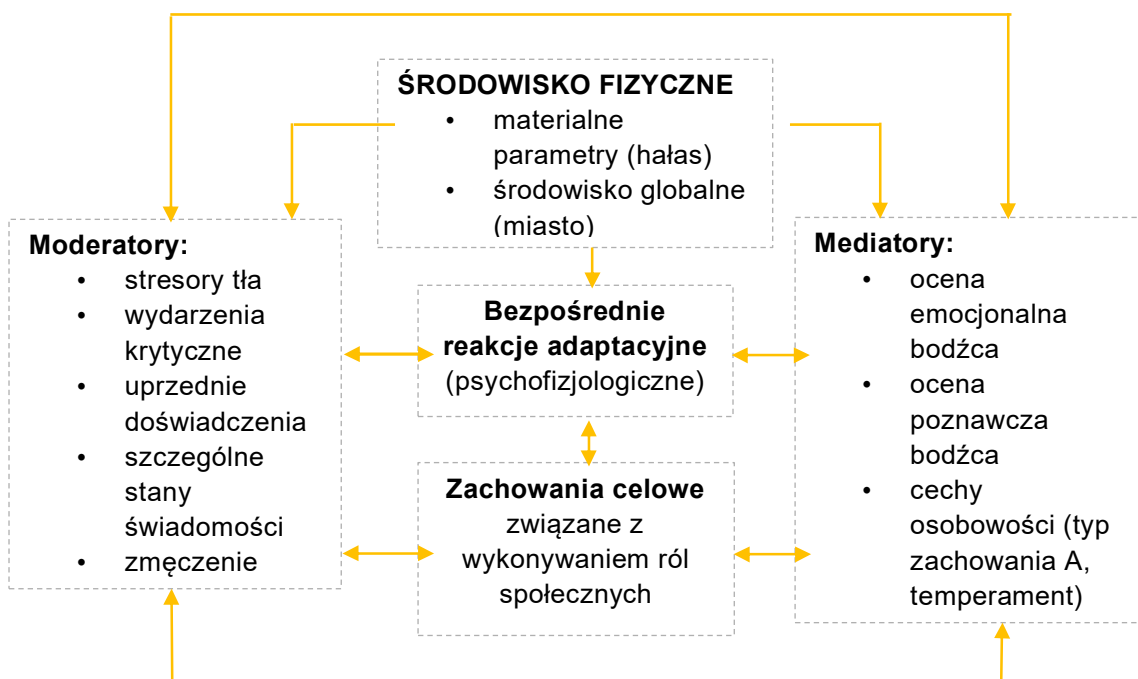
zaistnienia stresora, czyli odznaczają się wyższym poziomem postrzeganej kontroli, charakteryzują się słabszym odczuwaniem stresu fizycznego i psychicznego.

Według psychologicznego modelu stresu środowiskowego człowiek ma umiejętność oceniania stopnia wpływu na organizm destrukcyjnych właściwości bodźców środowiskowych (Bańka, 2002). Warunki środowiska wpływają na reakcję stresową człowieka z takim nasileniem, jak percepcja i procesy oceniające danej jednostki odbierają stresogenność tych warunków. Bodźce środowiskowe wpływają również na jednostkę proporcjonalnie do jej reakcji w odniesieniu do cech środowiska, jak i wielkości posiadanych zasobów, które regulują proces radzenia sobie ze stresem.

W związku z powyższym pomiędzy destrukcyjnymi, stresogennymi czynnikami środowiska a reakcją jednostki na nie zachodzą procesy moderujące za pomocą zmiennych modyfikujących i procesy mediujące z udziałem zmiennych pośredniczących (rys. 5.1.1). Moderatorami mogą być czynniki fizjologiczne (np. wyczerpanie organizmu) i psychologiczne (np. doświadczenie wcześniej podobnej sytuacji). Mediatorami są procesy poznawcze i oceniające, oparte na kontroli jednostki nad bodźcem, jej reakcji emocjonalnej na niego i cechach osobowościowych jednostki (Bańka, 2002).

Rysunek 5.1.1

Psychologiczny model stresu środowiskowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bańka (2002, s. 186).

5.2 Stresory środowiska fizycznego

Definicja psychologii środowiskowej opracowana przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne (*American Psychological Association – APA*) grupuje

stresory środowiska fizycznego jako stresory środowiskowe, zmienne projektowe, projekty technologii i szersze właściwości otoczenia środowiska fizycznego (tab. 5.2.1) (APA, b.d.).

Tabela. 5.2.1

Stresory środowiska fizycznego, podział według APA

Grupa	stresory
Stresory środowiskowe	– hałas – zatłoczenie – zanieczyszczenie powietrza – temperatura
Zmienne projektowe	– oświetlenie
Projektowanie technologii	– ergonomia
Szersze właściwości otoczenia	– rozplanowanie kondygnacji – wielkość budynków – lokalizacja budynków – bliskość natury

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APA (b.d.).

Takie uformowanie grup stresorów wyraźnie podkreśla rozległość wpływu projektantów różnych dyscyplin na ukształtowanie krajobrazu stresogenności środowiska fizycznego. W ramach czwartej grupy wyodrębniono jako czynniki stresogenne właściwości środowiska zbudowanego zależne od jakości i sposobu formowania układów przestrzennych.

Tabela 5.2.2

Stresory środowiska, podział według Bańki

Grupa	stresory
Stresory środowiskowe	– oświetlenie – hałas – drgania i wibracje – warunki klimatyczne – ciepło – substancje chemiczne – promieniowanie i pole elektromagnetyczne
Przestrzeń personalna	– zaburzony podział terytorialny, naruszenie tego podziału – zatłoczenie – brak poczucia prywatności

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bańka (2002).

Psycholog środowiskowy profesor Augustyn Bańka (2002) wydzielił dwie grupy stresorów środowiska (tab. 5.2.2.). Pierwsza grupa to stresory środowiskowe wynikające z ekstremów pogodowych i klimatycznych oraz zanieczyszczeń środowiska

i uciążliwości środowiskowych. W drugiej grupie koncentruje stresory personalne, związane z intensywnością i zatłoczeniem, gradacją własności przestrzeni i łączącym się z nią poczuciem prywatności. Nie wydziela czynników strukturalnych jako odpowiedzialnych za stres środowiskowy.

Na potrzebę dokładniejszego zbadania środowiska zbudowanego jako źródła stresu psychologicznego poprzez analizę interakcji pomiędzy przestrzenią zbudowaną a procesami behawioralnymi zwracał uwagę na początku lat 80. XX w. Zimring (1982). Podobne przekonanie wyraził profesor Andrzej Niezabitowski (1996), który zauważył dysproporcje w poziomie badań czynników fizykalnych, nazywanych przez Bańkę (2002) materialnymi parametrami środowiska, w odniesieniu do strukturalno-przestrzennych.

Psychologiczny model stresu środowiskowego uwzględnia oddziaływanie układów przestrzennych jako elementów środowiska fizycznego na indywidualne lub grupowe (społeczne) reakcje psychofizjologiczne człowieka. Komponenty pośredniczące w emanacji środowiska fizycznego na człowieka w postaci moderatorów lub mediatorów też mogą być składowymi środowiska zbudowanego. Profesor Andrzej Niezabitowski (1996) sygnalizuje możliwą kwalifikację stresorów przestrzeni zbudowanej do wszystkich kategorii w ogólnej klasyfikacji czynników stresujących (zob. podział według Lazarusa i Cohen na katastrofy, stresory osobiste i stresory tła z podgrupami stresorów dnia codziennego i stresorów otoczenia). Równoległe stwierdza, że kategorią obejmującą swoim zakresem największą ilość stresorów środowiska zbudowanego jest kategoria stresorów otoczenia (*ambient stressors*), która należy do stresorów tła. Przynależą do tej grupy bodźce o długotrwałym czasie występowania i niskim lub umiarkowanym natężeniu oddziaływania (Niezabitowski, 1996; Bell i in., 2001/2004).

Profesor Andrzej Niezabitowski (1996) wyznaczył dziewięć wymiarów, według których można klasyfikować stresory struktur przestrzennych:

- łatwość identyfikacji bądź zauważalność,
- rodzaj dostosowania się, radzenie sobie ze stresem,
- wartość zdarzeń,
- stopień kontroli,
- przewidywalność,
- konieczność i ważność,
- związek z ludzkim działaniem (proces zależny lub nie od człowieka),
- czas trwania i okresowość,
- intensywność.

Łatwość identyfikacji i niezauważalność profesor Andrzej Niezabitowski (1996) związał z procesem przyzwyczajania się. Na podobną prawidłowość zwrócił uwagę Zimring (1981, 1982). Według niego ludzie na co dzień nie zauważają cech przestrzeni zbudowanej i traktują ją obojętnie, jak powietrze. Zmianę w postrzeganiu przestrzeni i dostrzeżenie jej cech wywołują dopiero odczucia krzywdy, dyskomfortu, przyjemności lub zachwyty wzbudzone przez składniki tej przestrzeni.

Wymiar dostosowywania się i radzenia sobie ze stresem (*coping*) związany jest ze strategiami poznawczymi i behawioralnymi, szeroko opisanymi przez Sely'ego

(1974/1977) w teorii ogólnego zespołu przystosowania (G.A.S.). Radzenie sobie ze stresem pomaga redukować negatywne skutki stresu, emocje, konflikty i zachodzi w sytuacjach, które są zbyt wymagające i obciążające zasoby człowieka. Zimbardo i Gerrig (2010/2012, s. 814) opisują radzenie sobie jako „[p]roces postępowania z wymaganiami wewnętrznymi lub zewnętrznymi, które są postrzegane jako zagrażające lub przeciążające jednostkę”. W warunkach szczególnego, długotrwałego i powtarzającego się obciążenia stresorami, jak przypomina profesor Andrzej Niezabitowski (1996), może zachodzić zjawisko wyuczonej bezradności (*learned helplessness*). Objawia się ono zahamowaniem reagowania na przykre bodźce. Taki brak reakcji często jest tłumaczony wcześniejszymi doświadczeniami, na które jednostka nie miała wpływu (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012).

Wyuczona bezradność wiązana jest też ze zjawiskiem kontroli wyszczególnionym przez profesora Andrzeja Niezabitowskiego jako jeden z wymiarów klasyfikacji stresorów struktur przestrzennych. Jednostka bez poczucia kontroli nad sytuacją traci chęć do wprowadzania zmian i inicjatywę podejmowania prób zmiany sytuacji (APA, b.d.). Kontrola utożsamiana jest z władzą, tutaj z posiadaniem mocy, możliwością wpływu na zdarzenie, sytuację, zachowania, ludzi oraz możliwością modyfikacji, a nawet eliminacji stresora (Niezabitowski, 1996; APA, b.d.). Evans i Cohen (1987) wyróżniają dwa typy kontroli: psychologiczną (oceniającą), odnoszącą się do indywidualnej dyspozycji i osobistych zasobów jednostki, oraz kontrolę odnoszącą się do instrumentalnych możliwości wywierania wpływu na zdarzenie. W drugim przypadku kontrola związana jest z cechami zmiennej sytuacji.

Słabo kontrolowane stresory o przewlekłym czasowo charakterze występowania ze względu na związane z nimi zjawisko stopniowego niezauważania i możliwość przyzwyczajania się są najgroźniejsze dla zdrowia człowieka (Evans, Cohen, 1987).

Wymiar wartości zdarzenia wyjaśniany jest poprzez percepcję stresu jako złego i dobrego, czyli dystresu (*distress*) i eustresu (*eustress*), pojęć wprowadzonych przez Hansa Sely'ego (1974/1977). Evans i Cohen (1987) w opisie tego wymiaru podkreślają, że niezależnie od tego, czy ktoś traci, czy zyskuje, obciążenie reakcją stresową może być znaczące.

Wymiar przewidywalności według profesora Andrzeja Niezabitowskiego (1996) pozwala na przygotowanie się na wystąpienie stresora. Heszen (2013) wiąże przewidywalność z kontrolowalnością i poziomem świadomości pełnej informacji. Evans i Cohen (1987) stwierdzają, że zdarzenia o jednolitym charakterze, których rozkład np. czasowy znamy lub możemy przewidzieć, są łatwiejsze w odbiorze od tych, które nas zaskakują.

Wymiar konieczności związany jest z ustaleniem hierarchizacji ważności stresorów oraz umiejętnością opartą na subiektywnej ocenie stresorów, związanej z ich selekcjonowaniem i odrzucaniem. Wykształcenie, posiadanie powyższych umiejętności według badań Bauma i współpracowników zmniejszało podatność na obciążenie stresem (Bell i in., 2001/2004).

Ocena stresora będzie zależna też od związku lub jego braku z ludzkim działaniem. Jeśli w ocenie uczestnika przestrzeni stresor ma niezależny charakter od

jego działań i w związku z tym nie przypisuje sobie on odpowiedzialności za jego występowanie, może to wpłynąć na ocenę tego stresora i będący jej następstwem proces radzenia sobie z nim (Evans, Cohen, 1987). W opinii autorki może nastąpić zmiana oceny osobistego wpływu na występowanie stresora. Cohen podała przykład zanieczyszczenia powietrza jako stresora niezależnego w opinii większości od działań osobistych, tylko od przemysłu. Po ponad 30 latach od tej publikacji mogła nastąpić zmiana percepcji zanieczyszczenia i zauważenie silniejszych związków z postępowaniem jednostki.

Przedostatni wymiar, jaki wymienił profesor Andrzej Niezabitowski, to czas trwania i okresowości. Szeroko omawiany podział opiera się na stresorach incydentalnych i chronicznych (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012; Heszen, 2013). Uzupełnia go spojrzenie Evansa i Cohena (1987). Ze względu na czas trwania wprowadzają oni dwa wymiary stresorów: trwanie związane z wcześniejszą osobistą historią i długość obecnie występującego obciążenia. W związku z wymiarem czasu opisują oni pojęcie okresowości. Kojarzą ją z regularnością, przewidywalnością i ciągłością (stresory dyskretne, np. wydarzenia życiowe, i stresory ciągłe, np. zanieczyszczenie).

Finalnym wymiarem przywołanym przez Niezabitowskiego jest intensywność. Podstawowym odniesieniem dla niej jest trójpodział Lazarusa i Cohena (Bell i in. 2001/2004) od najintensywniejszego, najmocniejszego stresu w kategorii katastrof, po stresory silne w kategorii stresorów osobistych i znacznie słabsze stresory tła. Bańka (2002), odnosząc się do siły oddziaływania stresorów środowiskowych, wspomina o czynniku nowości bodźca jako najmocniej wpływającym na organizm człowieka. Określa, że najczęściej wybieranym środowiskiem są obszary o umiarkowanej sile oddziaływania lub silnie pobudzające, ale z możliwością kontroli, umożliwiające wycofanie się w strefach wyciszających. Niepożądane są obszary charakteryzujące się monotonią i brakiem stymulacji. Zachęcają one do poszukiwań większej intensywności, w tym do eksploracji środowisk niebezpiecznych. Z kolei nadmienia on, że wysoka intensywność, która nie daje wyboru zmiany miejsca, zmusza do opuszczenia obszaru. Przykładem mogą być bary, gdzie właściciele planują dużą zmienność klienteli i stymulują intensywność miejsca światłem i głośną muzyką.

Pomiarem zależności pomiędzy intensywnością bodźców fizycznych a rozległością doświadczeń zmysłowych zajmuje się psychofizyka (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012). Zadaje ona pytanie o to, jaki powinien być minimalny próg stymulacji danym bodźcem, aby wywołać wrażenie zmysłowe (badanie progu absolutnego). Bada ona w tym celu zależność pomiędzy skalą odbioru bodźca a kolejnymi poziomami jego intensywności – od niskiej do wysokiej (analiza funkcji psychosomatycznej). Poziom minimalnej intensywności bodźca potrzebny do jego detekcji jest zmienny nawet dla tej samej osoby i zależy np. od poziomu zmęczenia i koncentracji. Psychofizyka jest dziedziną psychologii, która odnosi się do modalności zmysłowej, czyli najszerza jej aplikacja będzie miała miejsce w przypadku analizy stresorów tła.

Czytelną właściwością stresorów strukturalno-przestrzennych jest ich niejednokrotne występowanie w dwubiegunowym układzie. Takie stresory, jak otwartość, przejrzystość, niedostępność, bliskość, złożoność przestrzeni, posiadają swoje odpowiedniki w postaci antonimów. Taką zależność opisał w swojej pracy profesor Marek Czyński (2006). Wartości przeciwstawne, o mocnym ekstremalnym charakterze, narzucone użytkownikowi przestrzeni, mają właściwości stresogenne (tab. 5.2.3). Czyński zwrócił uwagę na istotę doboru odpowiedniej miary i wagi opozycyjnych czynników przez projektantów. Jednoznaczne przesunięcie nasilenia danej cechy w stronę jednego z biegunów prowadzi do odczuwania przez użytkowników przestrzeni niedoboru wartości przeciwstawnej. Rolą projektanta jest według profesora Marka Czyńskiego (2006) odpowiednie zbalansowanie w przestrzeni zbudowanej opozycyjnych czynników.

Tabela 5.2.3

Stresory środowiska fizycznego, podział według Czyńskiego

Grupa	Stresory przeciwstawne, opozycyjne	
Stresory przestrzenne (strukturalne)	Stresory opozycyjne, przeciwstawne	
	– otwartość przestrzeni	– zamkniętość przestrzeni
	– przejrzystość barier	– brak przejrzystości barier
	– niedostępność	– dostępność
	– bliskość przestrzenna	– zdystansowanie
	– złożoność, labiryntowość	– pustka
	– stłoczenie	
	– przegęszczenie	
Stresory społeczne	– za gęsto/za pusto	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Czyński (2006).

Na podstawie powyższych zestawień stresorów środowiska fizycznego autorka opracowała zestawienie zbiorcze będące podstawą dalszych badań (tab. 5.2.4).

Tabela 5.2.4

Czynniki stresotwórcze w przestrzeni zbudowanej – zestawienie zbiorcze

Grupa	Stresory	
Stresory środowiskowe	– hałas, drgania i wibracje	
	– zanieczyszczenie powietrza	
	– temperatura	
	– substancje chemiczne	
	– promieniowanie i pole elektromagnetyczne	
	– oświetlenie	
	– rozległość	– zawężenie

Stresory przestrzenne	– otwartość przestrzeni	– zamkniętość przestrzeni
	– przejrzystość barier	– brak przejrzystości barier
	– brak prywatności	– izolacja
	– dostępność	– brak dostępności
	– bliskość przestrzenna	– zdystansowanie
	– złożoność, labiryntowość	– pustka, monotonia
	– wysokość budynków	
	– stłoczenie, przegęszczenie, intensywność	
	– forma, materiał, kolor	
	– brak kontaktu z naturą	
Stresory społeczne	– grupowanie się małoletnich zagrożonych demoralizacją	
	– spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych	
	– używanie środków odurzających	
	– akty wandalizmu	
	– żebractwo	
	– osoby bezdomne	
	– opanowanie przestrzeni przez grupę społeczną	
– lęk przed przestępczością		
Stresory związane z zarządzaniem	– zaniedbanie, zanieczyszczenie przestrzeni	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APA (b.d.), Bańka (2002), Czyński (2006), Policja i GUGiK (b.d.).

Stresory środowiskowe

Hałas

„Hałasem określa się wszelkie niepożądane, nieprzyjemne, dokuczliwe, uciążliwe lub szkodliwe drgania ośrodka sprężystego oddziaływujące za pośrednictwem powietrza na narząd słuchu i inne zmysły oraz elementy organizmu człowieka” (Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy [CIOP-PIB], b.d.). Jak twierdzą Bell i in. (2001/2004), specyfika hałasu polega na tym, iż niepożądane i nieprzyjemne są dźwięki niechciane i niespodziewane, a nie wszystkie dźwięki głośne, charakterystyczne, wysokie. Jednym z najważniejszych psychologicznych skutków hałasu jest przykrość; powoduje u ludzi poirytowanie i zniecierpliwienie. Szczególnie przykry jest hałas przerywany i nieprzewidywalny. Podkreśla ten fakt również profesor Augustyn Bańka (2002). Największą uciążliwość hałasu przypisuje on dźwiękom udarowym, nierytmicznym, niesystematycznym, oddziałującym nagle na niezaadaptowany do nich organizm. Znacznie łagodniej odbierany jest hałas stały i przewidywalny. Istotne w rozpatrywaniu hałasu jest jego tło akustyczne. Jeśli uciążliwy dźwięk występuje na tle innych przysłaniających go dźwięków, odczucie uciążliwości jest znacznie mniejsze (Bell i in., 2001/2004). Mimo iż hałas, jak twierdzą

Bell i in., nie jest tak obezwładniająco oddziałującym stresorem, to jego długofalowe działanie prowadzi do nadmiernego pobudzenia, stresu, mniejszej uwagi i ograniczeń behawioralnych.

Oświetlenie

Jak twierdzi profesor Augustyn Bańka (2002), niedostateczne oświetlenie powoduje nie tylko ograniczoną widoczność, ale też frustrację emocjonalną i uniemożliwia wykonywanie zadań. Jako bardziej sprzyjające i zgodne z naturą człowieka jest oświetlenie światłem naturalnym. Jak wykazują badania, osiąga ono znaczną przewagę nad odbiorem oświetlenia sztucznego w zakresie psychicznego komfortu, odczuwania przyjemności, zdrowia ogólnego i wzroku (Boyce, 2003, za: Gentile, b.d.). Dodatkowo, jak wyszczególnia Nico Gentile, światło dzienne (*daylight*) wpływa na redukcję stresu i wzrost odporności, redukuje odczuwanie bólu, powoduje wzrost produktywności i umiejętności uczenia się. Z kolei oświetlenie światłem sztucznym może być mocnym stresorem środowiskowym. Jest ono rozpatrywane jako problem zanieczyszczenia światłem. Międzynarodowa Unia Astronomiczna ([IAU], b.d.) wyszczególnia w tym zakresie smog świetlny niekorzystny dla środowiska, światło niepożądane i olśnienie. Te dwa ostatnie czynniki mogą znacząco wpływać na stany emocjonalne w środowisku miejskim. Światło niepożądane, inaczej przeszkadzające lub – jak określa je Michałek (2012) – irytujące, nadmiernie oddziałuje na organizm człowieka. Przywołuje on zapis z normy PN-EN 12464-2⁹⁴: „światło przeszkadzające to światło niepożądane, które z powodu niewłaściwych w danej sytuacji cech ilościowych, kierunkowych lub spektralnych powoduje irytację, niewygodę widzenia, odwracanie uwagi lub redukcję widzenia istotnych informacji” (Michałek, 2012, s. 136). Ten typ światła został uznany za zakłócający okołodobowy rytm u ludzi. Z kolei olśnienie w wyniku wywołania znacznych kontrastów powoduje nagłe zaburzenie widzenia. Michałek określa je jako najmocniej wpływające na bezpieczeństwo. Może ono także wpływać na niedobór widzenia w sytuacjach niebezpiecznych i na brak możliwości rozpoznania innych osób. Istotna jest też barwa światła. Światło o chłodnej niebieskiej barwie będzie oddziaływać pobudzająco na nasz organizm – szczególnie niepożądany efekt w porze nocnej. Dodatkowo powoduje konkretne skutki fizyczne jak ograniczenie produkcji melatoniny.

Szczególnej wrażliwości na oświetlenie są poddane osoby wrażliwe wzrokowo z epilepsją i ze spektrum autyzmu. Mocno stresujące jest dla nich oświetlenie drgające, np. fluorescencyjne. Zalecane są regulacje oświetlenia zarówno dziennego, jak i sztucznego (Mostafa, 2021a). W przestrzeni zurbanizowanej szczególnie mocnymi źródłami światła, często ze zmiennym natężeniem, są reklamy świetlne.

Niedobory oświetlenia ulic są jedną z najczęstszych przyczyn braku poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej. Jak podkreśla DiAP (2007), brak aktywności w przestrzeni może być rekompensowany przez dobrze zaprojektowane oświetlenie, które zapewni redukcję rozdrażnienia, podenerwowania i strachu. Dobry poziom

⁹⁴ Światło i oświetlenie -- Oświetlenie miejsc pracy -- Część 2: Miejsca pracy na zewnątrz (PN-EN 12464-2:2008).

oświetlenia zniechęca do zachowań antyspołecznych i kryminalnych i jest rozpatrywany jako jeden ze środków w podejściu do wzmacniania celu (*target hardening*).

Drgania, wibracje

Problem drgań jako stresora środowiskowego poruszył profesor Augustyn Bańka (2002). Uznaje je przede wszystkim za szkodliwe i powodujące ogólną dezorientację organizmu. Jako szczególnie szkodliwe wymienia przeciążenia, a przede wszystkim przeciążenia na linii stopy–głowa. Naruszają one zmysł wzroku, receptory kinestetyczne, błędnik i zmysł skórny. Konsekwencją tych oddziaływań jest ogólna dezorientacja organizmu, zaniepokojenie i zaburzenia zachowania.

Zanieczyszczenie

Zagadnienie zanieczyszczenia powietrza w kontekście odczuwania sytuacji stresujących poruszyli Bell i in. (2001/2004). Zwrócili oni uwagę, iż zanieczyszczenia, odór są zjawiskami, do których człowiek wykazuje słaby poziom przystosowania. Ludzie nawet dłużej mieszkający w takich warunkach zwracają uwagę tak samo na odczuwanie obciążenia jak ludzie o krótkim czasie przebywania w danej przestrzeni. Istotne jest, iż zanieczyszczenie powietrza wpływa na siłę odczuwania sytuacji stresujących. Tutaj Bell i in. (2001/2004) powołują się na badania przeprowadzone w Los Angeles, gdzie m.in. zanieczyszczenie powietrza było wykazane jako istotny predyktor dystresu. Z drugiej strony zanieczyszczenie jest mocniej odczuwane, jeśli jesteśmy poddani działaniu sytuacji stresującej (Bell i in., 2001/2004).

Klimat

Profesor Augustyn Bańka (2002) oraz Bell i in. (2001/2004) zwracają uwagę na wpływ klimatu na odczucia behawioralne, choć przyznają, że jest to temat bardzo złożony. Rozpatrujemy tu nie tylko wpływ ciepła, ciśnienia atmosferycznego, wiatru, ale i nagłe stany pogodowe, jak burze, wyładowania atmosferyczne. Skrajne przypadki zachowań i pobudzenia behawioralnego odczuwamy w wyniku zmiany temperatury otoczenia. Profesor Augustyn Bańka (2002) zauważa, iż przebywanie organizmu w stanie wyższych temperatur początkowo ma pozytywny wpływ na organizm w postaci pobudzenia behawioralnego. Podstawowym problemem przestrzeni miejskiej jest występowanie wyspy ciepła. Bell i in. (2001/2004) przywołują z kolei podejścia w krajach narażonych na silne wiatry, gdzie wydarzenia przestępcze są łagodniej traktowane, jeśli stwierdzono ich wystąpienie w czasie znacznego nasilenia wiatru.

Stresory przestrzenne

Stresory przestrzenne – skala

Bryan Lawson (2001) postrzega pojęcie skali jako jeden z fundamentalnych składników języka przestrzeni (*the language of space*). W swoich wypowiedziach dotyczących skali sprzeciwia się ujmowaniu jej jako architektonicznej abstrakcji. Dowodzi, iż źródłowość pojęcia *skala* ma bardzo ludzki wymiar. „Nie ma na tym świecie niczego, do czego bylibyśmy tak przywiązani jak do siebie samych. Nie ma

niczego, co cenimy bardziej niż ludzką formę – po prostu jesteśmy nią żywo i z zainteresowaniem⁹⁵ (Lawson, 2001, s. 46 [tłum. własne]). Według niego, analizując cechy przestrzenne, porównujemy je z elementami zapamiętanymi, głęboko zakorzenionymi w naszym umyśle. Utrzymany w naszej pamięci zapis kształtu, rozmiaru elementów, które dobrze poznaliśmy, przy porównaniu z elementami nowymi budzi natychmiastową refleksję, że coś wydaje się zbyt małe lub przesadnie rozległe.

Wysokość budynków

Badania wskazują, iż równie mocny wpływ na nasze poczucie bezpieczeństwa co ekspozycja człowieka na wysokość ma ekspozycja człowieka na budynki wysokościowe. Obecnie nie mamy już w centrach miast do czynienia jedynie z ekspozycją na pojedyncze budynki wysokościowe, tylko raczej z „pionowym upakowaniem” (Joye, Dewitte, 2016, [tłum. własne]) i efektem kanionu miejskiego. Piotr Setkowicz (2005, s. 335) wyjaśnia, iż „budynki wysokie, obok wielkoskalowych budowli inżynierskich, odgrywają szczególną rolę w percepcji środowiska zbudowanego, ponieważ swą wielkością i formą drastycznie odbiegają od ukształtowanych na przestrzeni dziejów kodów urbanistyczno-architektonicznych”. Ellard (Gardiner, 2017), badacz wpływu wysokich budynków na psychikę człowieka, mówi, iż przebywanie w otoczeniu wysokich budynków ma znaczący negatywny wpływ na nastrój. Jak twierdzą Mazumder i in. (2020), obszary gęsto zabudowane budynkami wysokościowymi można uznać za stresory otoczenia i mogą one wywoływać negatywne reakcje emocjonalne. Uczestnicy przeprowadzonych przez ten zespół badań ocenili, iż po ekspozycji na wieżowiec mają niższe poczucie samokontroli.

Temat negatywnego wpływu ekspozycji człowieka na budynki wysokościowe podjął także profesor Kazimierz Wejchert. W przyjętej typologii wnętrz wyróżnił wnętrza agresywne. Jest to wnętrza zabudowy śródmiejskiej ze skupionymi w jednej przestrzeni dominantami. Charakterystyczny dla niego zestaw cech jak: różnorodność formy, różnice wysokości, wieloakcentowość wywołuje u obserwatora brak koncentracji i dezorientację (Wejchert, 1984).

Bardzo sugestywne wyniki badań przedstawili Joye i Dewitte (2016). Badali oni wpływ na emocje człowieka wyeksponowanie go na struktury wysokościowe w różnych zadanych dystansach. Wyniki badań wykazały, iż nie doświadczamy tylko spodziewanego wstępnie strachu, lecz także pozytywnych odczuć. Respondenci wskazywali, iż odczuwają podziw, szczególnie z dalszej odległości (rys. 5.2.2). Stopniowe zbliżanie się nasilało jednak efekt poczucia małości, przytłoczenia (rys. 5.2.1). Dodatkowym rezultatem, który został wyszczególniony we wnioskach badań, było behawioralne zamrożenie – doświadczane przez użytkowników przestrzeni spowolnienie reakcji. Niespodziewanym wynikiem takiej ekspozycji na wysokościowe budynki był równoległy spadek przestępczości w obszarach budynków wysokościowych.

⁹⁵ W oryginale: „There is nothing we are quite so attached to in this world as ourselves. There is nothing that we appreciate the geometry of more than the human form – quite simply, we are vitally interested in it”.

Rysunek 5.2.1

Przykład przestrzennej dominacji bryły

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

- jeden z pozostawionych *barres*; budynek przeznaczony do remontu; obecnie przytłaczająca bryła dominuje przy wjeździe do dzielnicy; monotonia elewacji potęguje wrażenie,
- droga poprowadzona pod budynkiem narzuca mocne ujęcie perspektywiczne, brak możliwości zmiany punktu obserwacji i oddalenia.

Rysunek 5.2.2

Pozytywny przykład wprowadzenia budynku wysokościowego

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

- budynek otacza zabudowa średniowysoka, nieprzylegająca bezpośrednio do budynku, zdystansowana przestrzeniami publicznymi zielonymi; zburzenie przy budynku dwóch *barres* pozwoliło uzyskać cenną dominantę układu i zlikwidować efekt przytłoczenia; układ pozwala na zmianę punktu obserwacji bryły i oddalenie.

Profesor Klara Czyńska (2021) zwraca uwagę, iż wraz ze zbliżaniem się do budynków zmniejsza się ilość widocznego nieba. W panoramach obserwujemy jego znaczny udział, a po zbliżeniu się do grupy wieżowców jest on znacznie zredukowany. W powiązaniu z wnioskami Sumleta (2018) o wpływie na percepcję

wnętrz udziału współczynnika widoczności nieba można wnioskować, iż również ten czynnik mógł mieć wpływ na wyniki badań. Dodatkowo percepcja zabudowy wysokiej jest utrudniona przez zwiększanie się kąta widokowego i przy znacznym zbliżeniu nasilenie się efektu trzeciego zbiegu perspektywicznego, co znacznie utrudnia percepcję formy (Czyńska, 2021).

Dodatkowym problemem przy narażaniu na ekspozycję drapaczy chmur jest nie tylko ich wymiar pionowy, ale zdystansowanie parterów budynków od codziennych czynności i rytmu ulicy. Jak wnioskuje Mazumder (Prime, 2017): „Miasta nie mogą po prostu przestać budować drapaczy chmur, więc zastanawiamy się, jak wykorzystać projektowanie, aby złagodzić te stresujące skutki”.

Rozległość/zawężenie

Do odpowiedniego konstruowania skali przestrzeni zbudowanych odnosi się Gehl (2013, 2014). Ludzki wymiar przestrzeni, podobnie jak Bryan Lawson (2001), opiera on na analizie percepcji pieszego. Apeluje o dostrzeganie wyraźnej różnicy pomiędzy doskonałą kompozycją obserwowaną z lotu ptaka a postrzeganiem przestrzeni przez pieszego. Na przykład analizując układ Brasillii (Gehl, 2015), jeśli obserwujemy go ze znacznej wysokości, zauważamy niezwykle wyrafinowany i piękny rysunek kompozycji założenia stolicy ukształtowany w formie abstrakcyjnych skrzydeł. Analiza tej samej przestrzeni z pozycji pieszego skłania nas do konstatacji zbyt rozległych dystansów pomiędzy budynkami, braku odpowiedniej infrastruktury dróg pieszych, braku oparcia w przestrzeniach otaczających. Wszystko jest odległe i sprawia wrażenie braku dostępności.

Oddziaływanie wnętrza zależy od jego proporcji, wzajemnych zależności szerokości, wysokości i długości. Profesor Kazimierz Wejchert (1984) zwrócił uwagę na szczególną właściwość przekroju wnętrza urbanistycznego zobrazowaną za pomocą kąta środkowego wnętrza. Zbyttna rozległość wnętrza, zbliżona do wartości kąta środkowego 10° , powoduje u obserwatora wrażenie „pustynności lub pustkowi” (Wejchert, 1984, s. 159) i zatarcie dokładnego zarysu ścian. Przeciwny i równie niekorzystny efekt występuje we wnętrzach o kącie środkowym 60° . Jest wnętrze o charakterze „wąwozu lub studni” (Wejchert, 1984, s. 159) i braku możliwości obserwacji przez użytkownika wyższych części budynków. Jako wnętrze o optymalnych proporcjach Wejchert określa plac św. Marka w Wenecji o kącie środkowym 28° - 30° . Dopuszcza również kąt 45° , przy którym obserwator może objąć wzrokiem wyższą kondygnację niż pierwsza. Przy regulacji odczuć, szczególnie przy efekcie wnętrza-studni, istotne jest zaciekawienie obserwatora atrakcyjnie skomponowanymi aktywnościami w parterach budynków. Zapobiega to szybkiemu pokonywaniu wnętrza w celu wyjścia z tej obciążającej przestrzeni (Wejchert, 1984).

Nadmierne odchylenia od ludzkiego wymiaru objawiające się zbyttną rozległością (rys. 5.2.1) lub zawężeniem przestrzeni, ewentualnie nadmierną wysokością mogą powodować mocne reakcje lękowe, nawet w postaci fobii. Najszerzej rozeznany reakcjami lękowymi, szczególnie w obszarze psychiatrii i częściowo psychologii

spowodowanymi nadmiernością lub niedomiarem skali przestrzennej, są agorafobia, klaustrofobia i akrofobia⁹⁶.

Rysunek 5.2.3

Stresory rozległości przestrzennej

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a) Berlin, plac na końcu promenady *Marzahn*; b) Amsterdam, osiedle *Biljmermeer*.

- a) rozległy plac bez punktów „oparcia” dla osób z agorafobią,
- b) wnętrze głównej arterii komunikacyjnej dzielnicy, rozległa przestrzeń bez wprowadzonych punktów oparcia wizualnego.

Lęki w ujęciu agorafobii⁹⁷ (*agoraphobia*) odnoszą się do rozległości i zbytniej otwartości przestrzennej (rys. 5.2.3), ale także do obawy przed miejscami nieznanymi i publicznymi, szczególnie zatłoczonymi (APA, b.d.; Pużyński, 1993; Sillamy, 1989/1994). Strach lub niepokój w przypadku agorafobii są wzbudzone też z powodu świadomości lub przekonania o braku możliwości ucieczki, wydostania się w przypadku sytuacji, w której możemy potrzebować pomocy (APA, b.d.; WHO, b.d.). Stąd uczucie agorafobii może wystąpić także w samochodzie podczas odległej podróży. Chorzy na agorafobię obawiają się przekroczenia przestrzeni rozległego, zatłoczonego placu, ulicy, szczególnie jeśli nie jest to oswojona, znana przestrzeń. Przy pokonaniu tych przestrzeni szukają oparcia w towarzyszącej osobie (WHO, b.d.; Sillamy, 1989/1994), prowadzeniu zwierzęcia lub posiadaniu znanego przedmiotu (np. parasol, laska) (Sillamy, 1989/1994). Według ICD-11 (WHO, b.d.) objawy mogą utrzymywać się przez wiele miesięcy i przyczyniać się do ograniczeń osobistych, rodzinnych, społecznych i edukacyjnych.

Ciekawe powiązanie zachowań zwierząt w rozległych przestrzeniach z zachowaniami przy pokonywaniu przestrzeni przez osoby z nadwrażliwością lękową lub stwierdzoną agorafobią wyróżnili podczas swoich badań Walz i in. (2016). Zaobserwowali oni, że u ludzi z nadwrażliwością lękową lub agorafobią występują podobne zachowania jak u niektórych gatunków zwierząt, np. unikanie otwartej

⁹⁶ Według Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-11 (WHO, b.d.) opracowanej przez WHO wspomniane fobie są sklasyfikowane jako zaburzenia lękowe lub związane z lękiem. Poprzednia klasyfikacja ICD-10 (WHO, 2008) obowiązująca w latach 2008-2022 zaliczała je jednak do grupy zaburzeń nerwicowych i związanych ze stresem.

ICD-10 – 10th revision of the International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (<https://icd.who.int/browse10/2019/en>).

⁹⁷ Nazwa *agorafobia* pochodzi od greckiego *agora* (rynek, miejsce zgromadzeń publicznych), *phóbos* (strach) oraz łacińskiego *phobia* (stany lęku) (Kopaliński, 2007).

przeźreni lub tigmotaksja⁹⁸ oznaczająca ruch organizmu wywołany bodźcami dotykowymi (Zimny, 2003). Podobne zachowania u zwierząt są biologicznie zakorzenione i wynikają z instynktu unikania zagrożeń. U ludzi są one przesadną reakcją biologiczną zakorzenionego modułu strachu, pochodną niedoskonale ewolucyjnie ukształtowanej funkcji biologicznej. Zachowania związane z objawami tigmotaksji wymuszały poruszanie się po krawężniach przestrzeni. Osoby poruszające się w ten sposób zapewniały sobie poprzez to możliwości powolnej obserwacji, stopniowego odkodowywania śledzonej przestrzeni. Przywołani badacze uważają, że osoby z lękami przestrzennymi mogą potrzebować więcej czasu od osób zdrowych na odczytanie przestrzeni. Ponadto uznali oni sytuacje lękowe za zwiększające motywację do kodowania otaczającego kontekstu i związanego z tym hipokampalnego⁹⁹ uczenia się miejsc. W wyniku przeprowadzonych badań wyraźnie powiązali zjawisko tigmotaksji i lęku agorafobicznego i odczytali go jako wyolbrzymioną reakcję na ukształtowany ewolucyjnie moduł lękowy, tak jak w przypadku innych fobii.

Rozległe przestrzenie z wprowadzeniem pewnego rodzaju haptycznego kontekstu mogą sprzyjać ograniczeniu unikania otwartej przestrzeni osób z agorafobią. Elementami będącymi przestrzenią dla bodźców dotykowych mogą być elementy małej architektury jak na przykład słupki, poręcze, ławki, ogródki kawiarniane oraz elementy zieleni (rys. 5.2.4.).

Rysunek 5.2.4

Przykłady zapobiegania odczuwaniu nadmiernej rozległości przestrzennej

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle *Marzahn*: a) *Cecilienplatz*; b) promenada *Marzahn*.

- w obrębie rozległego placu wprowadzenie fizycznych elementów oparcia wizualnego,
- rozległy obszar promenady ma wydzielone dwa alternatywne ciągi piesze: szeroki i znacznie węższy z wyczuwalnymi wzrokowo granicami przestrzeni.

⁹⁸ Tigmotaksja – jedna z taksji, czyli najważniejszych, wrodzonych sposobów zachowania się organizmów, polegających na poruszaniu się w wyniku przyjmowania odpowiednich pozycji względem czynników, bodźców zewnętrznych, np. takich, jak światło, temperatura, substancje chemiczne (PWN, 1997–2022; Zimny, 2003). Jest rodzajem taksji wywołanej poprzez dotyk (Zimny, 2003). U większości mikroorganizmów uzewnętrznia się poprzez dążenie do dotyku, przywieranie do powierzchni. U ssaków, np. u szczurów, królików, zaobserwowano tigmotaksje w postaci poruszania się po krawężniach otwartych przestrzeni podczas testów otwartego pola (Pałka i in., 2015).

⁹⁹ Hipokamp – niewielka struktura w płacie skroniowym kory mózgowej odgrywająca istotną rolę w przenoszeniu informacji z pamięci krótkotrwałej do długotrwałej oraz orientacji przestrzennej. Hipokamp za pomocą tzw. komórek czasu i komórek miejsca reguluje umiejętności kodowania lokalizacji w kontekście czasoprzestrzennym (<https://neuroexpert.org/wiki/hipokamp/>).

Kolejna kategoria zaburzeń lękowych, wśród których możemy wyróżnić fobie związane z elementami przestrzennymi, to fobie swoiste¹⁰⁰ (specyficzne) (*specific phobia* (WHO, b.d.). Do tej grupy zaliczamy klaustrofobię i akrofobię (WHO, 2008). Fobie specyficzne związane są z występowaniem silnego lęku, nieproporcjonalnego do rzeczywistego zagrożenia, który może być wywołany poprzez ekspozycję na obiekty lub sytuacje (WHO, b.d.). Pacjenci cierpiący na ten rodzaj fobii albo znoszą bardzo mocno obciążający ich lęk, albo unikają sytuacji, które mogą go wywołać (Eaton i in. 2018; WHO, b.d.). Podobnie jak w przypadku agorafobii, mogą one prowadzić do ograniczenia funkcji życiowych (WHO, b.d.). Średnia z zestawienia badań naukowców z Ameryki Północnej, Ameryki Łacińskiej, Europy, Azji, Afryki i Bliskiego Wschodu wskazała, że znacznie częściej na fobie specyficzne zapadają kobiety (9,2–14,6%) niż mężczyźni (2,4–7,6%) (Eaton i in., 2018, s. 17). Wykazano również wyższy odsetek zapadających na fobie wśród osób z niższym wykształceniem, lecz jednocześnie nie odnotowano znaczących różnic, porównując wyniki pomiędzy obszarami wiejskimi, przedmieść i miejskimi. Zaobserwowano też, iż najbardziej rozpowszechnionymi fobiami są: lęk wysokości (*acrophobia*) i lęk przed zwierzętami (*zoophobia*), znacznie rzadziej lęk przed zamkniętymi przestrzeniami (*claustrophobia*) i lęk przed tłumem (*ochlophobia*¹⁰¹) (Eaton i in., 2018).

Radomsky i in. (2001) uważają, że osobom cierpiącym na klaustrofobię¹⁰² może towarzyszyć subiektywne odczucie przebywania w pułapce. Zaznaczają oni również, że lęk nie dotyczy bezpośrednio skali przestrzeni, tylko spodziewanych konsekwencji przebywania w niej. W ramach badań wyszczególnili oni dwie powiązane wzajemnie składowe klaustrofobii: lęk przed ograniczeniem (*fear of restriction*) i lęk przed uduszeniem (*fear of suffocation*). Silny, uporczywy lęk wyzwała zamknięcie np. w samolocie, samochodzie, windzie oraz znajdowanie się w przestrzeniach zamkniętych, takich jak tunele (APA, b.d.), zamknięte pokoje, windy, piwnice, pociągi, zatłoczone miejsca (Radomsky i in., 2001). Lęk przed ograniczeniem, będący oznaką klaustrofobii, może wywoływać także przebywanie na fotelu dentystycznym i w długiej kolejce (Radomsky i in., 2001). Badania Lourenco i in. (2011) wykazały zależność pomiędzy wielkością przestrzeni bliskiej (peripersonalnej) człowieka a nasileniem klaustrofobii. Osoby wykazujące większe nasilenie klaustrofobii, czyli większą podatność na lęk przed zamknięciem i ograniczeniem fizycznym, charakteryzowała rozleglejsza przestrzeń peripersonalna niż osoby bez objawów klaustrofobii lub z mniejszym nasileniem lęku. Przestrzeni peripersonalnej przypisywana jest najczęściej funkcja kontrolująca działania wzrokowo-ruchowe, ale spostrzegana jest ona również przez badaczy w odmienny sposób. Hall (1966/1976, s.173) definiuje ją jako „niewielką strefę ochronną czy też otoczkę izolującą dany organizm od innych”. Według Lourenco i in. (2011) przestrzeń bliska zapewnia dystans fizyczny i psychologiczny w stosunku do zagrożeń, które u osoby z rozległą przestrzenią peripersonalną pozostającej w zamknięciu wywołują mocny lęk. Brak otwartości

¹⁰⁰ Fobie te podzielone są na kilka podtypów: zwierzęce, związane ze środowiskiem naturalnym (np. wysokość), urazy krwi, sytuacyjne (np. zamknięte przestrzenie) i inne (Wardenar i in., 2017).

¹⁰¹ Ochlofobia (*ochlophobia*) – chorobliwy strach przed tłumem (Merriam-Webster.com dictionary, b.d.) według ICD-11 (WHO, b.d.) przypisana do agorafobii.

¹⁰² Nazwa klaustrofobia pochodzi od łacińskiego *claustrum* – zamknięcie, rygiel (Kopaliński, 2007).

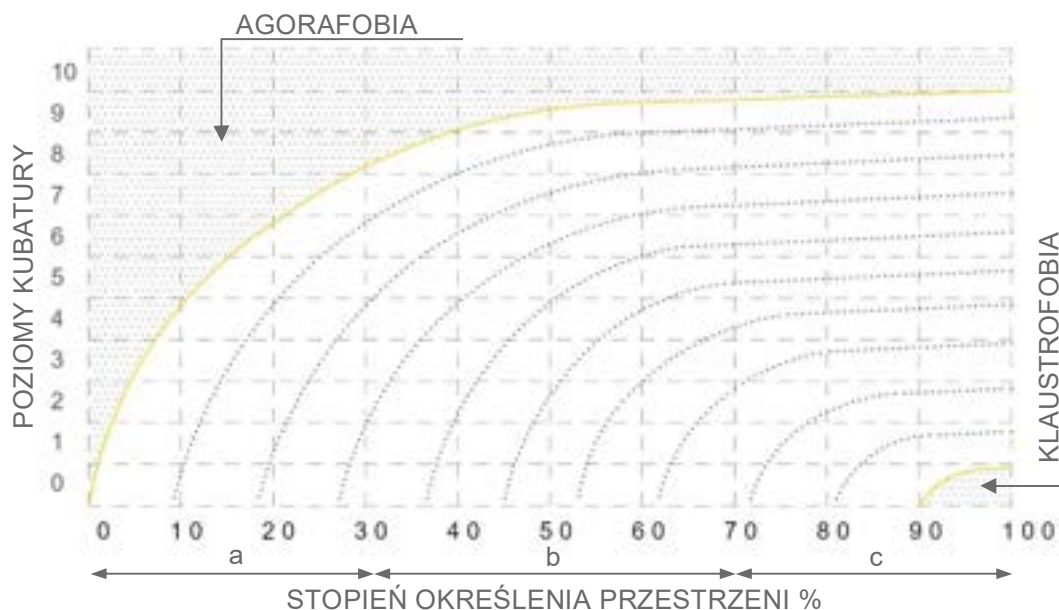
i rozległości, zbytnie zacieśnienie (Kopaliński, 2007) powodują uczucie uporczywego lęku.

W latach 60. architekt Philip Thiel (1969) opracował schemat zależności agorafobii i klaustrofobii od zmiennych związanych z określonością przestrzeni i jej kubaturą (rys. 5.2.5). Jako stałą wartość ustanowił proporcje wnętrza.

Dla wnętrz sugerowanych i do około połowy skali wnętrz zarysowanych (stopień określoności około 50%) obserwujemy, że zależność agorafobii od narastającej kubatury przestrzeni gwałtownie wzrasta. Pełną niezależność od stopnia określenia wnętrza osiąga dopiero dla poziomu $10 - 22 \times 10^9 \text{ m}^3$. Z kolei klaustrofobia jest charakterystyczna dla najniższego stopnia kubatury – 24 m^3 przy równoczesnym najwyższym stopniu określenia (zamknięcia) wnętrza – 90–100%. Należy podkreślić, iż stopnie kubatury zostały określone przez Philipa Thiela dla jednakowych proporcji wysokości do szerokości i szerokości do długości (1:1,6), ponieważ nawet przy stałej kubaturze i stopniu określenia przestrzeni przy wprowadzeniu zmiennych proporcji odczucia agorafobii i klaustrofobii mogą ulec zmianie.

Rysunek 5.2.5

Charakterystyka przestrzeni agorafobicznej i klaustrofobicznej według Thiela

Źródło: Opracowanie własne za: Thiel (1969, s. 54); Czyński (2006).

Poziom 0 = 24 m^3 ; $h = 1,8 \text{ m}$; $s = 2,9 \text{ m}$; $l = 4,61 \text{ m}$

Poziom 10 = $22 \times 10^9 \text{ m}^3$; $h \sim 1750 \text{ m}$; $s \sim 2800 \text{ m}$; $l \sim 4500 \text{ m}$

Poziomy pośrednie stanowią ciąg logarytmiczny pomiędzy wartościami brzegowymi.

Wymiary wysokości do szerokości, szerokości do długości w proporcjach 1:1,6.

Stopień określenia wnętrza (Thiel, 1969, s. 53):

a – < 30% – przestrzeń sugerowana (*espace suggere*),

b – 30–70% – przestrzeń zarysowana (*espace esquisse*),

c – > 70 – przestrzeń ograniczona (*espace volume*),

gdzie: 0% – oznacza pole widzenia składające się w połowie z nieba, a w połowie z pustego terenu,

a 100% oznacza w pełni zamknięte wnętrza.

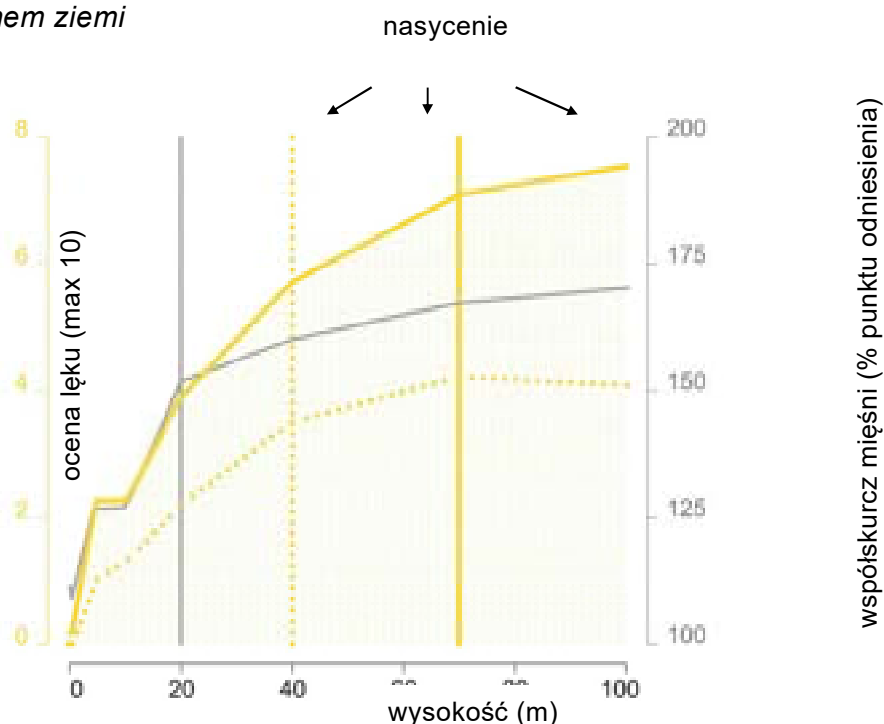
Strach nawet w lżejszej postaci niż fobie może powodować zaburzenia percepcyjne i wpływa na poziom przetwarzania wzrokowego. Lęk powoduje przeszacowanie wymiarów i przyczynia się do ich nierzeczywistego postrzegania. Wraz ze wzrostem lęku wzrasta przeszacowanie wysokości, a także nachylenia stoków (Lourenco i in., 2011).

Przeciwstawną klaustrofobii fobią specyficzną jest akrofobia¹⁰³ związana z lękiem spowodowanym postrzeganiem nadmiernej wysokości, związanej ze zbytym oddaleniem.

Jak wykazują badania (Huppert i in., 2020; Kapfhammer i in., 2016), ten typ fobii, nazywany też lękiem wysokości, jest najostrzejszym z trzech wyróżnianych stanów reakcji na wysokość. Doświadcza jej od 3 do 6% ludności. Najłżejsze objawy, które dotyczą wszystkich, związane są z fizjologiczną nierównowagą wysokościową postawy ciała. Z kolei około 28% doświadcza wzrokowej nietolerancji wysokości, która powoduje lęk przed utratą równowagi lub upadkiem. Wynika ona z zaburzonej kontroli wzrokowej postawy i chodu.

Rysunek 5.2.6

Zależność reakcji lękowych i posturalnych od wysokości bezwzględnej nad poziomem ziemi

Źródło: Opracowanie własne za: Huppert i in.(2020, s. 231–240).

- Krzywa poziomu lęku osób z akrofobią
- Krzywa poziomu lęku osób bez akrofobii
- Krzywa reakcji mięśniowej organizmu osób z akrofobią i bez akrofobii

Linie pionowe pokazują wysokość bezwzględną, na której następuje poziom nasycenia dla poszczególnych krzywych.

Badania były prowadzone przy użyciu wirtualnej technologii. Osoby badane były eksponowane na wysokość w zakresie 0–100 m przy użyciu wyświetlacza zamontowanego na głowie.

¹⁰³ Akrofobia wywodzi się od greckiego akrós – krańcowy, najwyższy, najbardziej zewnętrzny (Kopaliński, 2007).

Lęk wysokości ma charakter antycypacyjny (Huppert i in., 2020), związany jest z obawą przed upadkiem, a nie bezpośrednio z wysokością; wysokość jest pośrednią przyczyną. Lękom towarzyszą zaburzenia percepcyjne, które mogą prowadzić do przeszacowywania wymiarów (Lourenco i in., 2011). U osób z lękiem wysokości następuje większe przeszacowanie wymiaru w układzie pionowym niż poziomym (Lourenco i in., 2011).

Podczas wzrastającej ekspozycji na wysokość (rys. 5.2.7) wyróżnia się reakcje lękowe i posturalne rozpoczynające się od niespokojnej kontroli stabilności postawy, współskurczu mięśni i usztywnienia całego ciała, w tym aparatu okulomotorycznego (Huppert i in., 2020) (rys. 5.2.6). W konsekwencji potęgowany jest lęk pierwotny. Osoby poddane badaniom wykazywały wzrost współskurczu mięśni do wysokości około 20 m; później wielkość się stabilizowała (5.2.6). Natomiast lęk u osób nieakrofobicznych potęgował się wyraźnie do wysokości 40 m i osiągał nasycenie, u osób z akrofobią wzrastał gwałtownie do wysokości 70 m i osiągał stabilizację. Wzrok u osób z akrofobią skoncentrowany jest mocno na horyzoncie, akrofobicy nie eksplorują wzrokowo swobodnie przestrzeni jak osoby niewykazujące lęku wysokości.

Rysunek 5.2.7

Stresory rozległości przestrzennej

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle *Marzahn*: a) widok z kładki; b) kładka nad ulicą łączącą promenadę ze stacją kolejki.

Kładka umieszczona wysoko nad ruchliwą ulicą, brak alternatywnego dojścia do kolejki dla osób z lękiem wysokości.

Jako podsumowanie rozważań na temat skali posłużą słowa Steena E. Rasmussena (1958/2015, s. 139), które w pełni nakreślają brak możliwości deterministycznego podejścia w poszukiwaniu właściwych rozwiązań: „[d]oświadczenie uczy, że istnieją pewne relacje, które w konkretnych wypadkach – na przykład pudełek od zapalek – odpowiadają wielu osobom. Nie znaczy to jednak, że w architekturze istnieją jakieś proporcje, które byłyby jedynie słuszne”.

Otwartość/zamkniętość przestrzeni

Stresogenność przestrzeni miejskiej będzie uwarunkowana również stopniem otwarcia i zamknięcia wnętrza. Jak podkreśla profesor Maria Lewicka (2012, s. 205): „[z]amkniętość może być źródłem relaksu i poczucia bezpieczeństwa, ale też klaustrofobii i nudy, otwartość zaś źródłem ekscytacji i zainteresowania, ale również przestymulowania, irytacji i niepokoju”.

Yi-Fu Tuan (1977/1987) odnosi się do postrzegania przestrzeni w świecie zachodnim jak do symbolu wolności. Postrzeganie to określa podejście do rozumienia stopnia zwartości wnętrza. Jak konstatuje Yi-Fu Tuan (1977/1987), otwarcie to wolność, ale też ekspozycja na zagrożenie. Otwarta przestrzeń, która jednak nie ma śladów użytkowania, jest pusta i potrzebuje reakcji. Zamknięta przestrzeń staje się z kolei miejscem z ustalonymi nawykami użytkowania. Odbieranie otwartej przestrzeni z perspektywy zamkniętego wnętrza przepełnia nas odczuciem ogromu miejsca poza strefą, w której przebywamy.

Profesor Kazimierz Wejchert (1984) także przypisuje otwarciu i zamknięciu odpowiednie stany emocjonalne. Według niego wnętrza krajobrazu miejskiego mogą wywoływać rozbieżne emocje: „[s]ą one mniej lub więcej czytelne, mają różne wielkości, wywołują też różnorodne napięcia i wrażenia” (Wejchert, 1984, s. 142). Wyróżnia on oprócz formalnej typologii wnętrz typologię uzależnioną od doznań obserwatora. Dzieli wnętrza na obojętne i kierunkowe, z dookreśleniem wnętrz agresywnych. Przy wnętrzach obojętnych podkreśla rolę otwarć. Ich brak zróżnicowania względem siebie, otwarcie widoku na przestrzeń zbliżoną charakterem jest elementem wspomagającym obojętny emocjonalnie charakter wnętrza, niebudzący żadnych napięć. Niestety, tego typu wnętrza, jeśli pozbawione są drobnych napięć poprzez wprowadzenie elementów zielonych, zróżnicowanego rysunku podłogi, będą się powtarzać w miejskim krajobrazie i mogą wywołać wrażenie niepożądanego monotonii.

Pod kątem wzbudzania mocnych doznań emocjonalnych wyróżnia profesor Kazimierz Wejchert (1984) dwa typy otwarć, w tym specyficzny układ szeregu otwarć kierunkowych charakterystyczny dla placów gwiazdzistych. Uwaga obserwatora skierowana w wielu kierunkach jednocześnie wywołuje odczucie niepokoju. Typem otwarcia stresującego jest także otwarcie z kierowaniem wzroku na narożnik budynku. Wzrok zderza się z ostrą krawędzią budynku i jest zmuszony do rozszczepienia koncentracji uwagi w dwóch kierunkach. Pozytywną rolę otwarć zauważa Lorens (Lorens, Martyniuk-Pęczek, 2014). Stwierdza on, iż w przypadku wnętrz zamkniętych, małych, mogących wytworzyć uczucie klaustrofobii, otwarcia, prześwity pełnią rolę uwalniającą od poczucia zniewolenia.

Sumlet (2018) wyróżnia trzy typy odczuwania zamknięcia przestrzeni. Są to zamknięcia związane z kształtem, charakterystyczne dla przestrzeni z niskim współczynnikiem widoczności nieba SVF (*sky view factor*), właściwym dla wnętrz z dominacją wymiaru pionowego, tzw. wertykalnym typem zamknięcia. W takim wnętrzu doznajemy uczucia przytłoczenia nadmierną wysokością ścian urbanistycznych. Drugim typem są wnętrza wzmagające poczucie ograniczenia, wnętrza z fizycznie odczuwaną bliskością ścian (rys. 5.2.8). Ostatni typ wnętrz według Sumleta prowadzić może do poczucia zamknięcia i jest on związany z ograniczeniem dróg ucieczki.

Szczególnym przypadkiem właściwym do analizy stresogenności zamknięcia i otwarcia są osiedla zamknięte (*gated community*). Jak podaje Jakubiak (2023), ich obecność w strukturach miast wynika z nakładających się na siebie zjawisk globalizacji, ponowoczesności i postsocjalizmu. Gądecki (2009) podkreśla, iż

potrzeba bezpieczeństwa jest decydująca przy wyborze osiedla zamkniętego jako miejsca zamieszkania. Potrzeby prestiżu, wizerunku połączonego z estetyką i formowania się klasowości wymieniane są na odleglejszych pozycjach. Analizując ten układ osiedli od strony poczucia bezpieczeństwa, profesor Maria Lewicka (2012) zwraca uwagę na różnice w ich postrzeganiu przez mieszkańców tych osiedli i osoby z zewnątrz. Samo postrzeganie bezpieczeństwa przez mieszkańców w większości przypadków jest na wyższym poziomie niż osób z osiedli otwartych.

Rysunek 5.2.8

Przykład wewnątrz wzmagających poczucie ograniczenia

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam.

Jakubiak (2023) podkreśla, iż w ostatnich latach dominuje tzw. infrastruktura bezpieczeństwa, charakterystyczna dla osiedli zamkniętych, w postaci wysokich płotów, gęstej wysokiej zieleni, murów, a także ścian budynków w przypadku miejskich kondominiów. Wstęp jest kontrolowany za pomocą szlabanów, zamykanych furtek z instalacją przywoławczą, monitoringu i ochrony osobowej w postaci stróżów kontrolujących wejścia. Reakcje na ten typ zabezpieczeń są różne. Z jednej strony mieszkańcy z osiedli otwartych źle oceniają tzw. infrastrukturę bezpieczeństwa. Obecność tych elementów w ich otoczeniu określają jako izolującą fizycznie, dezintegrującą przestrzennie i społecznie. Ptak i Serafin (2017) na podstawie przeprowadzonych badań określają hierarchię elementów infrastruktury bezpieczeństwa zależną od odczuwalnego stopnia zamkniętości. Podają, iż najmocniej odczuwany stopień zamkniętości charakterystyczny jest dla wysokich ogrodzeń i ogrodzeń nieprzeziernych oraz zamkniętych bram i furtek, wejść

z weryfikacją wchodzącego. Jako średnio wpływające na stopień zamknięcia respondenci określili ogrodzenia transparentne, obecność stróża, furtki otwarte, ale z możliwością zamknięcia, szlabany, system oznaczeń informujący o zakazie wjazdu, systemy monitoringu i niskie ogrodzenia. Najłagodniej oceniono ogrodzenie w formie żywopłotu, otwarte wjazdy i symboliczne wydzielenie przestrzeni. Powyższe zestawienie sugeruje ocenę osiedli zamkniętych, stopnia ich izolacji, wyłączenia z przestrzeni miejskiej zależną od oceny stopnia zamkniętości, różną dla poszczególnych realizacji (Ptak, Serafin, 2017). Jednak poczucie bezpieczeństwa mieszkańców osiedli zamkniętych sami oni oceniali powyżej 85%. Badania Zaborskiej (2007) dowodzą, iż połowa respondentów preferowałaby zamieszkanie w osiedlu zamkniętym, a jedna czwarta – w osiedlu otwartym i półotwartym. Dodatkowo Zaborska do badań włącza zrealizowane w podwrocławskich Siechnicach „Osiedle Błękitne”, oparte na regułach CPTED. Porównanie trzech osiedli wrocławskich – otwartego, zamkniętego i zrealizowanego na zasadach CPTED – pozwoliło na uzyskanie wyników badań świadczących o lepszym poziomie poczucia bezpieczeństwa w osiedlu zamkniętym i opartym na CPTED niż osiedlu otwartym. Z kolei konkurencyjny predyktor, jak zaufanie do sąsiadów i stosunki sąsiedzkie, był lepiej oceniany w osiedlu otwartym i opartym na CPTED. Za perspektywiczne podejście w ramach tworzenia osieli bezpiecznych nie w formie wydzielonych fortec, ale opartych na programach stworzonych na bazie podejścia CPTED, uważa także Tobiasz-Lis (2011).

Dobrym przykładem rewitalizacji osiedla realizowanej również w oparciu o zasady CPTED jest *Marzahn Promenade*¹⁰⁴ z przemyślaną strukturą otwarc urbanistycznych w skali całego założenia (rys. 5.2.9, 5.2.10), ale też w nowych projektach uzupełniających istniejącą zabudowę jak zewnętrzny ciąg handlowy (rys. 5.2.11).

¹⁰⁴ Ważnym wprowadzonym działaniem z uwagi na poprawę jakości życia było objęcie centralnej promenady Marzahn programem Aktywne centra miast i dzielnic (Aktive Stadt- und Ortsteilzentren). Podstawowym celem programu było odzyskanie:

- funkcjonalności urbanistycznej,
- żywotności społecznej,
- bogactwa kulturowego centrów miast i dzielnic (Bundesministerium für Wohnen, Stadtentwicklung und Bauwesen, b.d.).

Promenada Marzahn to około kilometrowy odcinek przestrzeni publicznej prowadzący od centrum handlowego Marzahn, połączonego z lokalnym dworcem autobusowym i stacją S-Bahn. Przestrzeń publiczna została wprowadzona jako szew pomiędzy dwoma ciągami zabudowy mieszkalnej od strony budynków wysokich i od strony budynków pięciokondygnacyjnych.

Projekt oparto na pięciu założeniach (Szczerek, 2012, bblz, b.d.):

- Różnorodność funkcjonalna: zrealizowanie czterech stref: usług, handlu detalicznego, strefy związanej ze zdrowiem oraz kończącej promenadę placu z usługami kulturalnymi.
- Ciągłość przestrzeni publicznej:
 - realizacja szwu za pomocą współistniejącego układu przestrzeni zielonej i utwardzonej, wzbogaconej ścieżkami, pochylniami, siedziskami, przejściami, skrzyżowaniami,
 - wprowadzenie przestrzeni o wyraźniejszym charakterze i łatwiejszej identyfikacji w celu poprawy orientacji w terenie,
 - zaplanowanie sekwencji wewnątrz urbanistycznych składających się z korytarzy i geometrycznych placów.
- Poprawa widoczności:
 - wprowadzenie osi widokowych,
 - akcentowanie miejsc otwarc widokowych do przestrzeni otaczających.
- Strefowanie struktury mieszkaniowej, wprowadzenie trzech stref adresowanych do:
 - osób młodych (mieszkania najbliższej intensywnej przestrzeni centrum handlowego),
 - osób starszych (mieszkania blisko strefy zdrowia),
 - rodzin wielopokoleniowych (w pobliżu strefy kulturowej).
- Budowa nowego wizerunku nowej miejskości.

Rysunek 5.2.9

Sieć otwarć wnętrza Marzahner Promenade

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem mapy źródło: geoportal.de, miejsce: Berlin, osiedle Marzahn, Marzahner Promenade

→ otwarcia widokowe

Rysunek 5.2.10

Otwarcie z wnętrza promenady na otaczające przestrzenie zielone

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle Marzahn, Marzahner Promenade.

- brak poczucia ogromu, przytłoczenia nagłym otwarciem na rozległe otoczenie,
- otwarcia są wyprowadzone na tereny z wysoką zielenią i przystanki komunikacji miejskiej.

Rysunek 5.2.11

Przejrzystość wnętrza ciągu handlowego poprzez zastosowanie szerokich otwarć

Źródło: a) K. Kozłowska, b) geoportal.de, miejsce: Berlin, osiedle Marzahn, Marzahner Promenade.

→ otwarcia widokowe

- liczne szerokie otwarcia wnętrza ciągu handlowego umożliwiają wgląd w przestrzeń publiczną przed wejściem do niej, wyeliminowanie poczucie zagrożenia przed wejściem,
- wrażenie zamknięcia łagodzi liczne wejścia na otaczający teren, zapewniona możliwość ucieczki.

Trudno jednoznacznie określić granicę pomiędzy stresogennością układów z cechami zamknięcia i otwarcia. Yi-Fu Tuan (1977/1987) reprezentuje pogląd, iż doświadczanie obu form jest potrzebne. Człowiek potrzebuje emocji wywołanych różnie określoną przestrzenią wolności, wyzwania, przygody i przeciwstawionej im wynikłej z bezpiecznego schronienia. Nie wyróżnia on poczucia bezpieczeństwa jako jedynego wyznacznika ewaluacji obu przeciwstawnych układów. Zauważa jedynie, że osoby z fobiami przestrzennymi mogą wyraźnie preferować określone układy. Konstatacja profesor Marii Lewickiej (2012) jest bardzo zbliżona. Nie akcentuje ona opozycyjności w układzie zamkniętość–otwartość, lecz bardziej skłania się do zauważenia w tym zestawieniu współzależności. Podsumowuje, iż „dobra architektura potrafi umiejętnie oscylować między tymi dwoma rodzajami emocji, zamykając to, co zamknąć trzeba, a otwierając to, co nie powinno być zamknięte” (Lewicka, 2012, s. 205). Jak podkreśla, architektura powinna łączyć oba rodzaje wewnątrz poprzez wyszczególnienie gradacji przejścia pomiędzy nimi w postaci odpowiednio zredagowanych przestrzeni prywatnych, półprywatnych, półpublicznych i publicznych.

Przejrzystość/brak przejrzystości barier

Cecha przejrzystości elementów strukturalnych reguluje stopień otwartości/zamkniętości barier przestrzennych. Rozlegle do zagadnienia przejrzystości w kontekście poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni odnosi się profesor Marek Czyński (2006). Pozornie wydaje się zasadne rozpatrywanie przejrzystości i jej braku jako antonimów. Profesor Marek Czyński nakreśla jednak dwie skrajne sytuacje o różnym poziomie stresogenności. Pierwsza to skrajny stres osoby, która doznaje jednocześnie zamknięcia i braku schronienia. Sytuacja dotyczy osoby znajdującej się w szklanej przestrzeni otwartej na widok publiczny. Zupełnie inaczej zarysowuje się sytuacja o znacznie niższej stresogenności, gdzie ta sama architektura umieszczona jest w innym kontekście, w przestrzeni naturalnej, bez obserwatorów zewnętrznych. W sytuacji określonej jako „widzieć i być widzianym” (Czyński, 2006, s. 93) przejrzystość przegród odbiera nam poczucie schronienia, osłonięcia. W tak określonej przestrzeni obserwator staje się również obserwowanym. Jest to dla wielu z nas sytuacja trudna do tolerowania.

Dalsza konstatacja profesora odnosi się do różnego poziomu stresogenności układu przeciwnego: „nie widzieć i nie być widzianym” (Czyński, 2006, s. 95). Cechują ją odmienności zależne od własności przestrzeni. W przestrzeni prywatnej jest to rozwiązanie pożądane – dążymy do osłonięcia i izolacji. W przestrzeni publicznej takie rozwiązanie jest wysoce stresogenne. Użytkownicy pozbawieni świadomości i możliwości kontroli wnętrza przed podjęciem decyzji o wejściu do środka są poddani wyższemu poczuciu zagrożenia. Bardziej pożądanym rozwiązaniem jest sytuacja, gdzie użytkownik, mimo iż naraża się na przymusowość kontaktów, jest świadomy okoliczności, w które chce się zaangażować (rys. 5.2.12).

Rysunek 5.2.12

Przejrzystość barier przestrzeni publicznej

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, osiedle *La Duchère*.

Wejście do przestrzeni półpublicznej z przestrzeni publicznej.

- a) w pełni przejrzyste bariery ogrodzenia lub bramy zapewniają możliwość wycofania się przed wejściem w wypadku poczucia zagrożenia,
- b) ogrodzenie obiektów sportowych z pełną przejrzystością barier pozwala na kontrolowanie wnętrza od zewnątrz i brak poczucia niepewności dotyczącego narażania się na przypadkowy kontakt.

Brak prywatności - Izolacja

Wynikającym z rozpatrywania emocjonalnego wymiaru otwartości i zamkniętości przestrzeni wymiarem emocjonalnym jest poczucie prywatności. Alexander i in. (1977/2008) przypominają pewną prawidłowość. Osobowości ludzkie oparte są na opozycyjnej prawidłowości ekstrawersja–introwersja, dążeniu do społeczności lub przeciwnie – do prywatności. We wzorcu *hierarchii przestrzeni otwartej* przywołani badacze uwypuklają rolę bezpiecznego naturalnego zaplecza i umożliwienia widoku na szerszą, otwartą przestrzeń. Człowiek czuje się bezpieczniej, jeśli posiada możliwość spokojnej obserwacji, znajdując się plecami do zaplecza, które gwarantuje mu osłonięcie od tyłu.

Altman (Altman, Chemers, 1980, za: Bell i in., 2001/2004) wydziela dwa nurty prywatności: wycofania, odseparowania się od innych, i personalizowania przestrzeni. Podkreśla również, iż bardziej dokuczliwa i uciążliwa jest utrata prywatności słuchowej i obawy przed podsłuchaniem niż prywatności wizualnej. Profesor Augustyn Bańka (2002) wyróżnia prywatność zależną od dystansu interpersonalnego i od delimitacji przestrzeni. W przypadku rozpatrywania prywatności naukowcy często odwołują się do hierarchizacji przestrzeni (Lewicka, 2012; Zabawa-Krzywickowska, 2018), choć jak stwierdza profesor Krzysztof Lenartowicz (1992), należy wyważyć proporcje pomiędzy tym, co publiczne, i tym, co prywatne, i jednocześnie wykorzystać kontrast pomiędzy nimi dla budowania pełnego znaczenia architektury. Najwyższe poziomy hierarchizacji – półprywatny i prywatny – jak wnioskuje Bell i in. (2001/2004), mogą powodować poczucie izolacji. Istotna różnica pomiędzy prywatnością i izolacją, mimo pozornej bliskości tych terminów, przejawia się w stopniu narzucenia. Prywatność jest dobrowolna, izolacja jest przymusowa, narzucona warunkami zewnętrznymi (Bańka, 2002). Jak podaje profesor Augustyn Bańka (2002), izolacja zachodzi, jeśli poziom prywatności doświadczanej przewyższa poziom prywatności oczekiwanej. Sillamy (1989/1994)

izolację definiuje jako mechanizm obronny przejawiający się unikaniem i odgradzaniem od tego, co jest nieprzyjemne. Wzorcem jest dążenie do zbalansowania tych dwóch rodzajów prywatności w przestrzeni. Profesor Augustyn Bańka (2002) dodatkowo zauważa, iż prywatność nie może być rozpatrywana jako zależna jedynie od struktury architektonicznej.

Odmienne aspekty braku prywatności godzące w poczucie bezpieczeństwa wyróżnił Sumlet (2018). Odniósł się on do badań rozpoznawalności osoby Loftusa i Harley (2005; Sumlet, 2018). Istotnym spostrzeżeniem jest, iż nie sama utrata prywatności jako bycia widzianym przez innych jest przyczyną obaw przestrzennych, tylko poważniejsze obawy budzi bycie rozpoznany, choć przede wszystkim dotyczy to osób popularnych (Loftus, Harley, 2005; Sumlet, 2018)¹⁰⁵.

Autorka zaobserwowała wyraźną potrzebę ochrony prywatności w słynnej realizacji budynku mieszkalnego wielorodzinnego w Kopenhadze, *8House*¹⁰⁶, duńskiej pracowni architektonicznej *BIG*. Budynek dzięki swojej innowatorskiej formie zyskał niezwykłą popularność. Odczytywany jako forma ikoniczna, symbol współczesnej architektury mieszkaniowej, stał się celem masowej turystyki.

W realizacji jasno jest określona delimitacja własności przestrzeni z zachowaniem zasad terytorialności (rys. 5.2.13). Wejścia do mieszkań są dostępne z pochyłej ósemki – ciągłej promenady i zarówno ścieżki rowerowej łączącej wszystkie poziomy mieszkań. Poprzedzają je półprywatne, czytelnie wydzielone ogrody. Obszar komunikacyjny z założenia może być odczytywany jako przestrzeń półpubliczna, dostępna dla mieszkańców budynku i ich odwiedzających.

Intencją autorów było stworzenie, mimo znacznych wysokości budynku, miejsca z dużym poczuciem wspólnoty i intymności (*BIG*, b.d.). W projekcie przewidziano dwa kameralne dziedzińce wewnętrzne łączone węzłem „muszkowym” (*BIG*, b.d.), na które skierowany jest widok z pochylni – ósemki. Tu też zaplanowano przestrzenie rekreacyjne dla dzieci z przedszkola umieszczonego w budynku.

Rysunek 5.2.13

Podział terytorialny i nałożone restrykcje w przestrzeni 8 House, Kopenhaga

¹⁰⁵ Autorka zdecydowała się nie przytaczać odległości podanych w artykule Loftusa i Harley (2005) z uwagi na przedstawienie badań w odniesieniu do wąskiej grupy postaci najbardziej rozpoznawanych – celebrytów.

¹⁰⁶ Budynek zrealizowano w Kopenhadze w 2010 r.

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: południowa Kopenhaga.

- a), b) Widok na półpubliczną przestrzeń pochylni – ósemki, z której prowadzą wejścia do półprywatnych stref mieszkańców poprzedzających wejście do mieszkania.
- c) Widok na jeden z dwóch wewnętrznych półpublicznych dziedzińców, z otwarciem widokowym na naturalny krajobraz.
- d) Informacja o regułach obowiązujących podczas zwiedzania 8 House.

Ogromny napływ turystów poruszających się po pochylni spowodował zaburzenia prawidłowo określonego podziału terytorialnego i wnikanie obcych osób w prywatną i półprywatną przestrzeń mieszkańców. Nastąpiła pełna degradacja poczucia prywatności. Obecnie w celu uregulowania zasad odwiedzania budynku i przywrócenia jego właściwości mieszkańcom określono restrykcyjne reguły dla odwiedzających turystów, w tym zakaz fotografowania wnętrza mieszkań i użytkowania przestrzeni półprywatnych.

Niedostępność/dostępność

Zaburzony podział terytorialny

Według koncepcji psychologii środowiskowej „terytorialność ludzką można rozumieć jako zbiór zachowań i procesów poznawczych jednostki, opartych na spostrzeganej własności przestrzeni fizycznej” (Bell i in., 2001/2004). Newman (1973, s. 51 [tłum. własne]) określa mianem terytorialności „zdolność środowiska fizycznego do tworzenia postrzeganych stref wpływów”¹⁰⁷. Paul Cozens (2016) spostrzega terytorialność jako podstawę fizycznej generacji podejścia CPTED.

Badacze psychologii środowiskowej wskazują na różne źródła terytorialności. Jak twierdzą Bell i in. (2001/2004), rzadko przez badaczy wskazywany jest tylko jeden czynnik stanowiący jej podłoże. Najczęściej wymieniany jest instynkt. Instynktowne,

¹⁰⁷ W oryginale: „The Capacity of the Physical Environment to Create Perceived Zones of Territorial Influences”.

czyli wrodzone, genetycznie dziedziczone działania są określane jako konieczne dla życia człowieka (PWN, 1997–2022). Ludzie i zwierzęta posiadają naturalny popęd do delimitacji swoich obszarów i późniejszej ich obrony.

Jako podłoże zachowań terytorialnych wskazywana jest również skłonność do przyswajania (rys. 5.2.14), wyuczenia się określonych zachowań (Cozens, 2016; Bell i in., 2001/2004).

Rysunek 5.2.14

Skłonność do przyswajania– schemat powiązań

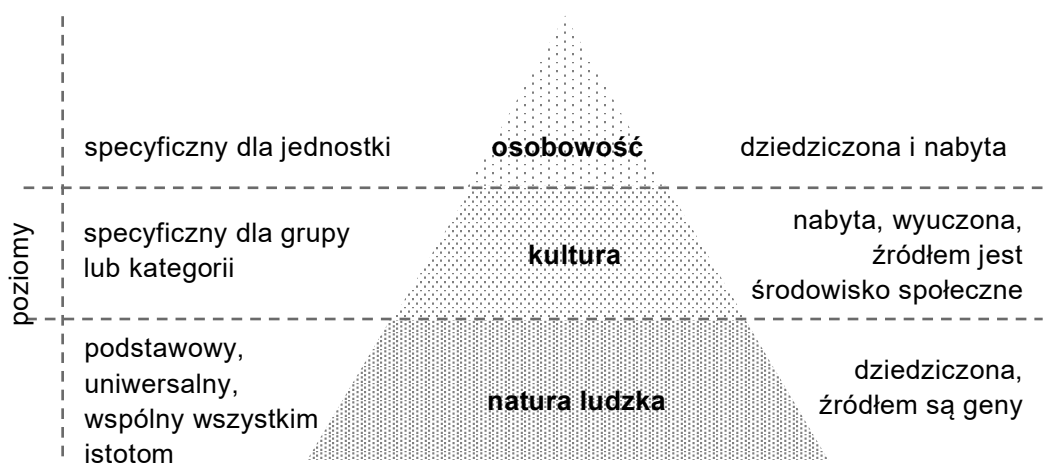

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Cozens (2016).

Wyuczonej formy terytorialności można się doszukiwać we wzorach kulturowych, które naprowadzają na to, jak jednostka lub grupa powinny reagować w sytuacjach istotnych dla nich (Olszewska-Dyoniziak, 1991). Odmienne uwarunkowane kultury będą posiadały różniące się potrzeby i granice zachowań terytorialnych. Odmienności te dostrzegamy pomiędzy kulturami z innym postrzeganiem potrzeby określania granicy swojej społeczności i państwowości, jak kultury nomadyczne, poszukujące, bez stałego miejsca pobytu, kultury aterytorialne (diasporyczne) i kultury mocno terytorialne (Bell i in., 2002/2004). Hofstede i in. (2010/2011) podkreślają, że istotniejsze jest rozumienie kultury jako wzorów, zasad dla powszednich zachowań, reakcji i sposobu ich wyrażania niż jej wyższej, wysublimowanej intelektualnie formy. Wzory te nazywają zaprogramowaniem umysłu (rys. 5.2.15).

Rysunek 5.2.15

Trzy poziomy ludzkiego zaprogramowania umysłu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Hofstede i in. (2010/2011).

Hofstede i in. (2010/2011) wśród tych wzorców zachowań obok sposobu pozdrawiania się, okazywania uczuć, dbałości o siebie, jedzenia wymieniają także zachowywanie fizycznej odległości pomiędzy sobą. W powiązaniu z naturą ludzką, która określa nasze zdolności do przeżywania emocji, m.in. strachu, i potrzeby przynależności do grupy, umiejętności obserwacji środowiska, kultura określa, w jaki sposób te emocje wyrażamy i jak postrzegamy rzeczywistość. W związku z powyższym wzorce kulturowe będą decydować o sposobie podejścia do zachowań terytorialnych na poziomie jednostki, grupy i społeczeństwa. Wzorce kulturowe wpłyną też na postrzeganie dystansów międzyludzkich – proksemicznych, opracowanych przez Halla (1966/1976), kluczowych przy gradacji przynależności przestrzeni.

Kolejnym podejściem opisywanym przez Bella i in. (2001/2004) jest upatrywanie podłoża zachowań terytorialnych w łączności instynktu i procesu uczenia się. Według tego podejścia instynkt jest odpowiedzialny za posiadanie potrzeb terytorialnych, a proces poznawczy – za jego formę i intensywność.

Paul Cozens (2016) przywołuje zdanie Rachel Armitage (2013) definiujące terytorialność jako emocję, według której ludzie czują się zmotywowani do definiowania przestrzeni jako własnej i obejmowania jej później kontrolą.

Jak twierdzi Ekblom (2011), istotne jest, aby dostrzegać odmienną interpretację terytorialności w zależności od różnych poziomów społecznych (jednostkowy – pokój, grupowy – dom i społeczny – sąsiedztwo) i różnych zakresów geograficznych. Jest to pogląd zbliżony z podziałem przestrzeni według Irwina Altmana (tab. 5.2.5) wyróżniającym poziomy zależne od tego samego poziomu podziału społecznego: pierwotne (przynależne jednostce, jak dom, biuro), wtórne (będące w posiadaniu grupy, jak klasa w szkole) i publiczne (pozostałe we władaniu społecznym). Istotne w podziale Irwina Altmana jest doprecyzowanie stopnia postrzegania własności, który może wpłynąć na budowanie prywatności i w konsekwencji na sposób konstruowanie barier pomiędzy podziałami przestrzennymi, ich stopień zamkniętości, przejrzystości.

Tabela 5.2.5

Podział terytoriów według Altmana

Rodzaj terytorium	Przykład	Stopień postrzegania własności	Stopień personalizacji	Stopień prawdopodobieństwa obrony
Pierwotne	dom, biuro	wysoki	rozległa	całkowita kontrola nad terytorium
Wtórne	klasa	umiarkowany	do pewnego stopnia, tylko w czasie prawnego użytkowania	pewien zakres władzy, jeśli jesteśmy prawnymi użytkownikami
Publiczne	plaża	niski	czasem tymczasowa	niewielkie prawdopodobieństwo obrony

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bell i in. (2001/2004).

Newman podkreślił, iż w miarę jak przenosimy się do przestrzeni intensywniejszych, właściwych dla przestrzeni miejskich, zachowanie terytorialności jest coraz trudniejsze. Czysty podział przestrzeni na publiczną i prywatną według niego okazał się niewystarczający. Przy zaledwie dwubiegunowym rozwiązaniu styczną do przestrzeni prywatnej była publiczna niepostrzegana już w strefie odpowiedzialności i wpływów osób korzystających z niej. Aby zredukować stresogenność układu, konieczne jest postrzeganie poszczególnych stref jako znajdujących się pod czyjąś kontrolą: jednostki, grupy, społeczeństwa. Takie rozwiązanie, jak wnioskował Oscar Newman (1973), wysyła wyraźny sygnał i pozwala prawowitym użytkownikom przestrzeni kontrolować penetrowanie środowiska przez osoby z zewnątrz. Prawidłowość użytkowania przestrzeni zapewnia wprowadzenie stref pośrednich w postaci przestrzeni półpublicznych i półprywatnych, stref częściowej współodpowiedzialności (tab. 5.2.6). Przekraczając granicę strefy wyznaczoną w sposób rzeczywisty lub symboliczny, osoba z zewnątrz powinna być świadoma ograniczania dowolności zachowań. Jednocześnie dla osoby z wewnątrz jest to sygnał o wejściu w strefę względnego bezpieczeństwa.

Tabela 5.2.6

Podział terytoriów według Newmana

Przeznaczenie przestrzeni	Lokalizacja	
Prywatne	Wewnątrz budynku Wnętrza domów jednorodzinnych i mieszkań w budynkach wielorodzinnych	Na zewnątrz budynku Powierzchnia działki przy budynku jednorodzinnym, mieszkania na parterze w budynkach wielorodzinnych które są wygradzone barierami, dostępne są do użytkowania przez jedną rodzinę i dostępne są z wnętrza mieszkania należącego do tej rodziny
Półprywatne	Wnętrza, wspólne przestrzenie komunikacyjne i wspólne pomieszczenia użytkowe mieszkańców w budynku wielorodzinnym, do których dostęp jest możliwy tylko za zgodą zarządzających tą przestrzenią lub mieszkańców	Przestrzenie zewnętrzne budynków wielorodzinnych, które są wygradzone i dostępne tylko z prywatnych i półprywatnych przestrzeni wewnątrz budynku
Półpubliczne	Wnętrza, wspólne przestrzenie komunikacyjne i wspólne pomieszczenia użytkowe mieszkańców w budynku wielorodzinnym, do których dostęp jest możliwy tylko za pomocą klucza lub za zgodą mieszkańców poprzez domofon, dźwiękowy system przywołaniowy	Przestrzenie zewnętrzne budynków wielorodzinnych, które są dostępne z publicznych przestrzeni, ale określone jako należące do domu lub budynku poprzez symboliczne bariery

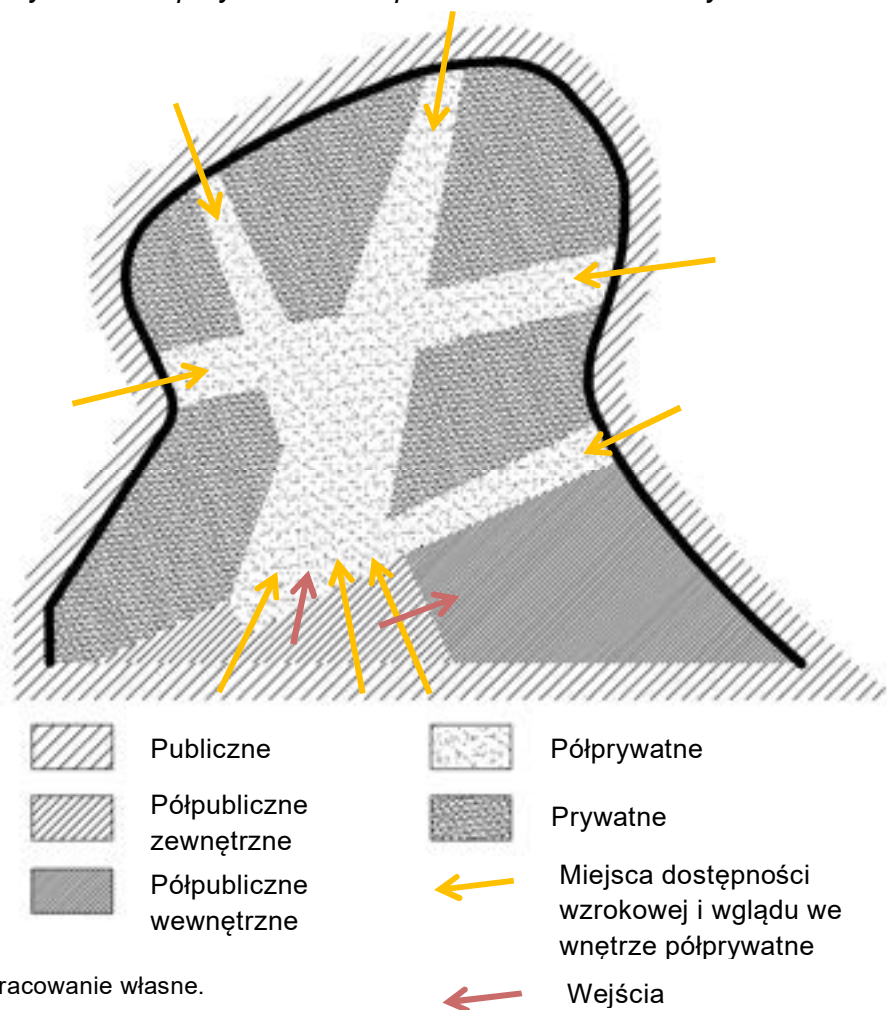
Publiczne	Wnętrza, wspólne przestrzenie komunikacyjne i wspólne pomieszczenia użytkowe mieszkańców w budynku wielorodzinnym, do których dostęp jest nieograniczony	Przestrzenie zewnętrzne budynków wielorodzinnych, które są niezdefiniowane jako związane z jakimkolwiek budynkiem lub wejściem do budynku w sposób rzeczywisty lub symboliczny

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Newman (1973).

Terytorialność reguluje to, kto będzie wchodził w interakcje. Wyraźnie jest ona zdefiniowana w zespole budynków ambasad krajów skandynawskich w Berlinie (rys. 5.2.16, 5.2.17). Kompleks oplata wokół przestrzeń publiczna. Projektanci określili zewnętrzną ścianę z zablokowanym wglądem w przestrzeń prywatną – wnętrza budynków poszczególnych ambasad. Pozostawili jednak, aby uniknąć hermetyzacji przestrzeni, wgląd przez przezroczyste bariery w przestrzeń wewnętrznego rozwidlonego patio – określonego jako przestrzeń półprywatna. Do niej dostęp jest już ściśle kontrolowany i możliwy tylko dla osób uprawnionych.

Rysunek 5.2.16

Podział terytoriów na przykładzie kompleksu ambasad skandynawskich w Berlinie

Źródło: opracowanie własne.

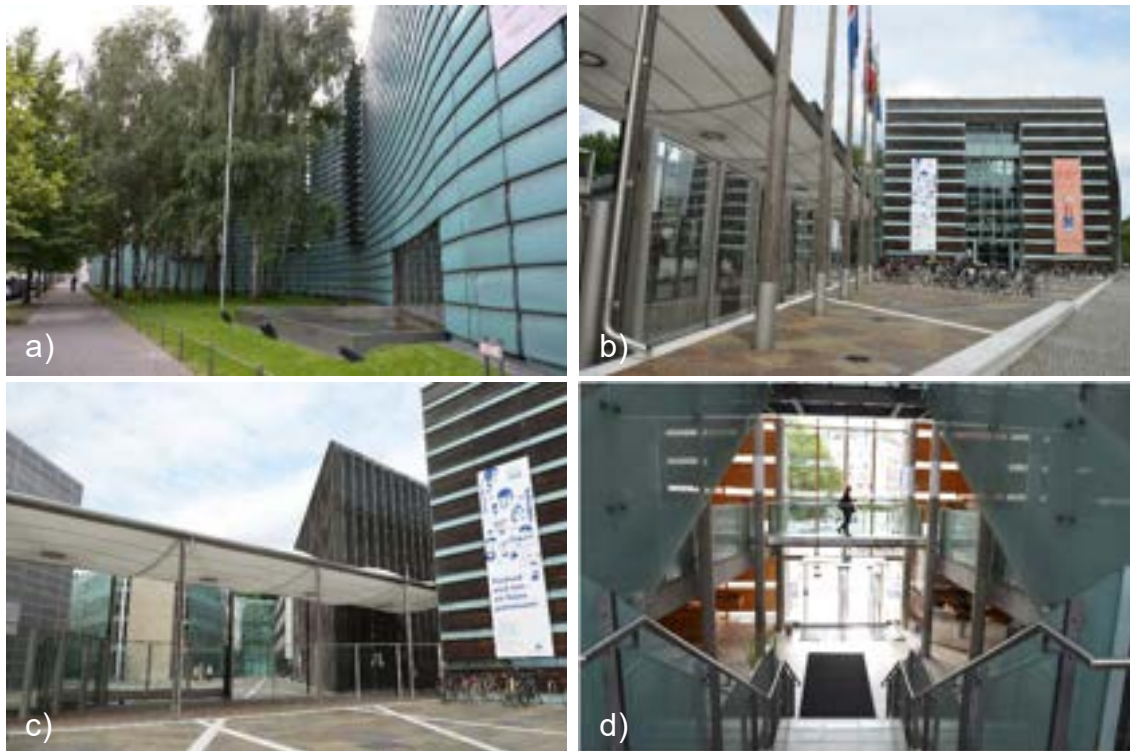
Pełniejsze otwarcie przestrzeni jest zrealizowane od strony wejścia do kompleksu ambasad, sąsiadującego z wejściem do budynku o charakterze przestrzeni półpublicznej, specjalnie zaprojektowanego dla osób z zewnątrz nieuprawnionych do

przebywania w ambasadach. Jest to przestrzeń do mniej formalnych spotkań, informacyjna, gastronomiczna. Wejścia do przestrzeni kontrolowanej i do budynku informacyjnego zaprojektowano z placu o półpublicznym charakterze zaakcentowanym wyraźną białą linią wznoszącą się poza strefą wejścia w wyższy krawężnik.

Projektantom udało się osiągnąć za pomocą jasno zdefiniowanych barier prawidłową hierarchizację przestrzeni z kontrolowaną dostępnością. Jednocześnie uniknęli oni efektu twierdzy i zminimalizowali stresogenność układu poprzez wprowadzanie barier symbolicznych, jak biały krawężnik i jasno określone, lecz o dużej przejrzystości, szklane ekrany, oraz zaproponowanie budynku w domenie półpublicznej, co skraca dystans do tak oficjalnej, międzynarodowej funkcji kompleksu.

Rysunek 5.2.17

Ujęcia podziału przestrzeni – kompleks ambasad skandynawskich w Berlinie

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin.

- Przestrzeń publiczna – ciąg pieszy wokół kompleksu; pozostawiony wizualny wgląd do przestrzeni półprywatnej; przestrzeń prywatna jest oddzielona wizualnie od publicznej.
- Przestrzeń półpubliczna, plac przed wejściem do przestrzeni półprywatnej – plac pomiędzy budynkami ambasad i wejście do budynku dostępnego dla zwiedzających.
- Wizualne połączenie, przejrzystość przegrody pomiędzy przestrzenią półpubliczną i półprywatną.
- Przestrzeń półpubliczna – wewnątrz budynku dla zwiedzających.

Jak przedstawiają naukowcy, architekci z Politechniki Mediolańskiej, charakter przestrzeni publicznych, w tym układ, kształt, wykończenie, powinien wywoływać w uczestnikach poczucie przynależności, odpowiedzialności. Aby uzyskać efekt poszanowania przestrzeni, jej użytkownicy muszą odczuwać przynależność do niej; wtedy biorą za nią odpowiedzialność. W celu jasnego zdefiniowania granic (może

być jedynie proste umeblowanie przestrzeni) niezwykle ważne jest określenie celu przestrzeni już na etapie projektowania, a nie dopiero w fazie wyposażania tej przestrzeni. W razie potrzeby należy zapewnić odpowiednie obszary przejściowe. Przestrzeń nie powinna być projektowana poza skalą, powinna być dopasowana do liczby spodziewanych użytkowników i rodzaju działalności (DiAP, 2007).

Dostępność dla osób ze szczególnymi potrzebami¹⁰⁸

W zapisie ustawy (Ustawa, 2019) zwraca uwagę iż zarówno cechy wewnątrz jak i zewnętrzne użytkowników przestrzeni mogą być barierą wymagającą dodatkowych działań lub środków aby w pełni uczestniczyć w różnych sferach życia. W kontekście poczucia bezpieczeństwa istotne jest, iż nie tylko czysto fizyczne ograniczanie dostępności powinno być rozpatrywane, ale również ograniczenie poprzez elementy przestrzeni fizycznej dostępności o podłożu emocjonalnym. Elementy fizyczne wywołujące określone reakcje emocjonalne mogą być w tym wypadku rozumiane jako ograniczenia architektoniczne (bariery).

Konstatując osobami ze szczególnymi potrzebami będą osoby z różnymi rodzajami niepełnosprawności, mogą być mniej sprawne osoby starsze, dzieci, osoby z nasilonymi reakcjami lękowymi, osoby zmęczone, które inaczej reagują na bodźce przestrzenne, osoby z bezradnością, które wymagają czytelnej szaty informacyjnej w przestrzeni, osoby z różnym poziomem wrażliwości środowiskowej. Oczywiście powyżej podane przykłady nie wyczerpują pełnego zakresu osób ze szczególnymi potrzebami. Należy także pamiętać, iż kwalifikacja osoby jako osoby ze szczególnymi potrzebami nie musi być stała, może być czasowa, a nawet chwilowa.

Według takiego rozumienia definicji osobą ze szczególnymi potrzebami może być także osoba z brakiem poczucia bezpieczeństwa, która musi wykonywać dodatkowe działania w celu pokonania przestrzeni.

Znaczącą grupą przy rozpatrywaniu problemu dostępności są osoby z różnymi rodzajami niepełnosprawności. Badania przeprowadzone przez Krzewniak (2017) wyłoniły charakterystyczną zależność stopnia poczucia bezpieczeństwa w powiązaniu z rodzajem niepełnosprawności¹⁰⁹. Krzewniak (2017) wykazała, iż najniższy stopień poczucia bezpieczeństwa posiadają osoby z niepełnosprawnością z uwagi na ogólny stan zdrowia i niepełnosprawnością ruchu. Średni stopień poczucia bezpieczeństwa wykazywały osoby z niepełnosprawnością wzroku i najwyższy stan poczucia bezpieczeństwa osoby z dysfunkcją słuchu.

Istotnym aspektem szczególnych potrzeb będą indywidualne różnice we wrażliwości i zdolności postrzegania i przetwarzania bodźców środowiskowych (Lionetti i in., 2018). Na poziom siły odbierania bodźców środowiskowych ma wpływ

¹⁰⁸ Według ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami osobę ze szczególnymi potrzebami definiujemy jako „osobę, która ze względu na swoje cechy zewnętrzne lub wewnętrzne, albo ze względu na okoliczności, w których się znajduje, musi podjąć dodatkowe działania lub zastosować dodatkowe środki w celu przezwyciężenia bariery, aby uczestniczyć w różnych sferach życia na zasadzie równości z innymi osobami” (Ustawa, 2019, s. 1). Przy czym barierę rozumiemy jako „przeszkodę lub ograniczenie architektoniczne, cyfrowe lub informacyjno-komunikacyjne, które uniemożliwia lub utrudnia osobom ze szczególnymi potrzebami udział w różnych sferach życia na zasadzie równości z innymi osobami” (Ustawa, 2019, s. 1).

¹⁰⁹ Niestety badania uwzględniały tylko cztery grupy niepełnosprawności: wzroku, ruchu, słuchu i niepełnosprawność ze względu na ogólny stan zdrowia. Brak jest odniesienia na przykład do niepełnosprawności intelektualnej i neurologicznej.

poziom wrażliwości człowieka rozumianej jako powiązane aspekty sensoryczno-neuronalne i emocjonalne. Wyróżnia się trzy poziomy wrażliwości¹¹⁰: podatne na negatywne bodźce: orchidee (osoby wysoko wrażliwe¹¹¹), tulipany (osoby średnio wrażliwe i słabiej reagujące na bodźce) i dmuchawce (osoby nisko wrażliwe, jednocześnie też słabiej reagujące na pozytywne doświadczenia)¹¹². Na doświadczenie bodźców wpływa też proces filtrowania, czyli umiejętność selekcyjnego podejścia do bodźców i kontrolowania tych, na które się ma wpływ, oraz odrzucania tych, na które nie mamy wpływu (Gulla, 2021). Istotne jest zrozumienie, iż wrażliwość poziomu reaktywności na wpływy środowiskowe dotyczy zarówno bodźców pozytywnych jak i negatywnych (Lionetti i in., 2018). Ocena poziomu wrażliwości powiązana jest także z modelem podatności na stres. Osoby wysoko wrażliwe bardziej podatne na zagrożenia posiadają większe skłonności poddania się czynnikowi stresogennemu (Baryła-Matejczuk i in., 2023).

W kontekście osób ze szczególnymi potrzebami na poruszenie zasługuje zasada projektowania uniwersalnego. Definicja została określona w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (ONZ, 2006). Spośród siedmiu zasad projektowania uniwersalnego określonych przez zespół architekta Ronalda Mace w kontekście podjętego tematu dysertacji zwraca szczególną uwagę pierwsza. Zasada równego dostępu (*equitable use*) (Kowalski, 2024) rozwiązuje problem konieczności wyboru. Przestrzeń zaprojektowana w myśl szczegółowych wytycznych określonych w tej zasadzie powinna: unikać segregowania i stygmatyzacji jakichkolwiek użytkowników, a także zapewniać prywatność, bezpieczeństwo i ochronę jednakowo dla wszystkich (<https://www.udinstitute.org/whatisud>).

Bliskość przestrzenna/zdystansowanie

„[...] to nie czysta geometria jest ważna, ale raczej sposób, w jaki geometria organizuje nasze relacje”¹¹³.

(Lawson, 2001, s. 100 [tłum. własne])

W nawiązaniu do zacytowanych słów Bryana Lawsons nie jest najważniejszy w rozważaniach o przestrzeni sam wymiar i jego geometria, tylko sposób, w jaki wpływa na nasze relacje z innymi jej użytkownikami i z otoczeniem. Skala i analizowane powyżej lęki odnoszą się do przestrzeni, objętości przestrzennej, w jakiej się znajdujemy i na jaką reagujemy. Z kolei bliskość i opozycyjne zdystansowanie związane są z wzajemnymi odległościami pomiędzy ludźmi oraz ludźmi i elementami otoczenia. Badacze wyróżniają dwa nurty pochodzenia i formowania się determinant rozumienia dystansu. Pierwszy przemawia za

¹¹⁰ Do pomiaru stopnia wrażliwości służy skala HSP (*the highly sensitive person*), podzielona na trzy podskale: łatwość pobudzenia (*ease of excitation* [EOE]), wrażliwość estetyczna (*aesthetic sensitivity* [AES]), niski próg sensoryczny (*low sensory threshold* [LST]) (Lionetti i in. 2018).

¹¹¹ Osoby wysoko wrażliwe odczuwają głębokie poznawcze przetwarzanie bodźców (*sensory processing sensivity*) (Gulla, 2021).

¹¹² Według Lionetti i in. (2018) grupa osób wysokowrażliwych (*a highly sensitive*) stanowi 31 % populacji, osób średniowrażliwych (*a medium sensitivity*) 40% i osób niskowrażliwych (*a low-sensitive group*) 29%.

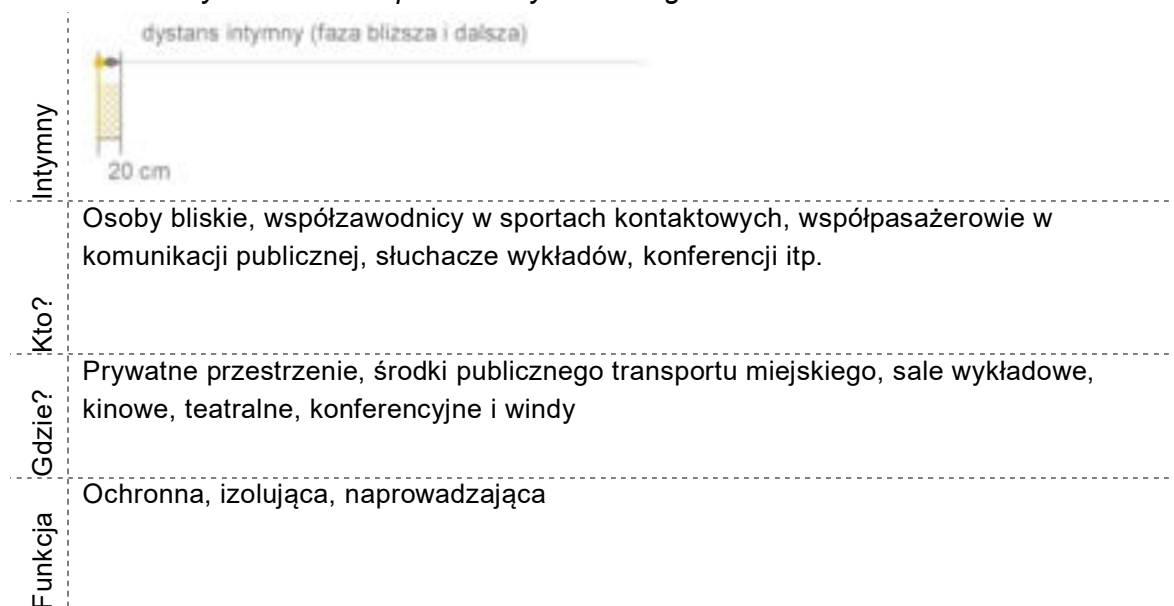
¹¹³ W oryginale: „it is not the purely geometrical that is important but rather the way that geometry organizes our relationships”.

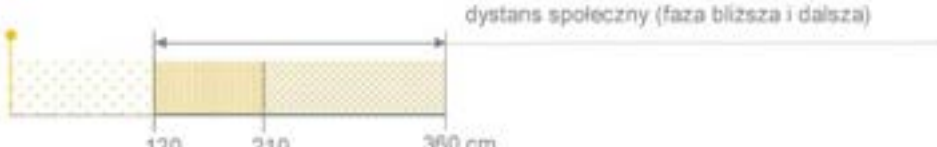
wykształceniem podejścia do dystansu w wyniku ewolucyjnych przemian człowieka (Bell i in., 2001/2004). Profesor Augustyn Bańka (2002, s. 149) tłumaczy to podejście jako instynktowną bazę zachowań, czyli „zakodowane pewne formy reagowania na bodźce płynące z otoczenia”, które nie podlegają procesowi uczenia się. Nazywa to podejście determinantą infrakulturową. Pogląd ten wynika z modeli etologicznych, które tłumaczą definiowanie dystansów jako wynikowych procesu poznawczego i dokonywania stopniowej selekcji w odpowiedzi na niebezpieczeństwo i stres (Bell i in., 2001/2004). Druga determinanta dystansu związana jest z procesem uczenia się. Bańka (2002) określa ją jako determinantę prekulturową, dla której charakterystyczne jest postrzeganie formowania zachowań jednostki na podstawie dostarczonych przez kulturę struktur i znaczeń. Temat analizy właściwości i wielkości regulacji przestrzennych w odniesieniu do wymaganych dystansów podejmują badacze z zakresu psychologii środowiskowej. Bell i in. (2001/2004) podkreślają znaczenie przestrzeni osobistej i terytorialności. Przestrzeń osobista według ich eksplikacji to indywidualna, otaczająca nas niewidoczna granica wyznaczona względem innych osób. Zawsze nam towarzyszy. Z kolei terytorialność związana jest z miejscem. Przestrzeń osobista jest zmienna i elastyczna w zależności od sytuacji, natomiast terytorialność towarzyszy zjawiskom grupowym i jest względnie stała.

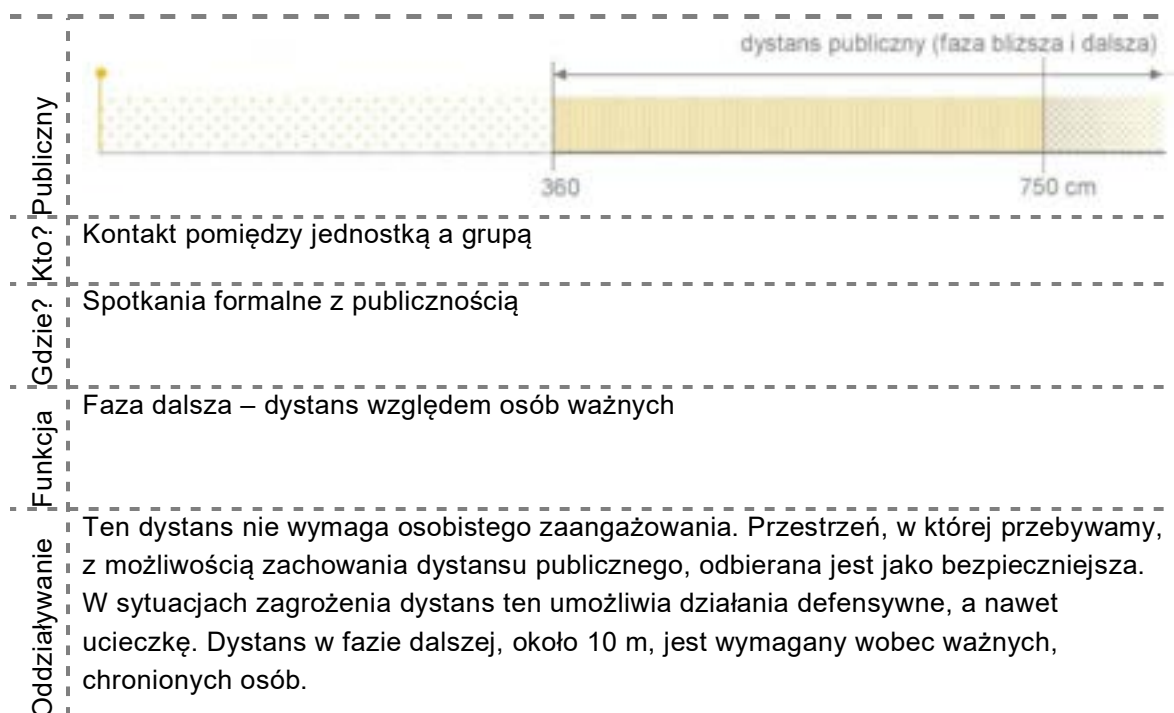
Przestrzeni osobistej przypisywane są dwie wiodące funkcje: ochronna i komunikacyjna (Bell i in., 2001/2004). Chroni ona przed zagrożeniami emocjonalnymi, jak nadmierne zbliżenie, naruszenie prywatności i intymności lub nadmierne oddalenie prowadzące do stresu, ale także przed fizycznymi, jak bezpośredni atak. Często przywoływane w literaturze przedmiotu w kontekście podziału i określenia wielkości przestrzeni osobistej są badania Halla (1966/1976). Na podstawie obserwacji, po uwzględnieniu czynników sytuacyjnych i indywidualnych, wyróżnił on cztery główne podtypy dystansów interpersonalnych: intymny, osobisty, społeczny i publiczny (rys. 5.2.18).

Rysunek 5.2.18

Taksonomia dystansów interpersonalnych według Halla

Oddziaływanie	Jest to dystans najmocniej ze wszystkich oparty na odczuciach sensorycznych. W wyniku bliskiego kontaktu może dojść do przytłoczenia, przeciążenia sensorycznego. Związany jest on z zaufaniem i intymnością. W wielu kulturach (np. państwa europejskie, USA) nieaprobowany w przestrzeni publicznej. Jeśli nastąpi zbliżenie, wyzwała się reakcja stresowa, usztywnienie ciała, skoncentrowanie wzroku w obojętnym punkcie.
Indywidualny	dystans indywidualny (faza bliższa i dalsza) 45 75 120 cm
Kto?	Przyjaciele, znajomi, przechodnie
Gdzie?	Przestrzeń prywatna, restauracje, bary, przestrzeń komunikacji pieszej, chodniki, korytarze, przejścia
Funkcja	Ochronna, komunikacji prywatnej
Oddziaływanie	Znacznie słabsze oddziaływanie sensoryczne niż w dystansach intymnych, umożliwia komunikację werbalną i rozpoznawanie mimiki twarzy (przydatne np. przy przeprowadzeniu przesłuchań policyjnych). Naruszenie tego dystansu w przestrzeniach komunikacyjnych, kiedy nie ma możliwości swobodnego ominięcia (przestrzeń ucieczkowe), prowadzi do stresu. Taką sytuację odbieramy jako możliwość wystąpienia zagrożenia i agresji.
Społeczny	dystans społeczny (faza bliższa i dalsza) 120 210 360 cm
Kto?	Współpracownicy, współobecni podczas formalnych spotkań
Gdzie?	Miejsca pracy, przestrzeń formalne, faza bliższa – nieformalne spotkania towarzyskie
Funkcja	Oddzielenie, odosobnienie, zapewnienie bezpieczeństwa poprzez kontrolę zachowań innych
Oddziaływanie	Poza granicą dominacji, możliwość kontroli zachowań innych osób pozwala nam na reakcję na ich zachowanie, np. ucieczkę w sytuacji zagrożenia. Faza dalsza umożliwia nam dystansowanie się od sytuacji i innych osób i nie wymusza zaangażowania w każdą sytuację interpersonalną np. poprzez rozmowę.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Hall (1966/1976); Czyński (2006); Lawson (2001); Bell i in (2001/2004).

W literaturze przedmiotu w odniesieniu do określenia dystansów interpersonalnych pojawia się termin *przestrzeń osobista (personalna)* (Bell i in., 2001/2004; Bańka, 2002). Jednak według niektórych badaczy podważana jest poprawność tego sformułowania, choć tłumaczą oni, że jest to pojęcie mocno zakorzenione (Aiello, 1987, za: Bell i in., 2001/2004). Wspomniani badacze wyjaśniają, iż przestrzeń osobista rozumiana jest jako prywatna kulista forma – bańka powietrza. Takie tłumaczenie przestrzeni personalnej sugeruje jej stałość wobec nie tylko innych ludzi, ale i natury nieożywionej, co jest rozumowaniem błędnym. Charakter dystansów interpersonalnych nie ma znaczenia osobistego, tylko dotyczy dystansów między jednostkami. Odległość pomiędzy ludźmi jest liniowa, nie kulista. Takie ujęcie nawiązuje do podejścia etologów, na którym swój podział oparł Edward Hall. Etolog i zoopsycholog Hediger¹¹⁴ (1955, za: Lawson, 2001; Hediger 1950, za: Bańka, 2002) określał na podstawie wieloletnich obserwacji, iż przestrzeń pomiędzy zwierzętami ma charakter liniowy, podzielona jest na strefy: dalszą – dystans ucieczki (*flight distance*) – związaną z reakcjami orientacyjnymi i bliższą – dystans walki (*fight distance*) – związaną z podjęciem decyzji o obronie swojej przestrzeni.

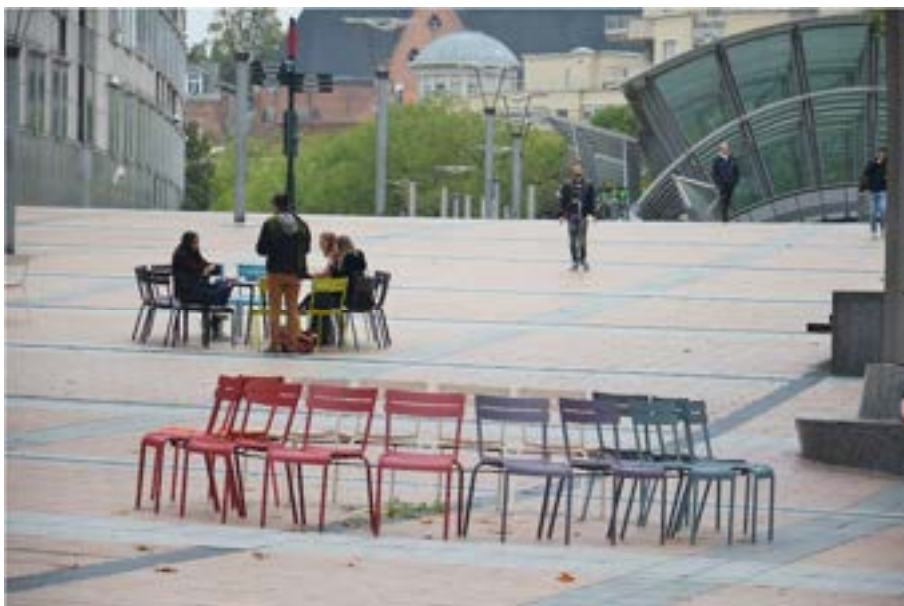
Przestrzeń zewnętrzna ma duży procent udziału wielu zmiennych, elementów o niestałych cechach. Osmond (1957, za: Bańka, 2002) wydzielił dwa rodzaje przestrzeni: o zmiennych cechach społecznie ucieczkową (*sociofugal space*) i społecznie przyciągającą (*sociopetal space*). Przestrzeń ucieczkową charakteryzują

¹¹⁴ Etologia jest nauką biologiczną o zachowaniach zwierząt. W szczególności zajmuje się psychologią zwierzęcą. Obecnie swoje działania rozszerza na niektóre zachowania człowieka (etologia człowieka) (PWN, 1997-2022). Hediger według notki biograficznej opracowanej przez Polskie Towarzystwo Etologiczne, był zoopsychologiem i dyrektorem szwajcarskich ogrodów zoologicznych. Zajmował się terytorializmem u zwierząt, wzajemnymi dystansami i hierarchią biologiczną (Polskie Towarzystwo Etologiczne, b.d.).

warunki środowiskowe utrudniające, zniechęcające lub uniemożliwiające nawiązywanie kontaktów interpersonalnych (APA, b.d.). Odnajdujemy jej przykłady na dworcach, poczekalniach, toaletach (ogólnodostępnych, publicznych) (Osmond, 1957, za: Bańka, 2002). Analogicznie przestrzeń społecznie przyciągająca promuje, sprzyja kontaktom interpersonalnym (APA, b.d.) i możemy ją odnaleźć np. w kawiarniach (Osmond, 1957, za: Bańka, 2002), przy okrągłym ustawieniu krzeseł przy stole (APA, b.d.) (rys. 5.2.19).

Rysunek 5.2.19

Ucieczkowe i przyciągające ustawienie krzeseł

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Bruksela, Esplanada Solidarność 1980.

Samo ustawienie krzeseł plecami do środka okręgu sprzyja odosobnieniu. Odwrotność tego ustawienia – krzesła otaczają stolik i są skierowane tak, aby móc siedzieć frontem do innych – wyraźnie ułatwia kontakt interpersonalny.

Profesor Marek Czyński (2006) wyróżnia przestrzenie patologiczne jako nadrzędną kategorię nad przestrzeniami ucieczkowymi i opresyjnymi¹¹⁵. Definiuje je jako „trwałe wady struktur architektonicznych i urbanistycznych” (Czyński, 2006, s. 205), „które pozwalają w sposób laboratoryjny uchwycić związek ich formy architektonicznej z przestrzenią organiczną człowieka, przestrzeniami jego receptorów zmysłowych oraz zachowań i relacji społecznych” (Czyński, 2006, s. 206).

Według badacza przestrzenie ucieczkowe związane są z przemieszczaniem, a nie stałym przebywaniem. Odnajdujemy je w różnych formach komunikacji zewnętrznej i wewnątrz budynków. Charakteryzuje je też zróżnicowany stopień otwartości wnętrza – od podziemnych tuneli, poprzez kładki, mosty, aż do pewnych form krajobrazu naturalnego. Na stresogenność tych przestrzeni może wpływać różne ustawienie względem siebie takich zmiennych, jak: funkcja, rozmiar, kształt, ale też ocena dostępności (rys. 5.2.20).

¹¹⁵ Przestrzeń opresyjna – druga obok przestrzeni uciezkowych przestrzeń patologiczna. Uwidacznia się w zaistnieniu sytuacji przestrzennej powodującej poczucie uwięzienia, sytuacji bez wyjścia i możliwości ucieczki, naruszającej integralność ludzkiego ciała (Czyński, 2006).

Rysunek 5.2.20

Przykład przejść w parterze o różnym stopniu stresogenności

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Bydgoszcz: a) przejście przy ulicy Pomorskiej; b) przejście przy ulicy Naruszewicza.

- a) Przykład przestrzeni patologicznej – ucieczkowej z elementami przestrzeniami opresyjnej. Przejście nieoświetlone, zaniedbane, sygnały świadczące o zawładnięciu jej przez jedną grupę społeczną (graffiti), trudność w ustaleniu dostępności, dodatkowo umieszczone w środkowej części wejścia do klatek schodowych umożliwiają ukrycie się potencjalnych napastników.
- b) Przykład przestrzeni o bardzo niskim poziomie stresogenności – funkcja, kształt, wymiary zbliżone do przestrzeni a), lecz przestrzeń jest zadbana, czysta, oświetlona, mamy możliwość wglądu w nią całą, wprowadzenie mebli świadczy o przynależności jej do pobliskiej kawiarni – łatwość klasyfikacji dostępności.

Profesor Marek Czyński (2006) dokonał najdokładniejszej według wiedzy autorki analizy i skonkretyzowania skali stresogenności w przestrzeniach ucieczkowych. Parametr ten oparł na trzech analizach: ergonomicznej, proksemicznej i architektonicznej.

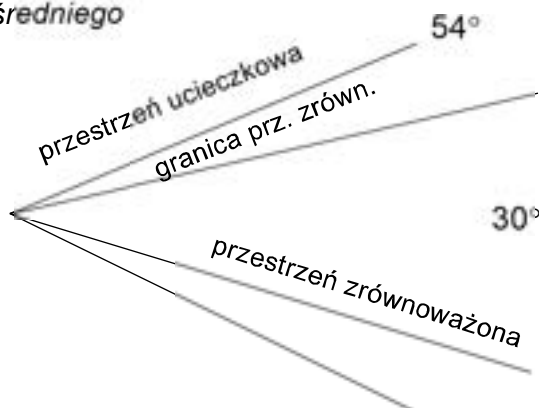
Z czynnikami bliskości i zdystansowania najmocniej związane są parametry ergonomiczny (dotyczący przestrzeni kinestetycznej człowieka i przestrzeni wizualnej) i proksemiczny (wyznaczający dystanse interpersonalne). Analiza architektoniczna związana jest ze stopniem otwarcia wnętrza.

Natężenie odczucia stresogenności przestrzeni związane jest z ograniczeniem swobody kinestetycznej. Analizując przekrój poprzeczny przestrzeni ucieczkowej, widać, że najbardziej stresująca przestrzeń to bezpośrednio stycząca do konturu ciała człowieka w wymiarze poziomym i pionowym jednocześnie, mocno ograniczająca ruch. Przestrzeń o najniższym odczuciu stresu (w przekroju zamkniętym) w analizie ergonomicznej zapewniają swobodę kinestetyczną – pełne rozpostarcie ramion i możliwość wyciągnięcia ręki w górę (Czyński, 2006).

Wymiar i kształt przekroju podłużnego pionowego i poziomego profesor Marek Czyński (2006) uzależnia od zapewnienia przestrzeni wizualnej związanej z wartościami kątów widzenia dokładnego 30° i widzenia średniego 54° (rys. 5.2.21). Wymiar stychny do kąta 54° to granica przestrzeni zrównoważonych; zbliżanie wymiaru do granicy kąta 30° potęguje narastanie cech ucieczkowych. Z drugiej strony, jak konstatuje profesor Marek Czyński, przestrzeń w granicach kąta widzenia dokładnego (30°) zapewnia możliwość szybkiej wizualnej kontroli wnętrza.

Rysunek 5.2.21

Przestrzeń ucieczkowa i zrównoważona związana z kątami widzenia dokładnego i średniego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Czyński (2006).

Stresory przestrzenne – nadmierna złożoność, labiryntowość/monotonia,

Pustka

Istotnym źródłem emocjonalnego poczucia bezpieczeństwa według Kevina Lyncha (2011, s. 5) jest „uogólniony mentalny wizerunek materialnego świata zewnętrznego ugruntowany w umyśle człowieka”, zdefiniowany przez niego jako obraz środowiska. Według niego dobry obraz środowiskowy „to przeciwieństwo strachu, który rodzi się z dezorientacji” (Lynch, 2011, s. 5). Taki obraz pozwala też wypracować harmonijną relację pomiędzy użytkownikiem przestrzeni a światem zewnętrznym. Kevin Lynch reprezentuje pogląd, iż czytelne środowisko zapewnia bezpieczeństwo, ale też buduje głębię i intensywność ludzkiego doświadczenia.

Uzupełnia ten pogląd wnioskiem, iż wizualny chaos niewyklucza umiejętności życia w mieście, dzięki dobrze rozwiniętym u ludzi zdolnościom przystosowawczym mózgu. Konsekwencją tego jest wysoka zdolność ludzka do odnajdywania drogi nawet w najbardziej skomplikowanym układzie. Lynch jednocześnie opowiada się za czytelnym układem z uwagi na możliwość osiągnięcia emocjonalnej satysfakcji i sprzyjanie kontaktom. Na poziom czytelności środowiska wpływają czynniki oddziaływające na orientację przestrzenną – takie stresory przestrzenne, jak złożoność, labiryntowość oraz pustka i monotonia (Czyński, 2006). Umiejscowione są one w swoistej opozycji, choć nie stanowią wprost swoich antonimów.

Nadmierna złożoność

Złożoność – wyjaśniana w odniesieniu do cząstek, komórek – przedstawiana jest jako istnienie wieloelementowej budowy, w kontekście człowieka jako osoby, którą trudno poznać, zrozumieć z uwagi na jego niejednoznaczną i bogatą osobowość (Żmigrodzki, b.d.). Przeciwwstawiana jest ona prostocie, jasności, ale też przyswajalności i zrozumiałości (Dąbrówka, Geller, 1995). Bliskoznaczność pojęcia *złożoność* według słownikowego ujęcia postrzegana jest w skomplikowaniu, wieloaspektowości i wielowątkowości (Ludwiczak i in., 2000). Polemikę z utożsamianiem złożoności ze skomplikowaniem i chaosem podejmuje Rubinowicz (2011). Przedstawia on koncepcję nowej złożoności, utożsamianej z matematyczną teorią chaosu. W złożoności pozornie odbieranej jako forma swobodna i nieregularna odczytuje on wynik wielokrotnego powtórzenia prostego, elementarnego układu.

Za złożonością i sprzecznością opowiada się Robert Venturi: „[a]kceptując zarówno sprzeczność, jak i złożoność, dążę do witalności oraz wiarygodności” (Jencks, Kropf, 2006/2013, s. 57). Przeciwwstawia ją niespójności, arbitralności niekompletnej architektury i pretensjonalnej zawłości. Profesor Krzysztof Lenartowicz (1992) w złożoności w architekturze podkreśla pozytywne cechy napięcia i żywotności. Przybliżył on filozoficzne podejście do aspektu złożoności i przywołuje określenie optymalnej złożoności (*optimal complexity*) jako równowagi osiągniętej pomiędzy złożonością i jasnością bodźcową. Rolę złożoności odczytuje w wyróżniku współczesnej architektury – wielowartościowości. Przywołuje poglądy Charlesa Jencksa¹¹⁶, który podkreślał jednowartościowy charakter zabudowy modernistycznej posługującej się uproszczonymi wartościami¹¹⁷. W takim ograniczeniu spostrzegał konsekwencje natury psychologicznej. Tak stworzona architektura nie informowała dostatecznie użytkowników o swojej funkcji społecznej. W złożoności podkreśla zaletę tworzenia miejsca i tym samym wspomaganie budowania tożsamości. Lecz jednocześnie spostrzega znaczenie nowości i możliwości wystąpienia trudności w percepcji odbioru. Jak przybliży Lenartowicz (1992), złożoność w rozumieniu psychologicznym wywołuje odruch orientacji,

¹¹⁶ Charles Jencks (Jencks, Baird, 1969, za: Jencks, Kropf, 2013, s. 63) wypowiadał się, iż wieloznaczność architektury tworzonej z „równoważnych zagadnień formy, funkcji i techniki [...] tworzy wielowartościowe doświadczenie”. Obiekt jednowartościowy definiował jako sumę przeszłych form, które pozostają niezależne i których połączenia są słabe.

¹¹⁷ Robert Venturi (1966, za: Jencks, Kropf, 2006, s. 58) także sprzeciwiał się podejściu „albo-albo”, jak sam określał, „purystycznego języka ortodoksyjnej architektury modernistycznej” (s. 57), i sprzyjał podejściu „jedno i drugie” (s. 58). Sprzeciw swój wyraził parafrazą modernistycznego motto Van der Rohe „mniej znaczy więcej” (s. 57). Przekształcił je do postaci: „[w]ięcej nie znaczy mniej” (s. 58).

podobnie jak informacja. Polega to na przetwarzaniu informacji nieodnajdywanych w schematach pamięciowych i tworzeniu nowych schematów. Odbiór emocjonalny złożoności zależy od poziomu i czasu trwania rozbieżności pomiędzy oczekiwaniem a rzeczywistością. Tomaszewski (1975, za: Lenartowicz, 1992) twierdzi, iż ujemne emocje może wzbudzić brak rozbieżności trwający dłuższy czas. Jednocześnie Łukaszewski (1970, za: Lenartowicz, 1992) uważa, iż nadmierny wzrost rozbieżności powoduje ujemne odczucia, choć niewielki jej poziom odbierany jest pozytywnie jako niespodzianka. Jak podkreśla profesor Lenartowicz, w dobrze ujętej złożoności należy osiągnąć zrównoważenie pomiędzy nadmierną prostotą a zbytnią złożonością, osiągając tym samym poziom „użytecznej ilości informacji” (s. 103) i optymalnej stymulacji.

Labiryntowość

Ze skomplikowaniem i trudnością w odczytywaniu kojarzona jest także forma labiryntu. Labirynt (rys. 5.2.22) symbolizuje płataninę, sytuację skomplikowaną, bez wyjścia (Kopaliński, 1990). Kopaliński (1990) wyjaśnia także, iż pokonanie labiryntu, czyli odnalezienie jego centrum i drogi do wyjścia, symbolizuje zwycięstwo ducha nad materią. Saternus (2013) przypomina dawne określenia labiryntu – błędnik, błędyniec. Oznaczał on budowlę lub założenie ogrodowe o skomplikowanym kształcie, gdzie pośrodku umieszczona była szczególna, zazwyczaj strzeżona rzecz lub pomieszczenie.

Rysunek 5.2.22

Mitologiczny labirynt kreteński

Źródło: https://www.joom.com/pl/products/5f633da7edfcd101066cf41e?variant_id=5f633da7edfcd104066cf422.

Fotografia przedstawia srebrną monetę grecką z rysunkiem labiryntu kreteńskiego. W centrum labiryntu postać Minotaura, pół-byka, pół-człowieka. Labirynt zbudowany na zlecenie króla Minosa przez Dedala w celu uwięzienia Minotaura. Jedyną możliwością pokonania labiryntu okazał się podstęp Ariadny, której oznaczenie przebytej drogi nicią (nić Ariadny) pozwoliło Tezeuszowi po pokonaniu potwora na pewny powrót (Chadzinikolau, 2014). Układ labiryntu odzwierciedlającego skomplikowane, wręcz niemożliwe pokonanie później przenoszono na realizację grobów władców w starożytności (Kopaliński, 1990).

Profesor Marek Czyński (2010) formułę labiryntu odnosi do poszukiwania miejsca w przestrzeni charakteryzującej się rozciągłością i bezkresem – miejsca, dla którego charakterystyczny będzie brak ciągłości, zdefiniowanie i ograniczenie. Niestabilność atrybutów zarówno przestrzeni, jak i miejsca wzbudza w człowieku poczucie zagubienia i niepewności, a nawet przerwa na zastanowienie się nie przynosi spokoju. Profesor Marek Czyński (2010) przedstawia także labirynt w ujęciu aksjologicznym, przypisując przestrzeni cechę wolności, miejscu – bezpieczeństwa, a labirynt kojarzy z określeniem niewoli i zagrożenia.

Trudny do pokonania układ labiryntu, choć nie w tak dosłownej i doskonałej geometrycznej formie, odnajdujemy we współczesnych miastach, a szczególnie w ich częściach historycznych.

Typem, który w szczególnie wyjaskrawiony sposób potęguje labiryntowość układu, jest miasto arabskie (rys. 5.2.23, 5.2.24). Należy zaznaczyć, iż poczucie zagubienia jest w szczególności sposób właściwe dla człowieka Zachodu, który przyzwyczajony jest do odmiennych zasad urbanistycznych. Youssef Hoteit (1993, s. 17) przytacza wypowiedź zachodniego badacza, geografa Dickinsona: „Te miasta bez planu, płątanina budynków i domów, z ulicami pełnymi życia, różniącymi się szerokością i kierunkiem, rozgałęziającymi się od innych głównych ulic i kończącymi się w zaułkach. Te miasta, labirynty, których nie sposób rozszyfrować nawet z mapą [...]”¹¹⁸.

Rysunek 5.2.23

Układ ulic w medynie w Fezie, Maroko

Źródło: opracowanie własne.

obszar zabudowany

obszar naturalny

autostrady

arterie obwodowe

ulice lokalne

¹¹⁸ W oryginale: „Estas ciudades sin plano, amasijo de edificios y casas, con calles llenas de vida que varían de anchura y de dirección y se ramifican saliendo de otras principales para terminar en culs-de-sac, estas ciudades, laberintos imposibles de descifrar, incluso con una mapa...”.

Labiryntowość układu, duży udział *cul-de sac*¹¹⁹, częste załamywanie biegu ulicy, zmiana perspektywy i wynikający z tego kręty układ ulic¹²⁰ miały wzbudzać u obcego poczucie zagubienia i niemożliwości przejścia (Youssef Hoteit, 1993). Taki układ był również traktowany jako dodatkowe zabezpieczenie na wypadek wystąpienia konfliktów wewnętrznych i sprzyjał łatwości wygradzenia obszaru.

Rysunek 5.2.24

Medina w Fezie

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Fez.

Kevin Lynch (1960/2011) przedstawia trzy podejścia prowadzące do akceptowanej formy labiryntu. Jako najważniejsze podaje nieograniczanie orientacji i zdolności do ostatecznego wydostania się z układu. Kolejny warunek to ograniczenie elementu niespodzianki tylko do wybranych fragmentów w całości czytelnego, wyrazistego obszaru. Dodatkowy warunek zakłada, iż struktura labiryntu musi posiadać sens, „jakąś formę, którą można zgłębić i zatrzymać w czasie” (Lynch, 1960/2011, s. 7).

Monotonia

Określenie *monotonia* według słownikowej definicji kojarzone jest z niezmiennością w dużym odstępie czasu lub na dużej przestrzeni (Żmigrodzki, b.d.). Utożsamiana jest ona z nudą, jednostajnością, przeciwstawiana różnorodności i zmienności (Dąbrówka, Geller, 1995). Wnikliwy obserwator przestrzeni Miron Białoszewski przedstawił jej obraz w wierszu *Obmiatanie panoramy patrzeniami* na

¹¹⁹ *Cul-de-sac*, wąskie nieregularne uliczki bez wylotu, jak podaje Szatkowska (2011), określane w świecie arabskim słowami *zuqaq* lub *darub*. Duża liczba ślepych ulic, a raczej zaułków, wynika z mocnego poczucia ochrony prywatności. Te fragmenty układu komunikacyjnego nie są traktowane jako fragment przestrzeni publicznej, tylko półprywatna przestrzeń, czasami zamykana na noc, która służy małej społeczności sąsiedzkiej (Youssef Hoteit, 1993).

¹²⁰ Jak podaje Youssef Hoteit (1993), ulica w mieście arabskim nie jest traktowana jako element strukturalny. Odwrotnie niż w świecie zachodnim, to nie dom miał dostosować się do wcześniej zaprojektowanej ulicy, tylko ulica została zmuszona do „znalezienia swojego miejsca w lukach pozostawionych przez domy” (s. 32 [tłum. własne]). Ulica, szczególnie w obszarach mieszkalnych, służyła przechodzeniu, komunikowaniu się, niezatrzymywaniu się.

trzy widoki między dwoma zasłaniaczami – słownym szkicu warszawskiego blokowiska:

„blok

Siekierki

blok

lotnisko

blok

Siekierki

blok

Mok o” (Happach, Happach, 2010)

Mok o to odniesienie do Mokotowa, który uległ rozpadowi, jak twierdzi Happach (2018), w wyniku monotonii identyczności i braku tożsamości. Happach przywołuje krytyczną wypowiedź Wejcherta (1993, za: Happach, 2018, b.s.) na temat monotonnego środowiska: „Ujemny wpływ środowiska pozbawionego osobowości, monotonnego, prostackiego w formie, jest szeroki i powoduje wyraźne zmiany w psychice ludzi z danym środowiskiem związanych przez wiele lat”. Krytyce architekturę funkcjonalistyczną również poddał Parreno (2021). Nieskończoność jednorodności odrzucała indywidualną percepcję i utrwala nudę¹²¹. Profesor Wojciech Kosiński (2013) dostrzega monotonię w nowych monokulturowych realizacjach zabudowy deweloperskiej i podkreśla powstały kontrast pomiędzy wartościowymi zespołami modernistycznymi, w tym profesor Haliny Skibniewskiej. Dualizm podejścia do monotonii nakreślili Giecewicz i Kwieciński (2019). Zauważają oni, iż monotonia może być pięknem, ale też wartością niepożądaną. Jej postrzeganie uzależnione jest od wzajemnych zależności jednolitości i różnorodności. W monotonii widzą oni estetykę wyróżniającą się w krajobrazach naznaczonych formami architektonicznymi „walczącymi o uwagę”, przesyconymi różnorodnością.

Wartościowej odpowiedzi na temat wpływu monotonii w architekturze na człowieka dostarczył czeski naukowiec Beneš (Krivý, 2019). Monotonia wynika z braku zmian poznawczych wpływa na konstrukcję psychiczną człowieka i jest przyczyną stresu i frustracji. Sprzyja temu charakterystyczne dla monotonii powtarzanie identycznych informacji i prowadzenie do podkreślania stereotypów, jednolitości i nudy. Tak ukształtowane otoczenie z charakterystycznym według Beneša (1989, za: Krivý, 2019, s. 8) „brakiem semiotycznie naładowanych punktów orientacyjnych”¹²² prowadzi do dezorientacji¹²³. Powodem takiego stanu jest według naukowca źle wprowadzona standaryzacja i brak rozpoznania psychologicznej różnorodności mieszkańców reprezentujących odmienne style życia.

Charakterystycznym procesem emocjonalnym doświadczanym w monotonnym krajobrazie jest osłabienie reakcji behawioralnej określane mianem habituacji

¹²¹ Nuda według słownika (Ludwiczak, 1998) to synonim monotonii; stan psychiczny wywołany brakiem wrażeń, jednostajnością, becznością (Żmigrodzki, b.d.).

¹²² W oryginale: „the absence of semiotically charged landmarks”.

¹²³ Beneš (1989, za: Krivý, 2019) w analizie dezorientacji oparł się na dwóch podejściach. Podejście do dezorientacji w ujęciu przestrzenno-logistycznym charakteryzuje się zagubieniem własnej drogi i ograniczeniem produktywności indywidualnej i społecznej. Drugie podejście podchodzi do dezorientacji w ujęciu fenomenologiczno-psychologicznym, dla którego charakterystyczne są: utrata równowagi emocjonalnej i dobrego samopoczucia.

(*habituation*). Nie reagujemy na powtarzające się wielokrotnie stare bodźce i tym samym możemy skupić uwagę na nowych doznaniach emocjonalnych (Zimbardo, Gerring, 2010/2012).

Swoistą receptę na unikanie monotonii w otoczeniu nakreślił Parreno (2021)¹²⁴. Opierał się on na założeniu, iż raz wymyślone rzeczy, wyprodukowane i skonsumowane, po czasie stają się męczące. Jest to oczywiste i niemożliwe do uniknięcia. Rozwiązaniem jest wymyślanie ich na nowo w nieskończoność.

Pustka

Pustka, ostatni z omawianych stresorów dezorientacji, jest definiowana jako antonim tłum, pełni, ruchliwości. Przedstawiana jest jako próżnia, niebyt, pustynia, ustronie, ale i otchłań, przeciwstawiana tłumowi, ogromowi, istnieniu. Intrygujące w pustce jest jej odmienne postrzeganie w różnych kulturach architektonicznych.

W kulturze wschodniej, w Japonii, pustce przypisywane jest określenie *ma*. Pustka jest pomiędzy, jednocześnie dzieli i zbliża dwie odrębne przestrzenie. Jest przenikaniem w stanie zachowanej równowagi pomiędzy światem zewnętrznym i wewnętrznym (Żeromska, 2015). W kulturze Wschodu pustka jest mistyczna, łączy estetykę elementarnych składowych i mistycyzmu, a jednocześnie przejawia w sobie istotę religijną tego obszaru (Wąs, 2007). Szczególnym wyrażeniem pustki jest twórczość Toyo Ito, który nakreślił jej odmienną od rozumienia w kulturach Zachodu słowami: „[p]rzestrzeń na Zachodzie rozumiana jest zupełnie inaczej niż u nas. Wiele o tym myślałem. Być może my, Japończycy, mamy mylne wyobrażenie o waszym rozumowaniu, ale wydaje mi się, że dla was przestrzeń to coś, co zostało wydrążone w czymś pełnym. Tym czasem dla nas jest to pustka, próżnia, coś, co istnieje między dwoma słupami. Przestrzeń pusta, przestrzeń bez znaczenia. Nicość. [...] Kiedy mówię, między słowami, które wypowiedziałem i tymi, które dopiero powiem, nie ma nic. Biała przestrzeń, właśnie ona mnie interesuje. Uważam ją za niesłychanie ważną” (Copans, Neumann, 2004).

O ile w kulturze Wschodu pustka, nicość jest przestrzenią, poprzez którą dąży się do osiągnięcia równowagi, w kulturze Zachodu posłużyła ona za narzędzie do budowania poziomu napięcia.

Często odnajdywanym w literaturze odniesieniem są dwie realizacje związane z tematyką Holocaustu: *Muzeum Żydowskie* w Berlinie autorstwa Daniela Libeskinda oraz *Pomnik Pomordowanych Żydów Europy* w Berlinie według projektu Petera Eisenmana. Intencjonalnie użycie pustki wywołało silne skojarzenia emocjonalne. Pomimo wspólnego odniesienia oba projekty obrazują inną postać pustki. U Daniela Libeskinda pustka bliższa jest pojęciu próżni (*void*), Peter Eisenman zapisał ją w formie braków, niedopowiedzeń (Wąs, 2007).

Geometrycznie erodująca linia krawędzi w pomniku daje złudzenie rozsypywania się uregulowanej i uporządkowanej struktury (5.2.25). Wchodząc do licznych dróg wewnątrz struktury, nie mamy świadomości jej głębokości i nieuchronnej utraty kontaktu z otoczeniem. Jak wyjaśnia Lubiak (2013, s. 133), jest to działanie

¹²⁴ Parreno (2021) szeroko odwołuje się także do badań Mendiniego, który analizował monotonię wulgarności, neutralność, banalność i kicz.

skutkujące zawieszeniem „nawyków percepcyjnych” i działaniem architektonicznie podprogowym. Zerwanie powiązania wzrokowego z otoczeniem jest odczytywane u Petera Eisenmana jako kolejny przejaw pustki w formie braku. Mimo iż sam układ wydaje się w pełni prosty i czytelny, zróżnicowana topografia podłoża¹²⁵ zaburza czytelność celu drogi, „na której nie znajduje się odpowiedzi” (Wąs, 2007, s. 105).

Rysunek 5.2.25

Pomnik Pomordowanych Żydów Europy – Holocaust-Mahnmal

Źródło: a) K. Kozłowska; b) <https://www.google.com/maps>, miejsce: Berlin, dzielnica: *Mitte*, *Ebertstraße*.

Istotnym elementem, którego Peter Eisenman celowo zaniechał, jest szata semiotyczna. Całkowity brak oznakowań, jednolitość materiału sprawia wrażenie zagubienia. Wąs (2007) określa to jako sytuację niewygodną i niezwykłą dla rozumu. Jak podkreśla, pustka w przypadku tego projektu jest też odczytywana w skali urbanistycznej jako „wielka czarna dziura w centrum Berlina” zlokalizowana w pobliżu symbolicznej przestrzeni Bramy Brandenburskiej i Placu Paryskiego.

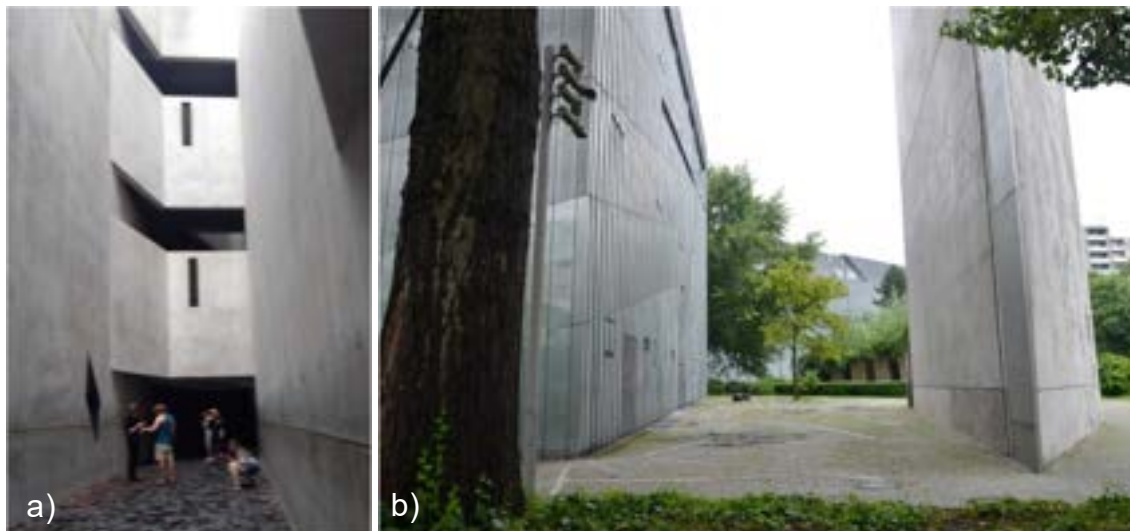
¹²⁵ Betonowe bloki i podłoże zostały przez Petera Eisenmana niezależnie od siebie pofalowane w odmiennych częstotliwościach, jakby poddane ruchom sejsmicznym. Spowodowało to zróżnicowanie amplitudy pomiędzy szczytami wyniesionych bloków a zapaścią w podłożu pomnika. To wzmacnia nieprzewidywalność drogi i potęgowanie emocji podczas przejścia (Lubiak, 2013).

Jak spostrzega Wąs (2007), odmienne rozumienie zamierzonej stresogenności pustki zauważamy w projekcie Daniela Libeskinda (rys. 5.2.26). Pustka odczytana jako próżnia¹²⁶ najmocniej wyartykułowana jest wewnątrz muzeum, choć zauważamy wyraźne jej ślady również na zewnątrz. Daniel Libeskind chciał wywołać w odbiorcy poczucie bezpośredniego zagrożenia i dezorientacji. Pustka niemożliwa do zapelnienia, która trwa, ma silnie dręczący charakter (Wąs, 2007).

Daniel Libeskind (2017) w wywiadzie tak wytłumaczył swoje podejście: „Angielskie słowo *void* jest zwykle terminem technicznym w architekturze oznaczającym fakt, że nie ma nic powyżej ani poniżej. Po niemiecku «*die Leere*». Nie chciałem stworzyć przestrzeni w sensie tego technicznego terminu dla nieznanego, ale miejsce spotkania, przestrzeń nieobecności, która jest jednak rzeczywistą, fizyczną przestrzenią”¹²⁷. Pustka w projekcie Daniela Libeskinda jest celowo użytym środkiem architektonicznym, który podkreśla, uwidocznia stratę (Das Jüdische Museum Berlin, b.d.).

Rysunek 5.2.26

Muzeum Żydowskie w Berlinie/Muzeum Holokaustu

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, *Kreuzberg*, Lindenstraße.

- a) *Memory Void* z instalacją Menashe Kadishmana *Shalekhet*. Jedna z siedmiu głównych zaplanowanych przestrzeni pustki, mroczna, ze światłem docierającym jedynie przez szczelinę w dachu. Wchodząc do tej przestrzeni, stąpamy po instalacji złożonej z setek stalowych, symbolicznych, przerażonych twarzy. Niezwykła perswazja ciszy zaburzonej nieznośnym dźwiękiem objających się o siebie stalowych elementów, potęgowanym przez betonowe ściany wieży.
- b) Pustka pomiędzy budynkiem i betonową *Wieżą Holokaustu*. Wrażenie napięcia podkreśla rysunek posadzki wypełniony odcinkami torów kolejowych.

¹²⁶ Arystoteles spostrzegał odmienne próżnię. Według niego to ciągłość materii wypełniającej pustkę. Nie wierzył w próżnię absolutną. Jego przekonanie obecnie potwierdza fizyczne odkrycie kwantów Higgsa. Takie postrzeganie próżni sprawia bardziej komfortowe uczucie. Znane jest ono w postaci sentencji: „«[n]atura boi się próżni», horror vacui” (Chrzanowska-Kluczevska, 2006, s. 85).

¹²⁷ W oryginale: „The word ‘void’ in architecture in English is usually a technical word to say there is nothing kind of below or above. ‘Die Leere’ in German. I wanted to create a space that is not a technical name for not knowing something, but a space of encounter that is a space of absence which is a real space, which is a physical space”.

Wzmocnienie celu, kontrola dostępu

„Najpierw ucieczka, chęć ukrycia, potem przeciwstawienia się, wreszcie przygotowania do obrony to uczucia właściwe zarówno starożytnemu łowcy, jak i żołnierzowi dwudziestowiecznej armii. W nich też od zarania tkwiły: strach wycofującego się, obawa ukrywającego lub czynna, właściwa broniącemu dobrze ku temu przygotowanego miejsca” (Bogdanowski, 1996, s. 11). Powyższy opis dotyczy podłoża historycznej *architectury militaris*, gdzie zauważane strach i obawa, zarówno odnoszące się do broniącego, jak i atakującego, nasuwają skojarzenia z podejściem w ramach współczesnych praktyk zapobiegania przestępczości. Wyróżniane są dwa charakterystyczne ujęcia: integrujące i separujące (Landman, 2009). Pierwsze propaguje w środowisku zbudowanym włączenie, otwartość i asymilację. Realizacja w ramach tego podejścia opiera się na nadzorze, dobrej widoczności i propagowaniu wglądu w przestrzeń publiczną, dbałości o estetykę i wizerunek oraz wyznaczaniu jedynie symbolicznych granic. W tym podejściu jest istotna dbałość o właściwy sygnał psychologiczny. Przeciwstawne temu jest podejście segregujące. Realizowane jest ono poprzez wprowadzenie w przestrzeni fizycznych wzmocnień. Właściwe dla niego będą praktyki związane z propagowaniem mocno wyznaczonych granic, cechami przestrzeni bronionej, wzmocnieniem celu i kontrolą dostępu. Częściowo pokrywają się one z podejściem integrującym, lecz zasadniczo różnią się przyjętymi środkami wyrazu.

Rysunek 5.2.27

Fizyczne środki zabezpieczenia – ochrona przed niekontrolowanym wjazdem

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a) Berlin: *Paul-Löbe-Allee* na północ od Reichstagu; b) Amsterdam: ulica wokół *De Oude Kerkw* centrum Amsterdamu.

- a) Rytmicznie ustawione kamienne sześciany mają wizualnie złagodzoną formę, choć ich geometryczne ustawienie wzdłuż ulicy nie nasuwa skojarzenia z meblami miejskimi, tylko z formą fizycznego zabezpieczenia.

- b) Zabezpieczenie stalowymi pachołkami (*bullards*)¹²⁸ wjazdu na ulice wokół świątyni (teren zagrożony atakami), z ograniczonym dostępem regulowanym elektronicznie w formie ruchomych słupków. Jest to rozwiązanie bardzo funkcjonalne, choć forma od razu budzi skojarzenia z obszarem o wysokim stopniu ryzyka.

Interwencje w tym podejściu są związane z wprowadzeniem w przestrzeni:

- limitowania dostępu do przestrzeni komunikacyjnych, w tym ograniczeniem dostępu pojazdów do przestrzeni przeznaczonych tylko dla pieszych (rys. 5.2.27a),
- wysokich, wzmocnionych ogrodzeń, murów,
- bram z kontrolą dostępu prowadzących do przestrzeni budynków rządowych, obszarów biznesowych, szkół, obszarów mieszkalnych (rys. 5.2.27b, 5.2.28),
- wzmocnionych antywłamaniowych żaluzji,
- budek strażniczych,
- kamer CCTV,
- limitowania dostępu dla użytkowników do przestrzeni otwartych publicznych, w tym zabezpieczenia przed przebywaniem niektórych grup społecznych, jak osoby pod wpływem alkoholu lub dilerzy narkotykowi.

Rysunek 5.2.28

Zabezpieczenie wejścia do wydzielonego obszaru mieszkalnego

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Bruksela: *ulica d'Anderlecht*.

Pełna kontrola dostępu do wnętrza kwartału mieszkalnego. Przedśionek wejściowy zabezpieczony podwójną stalową bramą od strony ulicy i podwórza. Elektroniczna kontrola dostępu w postaci domofonu. Brak możliwości wejścia osób postronnych, skrzynki pocztowe umieszczone w bramie.

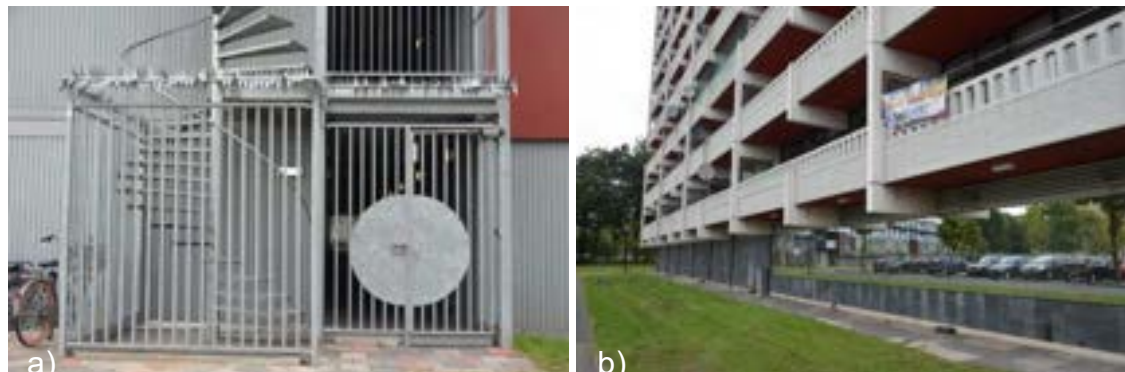
Jawne manifestowanie fizycznych zabezpieczeń i niedocenianie wpływu na mentalny odbiór użytkowników przestrzeni przypisuje temu podejściu oddziaływanie

¹²⁸ *Bullard* – angielskie określenie pachołka, niskiego słupka o mocnej konstrukcji. Pierwotnie służyły one do zahaczania lin przy cumowaniu łodzi (Cambridge Dictionary, b.d.), obecnie są używane jako fizyczne formy zabezpieczenia.

charakterystyczne dla efektu fortecy¹²⁹. Użyte środki związane są czytelną odpowiedzią na zagrożenia atakami terrorystycznymi, szczególnie z użyciem pojazdów, przestępczością, zwłaszcza aktami wandalizmu, włamaniami (rys. 5.2.29).

Rysunek 5.2.29

Stresory wzmocnienia celu-podejście negatywne i pozytywne

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

- a) podejście negatywne, wprowadzenie bardzo mocnej infrastruktury bezpieczeństwa w postaci stalowego ogrodzenia zwieńczonego kolczastym, agresywnym zakończeniem,
- b) podejście pozytywne, wprowadzenie ściany lustrzanej na budynku przy przestrzeni parkingowej w celu uzyskania lepszej kontroli nad przestrzenią.

Jak twierdzi Shaftoe (1996, za: Landman, 2009), ta grupa podejmowanych działań może wpłynąć na redukcję przestępczości, ale też na podwyższenie poziomu strachu. Paul Cozens (2016) wnioskuje, iż nadmierne wzmocnienie celu może być przyczyną mentalności fortecy (*fortress mentality*), a tym samym powodować powolne wycofywanie się użytkowników z przestrzeni publicznej. Typowym przykładem fortyfikacji środowiska miejskiego są osiedla zamknięte (*gated communities*). Ten typ podejmowanych rozwiązań powoduje zanikanie zdolności społeczeństwa do podejmowania wspólnych działań i umiejętności samokontroli.

Vania Ceccato (2020) w ewaluacji ponad dwudziestu wyników badań odnoszących się do stosowania jednego ze środków kontroli dostępu – kamer CCTV – konkluduje, iż większość badań (67%) określa ich pozytywny wpływ na redukcję przestępczości, szczególnie w przestrzeniach parkingów, lecz przynoszą one niejednoznaczne wyniki odnośnie do wpływu na postrzeganie bezpieczeństwa i redukcję strachu. Przywołany badacz podejmuje się określenia założenia, iż można ocenić ich wpływ na poczucie bezpieczeństwa pozytywnie, lecz będzie to mocno uzależnione od typu użytkownika. Sceptyczne podejście do CCTV jest widoczne szczególnie u kobiet, które odczuwają je jako ingerencję w prywatność i podglądanie. Jednocześnie naukowcy wykazują, iż jawne wprowadzenie kamer (rys. 5.2.30) powoduje wzrost poczucia bezpieczeństwa (Ceccato, 2013, za: Ceccato i in., 2022).

¹²⁹ Strategia wzmocnienia celu jest często obszarem współpracy inżynierów budownictwa i architektów. Przykładem takiej współpracy jest nowy Eurokod dotyczący konstrukcji szklanych wykorzystywanych też w zabezpieczeniach przeciw aktom wandalizmu np. na przystankach komunikacji miejskiej (Kozłowska, 2018).

Rysunek 5.2.30

Informacja o obecności kamer bezpieczeństwa na stacji metra w Berlinie

Źródło: K. Kozłowska.

Czytelnie wprowadzona informacja z użyciem znaku graficznego i tekstu widoczna już przy rozpoczęciu schodzenia do stacji podziemnej. Grafika opatrzona notatką „dla twojego bezpieczeństwa”.

Do szkodliwego wpływu nadmiernych zabezpieczeń na psychikę użytkowników i konieczności uwzględnienia psychologicznego ich oddziaływania na poczucie bezpieczeństwa odnosił się Paul Sommeren (2017, 2018). Davey i Wootton (2017) zauważają, iż podejście związane z utwardzeniem celu może wprowadzić pewien odczuwalny dla zwykłych użytkowników poziom wizualnej brutalności, która z kolei prowadzi do potęgowania strachu w przestrzeni. Naukowcy zalecają, aby skłaniać się do rozwiązań bardziej subtelnych, nietworzących tak mocnych fizycznych barier (zamiast płotów elementy zielone, przestrzenie wodne lub bariery psychologiczne, jak żółta ramka wokół bankomatu delimitująca obszar odpowiedniego dystansu). Jednocześnie podkreślają, iż do osiągnięcia pożądanego efektu przy pewnych formach zabezpieczeń będzie konieczna obecność innych użytkowników. Psychologiczne bariery nie zadziałają po zmroku i przy niewielkiej liczbie użytkowników.

Wzmocnienie celu, Kopenhaga – współczesna forma sekurytyzacji publicznej przestrzeni miejskiej

Do praktykowania działań zmierzających do ograniczenia efektu twierdzy w przestrzeni zwróciły się władze Kopenhagi. Jak twierdzi Simpson (2022), po atakach terrorystycznych w XXI w. tradycyjne ujęcie symetryczności konfliktu zagrażającego przestrzeniom miejskim z zewnątrz przekształciło się w asymetryczne starcie ukierunkowane od wewnątrz przestrzeni miejskich. Różnorodność form ataków – od zamachów samobójczych po ataki bombowe z użyciem pojazdów i skierowanie ich na grupę użytkowników miejskich – ma wywołać poczucie zagrożenia dotyczącego każdego. Ataki skierowane są już nie tylko w stronę celów strategicznych, ale na celowniku znaleźli się zwykli mieszkańcy i odwiedzający przestrzeń miejską, co ma wywoływać stan ogólnego i uniwersalnego poczucia zagrożenia. Problem polega na przejściu od historycznego rozpatrywania zabezpieczenia miasta skupionego na jego granicznych obszarach do zwrócenia

uwagi na tereny wewnętrzne. Intensyfikacja ryzyka doprowadziła do uodparniania się miasta skierowanego nie tylko na strategiczne budynki, np.dzielnice rządowe, cele infrastrukturalne, ale też na najwrażliwsze jego przestrzenie publiczne. Współcześnie centralnym obszarem skupienia zagrożeń są przestrzenie publiczne z dużą liczbą osób nieświadomych niebezpieczeństwa, jak mieszkańcy, turyści, odwiedzający, kupujący itp. W tym miejscu zarysował się oczywisty konflikt pomiędzy przeznaczeniem przestrzeni publicznych jako otwartych, inkluzyjnych, budujących spójność społeczną, wpływających na jakość życia a radykalnością środków służących ich zabezpieczeniu.

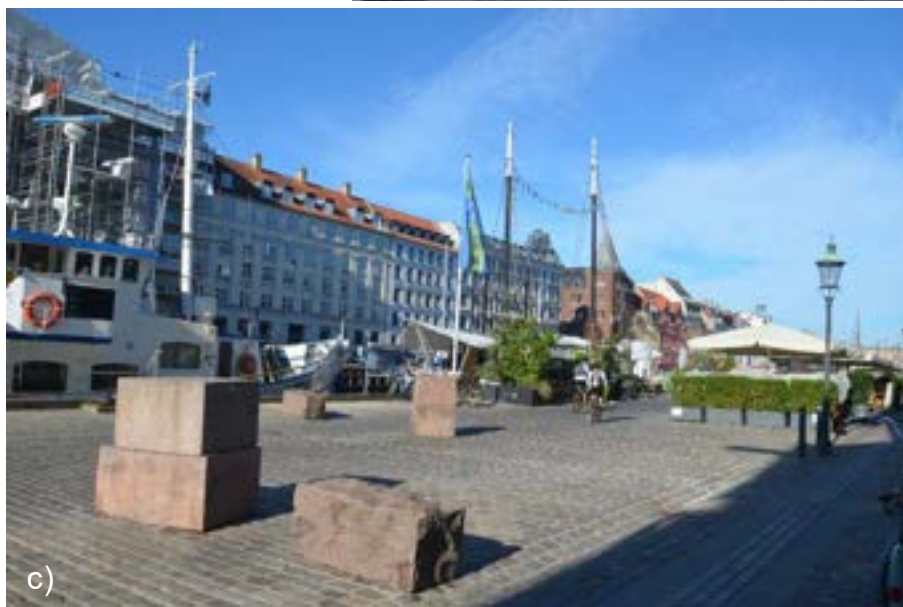
Dania szczącą się mianem państwa opiekuńczego przeorganizowała swoje podejście do kwestii bezpieczeństwa. Nowa strategia uwzględnia kontekst zmiany sposobu myślenia o bezpieczeństwie, w który wpisuje się terroryzm, przestępczość, pandemia. Zmiany w przestrzeni Kopenhagi zostały szczególnie zradykalizowane po zamachu bombowym w Oslo w 2011 r. (Simpson, 2022). Początkowo wprowadzano tymczasowe środki antyterrorystyczne, jak pierścienie z granitowych bloków. Fizyczne środki bezpieczeństwa (PSM) zostały wprowadzane w Christianenborgu, dzielnicy żydowskiej, a nawet proponowano zamknięcie średniowiecznego rdzenia miasta dla samochodów. Specjalnej uwadze zostały poddane „ruchliwe miejsca, w których gromadzi się wiele osób, miejsca turystyczne, znane na całym świecie. Intensywność i oczywistość wprowadzonych zabezpieczeń była nawet podłożem rozległej dyskusji politycznej zwolenników surowego betonu tzw. Betonklodser, i przesłania, aby nie dać wygrać terrorystom ze sprzymierzeńcami złagodzenia wizualnego” (Simpson, 2022). Proces łagodzenia wyrazu rozpoczął się od stopniowej „nawiązacji” i upiększania już istniejących elementów po wprowadzenie nowych, już odpowiednio przystosowanych, które jednocześnie służą jako meble miejskie, jak ławki, stojaki rowerowe, słupki, donice i rzeźby (rys. 5.2.31, 5.2.32, 5.2.33, 5.2.34) (Simpson, 2022).

Rysunek 5.2.31

Fizyczne środki zabezpieczenia – granitowe rzeźby, bloki

a)

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Kopenhaga: a) plac przed głównym wejściem do *Maersk Tower* – budynku Uniwersytetu w Kopenhadze, b) *Strøget* – deptak, główna ulica handlowa Kopenhagi, c) *Nyhavn* – historyczny port.

- a) Przykład złagodzenia wizualnego mocnych granitowych barier chroniących wejście główne do budynku Uniwersytetu przed atakiem z użyciem pojazdów. Na placu ustawiono granitowe kule różnych rozmiarów w pozornie przypadkowym ustawieniu. Elementy dla postronnych użytkowników mocniej kojarzą się z aranżacją placu niż z zabezpieczeniem antyterrorystycznym.
- b) *Strøget* – główna ulica handlowa Kopenhagi i zarazem jedna z najbardziej popularnych przestrzeni publicznych łącząca historyczny *Kongens Nytorv* (plac Królewski) z ratuszem. Ulica jest przeznaczona wyłącznie dla pieszych. Fotografia pokazuje wprowadzenie zabezpieczeń przed niekontrolowanym wjazdem na deptak w formie granitowych bloków kamiennych sprawiających wrażenie kamiennych siedzisk oraz zabezpieczenie szerokiego wejścia do sklepu w formie eleganckiego słupka.
- c) Niezwykle zatłoczone i popularne wśród turystów historyczne nabrzeże portu *Nyhavn* zabezpieczono granitowymi, pozornie przypadkowo ułożonymi kamiennymi blokami na początku i końcu linii nadbrzeża. Podobnie jak w *Strøget*, bloki o wysokości siedzisk dla użytkowników.

Tak wizualnie przetworzone elementy PSM zostały też wprowadzone do podręcznika projektowania miejskiego. Przyczyniło się to do wypracowania współczesnej formy sekurytyzacji przestrzeni publicznej miejskiej, opartej na wchłonięciu zabezpieczeń w elementy wyposażenia miejskiego. Wspiera to ich integrację z koncepcją miasta nadającego się do zamieszkania, z mocno

akcentowaną *liveability*, i analizującego subiektywne samopoczucie użytkowników. Współcześnie analizowane są nie tylko komponenty fizyczne, ale też psychologiczne. Fizyczne środki zabezpieczenia wprowadzane są w sposób w pełni świadomy, przemyślany estetycznie i uwzględniający reakcje emocjonalne (Simpson, 2022).

Rysunek 5.2.32

Fizyczne środki zabezpieczenia – zieleń

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Kopenhaga: a) molo przy *Playhouse* – teatrze nad wodą; b) *Kongens Nytorv*; c) *Strøget* – deptak, główna ulica handlowa Kopenhagi.

- a) Przykład zabezpieczenia wjazdu na molo, popularnego miejsca koncertów i wydarzeń kulturalnych. Wjazd jest kontrolowany przez szlaban z kontrolą dostępu, pozostałe krawędzie mola zabezpieczono odpowiednio gęsto rozstawionymi dużymi kamiennymi donicami. Tak przyjęty układ nie blokuje dostępu pieszym.
- b) *Kongens Nytorv* (plac Królewski) to jedna z ważniejszych przestrzeni publicznych i węzłów przesiadkowych Kopenhagi. Plac został wyznaczony przez PET¹³⁰ jako jedna ze stref będąca pod wzmożoną ochroną antyterrorystyczną. Wszystkie fizyczne środki zabezpieczenia placu są zaprojektowane jako meble miejskie (centralny pomnik, wzmocnione konstrukcje ławek) i elementy zieleni miejskiej. Fotografia pokazuje podwójny krąg drzew wzmocnionych przy ziemi ciężkimi workami z ziemią.
- c) Skrzyżowanie ze *Strøget*. Wjazd na deptak zabezpieczony jest dużymi metalowymi donicami.

¹³⁰ PET – *Politiets Efterretningstjeneste* – Policyjna Służba Wywiadowcza Danii (Olszewski, 2022).

Rysunek 5.2.33

Fizyczne środki zabezpieczenia – ogródki kawiarniane

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Kopenhaga: *Strøget* – deptak, główna ulica handlowa Kopenhagi. Zewnętrzne ogródki kawiarniane w przestrzeniach będących pod szczególną ochroną antyterrorystyczną posiadają ściśle wyznaczone granice, zabezpieczone najczęściej różną formą stalowych lub kamiennych donic wypełnionych ziemią.

Rysunek 5.2.34

Fizyczne środki zabezpieczenia – meble miejskie – stojak na rowery

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Kopenhaga: *Kongens Nytorv* (plac Królewski). Zabezpieczenie wjazdu na plac od strony ulicy wzmocnionymi stalowymi stojakami na rowery.

Intensywność, stłoczenie

W potocznym rozumieniu takie terminy, jak *stłoczenie*, *przegęszczenie*, *zagęszczenie*, *intensywność*, posiadają bardzo zbliżoną konotację. Jednak nawet w potocznym rozumieniu *stłoczenie* i *intensywność* odnosimy najczęściej do subiektywnych odczuć. Doświadczamy ich bezpośrednio i personalnie, zauważamy je i odczuwamy, nie posługując się twardymi danymi statystycznymi. Jak twierdzi Stonor (2018, s. 2 [tłum. własne]): „Intensywność to słowo, którego używają prawdziwi ludzie, i być może dlatego, że opisuje ono raczej rezultaty, których ludzie

doświadczają, niż nakłady, które zostały włożone w ich stworzenie”¹³¹. Zagęszczenie z kolei ma bardziej logiczne wyjaśnienie, oparte na danych statystycznych. Zagęszczenie, gęstość to obiektywne dane: geograficzne, populacyjne, najczęściej podawane jako liczba osób na jednostkę powierzchni. To dwutorowe rozumienie pozornie zbliżonych terminów jest rozlegle wyjaśnione w źródłach naukowych.

W ujęciu psychologicznym intensywność związana jest z ilościową wartością bodźca, ale też z siłą zachowania i działania jednostki w danej czynności (APA, b.d.). Skłania to do zdefiniowania bodźców jako czynników zewnętrznych, niezależnych od jednostki, i wewnętrznych, wynikających ze sposobu odczuwania i postrzegania otoczenia przez jednostkę. Intensywność jest odczytywana również poprzez ilość interakcji przestrzennych na poziomie parteru ulicy (Sevtsuk i in., 2013). W pierwszym zakresie, siły działania bodźca i jego oddziaływania na jednostkę, psychologia środowiskowa dostrzega zagrożenie szczególnie w nakładaniu się wzrastającej intensywności kilku bodźców, doznań jednocześnie i w nowości bodźca (Bańka, 2002). Nadmierna intensywność bodźców może powodować u użytkowników przestrzeni przekroczenie wartości progowej etapu przystosowania się i podjęcie decyzji o wycofaniu się z danej sytuacji (Bańka, 2002). Takie sytuacje celowo aranżują niektórzy restauratorzy nastawieni na dużą liczbę zmian klientów w lokalu (Bańka, 2002).

Wywieranie nadmiernego wpływu na wzrost, rozwój i aktywność (Cambridge Dictionary, b.d.) prowadzące do przekroczenia znośnej dla człowieka ilości i intensywności bodźców nazywa się nadmierną stymulacją (*over stimulation – OS*) (Kaim, 2010). Nowo utworzonym synonimem dla tego określenia jest zarejestrowane w 2021 r. słowo *przebodźcowanie* (Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego [OJUW], 2021), którego znaczenie jego autorzy wyjaśniają jako przeciążenie psychofizyczne wywołane nadmiarem bodźców, które sprzyja bezrefleksyjności. Jedną z grup najsilniej i najdotkliwiej doświadczających skutków nadmiernej intensywności bodźców środowiskowych są osoby cierpiące na autyzm. Według Magdy Mostafy (2021a) nie jest to jedyna grupa adresatów złagodzenia sensorycznego środowiska. Grupy, które także pozytywnie zareagują na obniżenie intensywności bodźców, to osoby z nadwrażliwością lękową, deficytami uwagi, nadpobudliwością psychoruchową. Magda Mostafa (2021a) twierdzi, iż problem dotyczy również osób starszych, które często doświadczają trudności w procesach poznawczych, odbiorach sensorycznych, np. osoby z demencją lub Alzheimerem. Obszary występowania atakujących bodźców są rozległe: od akustycznych – szum klimatyzatora, szelest materiału, dźwięki sygnalizacji na przejściu dla pieszych (Mostafa, 2016), odgłosy silników pojazdów, klaksony, syreny pojazdów uprzywilejowanych, głośno ustawione radio, odgłosy maszyn np. budowlanych (Kaim, 2010); poprzez wizualne: zbyt jasne światło, kolorystyczna intensywność, rozpraszające wzory (Mostafa, 2016); po dotykowe: tłum (Kaim, 2010); zapachowe: dym z papierosa (Kaim, 2010), zapachy z kuchni, zapachy koszy na śmieci (Mostafa, 2021b) lub niektórych materiałów. Opozycją do tak intensywnej sytuacji będzie

¹³¹ W oryginale: „Intensity is a word that real people use, and perhaps because it describes the outcomes that people experience rather than the inputs that have gone into creating them”.

nadmierna monotonia, która też jako wartość skrajna będzie nas prowokować do działania i eksploracji nowych obszarów, w tym obszarów niebezpiecznych (Bańka, 2002).

Synonimami *gęstości* będą *ściskość*, *zwarłość* (Ludwiczak i in., 1998). Budowanie zwarłości prowadzi z kolei do nieprzenikliwości (APA, b.d.). Forsyth (2003) sprzeciwia się łączeniu terminów *gęstości* i *zatłoczenie*. Kategorycznie definiuje, iż są to określenia niepowiązane. Gęstość wydaje się prostym terminem w odniesieniu fizycznym. Jest to stosunek masy do objętości, niemniej w kontekście struktury miejskiej przedstawia się, jak dowodzą Angel i in. (2021), jako siatka złożonych zależności¹³². Jednak nie gęstość jest w tym zestawieniu szczególnie stresująca i obciążająca organizm ludzi, tylko zatłoczenie, stłoczenie lub tłok – „zbiorowisko wzajemnie niesolidarnych jednostek” (Kisielewski, 1998, s. 17). Epstein (2010) wyjaśnia, iż jest to problem z koordynacją realizacji indywidualnych celów. Jeśli uczestniczymy w sytuacji, gdzie gromadzi się coraz więcej osób i każda ma swój indywidualny cel do zrealizowania, następuje sytuacja konfliktowa i pewne cele mogą zostać nieosiągnięte. Epstein (2010) podkreśla, że jeśli osiągnięcie celu indywidualnego jednostki w zatłoczonym środowisku staje się niemożliwe z powodu wciągnięcia jej w nieuniknione kontakty międzyludzkie, przyczyniające się do jej rozproszenia i podporządkowania się zachowaniom grupy, jednostka może odczuwać poczucie zagrożenia. Jednak dowodzi on, iż samo zatłoczenie nie jest podłożem stresu, tylko sytuacja, kiedy jednostka nie odnajduje w zatłoczonym środowisku alternatywnej drogi do realizacji celu. Czuje ona wtedy, iż traci kontrolę nad sytuacją i zaczyna odczuwać stres.

Bardzo przejrzysty obraz tłoku nakreślił Stefan Kisielewski (1998, s. 17): „Tłok był wszędzie: w tramwajach, restauracjach, sklepach, kinach, imprezach sportowych. [...] W tłoku każdy czuje się samotny. Wie, że nikt mu nie pomoże. Dla każdego jest rywalem, konkurentem, przeciwnikiem i że wszyscy są jego rywalami. W tych warunkach pękają często wszelkie hamulce społecznej moralności i dyscypliny, a otwierają się możliwości najdzikszej, najbardziej bezwzględnej wolnej konkurencji”.

Forma, materiał, kolor

Umotywowaniem szczególnego podejścia do znaczenia formy w niniejszej pracy jest wypowiedź profesor Grażyny Schneider-Skalskiej (2022, s. 185): „z punktu widzenia rozumienia formy w skali powszechnej najistotniejszą rolę, kluczową, przypisujemy przestrzeni publicznej, dostępnej dla wszystkich, rozpoznawalnej i zapamiętywanej poprzez zdefiniowanie, jako wyznacznik, charakteru i urody oglądanego obszaru”. Siła oddziaływania formy na emocjonalną i behawioralną strukturę człowieka znajduje swoje podłoże, jak twierdzi Juhani Pallasmaa (2012/2012), w faworyzowaniu zmysłu wzroku w analizie percepcji i doświadczenia formy architektonicznej. Wspiera to wypowiedź Levina (1993, za: Pallasmaa, 2012/2012, s. 23) dowodząca, iż „kultura zachodnia została zdominowana przez

¹³² Schlomo Angel (b.d.), Angel in. (2021) wykazują sensowność rozpatrywania w kontekście gęstości miejskiej siedmiu wskaźników: zagęszczenia na lokal mieszkalny; zajętości lokali mieszkalnych; wielkości mieszkań; powierzchni użytkowej na mieszkanie; wysokości budynków; średniej powierzchni zabudowy działek pod budynki mieszkalne; obszaru mieszkalnego miasta.

paradygmat okulocentryczny, ze wzroku zrodzoną i na wzroku skoncentrowaną interpretację wiedzy, prawdy i rzeczywistości”. To współczesne podejście do percepcji wyniosło zmysł wzroku ponad pozostałe zmysły – słuch, dotyk, węch i doświadczanie w szczególny sposób akcentowanej formy. Obecnie aktywne jest podejście łagodzące ten nurt i akcentujące wielozmysłowość człowieka, jednak zmysł wzroku to, jak określa Polski Związek Niewidomych [PZN] (b.d.) ponad 80% naszego doświadczenia percepcyjnego i to tłumaczy szczególny sposób oddziaływania formy na człowieka.

Profesor Marek Czyński (2006) odwołuje się do teorii *Einführung* określającej związku pomiędzy emocjami człowieka a stylami architektonicznymi. Styl ten kreuje architekturę władzy i prestiżu, charakterystyczną dla czasów totalitarnych. W zaplanowany sposób forma miała wywołać stres u odbiorcy, dyscyplinowała ludzkie zachowania, utrzymywała hierarchię i dystans społeczny (Czyński, 2006). Jednak podobne działania, choć o nie tak deterministycznych intencjach, były podjęte przez podejście dekonstruktywistyczne i przywołaną przez profesora Czyńskiego architekturę złomowiska (*Schrottarchitektur*) opartą na relatywizacji świata wartości.

Honorowanie dominacji wzroku zostało ostro skrytykowane przez Juhaniego Pallasmę (2012, s. 39): „architektura przyswoiła sobie psychologiczną strategię reklamy i nieustannej perswazji; budynki zamieniły się w wizualne produkty oderwane od egzystencjalnej głębi i szczerości”. Odniesienie do wprowadzania we współczesnych czasach agresywnych form architektonicznych krytykuje również Chwalibóg (2022, s. 115): jest to „ulubiony środek, którego celem jest zwrócenie na siebie uwagi przez projektantów chcących wykazać, że przełamują obowiązujące standardy”.

Powstaje pytanie, gdzie znajduje się granica określania geometrii formy jako agresywnej i stresującej i czy istnieją przesłanki do celowego jej wprowadzania w otoczenie. Jak wspomina profesor Władysław Tatarkiewicz w przedmowie do publikacji Juliusza Żórawskiego (1962), wiek XX został doświadczony nowym podejściem do psychologii estetyki podkreślającej subiektywny czynnik w przeżyciu estetycznym. Mowa jest tu o psychologii postaci (*Gestalt*), inaczej układów spoistych. Spoistość podejścia twórców tego nurtu opierała się na tłumaczeniu postrzegania przez człowieka nie tylko jako estetycznego, lecz całościowego. Architektoniczną wypowiedzią rozumiejącą to podejście, jak twierdzi profesor Władysław Tatarkiewicz, jest publikacja Juliusza Żórawskiego *O budowie formy architektonicznej*. Juliusz Żórawski (1962, s. 23) tłumaczy zależności tworzenia geometrii układów, form i ich wpływ na nasze postrzeganie, choć nie wprowadza tych spostrzeżeń jako determinant projektowych, rozumiejąc, iż „każdy z nas czuje formę inaczej [...], każdy z nas posiada w sobie formy, których nikt inny ani dojrzeć, ani zrozumieć, ani odczuć nie potrafi”. Badacz ten określa nasze preferencje odnośnie do form geometrycznych, spoistych, ale równocześnie zastrzega, iż forma swobodna może znaleźć swoje uzasadnienie w przestrzeni. Jako bardziej drażniące i przykre widzi wybrakowanie założonego rytmu niż celowe jego zaniechanie. Istotne w rozpatrywaniu formy jest również zrozumienie uprzywilejowania przez człowieka odczuwania pionu względem poziomu. Stąd bardziej niepokojące wydają się układy naruszające porządek

w geometrii w pionie, jak nachylenie ściany przez naruszenie kąta prostego, niż te same zaburzenia zastosowane w układzie poziomym. Interesujące jest też podejście do tłumaczenia w myślach przez człowieka formy nieopartej na kącie prostym. Juliusz Żórawski podaje, iż zwalczanie myślowej dominacji kąta prostego jest prostsze w obserwowaniu sprowadzania kąta rozwartego do postaci kąta półpełnego niż zmiana kąta ostrego do postaci kąta prostego. Ta zasada tłumaczy ostrzejsze reakcje użytkowników przestrzeni na obecność kąta ostrego w formie architektonicznej (rys. 5.2.35).

Profesor Grażyna Schneider-Skalska (2022) tłumaczy, iż nietypowość, złożoność architektury jest interesująca, lecz z uwagi na nadmiar bodźców może być atrakcyjna przez krótki czas. Pomimo iż stres estetyczny, jak twierdzi Czyński (2006, s. 66), „wywołuje na ogół łagodne reakcje emocjonalne”, istnieją marginalne przykłady celowo zakładające maksymalizację stresu, jak „krzywe domy” z zaburzonymi poziomami i pionami przegród, gdzie reakcja błędniaka powoduje mocne zawroty głowy u większości odwiedzających, brak możliwości poruszania się bez przytrzymania balustrady i mocną reakcją ucieczkową. Reakcje te, jak zaobserwowała autorka podczas wizyty w „krzywym domu” w Szymbarku, były właściwe dla wszystkich osób, które przebywały w budynku.

Rysunek 5.2.35

Przykłady form stresogennych

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a), b) Berlin: *Muzeum Żydowskie*, proj. Daniel Libeskind; c), d) Praga: *The Dancing House*, proj. Frank Gehry i Vlado Milunic; e), f) Kopenhaga: *VM Houses*, proj. Lundgaard & Tranberg Arkitekter; g), h) Kopenhaga: *Tietgenkollegiet*, akademik na terenie kampusu Uniwersytetu Kopenhaskiego, proj. Bjarke Ingels Group (BIG) i JDS.

a), b) Agresywność formy w projekcie Muzeum została zaplanowana celowo. Określona intencja kształtu – rozerwanej gwiazdy Dawida – i uzupełnienie formy o dramaturgię układu posadzki w otoczeniu budynku oraz rysunek elewacji nakreślają nastrojowość pustki, braku możliwości powrotu. c), d) Istotnie układ elementów budynku przypomina postać podczas tańca. Forma bardziej przykuwająca uwagę i jedynie lekko stresująca podczas pierwszego spotkania.

e), f) Wykorzystanie ostrego kąta i najeżenie agresywnym kształtem balkonów elewacji tworzy w pewnych ujęciach widokowych niepokojące wrażenie.

g), h) Nieregularność wysuwania i nadwieszania wolumenów pokoi studenckich w zbliżeniu budzi lekki niepokój, lecz z dystansu kompozycja bardziej kreuje wrażenie uzupełniania i narastania form, dodatkowo łagodzone przez użycie naturalnego materiału i zieleni. Popularność akademika wśród studentów Uniwersytetu wspiera pogląd, iż tylko pierwsze wrażenie jest mocniejsze i u większości użytkowników nie zostaje utrwalone.

Istotną relacją w rozpatrywaniu formy jest jej powiązanie z wprowadzeniem światła naturalnego lub sztucznego do przestrzeni urbanistycznej. Jak określają profesor Hanna Michalak i profesor Jerzy Suchanek (2021, s. 127), odpowiednie prowadzenie światła „pozwała wydobyć z każdego elementu wnętrza krajobrazu miejskiego wartość estetyczną i funkcję w kompozycji przestrzeni”. Podkreślają oni również, iż umiejętnie wprowadzone oświetlenie do przestrzeni miejskiej podkreśla budowanie tożsamości miejsca, podkreśla czytelność kompozycji i hierarchię ważności nie tylko budynków, ale też wnętrz urbanistycznych. Jest również istotnym elementem wspomagającym prawidłową orientację w terenie. Jak konstatują autorzy, światło wpływa na percepcję otaczającej przestrzeni, definiuje kształt i postrzeganie faktury (Michalak, Suchanek, 2021). Odpowiednie wprowadzenie oświetlenia w przestrzeni publicznej wzmacnia poziom poczucia bezpieczeństwa nie tylko poprzez możliwość wcześniejszego zauważenia innych użytkowników, ale także

poprzez zbudowanie lepszej czytelności elementów kompozycyjnych i poprawę orientacji w przestrzeni.

Materiał

Pierwszym punktem styku pomiędzy jednostkami a budynkami, jak twierdzi Coleman (2020), są materiały. Określa je jako „najbardziej bezpośredni wyraz znaczenia architektonicznego”¹³⁴ (Coleman, 2020, s. 278). Podkreśla też, iż zrozumienie skojarzeń nabytych podczas długiego użytkowania „przekształca materiały i formy architektoniczne w odczuwane znaczenie”¹³⁵ (Coleman, 2020, s. 278). Okulocentryczna dominacja odbioru formy znajduje w materiale swoje uzupełnienie w pogłębieniu sensorycznego doznania. Tu oprócz wzrokowych doznań decydujący o percepcji materiału będzie zmysł dotyku, słuchu, a nawet węchu, choć Pallasmaa (2012) wymienia także smak. Materiał rozpatrujemy w opozycyjnym zestawieniu cech ciepło–zimno, twardość–miętkość, gładkość–wypukłość.

Znaczące pole percepcji materiału stanowi zmysł dotyku. „Skóra czyta fakturę, wagę, gęstość i temperaturę materiału” (Pallasmaa, 2012, s. 69). Słuchocka (2020) przypisuje zmysłowi dotyku tworzenie stałej świadomości ciała przez człowieka, co określa jako podstawę bezpieczeństwa. Zmysł dotyku według niej zapewnia pełniejszą percepcję środowiska w stanie zagrożenia poprzez dopełnianie odbioru bodźców odczytanych poprzez zmysł wzroku. Takie holistyczne potraktowanie zmysłów stwarza „prawdopodobieństwo pełniejszego rejestru danej rzeczywistości” (Słuchocka, 2020, s. 172). Podobnie wnioskuje Gulla (2021), widząc źródło bezpieczeństwa w wynikłych z doznań dotykowych przeżyciach emocjonalnych. Dotyk według Gulli (2021, s. 34) „sygnalizuje bezpieczeństwo i zaufanie [...] łagodzi objawy stresu”. Bardzo dosłowny przykład takiego oddziaływania materiału poprzez zmysł dotyku obserwujemy u osób niewidomych i niedowidzących, które poprzez odpowiednie zróżnicowanie faktury nawierzchni są przestrzegane przed barierami i nakierowywane na przyjazne ścieżki (PZN, 2016) (5.2.36). Buduje to świadomość otrzymania poprzez materiał informacji, które sprzyjają stanowi bezpieczeństwa i poczuciu bezpieczeństwa.

Rysunek 5.2.36

Pas ostrzegawczy

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Rzeszów.

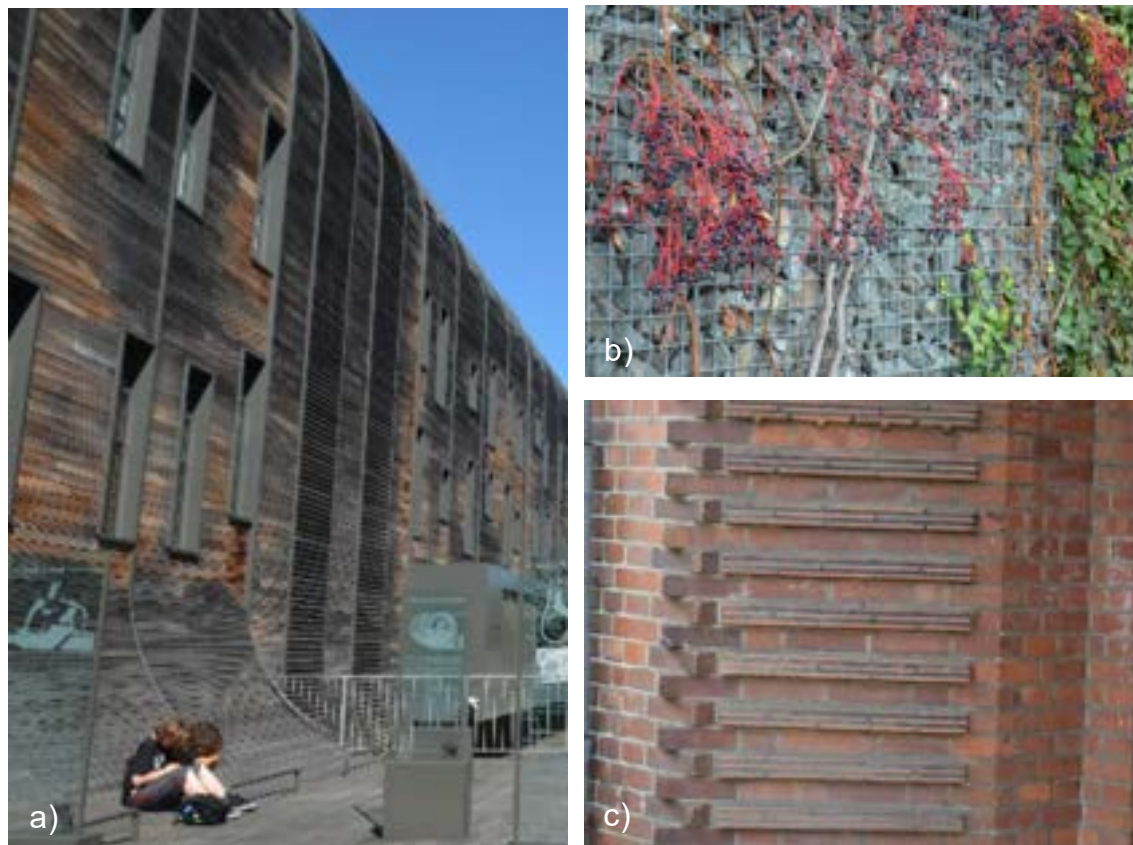
¹³⁴ W oryginale: „the most direct expression of architectural significance”.

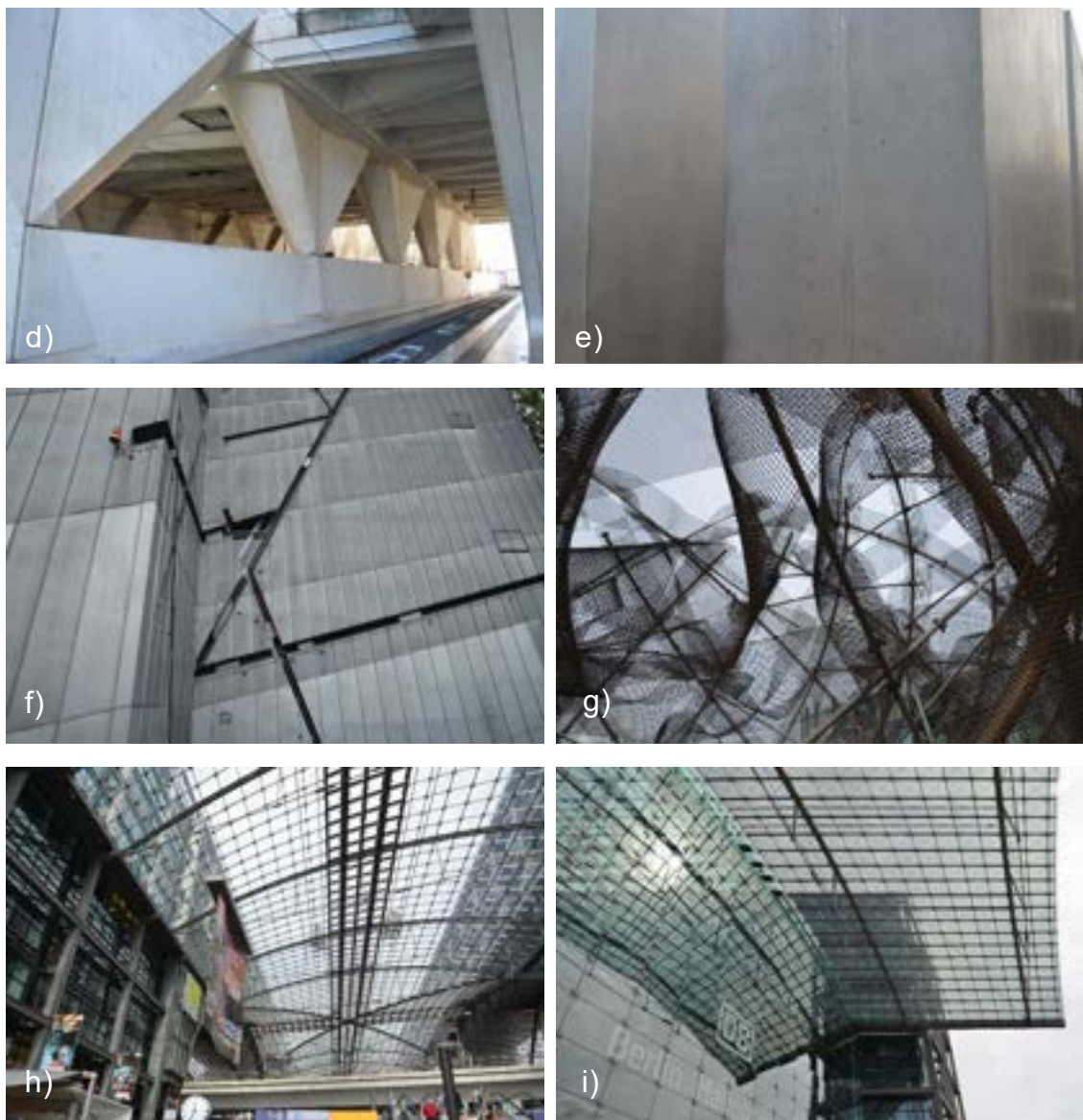
¹³⁵ W oryginale: „transforms architectural materials and forms into felt meaning”.

Wywoływanie określonych stanów emocjonalnych i odbieranie pozytywnych i negatywnych bodźców możemy również przypisać rodzajom materiałów (rys. 5.2.37). Coleman (2020) odczytuje podwójną wartościowość naturalnych materiałów, które mogą być niepokojące i pocieszające. Zwraca on uwagę przy naturalnych materiałach, jak skóra, drewno, na siłę oddziaływania źródła. Jednocześnie akcentuje, że „cielesne doświadczenie materiału – dotyk – jest bardziej znaczące niż ich użycie jako znaków” (Coleman, 2020, b.s.). Zwracamy uwagę na ich temperaturę, to, czy mogą powodować szok termiczny. Zimą dotyk stali powoduje szok termiczny, ale drewno ogrzane latem jest materiałem przyjaznym. Istotna będzie też odczytywana wzrokowo gładkość. Możemy mówić o szorstkości, która nie jest przyjemna, i gładkości wypolerowanego kamienia, którego dotyk sprawia przyjemność. Należy poruszyć tu również problem nadmiernej gładkości, wypolerowania nawierzchni. Takie nawierzchnie mogą powodować skojarzenie ze śliskością lub dawać nie zawsze pożądany efekt odbicia światła i olśnienia (*glare*). Powierzchnie mocno odbijające światło z efektem lustrzanym są szczególnie mocno odbierane jako niebezpieczne przez osoby wrażliwe, z autyzmem (Mostafa, 2021b), z tendencją do stanów lękowych. Tutaj preferowane będą nawierzchnie antypoślizgowe i wizualnie budzące zaufanie, że nie utracimy równowagi, co mocno oddziałuje na naszą sprawność i pewność przestrzenną, a poprzez to na poczucie bezpieczeństwa.

Rysunek 5.2.37

Przykłady materiałów o różnym poziomie odczuwania stresogenności

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a), Bydgoszcz, Marina nad Brdą, proj. Katarzyna Wojciechowska i Tomasz Rokicki z ZIVVA Laboratorium Projektowe w Warszawie; b) ogrodzenie z gabionów; c) Berlin: Schillerpark¹³⁶, proj. Bruno Taut; d) Lyon: lotnisko, dworzec kolejowy, proj. Calatrava; e) Berlin: Pomnik Pomordowanych Żydów Europy, proj. Eisenman; f) Berlin: Muzeum Żydowskie; g) Praga: The Dancing House; h), i) Berlin: Hauptbahnhof.

- a) Drewno z ujawnionym, naturalnym procesem starzenia sprzyja nawiązaniu kontaktu z materiałem, budzi przyjazne skojarzenia.
- b) Gabiony wypełnione kamieniami, uzupełnione strukturą zieleni, pomimo postrzeganej twardości nie budzą negatywnych odczuć.
- c) Fragment muru budynku na modernistycznym osiedlu. Skojarzenie cegły z materiałem ciepłym, tradycyjnym, przyjaznym, wzbogacone światłocieniem wynikłym ze zróżnicowania struktury wątku, wzbudza odczucie zaufania i spokoju.
- d), e) Betonowe struktury raczej kojarzone z zamierzoną surowością niż agresywnością charakterystyczną dla *brutalizmu*. Odczytywane są mocniej jako płynny kamień o gładkiej, powściągliwej, czystej powierzchni niż apodyktyczna struktura typu *béton brut*.
- f), g) Blacha płaska i stalowa siatka to celowo wprowadzone źródło niepokoju. Poprzecinana struktura blachy wysyła sygnał o traumatycznym przesłaniu obiektu, budzi mocny niepokój u obserwatora. Siatka podkreśla dynamikę obiektu, nie niesie takiego ładunku emocjonalnego jak poprzedni przykład.

¹³⁶ W 2008 r. osiedle zostało wpisane na listę dziedzictwa kulturowego UNESCO.

h), i) Rozległa struktura szklanego dachu nad halą dworcową w powiązaniu z intensywnością całej przestrzeni nie jest mocno odczuwana jako bodziec negatywny. Wyraźniejsze odczucie budzi zaobserwowana sytuacja z monotonną szklaną elewacją z mocnym efektem lustrzanym.

Kolor

Cechy haptyczne¹³⁷ odnotowywane podczas kontaktu z materiałem uzupełnia informacja wprowadzona do przestrzeni poprzez kolor (rys. 5.2.38). „Barwa¹³⁸ jest tłem wielu doznań estetycznych, a jednocześnie zawsze tłem doznań przestrzennych, towarzyszących stale człowiekowi. Tworzy ona charakterystyczne cechy środowiska – dodatnie lub ujemne – wpływające na przeżycia psychiczne użytkowników lub przygodnych obserwatorów” (Wejchert, 1984, s. 207). Powyższa wypowiedź koncentruje uwagę na znaczeniu barwy w projektowaniu urbanistycznym.

Rysunek 5.2.38

Przykłady wprowadzenia kolorów o różnym poziomie stresogenności

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a), Praga: dzielnica *Mala Strana*.

Słynny mural w Pradze powstały w latach 80. XX w. Pomimo wielowarstwowości kolorystycznej jest miejscem niezwykle do społecznym, a grafika jest cały czas aktualizowana o nowe wpisy, ostatnio związane z wojną na Ukrainie. Główne przesłanie grafiki to wolność i energia (Trójmorze, 2022). Mural pomimo bogactw i kolorów budzi uczucie wzbogacenia przestrzeni o miejsce kontaktów, a kolor ma tu znaczenie nośnika informacji

Profesor Kazimierz Wejchert przedstawia jasno sformułowane zasady wprowadzania barwy do przestrzeni zurbanizowanej, lecz na aspekcie psychologicznym mocniej koncentrują się publikacje Krzysztofa Ludwina (2017a, 2017b). Ludwin (2017a) porusza wpływ barwy na odczucia emocjonalne. Zaznacza, iż istotnymi czynnikami reagowania na barwę będzie tożsamość kulturowa i subiektywne skojarzenia wynikłe z podświadomości kulturowej. Ludwin (2017a) również podkreśla, iż reakcja na barwę ma charakter emocjonalny poza kontrolą intelektualną. Istotne dla siły reakcji jest zwracanie uwagi na proporcje poszczególnych płaszczyzn pokrytych kolorem. Istotne też jest zjawisko relatywizmu

¹³⁷ Haptyczność, jak określa Gibson (1966, s. 97 [tłum. własne]), to „wrażliwość jednostki na świat sąsiadujący z jej ciałem poprzez wykorzystanie ciała”. Etymologia wskazuje na greckie pochodzenie terminu, który oznaczał *zdolny do uchwycenia*. Gibson zmienia tradycyjny, pięciorejestrowy podział zmysłów na pięć systemów percepcyjnych. Poszczególne rejestry zostały przezeń ujęte w pięć funkcjonalnych systemów percepcyjnych:

- podstawowy system orientacyjny (zmysł równowagi),
- system słuchowy (słuch),
- system haptyczny (dotyk, zmysł temperatury, zmysł bólu, kinestezja, propriocepcja),
- system smakowo-węchowy (smak i węch),
- system wizualny (wzrok) (Podgórski, 2011).

¹³⁸ Krzysztof Ludwin podkreśla zróżnicowanie pojęcia koloru i barwy. Kolor wynika z wymieszania fizycznego pigmentów. Barwa natomiast jest odbiciem światła od powierzchni pokrytej kolorem w kierunku oka (Ludwin, 2017).

barwnego związanego ze zróżnicowanym oddziaływaniem koloru użytego jako pojedynczy i w grupie z innymi kolorami. Przytacza badania Popka (2008, za: Ludwin, 2017a, s. 40), które wykazują, iż „niewłaściwy dobór kolorów implikuje psychopatologie i pogłębia je, i odwrotnie – dobór harmonijnego zestawu barwnego zawsze zainicjuje regenerację zaburzeń psychofizycznych”. W przestrzeniach urbanistycznych Ludwin (2017a) skłania się do sukcesywnego wprowadzania kodów kolorystycznych prowadzących do lepszego rozpoznania zespołu zabudowy (rys. 5.2.39). Identyfikowanie miejsca sprzyja bowiem orientacji w przestrzeni.

Rysunek 5.2.39

Prawidłowe użycie kodu kolorystycznego

Źródło: K. Kozłowska, Berlin: a) *Hellersdorf* – żółte osiedle; b) *Hellersdorf* – okolice *Cecilienplatz*; c), d) *Schillerpark*.

- a) kolor, wprowadzony jako akcentujący piony klatek schodowych, jest fragmentem struktury informacyjnej na osiedlu, dodatkowo tworzy kod kolorystyczny osiedla,
- b) kolor akcentujący wejście do klatki schodowej, drugi kolor zielony współgra z naturalnym otoczeniem,
- c) d) Wprowadzenie naturalnego koloru cegły i białego-szarego tynku tworzy spójną stylistyczną całość. Naturalne kolory łagodzą odbieranie bodźców. Aby uniknąć niepożądanego monotoni, Taut wprowadza dwa kolory w różnych ujęciach kompozycyjnych.

Bryan Lawson (2001) odnosi się do grupy poszczególnych barw w kontekście pobudzenia emocjonalnego i wpływu na stres. Powołuje się na badania Kwallek i Lewis (1990, za: Lawson, 2001), które wykazały wpływ koloru czerwonego na wyższy poziom stresu i niepokoju, ale także negatywny wpływ koloru niebieskiego jako sprzyjającego stanom depresyjnym. Kolory cieplejsze według Bryana Lawsona wymagają większej koncentracji uwagi i związane są z pobudzeniem i podniesieniem poziomu czujności (rys. 5.2.40), w przeciwieństwie do kolorów po drugiej stronie koła barw, jak zielony, niebieski i fioletowy.

Przejrzyście naświetla to słynny podróżnik Kamiński (2022, s. 22):

„Za 10 minut lądujemy w Tromso. Myślę, że już nie będę chciał się wybrać do Afryki ani Ameryki Południowej, bo tam kolory strasznie hałasują.

Tu tylko biały i niebieski. Można w tych dwóch kolorach zmieścić wszystko, czego mi trzeba”.

Profesor Katarzyna Pluta (2019) zwraca uwagę na znaczenie barwy użytej w podłodze urbanistycznej oraz barwy przy tworzeniu elementów kształtujących tożsamość zespołu urbanistycznego pomimo wprowadzania odmienności architektonicznej.

Kluczową informacją jest, iż oddziaływanie barw zawęża się do przestrzeni oświetlonych. Po zmroku znacznie zmienia się percepcja barwy warunkowana właściwościami metamerycznymi koloru, zależnymi od temperatury światła (Ludwin, 2017b).

Barwa jest istotnym czynnikiem wpływającym na poziom poczucia bezpieczeństwa u osób niedowidzących i ze spektrum autyzmu. Charakterystyczna dla preferencji kolorystycznych u tych osób jest przeciwstawność oczekiwań. Osoby niedowidzące będą preferować znaczne kontrasty kolorystyczne, pozwalające im łatwiej poruszać się w przestrzeni. Odpowiednie ustawienie kontrastów np. na krawędziach schodów, zróżnicowanie kolorystyczne przestrzeni oczekiwania, pól uwagi, wyróżnienie drzwi wejściowych to elementy niezbędne do prawidłowego i bezpiecznego funkcjonowania w przestrzeni (PZN, 2016). Szczególną grupą są osoby zagrożone monochromatyzmem, stąd dobieranie koloru żółtego do oznaczeń dla osób niedowidzących jako ostatniego możliwego do odczytania. Kolor stanowi dla osób z niepełnosprawnością wzrokową szatę informacyjną i przeciwdziała poczuciu zagubienia. Jednocześnie opozycyjne wymagania są podstawą projektowania przestrzeni dla osób ze spektrum autyzmu. Tu preferowany jest niski kontrast barw. Kontrastowe kolory zastrzeżone są tylko dla niezbędnych znaków; pozostałe kolory są związane z paletą kolorów ziemi (Mostafa, 2021b).

Rysunek 5.2.40

Stresory intensywności koloru

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a), b) Amsterdam, Bijlmermeer; c) Berlin: *Hellersdorf* – żółte osiedle; d) Berlin: północno-zachodni *Marzahn, Terrassenfelder*.

- użycie kolorów kontrastowych, jaskrawych, w tym kolorów podstawowych: jaskrawy żółty i czerwony,
- kolory pokrywają znaczną część elewacji, nie są tylko strukturą informacyjną

Bliskość natury¹⁴⁰

Stwierdzeniem oczywistym wydaje się określenie, iż obecność i dostępność terenów zielonych obniża poziom stresu miejskiego i zwiększa poczucie bezpieczeństwa. Badania dowodzą, iż kontakt z zielenią ma niezaprzeczalne cechy terapeutyczne. W badaniach nad pacjentami szpitali wykazano, że kontakt z przyszpitalnymi ogrodami zmniejszył poczucie bólu, obniżył odczuwalny stres, zmniejszył agresję (Latkowska, Miernik, 2012).

Rzeszotarska-Pałka (2012), badając struktury ogrodów sąsiedzkich w przestrzeniach obszarów zabudowy wielorodzinnej, zaobserwowała, iż praca we wspólnych ogrodach nasiliła obecność kontaktów społecznych i pomogła stworzyć lokalną wspólnotę. Pomogło to wyjść z izolacji społecznej mieszkańcom, a w konsekwencji wykreowało przestrzeń znacznie bezpieczniejszą, w której odnotowano spadek liczby aktów wandalizmu i przestępstw ogólnie.

Interesujące wyniki badań opublikowali duńscy naukowcy. Maas i in. (2009) określili w zależności poczucia bezpieczeństwa z obecnością przestrzeni zielonych pewne prawidłowości, ale też anomalie. Szczególnie wyższy poziom odnotowywanej poprawy poczucia bezpieczeństwa przy zwiększonych kontaktach z obszarami zielonymi wykazała grupa osób starszych i kobiet. Choć zaprzeczało to wcześniejszym wynikom innych naukowców, prawidłowość ta została zakwalifikowana do kontynuacji badań. Zwraca też uwagę wykazana anomalia. W jednostkowym przypadku ogrodów zamkniętych na obszarach mocno zurbanizowanych respondenci wykazywali spadek poczucia bezpieczeństwa. Przy ogrodach zamkniętych w obszarach o niższym stopniu intensywności zabudowy wynik był przeciwny.

¹⁴⁰ Bliskość natury jest to składnik grupy stresorów szerszych właściwości wyszczególnionych przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne. Autorka ten stresor przypisała do grupy stresorów przestrzennych.

Stresory społeczne

Nasilenie zachowań społecznych budzących obawy

Analiza stresorów przestrzennych powinna być skorelowana ze zbadaniem występowania przypadków zachowań społecznych budzących wśród użytkowników obawy lub nawet czasem lęk. Zachowania te są wskazywane jako zagrażające poczuciu bezpieczeństwa użytkowników. Nie są one często bezpośrednio działaniami przestępczymi. Raczej są to zachowania, jak twierdzi profesor Bartosz Czarnecki (2011, s. 58) „o mniejszym ciężarze gatunkowym i niższej kwalifikacji prawnej występów lub wykroczeń, lecz postrzeganych jako dolegliwe w codziennym życiu i dlatego zwracających uwagę mieszkańców”. Badacz ten wnioskuje, iż działania tych osób mają większy wpływ na postrzeganie stanu bezpieczeństwa na danym obszarze niż realny poziom przestępczości. Są one związane z uciążliwościami, poczuciem zagrożenia mienia (akty wandalizmu), zagrożenia osobistego ze strony osób naprzykrzających się, czasem nawet agresywnych, jak osoby nadużywające alkohol, będące pod wpływem narkotyków, proszące o pieniądze, skłonne do zaczepki, np. hałaśliwe grupy młodzieży. Jako szczególnie agresywna grupa społeczna odbierani są pseudokibice. Niepokojące są zwłaszcza oznaki opanowania przez tę grupę danego fragmentu przestrzeni w postaci wprowadzonych znaków lub napisów (rys. 5.2.41) (Czarnecki, 2011).

Rysunek 5.2.41

Oznaki opanowania terenu przez grupę

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Rzeszów, osiedle Śródmieście Północ.

W literaturze wskazywana jest też grupa osób bezdomnych, które opanowują przestrzeń i organizują miejsca do spania na ulicy (Oxley, 2005). Zdaniem autorki jest to grupa wymagająca szczególnej wrażliwości w ocenie działań z uwagi na wyraźną złożoność podejścia (zob. rozdział 8). Z jednej strony użytkownicy przestrzeni mogą czuć się niepewni w przestrzeni wykazującej oznaki opanowania, z drugiej – dużemu zagrożeniu podlegają same osoby bezdomne pozostające na ulicy. W celu naświetlenia różnorodności i złożoności problemu przebywania osób bezdomnych w przestrzeni publicznej autorka przedstawiła to zagadnienie w wersji rozszerzonej.

Nazewnictwo wprowadzone pierwotnie w Krajowej Mapie Zagrożeń Bezpieczeństwa określało wyszczególnione poniżej stresory społeczne jako: bezdomność, grupowanie się małoletnich, żebractwo, wandalizm, używanie środków

odurzających, spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych. *Bezdomność* jest to nazwa użyta w KMZB w pierwszych latach jej działalności. Obecnie kategoria bezdomności określana jest w bardziej humanitarny sposób: *osoba bezdomna wymagająca pomocy*. Zmiana nazwy dotyczy również osób małoletnich: obecna nazwa to *grupowanie się małoletnich zagrożonych demoralizacją* (Policja, GUGIK, b.d.).

W literaturze spotykanymi określeniami powyższych stresorów są:

- zażywanie narkotyków (Oxley i in., 2005), handel i zażywanie narkotyków (Czarnecki),
- żebranie (Oxley i in., 2005), żebractwo oraz wymuszanie datków (Czarnecki, 2011),
- bezdomność, śpiący bezdomni (Oxley i in., 2005),
- pijaństwo (Oxley i in., 2005), spożywanie alkoholu (Czarnecki, 2011),
- grupy agresywnej młodzieży (Czarnecki, 2011),
- graffiti, szkody kryminalne (Oxley i in., 2005), wandalizm (Czarnecki, 2011).

Autorka dla czytelności przyjętego w pracy nazewnictwa ostatecznie przyjęła poniższe nazwy:

- grupowanie się małoletnich zagrożonych demoralizacją,
- obecność osób pod wpływem środków odurzających,
- obecność osób pod wpływem alkoholu,
- akty wandalizmu,
- obecność osób proszących o pieniądze,
- osoby bezdomne.

Obecność osób pod wpływem alkoholu

Według ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. 1982, nr 35, poz. 230) zakazana jest sprzedaż, podawanie i spożywanie napojów alkoholowych m.in. w:

- miejscach publicznych, z wyjątkiem miejsc przeznaczonych do spożycia go na miejscu,
- w punktach sprzedaży napojów alkoholowych,
- w środkach i obiektach transportu publicznego.

Osoby pod wpływem alkoholu są często nadpobudliwe, agresywne, mogą wszczynać bójki i konflikty (Pysz, 2007, za: Pelc, 2010). Alkoholizm jest obok prostytutki, przemocy, narkomanii, przestępczości pospolitej, zachowań suicydalnych i wandalizmu (Majer, Urbanek, 2016, za: Ledwójcik, 2018) jedną z wymienianych patologii społecznych, czyli zachowań zakłócających równowagę społeczną (Pelc, 2010). Spożywanie alkoholu w miejscach publicznych jest też określane, podobnie jak wandalizm, żebractwo, załatwianie potrzeb fizjologicznych, jako zachowanie niezgodne z ogólnie przyjętym porządkiem. Tego typu zachowania, pomimo iż nie posiadają kwalifikacji jako ciężkie przestępstwa, „stanowią jednak poważne zagrożenie dla ładu społecznego, gdyż generują poczucie strachu i stwarzają warunki do rozwoju i rozprzestrzeniania się prawdziwie groźnej przestępczości” (Kelling, Coles, 1996/2000, s. 28). Osoby pod wpływem alkoholu działają

impulsywnie i w niekontrolowany sposób, będąc często sprawcami czynów kryminogennych. W kryminologii alkoholizm jest uwypuklany poprzez określenia: nadużywanie alkoholu przez sprawcę przestępstw lub popełnienie czynu w stanie nietrzeźwym (Pelc, 2010).

Profesor Bartosz Czarnecki (2011) wyodrębnia cechy miejsca publicznego sprzyjające spożywaniu w nim alkoholu. Zwraca uwagę na cechy miejsca, które sprzyjają gromadzeniu się młodzieży i osób doświadczających wykluczenia społecznego, miejsca z odczytywanymi oznakami braku nadzoru i przyzwoleniem na popełnienie tego czynu oraz zapewniające minimum kameralności i intymności. Najczęściej wymienianymi miejscami wybieranymi przez osoby nadużywające alkohol są przestrzenie wewnątrzsiedlowe, okolic sklepów sprzedających alkohol¹⁴¹, miejsca przyległe do ciągów ruchu pieszego.

Wykroczenie spożywania alkoholu w miejscu publicznym odczytywane jest jako obecność osób mogących zachować się lub zachowujących się agresywnie, zaczepnie wobec przechodniów. Jak podkreśla profesor Bartosz Czarnecki (2011), takie zachowania, pomimo że nie są kwalifikowane jako ciężkie przestępstwa, są na co dzień dokuczliwe i mocno wpływają na podwyższenie poczucia zagrożenia bezpieczeństwa osobistego. Występowaniu tego typu zachowań mogą sprzyjać tzw. lokalne generatory zagrożenia – w wypadku nadużywania alkoholu szczególnie będą nimi sklepy z alkoholem, ale też pozostałe generatory okazji, jak *beczki miodu*: sklepy całodobowe ze sprzedażą alkoholu, popularne fast foody, lokale rozrywkowe. Jak konstatuje Czarnecki (2011), działanie to możemy osłabić poprzez rozproszenie tych funkcji.

Obecność osób pod wpływem środków odurzających

Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa (Policja, GUGIK, b.d.) przedstawia miejsca występowania stresora - używanie środków odurzających. W Polsce jest to czyn zabroniony. Zalicza się tutaj zarówno zażywanie narkotyków jak i substancji psychotropowych. Oxley i in. (2005) wyszczególnia miejsca sprzyjające zażywaniu środków odurzających. Do cech przestrzeni zbudowanej sprzyjających temu stresorowi zalicza:

- anonimowe drogi ucieczki,
- brak określonej własności przestrzeni,
- brak prawidłowych wydzieleń terytorialnych (odbieranie przestrzeni prywatnej jako publicznej),
- duże poczucie anonimowości, miejsca pozbawione obserwacji,
- zaniedbane ogrody z dużą ilością kryjówek,
- zamknięte budki telefoniczne,
- przestrzenie zaniedbane, zaśmiecone,
- brak spójności społecznej.

¹⁴¹ Według ustawy o wychowaniu w trzeźwości (Dz.U. 1982. nr 35, poz. 230, art. 2) „najbliższa okolica punktu sprzedaży napojów alkoholowych – obszar mierzony od granicy obiektu, zamknięty trwałą przeszkodą o charakterze faktycznym, taką jak krawędź jezdni, zabudowa, która ze względu na swój charakter uniemożliwia dostęp oraz kontakt wzrokowy i głosowy, mur bez przejść oraz ciek wodny bez bliskich przepraw;”. Brak jest tu wskazania obszaru oddziaływania określonego poprzez dystans przestrzenny.

Grupowanie się małoletnich zagrożonych demoralizacją

Podstawowym aktem prawnym odnoszącym się do spraw nieletnich jest ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Określa ona postępowania, które mają wpływ na demoralizację nieletnich. Są to: „naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych” (Ustawa, 1982, art.4.§1). Profesor Bartosz Czarnecki (2011) wymienia przestrzenie i zachowania uciążliwe przy grupach młodzieży. Szczególnie dokuczliwym określa hałasowanie, zaśmiecanie, spożywanie alkoholu, rozboje. Miejsca szczególnie sprzyjające tym czynom to miejsca do skateboardingu, szybkich rowerów, miejsca bez odpowiedniej infrastruktury (kosze na śmieci) dodatkowo z wyczuwanym przyzwoleniem i brakiem nadzoru, zapewniające minimum komfortu i kameralności (Czarnecki, 2011).

Obecność osób proszących o pieniądze

Jak nadmienia Barczykowska (2011), żebractwo jest jednym z przejawów tzw. nieporządków (*incivilities*¹⁴²), do których ponadto zalicza się włóczęgostwo, nielegalne graffiti, zaniedbanie terenu, zakłócanie spokoju, a nawet prostytutkę uliczną. Jak podkreśla profesor Brunon Hołyst (2014c), jest to problem związany z wykluczeniem na tle ekonomicznym i mocno sprzężony z innymi jego przejawami, jak bezdomność, alkoholizm, bezrobocie, ubóstwo, narkomania. Hołyst konstatuje, iż problem dotyczy osób zdesperowanych, „które nie mają nic do stracenia” i tym samym ich zachowanie może być nawet agresywne. Kelling i Coles (1996/2000) omawiają wyniki ankiety przeprowadzonej wśród mieszkańców San Francisco, która wykazała, iż mieszkańcy unikali miejsc, w których byli narażeni na presję ze strony osób żebrzących. Metoda wprowadzona w Bostonie w ramach programu *Bezpieczne i czyste miasto* wspartego teorią *wybitych szyb* polegała nie na wyeliminowaniu całkowicie osób żebrzących, a jedynie narzuceniu im pewnych ograniczeń. Zabroniono nagabywania osób stojących nieruchomo np. na przejściach dla pieszych, przystankach autobusowych. Nie karano spokojnie zachowujących się osób żebrzących, tylko natarczywe formy wymuszania datków (Kelling, Coles, 1996/2000). W Polsce, jak podaje Brunon Hołyst (2014c), żebractwo nie jest karane, ale podlega karze jego natarczywa forma lub oszustwa z tym związane, a także zmuszanie nieletnich do tego procederu. Zagrożone tym zjawiskiem są rejony starych dzielnic śródmiejskich, niedoposażone infrastrukturalnie, ze specyficznym składem społeczno-demograficznym, oraz coraz częściej obszary blokowisk (Barczykowska, 2011). Profesor Bartosz Czarnecki (2011) określa precyzyjnie obszary zagrożone żebractwem jako obszary uczęszczane, z dużą rotacją użytkowników, z widocznymi oznakami przyzwolenia i braku nadzoru. Szczególnie wskazuje na obszary śródmiejskie związane z przestrzeniami tranzytowymi, masowo uczęszczane.

Według obserwacji autorki przestrzeniami z najczęstszą obecnością osób żebrzących są place przed wejściami do kościołów, intensywnie użytkowane wejścia

¹⁴² *Incivilities* – nieporządki, ale też zajścia, incydenty i nieprawidłowości.

do popularnych sklepów, punkty pobierania gotówki, przestrzenie tranzytowe, gdzie grupa osób zatrzymuje się, jak przystanki, przejścia piesze.

Akty wandalizmu

Wandalizm to akt przemocy bezzasadny, lecz umyślny, polegający na destrukcji cudzych dóbr i mienia prywatnego i publicznego oraz czynienie ich niezdatnymi do użycia. Mizia (2004) szereguje cele, jakim mogą służyć akty wandalizmu:

- zaborczy – zdobycie pieniędzy,
- taktyczny – dla wymuszenia reakcji,
- ideologiczny – prowokacja,
- mściwy – skierowany na właściciela mienia,
- zabawowy,
- złośliwy – nie wybiórczy, często skierowany przeciwko instytucjom publicznym przy poczuciu anonimowości.

Bell i in. (2001/2004) zwracają uwagę, iż akty wandalizmu są charakterystyczne dla osób, które czują, że utraciły kontrolę, i mogą poprzez wandalizm sobie to rekompensować. Elementami, które mogą wpłynąć na ograniczenie wandalizmu, są: ich poziom estetyki, trwałości, nieatrakcyjny proces destrukcji.

Rysunek 5.2.42

Widoczne utrwalone akty wandalizmu

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Bydgoszcz, strefa śródmiejska.

Keeling i Coles (1996/2000) przywołują sytuację w londyńskim metrze. Problem był mocno nasilony i dopiero bardzo konsekwentne przestrzeganie zasady wycofywania wagonów z użycia choćby z jednym graffiti doprowadziło do uregulowania sytuacji. Grafficiarz nie mógł się wtedy napawać swoim dziełem i czerpać satysfakcji z jego trwania.

Profesor Brunon Hołyst (2014c) twierdzi, iż namalowane hasła często będą wyrazem poglądów autora, ale też mogą nie mieć nic wspólnego ze sztuką lub ideologią i są wtedy zwykłymi aktami wandalizmu. Są to czyny zabronione skierowane przeciw cudzemu mieniu i mogą się przyczyniać do spadku wartości danej rzeczy (rys. 5.2.42). Warunkiem koniecznym, podobnie jak w sytuacji w londyńskim metrze, jest bardzo szybko przywrócenie mienia do stanu poprzedniego.

Profesor Bartosz Czarnecki (2011) określa warunki sprzyjające powstaniu aktów wandalizmu: niska wandaloodporność mienia, ciekawy efekt podczas destrukcji wizualny lub akustyczny, ekspozycja czynu wydłużona w czasie, przestrzenie z dużą liczbą anonimowych użytkowników lub ukryte i pozbawione nadzoru. Takimi miejscami są często obszary śródmiejskie – przystanki autobusowe, przestrzenie magazynowe, składowe, obszary z licznymi przykładami małej architektury. Wyróżnia osobno także miejsca sprzyjające powstaniu graffiti. Posiadają one trochę odmienną specyfikację: są to miejsca z gładkimi, rozległymi powierzchniami, absorbującymi farbę, dobrze wyeksponowane dla późniejszych odbiorców oraz pozwalające na działanie nawet przy krótkiej obecności.

Specyficznym i bardzo uciążliwym przykładem naruszania ładu jest obok graffiti dzikie plakatowanie i oblepianie nalepkami (*stickers*) słupków, lamp ulicznych, mebli miejskich, skrzynek pocztowych, skrzynek związanych z infrastrukturą itp. (rys. 5.2.43). Pozornie nie niebezpieczna działalność, jest bardzo rozpowszechniona w niektórych miastach i uciążliwa oraz trudna do wyrugowania z przestrzeni. Władze londyńskie wprowadziły specjalną chropowatą farbę uniemożliwiającą sprawne oblepianie nawierzchni (Oxley, 2005).

Rysunek 5.2.43

Dziki plakatowanie i oblepianie nalepkami (stickers)

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam.

Osoby bezdomne

Definicja osoby bezdomnej:

Osoba bezdomna – osoba niezamieszkująca w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowana na pobyt stały w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności, a także niezamieszkująca w lokalu mieszkalnym i zameldowana na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkania (Ustawa, 2004, art. 6 pkt 8).

Tabela 5.2.7*Polska – województwo podkarpackie – Rzeszów – bezdomność*

rok	Polska	województwo podkarpackie	Rzeszów
2011	43083	1848	322
2013	30712	1060	205
2015	36161	1131	145
2017	33408	1099	142
2019	30330	933	128

Źródło: Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2011, 2013, 2015, 2017, 2019).

Środowisko bezdomnych (tab. 5.2.7) jest mocno zmarginalizowaną grupą społeczną. Jeśli jako grupę odniesienia wybierzemy ogół, to osoby bezdomne „znajdują się na pozycji krańcowej, a charakteryzują je dyskryminujące i upośledzające warunki życia” (Pindral, 2005, s. 16). Pindral zwraca uwagę na automatyzm w moralnym wykluczeniu tzw. marginesu społecznego, tj. bezmyślne przypisywanie im przez ogół społeczeństwa od razu marginalnych jakości – głupsi, szkodliwi, gorsi.

W analizie bezdomności istotne jest zwrócenie uwagi na zjawisko „spirali upadku” (Hertzberger, 1992, za: Pindral, 2005, s. 58). Podstawowymi przyczynami upadku są: długotrwałe bezrobocie, konflikty rodzinne, kalectwo, ubóstwo, które często mogą prowadzić do eksmisji z miejsca zamieszkania. W razie niepowodzenia prób wyjścia z danej sytuacji następuje zmęczenie, depresja i osamotnienie. Często prowadzi to do poszukiwania ulgi w używkach, w tym najczęściej w alkoholu. To z kolei skutkuje agresją i niekiedy stosowaniem przemocy.

Pindral podkreśla, iż szczególnie wśród długotrwałych bezdomnych obserwowana jest tendencja do ukrywania się i izolacji. Również część bezdomnych nie zgłasza się po pomoc, aby uniknąć stygmatyzacji.

Widzenie ogółu – widzenie oczami bezdomnych

Zjawisko przebywania osób bezdomnych w przestrzeniach ogólnodostępnych powoduje powstanie obustronnych obaw – ogółu i osób bezdomnych względem siebie.

Czynniki warunkujące brak poczucia bezpieczeństwa u osób bezdomnych (Pindral, 2005):

- nieustanne poczucie zagrożenia egzystencji,
- brak lokalu mieszkalnego, który zapewniłby poczucie prywatności i prawo do decydowania o tym, komu chcemy pozwolić na przebywanie w naszej osobistej przestrzeni,
- przymuszenie do publicznego eksponowania wszystkich przejawów swego życia,
- dyskryminowanie, stygmatyzowanie,
- trudności w zaspokojeniu podstawowych potrzeb człowieka, jak: wystarczająca ilość pożywienia, kilkugodzinny sen, wypoczynek,
- brak dostępu lub mocno ograniczona możliwość wyboru dóbr materialnych i kulturalnych,
- bezradność lub niechęć w uzyskaniu pomocy,

- brak więzi społecznych poza środowiskiem osób aktualnie bezdomnych,
- brak osoby, którą można nazwać bliskim.

Czynniki warunkujące brak poczucia bezpieczeństwa ogółu w obecności osób bezdomnych:

- spostrzeganie osób bezdomnych jako przebywających często pod wpływem alkoholu, który jest niekiedy przyczyną agresji najczęściej słownej, ale też fizycznej,
- wykazywanie agresywnej postawy szczególnie wtedy, kiedy naruszamy czasowo objętą przez bezdomnych przestrzeń (np. wejście do pustostanu zajętego przez osoby bezdomne lub prośba o częściowe zwolnienie miejsca na ławce),
- naprzykrzanie się związane z wypraszeniem datków,
- negatywne odczucia związane z brakiem estetycznego wyglądu, brzydkim zapachem, nadużywaniem wulgaryzmów,
- brak akceptacji dla zajmowania przestrzeni ogólnodostępnych (np. ławka wiaty przystankowej, ławki w poczekalni dworcowej),
- obawy związane z odmiennością i spowodowane nikłym kontaktem z tym środowiskiem; często instynktownie się odsuwamy, mimo że obiektywnie nie ma żadnych przesłanek o zagrożeniu, a osoba bezdomna zachowuje się spokojnie.

Potrzeby osób bezdomnych

Grupę bezdomnych charakteryzuje podobieństwo we wspólnej strategii przetrwania (Pindral, 2005):

- Znaleźć stosunkowo bezpieczne miejsce do spania (rys. 5.2.44) (najlepiej na całą noc), suche i w miarę możliwości ciepłe (nie jest to zawsze warunkiem koniecznym).

Rysunek 5.2.44

Spanie na ulicy

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Bruksela.

Literatura przedmiotu wskazuje na podział społeczności osób bezdomnych ze względu na chęć pozostania lub nie w schronisku. Osoby bezdomne niekorzystające ze schroniska na pierwszym miejscu wśród swoich potrzeb stawiają niezależność i wolność oraz brak wymogu dostosowania się do reguł funkcjonujących na obszarze

schroniska. Wybierają one na nocleg często pustostany, niekontrolowane altany na obszarze ogródków działkowych, niebezpieczne ze względu na możliwość zalania lub zatrucia kanały ciepłownicze, poczekalnie dworcowe, miejsca z wylotami ciepłego powietrza.

Nocleg dla niektórych jest dobry tam, gdzie ich nikt nie kontroluje, np. parki, dostępne strychy, piwnice. Można jeździć autobusami lub kupić tani bilet na dowolny lokalny pociąg i ochrona nie może wtedy wyrzucić z poczekalni; potem bilet się oddaje i traci niewielką kwotę.

- Zdobyć jedzenia, najlepiej darmowego.

Miejscami pozyskania darmowego jedzenia są przede wszystkim jadłodajnie dla osób bezdomnych. W okresie jesienno-zimowym uruchamiane są dodatkowe, okresowe miejsca wydawania posiłków dla wszystkich osób bezdomnych. W Rzeszowie w okresie zimowym funkcjonują cztery tego typu jadłodajnie. Zapewniają one jeden gorący posiłek dziennie. Dodatkowym sposobem pozyskania darmowego jedzenia jest znalezienie go w miejscach wyrzucania resztek, np. przy restauracjach, punktach typu fast food. Na placach targowych można wyprosić u kupców trochę żywności, która i tak nie nadaje się na drugi dzień do sprzedaży, oraz znaleźć ją w śmietnikach należących do sklepów spożywczych, gdzie wyrzucana jest żywność z przekroczoną datą ważności. W okresie zimowym ważna jest też dostępność do ciepłych napoi.

- Dostęp do wody.
- Znalezienie wsparcia ludzi, którzy będą bezdomnych tolerować.
- Zabezpieczenie swojej własności.
- Znalezienie sposobu zarobku.

Wbrew powszechnej opinii nie jest rzadkością posiadanie przez osobę bezdomną stałej pracy. Dla pozostałych osób bezdomnych istotne jest uzyskanie zarobku z prac dorywczych lub poprzez wyproszenie datków od przechodniów za np. odstawianie wózków przed marketem, szukanie puszek przed świtem, prośenie o pieniądze na jedzenie osób zatrzymujących się przy bankomacie.

- Dostęp do alkoholu lub używek.

Wiele osób bezdomnych jest uzależnionych od alkoholu, sporadycznie od używek innego typu. Alkoholizm jest jedną z najczęściej wymienianych przyczyn przejścia w stan bezdomności oraz konsekwencją bezdomności – zjawisko „spirali upadku” (Hertzberger, 1992, za: Pindral, 2005, s. 58).

Konieczne jest podkreślenie zaobserwowanej zmiany podejścia w określaniu i statystycznym ujmowaniu tej grupy osób. W przestrzeniach publicznych można zaobserwować do dziś wprowadzenie środków zapobiegania zajmowaniu miejsca przez osoby bezdomne lub/i pod wpływem alkoholu, narkotyków w postaci nabijanych na chodnik ćwieków, stalowych kolców (rys. 5.2.45). Formowanie tak radykalnych zabezpieczeń zostało negatywnie ocenione jako postępowanie niehumanitarne, stosujące niedopuszczalne środki prewencji (rys. 5.2.45).

Rysunek 5.2.45

Radykalne środki prewencji przeciw gromadzeniu się osób w jednym miejscu

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a) Praga; b) Bruksela.

- a) Przykład niehumanitarnego wprowadzenia środków prewencji w postaci stalowych kolców.
- b) Przykład łagodniejszy – wprowadzenie niewygodnego spadku nawierzchni.

Lęk przed przestępczością

„Oczekiwanie na niebezpieczeństwo jest gorsze niż moment, gdy ono na człowieka spada”.

Hitchcock (<https://zyciorysy.info/alfred-hitchcock/>)

Znaczącą właściwością przestrzeni zbudowanych są determinanty fizyczne i społeczne częściowo odpowiedzialne za wiktyzację, ale też wpływające na nasilenie obaw przed nią. Najczęściej w publikacjach przywoływane jest sformułowanie *fear of crime* – strach przed przestępczością (Ceccato, 2012, Cozens, 2011, Gerber i in., 2010; Monahan i in., 2004, Rader, 2017, Soomeren, 2013; Vanderveen, 2011), tłumaczone też na język polski jako lęk przed przestępczością (Ostaszewski, 2012). Pojawia się też określenie używane zamiennie – *insecurities about crime* (Gerber i in., 2010), brak poczucia bezpieczeństwa w obliczu przestępczości [tłum. własne]. Paul Soomeren (2013) posługuje się również określeniem *feelings of insecurity* (poczucie braku bezpieczeństwa), zaznacza jednak, iż ma ono szerszą konotację niż sformułowanie *fear of crime*.

Opracowania z zakresu psychologii i psychiatrii rozróżniają pojęcia *strach* i *lęk*. Słownik *American Psychological Association* (b.d.) definiuje strach (*fear*) jako intensywną reakcję emocjonalną spowodowaną przez wyraźnie rozpoznawalne i specyficzne zagrożenie. Reakcja ta jest krótkoterminowa, związana z terażniejszością, powiązana z unikaniem lub ucieczką przed awersyjnym bodźcem. Z kolei pojęcie lęku APA (b.d.) wyjaśnia jako reakcję emocjonalną związaną z przyszłością i przewidywaniem zbliżającego się niebezpieczeństwa. Lęk (*fear, anxiety*) jest reakcją długotrwałą i mocniej skoncentrowaną na rozproszonym zagrożeniu. Socjolog i filozof profesor Zygmunt Bauman (2008, s. 6) przedstawił lęk jako nazwę, „jaką nadajemy naszej niepewności: naszej niewiedzy o zagrożeniu i o tym, co należy zrobić – co można, a czego nie można – żeby go natychmiast opanować – albo odeprzeć, jeśli opanowanie go jest ponad nasze siły”. Z kolei Kępiński (1977, s. 268), analizując lęk w obrębie psychiatrii, wymienia wiele określeń odnoszących się do niego: „lęk, strach, groza, przerażenie, bojaźń, niepokój, wstręt,

obrzydzenie itp.". Nadmieniam on, iż każde z tych określeń odnosi się do innej sytuacji, spowodowanej przez odmienne bodźce i zróżnicowane reakcje na te bodźce. Na przykład strach, podobnie jak w podejściu psychologicznym, określa jako lęk przedmiotowy, czyli związanym z konkretnymi zajściami, sytuacjami, przedmiotami. Według Kępińskiego jest to rodzaj lęku, z którymi musimy się zmierzyć, związany jest z przenikającymi z otaczającego nas świata niebezpieczeństwami, wobec których nie możemy cały czas znajdować się na straconej pozycji. „Lęk bowiem zacieśnia ludzką czasoprzestrzeń, a jego pokonanie ją rozszerza” (Kępiński, 1977, s. 237).

Strach przed przestępczością jest definiowany jako emocjonalna reakcja, która objawia się poprzez poczucie zagrożenia i lęku, a wywołują ją sygnały wysyłane przez otoczenie, odbierane przez ludzi i kojarzone z jakąś formą przestępstwa (Garofalo, 1981). Ujęcie strachu przed przestępczością przez Garofalo wprost zwraca uwagę na fundamentalną rolę elementów otoczenia w jego rozpatrywaniu.

Raport BRE (Monahan i in., 2004, s. 3 [tłum. własne]) ujmuje: „Strach przed przestępczością to ogólna obawa przed byciem zaatakowanym, doznaniem fizycznej krzywdy, ingerencją, która niszczy prywatność i godność”.¹⁴³ Oparcie definicji strachu przed przestępczością na doświadczeniu percepcji wiąże ją mocno z naturą procesów poznawczych zgodnie z przedstawieniami filozoficznymi i psychologicznymi. W eksplikacji filozoficznej percepcja jest „formą poznawczej aktywności, gdzie doznanie czegoś jest jednocześnie związane z aktem rozpoznawania, zaś postrzeżenie (percypowanie) okazuje się syntetycznym ujęciem danych wraz z ich pojęciowym powiązaniem” (Sikora, 2016, s. 9). Percepcja jako doświadczenie zmysłowe przedstawia przedmioty fizyczne i ich właściwości oraz zdarzenia (Sikora, 2016). Tutaj przedmiotami lub zdarzeniami (sytuacjami) stanowiącymi treść percepcji będą czynniki obciążające, a raczej ich złożony zbiór, którego składowe będą zróżnicowane względem siebie.

Brantingham i Brantingham (1995, s. 9 [tłum. własne]) sformułowali definicję strachu przed przestępczością w sposób bardziej intuicyjny dla większości użytkowników przestrzeni: „Strach przed przestępczością dotyczy postrzegania i różnorodności i jest wzniecany przez złożoną mieszankę czynników obciążających”¹⁴⁴. Jednocześnie zaznaczyli oni, że na ogół nie jest on powiązany z obawami o utratę mienia.

Do wątku obaw związanych z utratą mienia odniósł się także Garofalo (1981). Rozpatruje on nawet rozdzielenie czynników powodujących reakcję strachu na potencjalną utratę własności i potencjalną szkodę fizyczną. Ten pierwszy czynnik może powodować według niego reakcję bardziej kalkulacyjną, zbliżoną do uczucia zmartwienia; drugi czynnik wywołuje mocniejszą, bardziej indywidualną i emocjonalną reakcję.

Gerber i in. (2010) przytaczają za niemieckimi kryminologami dwa podstawowe wymiary lęku przed przestępczością: społeczny i osobisty. Wymiar społeczny odnosi się do stopnia postrzegania poziomu przestępczości i odczytywania w wyniku

¹⁴³ W oryginale: „a general fear of being attacked, of suffering some physical harm, of suffering an intrusion that destroys privacy and dignity”.

¹⁴⁴ W oryginale: „[f]ear of crime is about perceptions and diversity and is fermented by a complex mix of aggravating factors”.

tych informacji zagrożenia dla społeczeństwa. Wymiar osobisty łączy z indywidualnym zagrożeniem jednostki. Dzielą ten wymiar na trzy podlegające mu poziomy: afektywny (związany z emocjonalną reakcją na zdarzenie), kognitywny (odnoszący się do osobistego postrzegania prawdopodobieństwa ryzyka zagrożenia przestępczością) i konatywny. Ostatni wymiar jest związany z reakcjami behawioralnymi spowodowanymi w wyniku poczucia zagrożenia, w tym np. unikaniem zagrożonych terenów lub wzmacnianiem własnego systemu ochrony. Lęk przed przestępczością wyjaśniany jest w trzech skalach (Gerber i in., 2010; zob. też: Ceccato, 2012). Pierwsza skala odnosi się do perspektywy osobistej i związana jest z tezą wiktyimizacji. Wyjaśnia ona, że poziom lęku przed przestępczością zależy od osobistego doświadczenia bycia ofiarą przestępstwa. Wśród ofiar przestępstw zanotowano znacznie wyższy poziom lęku przed przestępczością niż u osób pozbawionych negatywnych doświadczeń. W ramach drugiej skali analizowany jest mezopoziom społeczny odnoszący się do nieformalnej kontroli społecznej. W tym przypadku źródła lęku przed przestępczością są analizowane w perspektywie cech otoczenia, które większość kojarzy z przestępczością, takich jak: dezorganizacja, nieporządek, niestabilność (Gerber, i in., 2010). Poziom ten wyraźnie nawiązuje do założeń teorii *wybitych szyb* Wilsona i Kellinga (1982). Ostatni poziom jest określany jako makrospołeczny, wyjaśniany w perspektywie problemu społecznego. Analizowany jest tu wpływ różnego rodzaju mediów i przekazywanych przez nie informacji o przestępczości na rzeczywisty poziom lęku przed przestępczością oraz wpływ globalnych zmian społecznych (np. zmiany ustrojowe) na odczuwanie obaw przed wiktyimizacją (Gerber i in., 2010).

Literatura przedmiotu (Brunton-Smith, Jackson, 2012; Brantingham, Brantingham, 1995; Soomeren, 2013) wskazuje na występowanie w przestrzeni zbudowanej czynników wywołujących strach przed przestępczością, które równocześnie nie są związane z faktycznymi wskaźnikami przestępczości na danym obszarze. Według Bruntona-Smitha i Jacksona (2012) można postawić tezę, iż odczucie strachu wywołuje obiektywnie stwierdzona wiktyimizacja danego obszaru, która uaktywnia racjonalną reakcję. Jednocześnie konkludują oni, iż procent użytkowników przestrzeni, którzy odczuwają obawy przed faktycznie występującą przestępczością, jest znacznie mniejszy niż uczestników, którzy zgłaszali subiektywne obawy w obszarach statystycznie bezpiecznych. Zbieżną argumentację przedstawili Brantingham i Brantingham (1995). Stali oni na stanowisku, iż istnieją miejsca z wysokim stopniem przestępczości, w których ludzie czują się bezpiecznie i odczuwają niewielki strach przed nią. Podobne podejście reprezentuje również Paul Soomeren (2013; zob. też: Monahan i in., 2004). Autorzy przywołanych publikacji nie znajdują restrykcyjnej zależności pomiędzy strachem, lękiem przed przestępczością a miejscami nią obciążonymi.

Na odczuwanie zagrożenia nawet w przestrzeniach potencjalnie bezpiecznych szczególnie uwrażliwione są grupy delikatniejsze, z mniejszymi możliwościami reakcji, takie jak osoby starsze, z niepełnosprawnością, kobiety (Soomeren, 2013), grupy mniejszościowe (Monahan i in., 2004). Raport *Building Research Establishment* (BRE) (Monahan i in., 2004) zwraca uwagę, iż szczególnie narażone

na odczuwanie strachu przed przestępczością są osoby lub grupy odseparowane od życia społecznego, z którymi trudniej nawiązać kontakt. Jednocześnie autorzy raportu podkreślają uniwersalny charakter zjawiska *fear of crime* i fakt, że może ono dotknąć wszystkie grupy społeczne i kultury. Jako obszary o wyraźnej tendencji odczuwania przez użytkowników niepewności lub strachu określają zaniedbane obszary śródmieść, gdzie notowany jest dość wysoki wskaźnik przestępczości.

Garofalo (1981) zwraca jeszcze uwagę na jedną właściwość emocji strachu przed przestępczością. Odnotowuje on rozróżnienie poziomu strachu w zależności od rzeczywistego przebywania bądź nie w budzącej obawy przestrzeni. Osoby, które udzielają odpowiedzi, jednocześnie fizycznie w czasie rzeczywistym odczuwając zagrożenie, deklarują znacznie wyższy poziom obaw przed przestępczością niż osoby przebywające w przestrzeni bezpiecznej, określające tylko potencjalną możliwość wystąpienia strachu, gdyby znalazły się w takiej przestrzeni.

Autorzy wielu publikacji zauważają istotną funkcję fizycznych elementów przestrzeni otaczającej w procesie wywoływania emocji strachu przed przestępczością (Soomeren, 2013; Brunton-Smith, Jackson, 2012; Brantingham, Brantingham, 1995; Wilson, Kelling, 1982; Cozens, 2016).

Paul Soomeren (2013) wyraża jednoznaczną opinię, iż elementy fizyczne i techniczne mogą prowokować do odczuwania strachu przed przestępczością i dlatego analiza zależności pomiędzy nimi powinna być obszarem zainteresowania architektów, planistów, urzędów miasta, mediów.

Fisher i Nasar (1992; zob. też: Cozens, 2016) określili trzy fizyczne właściwości otoczenia, których obecność bądź jej brak uaktywnia uczucie strachu. Wybór pierwszych dwóch czynników wynikał z analizy teorii Appletona z 1975 r. (*the prospect-refuge theory*). Element perspektywy (*prospect*) ujęli w kontekście swobodnego widoku (*open view*), który zapewnia potencjalnym ofiarom możliwość obserwacji terenu – „widzieć i nie być widzianym”¹⁴⁵ (Fisher, Nasar, 1992, s. 37 [tłum. własne]). Drugi element to schronienie, pierwotnie u Appletona używane w odniesieniu do zapewnienia bezpieczeństwa ofierze. Późniejsze badania zweryfikowały to podejście. Fisher i Nasar możliwość schronienia odnoszą do osoby przestępcy, który korzysta z miejsc, w których może się przyzaić (*lurk line*), np. ślepe zaułki (*blind spots*).

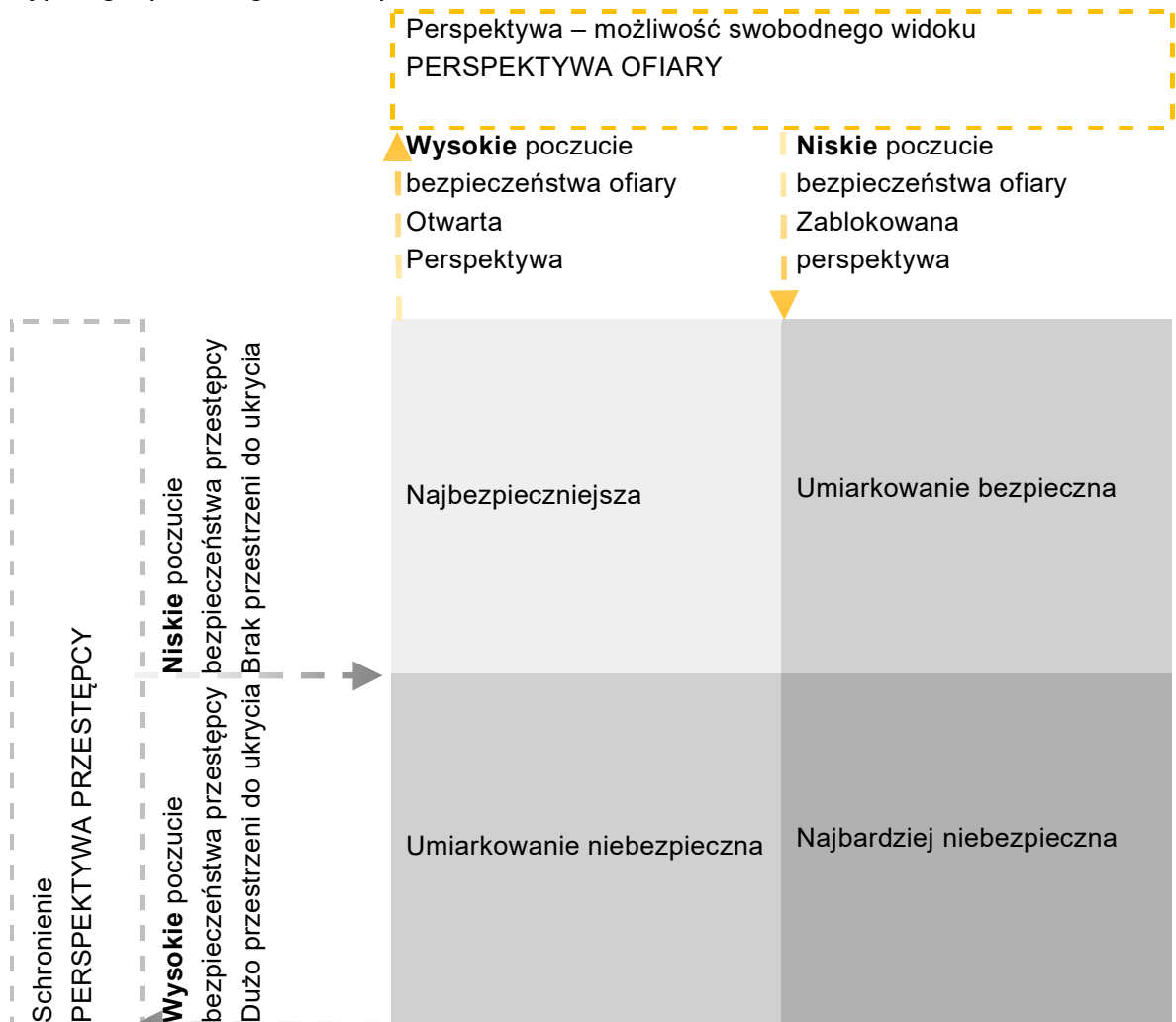
Zależność poczucia bezpieczeństwa od możliwości zapewnienia swobodnego widoku ofierze i obecności schronień wykorzystanych przez przestępcę przedstawiono w tabeli 5.2.8.

Obecność w przestrzeni zaułków, wysokiej roślinności, płotów, elewacji budynków przy niewystarczającym oświetleniu może wzmacniać uczucie braku poczucia bezpieczeństwa (Fisher i Nasar, 1992).

¹⁴⁵ W oryginale: „seeing without being seen”.

Tabela 5.2.8

Typologia postrzegania bezpieczeństwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Fisher, Nazar (1992).

Brunton-Smith i Jackson (2012) przy wskazaniu bodźców, które wyzwały subiektywne obawy przed przestępczością, oparli się na teorii *rozbitych szyb* Wilsona i Kelinga (1982). Wymienili tutaj zaburzenia przestrzenne na niskim poziomie, takie jak wandalizm, graffiti, zaśmiecanie przestrzeni, opuszczone budynki. Stanowią one czytelne wizualnie wskazówki dla użytkowników przestrzeni i znacznie bardziej dostępne systemy przestrzennej informacji niż statystyki przestępczości. Detekcja przestrzennych sygnałów w rzeczywistości udostępnia użytkownikom rozległy zbiór danych o przestrzeni, które w kolejnym etapie podlegają ich subiektywnej ocenie. Przesłanki nieuporządkowania i bałaganu w przestrzeni powodują zachwianie poczucia społecznej kontroli nad otoczeniem.

Brantingham i Brantingham (1995) wyróżnili cztery ogólne typy terenów miejskich, które należy brać pod uwagę przy planowaniu badań dotyczących przestępczości i strachu przed nią. Trzy pierwsze typy (patrz rozdz. 3.5): generatory przestępczości (*crime generators*), atraktory przestępczości (*crime attractors*), miejsca neutralne (*crime neutral sites*) odnosiły się do wyodrębnienia miejsc obciążonych wiktylizacją lub z dużym ryzykiem jej wystąpienia, ewentualnie miejsc o charakterze obojętnym.

Ostatnia grupa – generatory strachu (*fear generators*) – dotyczy wartości subiektywnie stwierdzonych, emocjonalnych.

Przywołani badacze zauważają: „Strach (sic!) jest większy dla potencjalnie bezbronnej osoby, gdy jest sama w przestrzeni publicznej bez pewnej wiedzy o tym, co jest w pobliżu, gdy konieczne ścieżki krzyżują się z innymi osobami postrzeganymi jako «potencjalni napastnicy» lub gdy pojawiają się oznaki «problemów»”¹⁴⁶ (Brantingham, Brantingham, 1995, s. 9 [tłum. własne]). Przy określaniu ostatniej sytuacji oparli się oni na teorii *wybitych szyb* James’a Wilsona i Georga Kellinga, która jest często wzmiankowana w publikacjach naukowych jako istotny czynnik we wzmacnianiu odczucia strachu.

W oparciu o powyższe spostrzeżenia i wnioski z badań określili pięć czynników potęgujących subiektywne odczuwanie emocji strachu przed przestępczością:

- bezpośredni strach przed inną osobą,
- strach przed byciem samemu,
- strach w nocy, w ciemności,
- strach w nieznanach miejscach,
- strach przed napotkaniem przerażających osób.

Jako czynniki wzmacniające odczuwanie strachu przed przestępczością wyróżnili oni znaczenie poczucia własnej słabości fizycznej i braku możliwości kontrolowania sytuacji. Zwrócili uwagę, że strach przed przestępczością głównie wiąże się z obawami przed potencjalnym atakiem, doznaniem krzywdy fizycznej, utratą prywatności i godności osobistej. Rzadziej wysoki poziom strachu wiąże się z utratą mienia.

Kolejny czynnik wskazywany w literaturze przedmiotu jako podstawa budowania szkodliwego napięcia w przestrzeni jest związany z jednym z założeń teorii CPTED – wzmocnieniem celu (*target hardening*). Cozens (2016) podkreśla, że w przypadku wysokiego poziomu odczuwania strachu przed przestępczością jest wprowadzana szczególnie wyraźna postać zabezpieczeń i zamieniania naszych przestrzeni, domów w fortece. Budowanie fizycznych fortec i ujawnianie mocnej determinacji w zabezpieczaniu terenu prowadzi do zapętlenia się odczuwania strachu. Im wyższy i bardziej widoczny poziom zabezpieczeń, tym mocniejsza świadomość wystąpienia potencjalnych zagrożeń w przestrzeni, co budzi społeczne i jednostkowe obawy. Paul Cozens (2016) nazywa taki sposób pobudzenia strachu mentalnością forteczną (*fortress mentality*).

Przejrzyście to zjawisko opisuje przypadek miast brazylijskich. Macedo i Benton (2015) podkreślają, iż w Brazylii panuje ogólny klimat braku bezpieczeństwa. Aż jedna trzecia mieszkańców wskazuje brak bezpieczeństwa i przestępczość jako najistotniejsze problemy kraju. Najczęściej wskazywanym przez respondentów obszarem, w którym odczuwają strach przed przestępczością, jest własny dom i bezpośrednie sąsiedztwo. Wysokie ogrodzenia, mury wykończone rozbitym szkłem, kraty w oknach, drut kolczasty to defensywna codzienność zamożnych dzielnic

¹⁴⁶ W oryginale: „[f]ear is higher for a potentially vulnerable person when alone in public space with no sure knowledge of what is around, when necessary pathways cross those of others seen as «potential attackers» or when there are signs that there are «problems»”.

mieszkalnych. Podkreślają jednak, iż intensywność fortyfikowania prywatnych własności nie koreluje z rzeczywistą lokalizacją wysokich wskaźników przestępczości. Jako główne zmienne identyfikowane z tym zjawiskiem wymieniają podeszły wiek, wyższy poziom wykształcenia i wysoką zamożność. Oczywistość wizualna fortyfikowanych własności powoduje powielanie lęków i napędzanie cyklu strachu (*fear cycle*), co w konsekwencji jest przyczyną skoncentrowania środków bezpieczeństwa w postaci sprzętu i służb ochrony w obszarach zdystansowanych od miejsc faktycznie niebezpiecznych (Macedo, Benton, 2015). Głównym stymulatorem potęgowania zabezpieczeń okazuje się być obawa przed przestępczością – subiektywny czynnik, a nie obiektywnie stwierdzona przestępczość.

Stresory związane z zarządzaniem

Zaniedbanie przestrzeni

Wyraźnie odczuwanym i powszechnie występującym stresorem jest zaniedbanie, zdewastowanie przestrzeni. Sytuacja, która wyraźnie wspomaga rozwijanie zachowań nieporządnych i przestępczych, została nakreślona i przebadana w teorii *wybitych szyb* Wilsona i Keelinga (zob. rozdz. 3.5). Powiązali oni wywołanie strachu przed przestępczością z istnieniem bałaganu i chaosu w przestrzeni. Istotne w regulacji tej przyczyny było szybkie reagowanie na występujący przypadek zaśmiecania, graffiti, wandalizmu i natychmiastowe przywracanie przestrzeni do pierwotnego stanu.

Rysunek 5.2.46

Przykłady braku porządku w przestrzeni

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a) Amsterdam, b) Bydgoszcz, c) Amsterdam, d) Rzeszów.

a) Publiczna toaleta męska w Amsterdamie. Przestrzeń nie są zaśmiecona, ale przykre zapachowo,
b) szachty doświetlające potraktowane jako miejsca wyrzucania śmieci,

- c) Bardzo popularny sposób zaśmiecania w wielu miastach – nalepki (*stickers*), gumy do żucia,
d) Zamalowywanie nielegalnego graffiti. Wskazane jest, aby było ono wykonane tak, aby przywrócić stan pierwotny. Często zróżnicowane barwy pokrywają nowe graffiti.

Beckford i in. (Oxley, 2005) określają miejsca szczególnie wrażliwe na naruszanie ładu, zaśmiecanie, przypadki wandalizmu (rys. 5.2.46). Wśród nich wymienili:

- cofnięte, słabo widoczne wnęki wejściowe do budynków,
- arkady, zadaszenia,
- szachty doświetlające poziom piwnicy lub schody zewnętrzne prowadzące do piwnicy,
- parkingi prywatne i publiczne,
- toalety publiczne,
- przejścia bramne,
- przestrzeń wokół placów budowy,
- niestrzeżone ogrody wewnątrz kwartałów,
- wystawy sklepowe.
- śmietniki przy sklepach,
- zaułki z przestrzenią do siedzenia,
- budki telefoniczne,
- pomniki,
- przystanki autobusowe,
- słupy lamp ulicznych,
- kontenery, skrzynki pocztowe.

Oczywistym powiązaniem elementów zaniedbania przestrzeni jest jej niewyraźny podział terytorialny i brak określenia, kto jest odpowiedzialny za przestrzeń, kontroluje ją i tym samym odpowiada za jej prawidłowe utrzymanie.

5.3 Podsumowanie

Stres najczęściej jest reakcją obciążającą człowieka, ale też rozpatrywany bywa jako dobry stres o motywujących właściwościach. Definiuje się go jako wynik zewnętrznych bodźców lub wewnętrznych reakcji człowieka. Przyjmuje się też najbardziej współczesną optykę uwzględniającą współzależność obu.

Czynnikiem prowokującym do wyzwolenia stanu stresu jest stresor. W przypadku stresu środowiskowego stresor jest elementem środowiska, który wpływa negatywnie na człowieka. Stres środowiskowy to koszt, który musimy ponieść w wyniku przebywania w destrukcyjnym środowisku fizycznym. Jako składowe stresu środowiskowego psychologia środowiskowa przyjmuje komponenty fizjologiczne, emocjonalne i behawioralne. Stresory dzielimy na: stresory tła, osobiste i wydarzenia katastrofalne. Analizujemy właściwości związane z siłą oddziaływania, lokalizacją, czasem i kontrolowalnością.

Model stresu środowiskowego uwzględnia oddziaływanie struktur przestrzennych na reakcje indywidualne i grupowe człowieka. Badacze z zakresu architektury, urbanistyki, psychologii środowiskowej rozpatrują różnie pogrupowane czynniki środowiska. Istotne będzie często obecne przeciwstawne zestawienie cech

stresorów. Nie odczytamy pozytywnie monotonii, ale też chaosu. Rolą projektantów jest zbalansowanie intensywności obu.

Istotną właściwością stresorów przestrzennych jest ich współzależność. Stresory skali będą związane z wysokością budynków i rozległością bądź przeciwstawnym zawężeniem. Stresory otwartości zależą od przeciwstawnych otwartości - zamkniętości, ale też od przejrzystości i braku przejrzystości barier. Jednocześnie otwartość będzie wpływać na odczucie rozległości przestrzeni. Powyższe stresory będą związane z ustawieniem i właściwościami elementów kompozycji urbanistycznej jak dominanty, rodzaje otwarć wewnątrz urbanistycznych, rozległości wewnątrz i przejrzystości barier. Również rozpatrywać będziemy stresory wywołujące dezorientację jak labiryntowość i pustka. Wyraźnie zarysowuje się tutaj szeroka reprezentacja stresorów wynikających z elementów architektonicznych stanowiących ściany, podłogi, sufity wewnątrz urbanistycznych. Zwraca tutaj uwagę pochyłość podłogi i ścian, zaburzenie rytmu, odczucie pustki, ale też nadmiernej złożoności. Wpływać na nie będą właściwości materiałowe związane z temperaturą, fakturą, kolorem.

Dodatkowego odniesienia wymaga grupa stresorów społecznych i związanych z zarządzaniem. Z uwagi na specyfikę pracy przypisanej dyscyplinie architektura i urbanistyka rozpatrywaniu podlegać nie będzie tylko sama obecność stresorów społecznych. Obecność stresorów społecznych posłużyć może jedynie do delimitacji przestrzeni, ale badaniom szczegółowym podlegać będą cechy przestrzeni zbudowanej sprzyjające występowaniu tych stresorów.

W związku z powyższym w poniżej zamieszczonym zestawieniu autorka zdecydowała o podziale na dwie grupy: stresorów przestrzennych, będących samymi bodźcami i cech przestrzeni zbudowanej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych. Z uwagi na tak przyjęty podział, stresor zarządzania przestrzenią reprezentowany przez zaniedbanie został zakwalifikowany do grupy elementów sprzyjających występowaniu stresorów społecznych.

W celu wyeliminowania zdublowania ocenianych cech przestrzeni właściwości charakterystyczne dla kilku stresorów wymieniono tylko przy jednym stresorze. Na przykład drogi ucieczkowe wzmacniające poczucie nadmiernego zawężenia wnętrza, związane są też ze stresorami stłoczenia. W przypadku rozpatrywania pojedynczej podgrupy stresorów przestrzennych należało by te właściwości uwzględnić.

Na podstawie analizy właściwości stresorów środowiskowych opracowano autorskie zestawienia stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych

Tabela 5.3.1

Autorskie zestawienie - stresory przestrzenne

numer	symbol	opis	źródło
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	nasilenie dominant wysokościowych, duże zróżnicowanie wysokości budynków	Wejchert (1984); Joye i Dewitte (2016); Czyńska (2021)

2	StP/H/2	brak aktywizacji parterów przy skoncentrowanym budownictwie wysokościowym	Mazumder, za: Prime (2017)
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	zbyt duża rozległość wnętrza zbliżona do wartości kąta środkowego 10°	Wejchert, 1984
4	StP/R-Z/2	wnętrze o kącie środkowym 60° o charakterze „wąwozu lub studni”	Wejchert, 1984
5	StP/R-Z/3	brak wprowadzenia elementów przełamujących rozległość przestrzeni	Walz i in. (2016)
6	StP/R-Z/4	Przy małych kubaturach wprowadzenie wysokiego stopnia zamknięcia wnętrza (90-100%) ¹⁴⁷	Thiel (1969); Czyński (2006)
7	StP/R-Z/5	Niski stopień zamknięcia wnętrza (30-50%) przy znacznej kubaturze (ok. 175x280x450m).	Thiel (1969); Czyński (2006)
8	StP/R-Z/6	Przymusowa ekspozycja na wysokość	Laurenco i in. (2011); Huppert i in. (2020)
Otwartość/zamknięcie przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	Otwarcia obojętne – otwarcie widoku na przestrzeń o charakterze zbliżonym do charakteru wnętrza	Wejchert (1984)
10	StP/O-Z/2	Układ szeregu otwarć kierunkowych	Wejchert (1984)
11	StP/O-Z/3	Otwarcie agresywne – otwarcie na rozwidlenie ulic lub narożnik budynku	Wejchert (1984)
12	StP/O-Z/4	Wertykalny typ zamknięcia – przestrzeń z niskim współczynnikiem widoczności nieba SVF	Sumlet (2018)
13	StP/O-Z/5	Wnętrza z fizycznie odczuwalną bliskością ścian	Yi-Fu Tuan (1977/1987); Sumlet (2018)
14	StP/O-Z/6	Wysoce izolująca infrastruktura bezpieczeństwa (wysokie nieprzeziernie ogrodzenia, zamknięte bramy, wejścia z mechaniczną weryfikacją wchodzącego)	Ptak i Serafin (2017); Jakubiak (2023)
15	StP/O-Z/7	Ograniczona możliwość ucieczki ¹⁴⁸	Lorens i Martyniuk-Pęczek (2014); Sumlet (2018)
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	Układ „widzieć i być widzianym” - zamknięcie w pełni przejrzystej	Czyński (2006)

¹⁴⁷ Thiel (1969) do stopnia zamknięcia wnętrza wliczał wszystkie trzy elementy podłogę ściany i strop.

¹⁴⁸ Stresor przestrzenny rozpatrywany także jako stresor rozległości i zawężenia (WHO, b.d., APA, b.d.).

		przestrzeni wyeksponowanej na widok publiczny.	
17	StP/P-N/2	Układ „nie widzieć i nie być widzianym” – brak przejrzystości wydzielen przestrzeni publicznej i brak możliwości wglądu przed wejściem.	Czyński (2006)
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	Brak oczekiwanego poziomu prywatności. Brak naturalnego zaplecza, osłonięcia od tyłu i możliwości spokojnej obserwacji	Alexander i in. (1977/2008); Bell i in. (2001/2004); Bańka (2002)
19	StP/P/2	Przymusowa, narzucona warunkami zewnętrznymi izolacja	Bańka (2002)
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	Brak stref częściowej współodpowiedzialności w postaci przestrzeni półpublicznych i półprywatnych	Newman (1973)
21	StP/N-D/2	Brak dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami	Krzewniak (2017); Ustawa (2019); Gulla (2021); Kowalski (2024)
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	Przestrzeń uciezkowa - przestrzeń komunikacyjna z niezachowanymi przestrzenią kinestetyczną i wizualną człowieka oraz taksonomią dystansów interpersonalnych.	Hall (1966/1976); Bell i in. (2001/2004); Czyński (2006)
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/ZI/1	Nadmierna złożoność bliska niespójności i zawichości	Lenartowicz (1992); Venturi (za: Jencks, Kropf, 2006/2013)
24	StP/L/1	Labiryntowość układu na znacznym obszarze z ograniczeniem orientacji i zdolności do ostatecznego wydostania się z układu	Lynch (1960/2011)
25	StP/M/1	Monotonia identyczności, brak tożsamości, brak punktów orientacyjnych	Happach (2018) Wejchert (1983, za: Happach (2018) Beneš (za: Krivý, 2019)
26	StP/P/1	Pustka – próżnia	Libeskind (2017);

			Wąs (2007)
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	Natłok bodźców akustycznych, wizualnych, dotykowych i zapachowych w przestrzeni	Kaim (2010); Mostafa (2016)
28	StP/IS/2	W przestrzeniach zatłoczonych brak możliwości wybrania alternatywnej drogi o niższej intensywności	Epstein (2010)
Forma			
29	StP/F/1	wybrakowanie założonego rytmu	Żórawski (1962)
30	StP/F/2	zaburzenie kąta prostego w układzie pionowym	Żórawski (1962)
31	StP/F/3	wprowadzenie kąta ostrego	Żórawski (1962)
32	StP/F/4	równoczesne zaburzenie poziomów i pionów przegród	K. Kozłowska- obserwacja własna
Materiał			
33	StP/M/1	zastosowanie materiałów szokujących termicznie	Pallasma (2012); Coleman (2020)
34	StP/M/2	wprowadzenie materiałów, szczególnie na posadzkach z efektem lustrzanym lub sprawiających wrażenie śliskich	Mostafa (2021b)
35	StP/M/3	brak informacji fakturowej dla osób z niepełnosprawnością wzroku	PZN (2016); Gulla (2021); Kowalski (2024)
36	StP/M/4	wprowadzenie materiałów transparentnych, szczególnie na posadzkach, balustradach zaburzających wrażenie stabilności	K. Kozłowska- obserwacja własna
Kolor			
37	StP/K/1	brak kodów kolorystycznych prowadzących do lepszego rozpoznania zespołu zabudowy	Ludwin (2001); Pluta (2019)
38	StP/K/2	wprowadzenie jaskrawych barw poza strefą informacyjną, szczególnie kolorów podstawowych	Lawson (2001); Mostafa (2021b)
39	StP/K/3	Oświetlenie potęgujące stresogenność barwy	Ludwin (2001)
40	StP/K/4	Wprowadzenie elementów graficznych zaburzających właściwe odczytanie miejsca	Mostafa (2021b)
Bliskość natury			

41	StP/N/1	Brak dostępnych terenów zielonych	Latkowska, Miernik, (2012)
42	StP/N/2	Brak na obszarach osiedli zabudowy mieszkalnej wielorodzinnej ogrodów sąsiedzkich	Rzeszotarska-Pałka (2012)
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	Wprowadzenie segregujących, jawnych i agresywnych elementów bezpieczeństwa	Jasiński (2013); Davey i Wootton (2017)

Źródło: opracowanie własne

Tabela 5.3.2

Autorskie zestawienie - elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych

numer	symbol	opis	źródło
	StS/1	wprowadzenie oznak opanowania przestrzeni przez jedną grupę społeczną (znaki, napisy, organizacja miejsc do spania)	Oxley (2005); Czarnecki (2011); Hołyst (2014c)
	StS/2	koncentracja sklepów ze sprzedażą alkoholu i popularnych fast foodów	Czarnecki (2011)
	StS/3	koncentracja lokali rozrywkowych	Czarnecki (2011)
	StS/4	miejsca przyległe do ciągów ruchu pieszego, lecz z minimum kameralności i oznakami braku nadzoru	Czarnecki (2011)
	StS/5	miejsca z możliwością poboru gotówki na zewnątrz budynku	Oxley (2005)
	StS/6	przestrzenie tranzytowe, gdzie zatrzymuje się grupa osób, jak przystanki autobusowe, przejścia dla pieszych	Kelling i Coles (1996/2000); Czarnecki (2011)
	StS/7	miejsca znacznej koncentracji ludzi jak wejścia do kościołów, urzędów pocztowych, większych sklepów spożywczych	Kozłowska- obserwacja własna
	StS/8	niska wandaloodporność elementów małej architektury	Bell i in. (2001/2004); Czarnecki (2011)
	StS/9	Przestrzenie pozbawione nadzoru naturalnego i formalnego	Newman (1973); DiAP (2007); Cozens (2016)
	StS/10	Powierzchnie sprzyjające powstaniu graffiti (rozległe, gładkie, dobrze wyeksponowane dla późniejszych	Czarnecki (2011)

		odbiorców ściany z dobrą chłonnością farby)	
StS/11		Powierzchnie sprzyjające dzikiemu plakatowaniu i oblepianiu nalepkami (gładkie powierzchnie słupków, hydrantów, lamp ulicznych, skrzynek związanych z infrastrukturą, mebli miejskich)	Keeling i Coles (1996/2000); Oxley (2005)
StS/12		powierzchnie umożliwiające spanie pod zadaszeniem	Oxley (2005)
StS/13		możliwość zdobycia darmowego jedzenia (zaplecza sklepów spożywczych, lokali gastronomicznych, place targowe)	Pindral (2005)
StS/14		pustostany, niekontrolowane altany na obszarze ogródków działkowych	Pindral (2005)
StS/15		Dostępność całodobowych publicznie dostępnych ogrzewanych pomieszczeń lub wylotów ciepłego powietrza	Pindral (2005)
StS/16		Brak dostatecznego natężenia oświetlenia terenu	Oxley (2005)
StS/17		Zaniedbanie przestrzeni, brak estetyki	Oxley (2005); DiAP (2007)

Źródło: opracowanie własne

6. ANALIZA KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ W KONTEKŚCIE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA UŻYTKOWNIKÓW NA PRZYKŁADZIE RZESZOWA – METODA STUDIUM PRZYPADKU

**Analiza przestrzenna rozmieszczenia obszarów problemowych na obszarze
miasta Rzeszowa**

**Wyznaczenie i analiza lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia
bezpieczeństwa – fragment osiedla Śródmieście Północ**

Weryfikacja otrzymanych wyników badań i wnioski

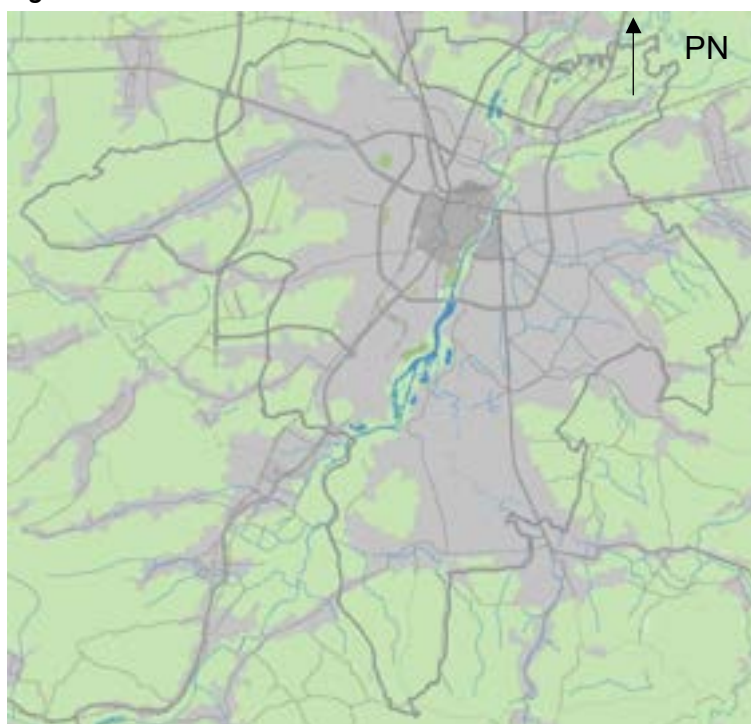
6.1 Analiza przestrzenna rozmieszczenia obszarów problemowych na obszarze miasta Rzeszowa

Charakterystyka Rzeszowa (rys. 6.1.1)

- miasto wojewódzkie,
- do 2005 r. powierzchnia miasta wynosiła 53,69 km² (<https://erzeszow.pl>),
- po przyłączeniu terenów sąsiednich w latach 2006–2021 powierzchnia miasta wynosi obecnie 128,5 km² (<https://erzeszow.pl>),
- do 2005 r. ludność miasta liczyła 159 tysięcy mieszkańców (<https://erzeszow.pl>),
- obecnie¹⁴⁹ ludność miasta liczy 197,18 tysiąca mieszkańców,
- ludność¹⁵⁰ w wieku 0–14 lat – 30,1 tysiąca (15,7%); 15–64 lat – 129,28 tysiąca (67,48%); 65 lat i więcej – 32,19 tysiąca (16,8%),
- liczba studentów w 2021 r. w Rzeszowie wynosiła 35,5 tysiąca, 180 studentów na 1000 mieszkańców Rzeszowa.

Rysunek 6.1.1

Rzeszów – mapa ogólna

Źródło: opracowanie własne.

0 1,5 3 km

- Obszary zabudowane
- Strefa śródmiejska
- Obszary naturalne
- Wody

- Granica miasta
- ++++ Linie kolejowe
- ==== Drogi

¹⁴⁹ Stan na 31 grudnia 2022 r. (<https://rzeszow.stat.gov.pl/>).

¹⁵⁰ Stan na 31 grudnia 2018 r. (<https://rzeszow.stat.gov.pl/>).

Wyniki diagnozy społecznej

Diagnoza społeczna przeprowadzona przez socjologów Uniwersytetu Rzeszowskiego (Kotarski, Piróg, 2021) jest najrozleglejszym badaniem sondażowym przeprowadzonym wśród mieszkańców miasta Rzeszowa, które odnosi się do poczucia bezpieczeństwa mieszkańców.

W badaniu brało udział 4319 respondentów. Badanie przeprowadzono w formie ankiety internetowej. W doborze próby badawczej naukowcy wzięli pod uwagę najniższą medianę wieku mieszkańców Rzeszowa spośród wszystkich miast wojewódzkich, wynoszącą 39,5 roku. Badanie przeprowadzono pośród studentów Politechniki Rzeszowskiej [PRz] i Uniwersytetu Rzeszowskiego [UR] oraz uczniów szkół ponadpodstawowych i rodziców uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych.

Zdecydowana większość odpowiedzi respondentów wskazywała, iż Rzeszów to miasto czyste i przyjazne. Najwięcej odpowiedzi pozytywnych odnotowano wśród rodziców (około 90%). Studenci PRz i UR ocenili te wskaźniki pomiędzy 80 a 90%, a najslabiej uczniowie – trochę ponad 70%. Ocena bezpieczeństwa w mieście kształtowała się na wysokim poziomie, choć poniżej osiągniętych wyników dla czystości i przyjazności, ale powyżej oceny zamożności, ilości zieleni i intensywności zdarzeń. Ocena wynosiła odpowiednio w poszczególnych grupach: wśród rodziców 88,5%, wśród studentów PRz 80,6%, wśród studentów UR 78,7% i wśród uczniów 66,5%.

Na pytanie o to, co zachęca do zamieszkania w mieście, bezpieczeństwo uzyskało wśród studentów 60% odpowiedzi pozytywnych (6% negatywnych), wśród rodziców – 67,8% pozytywnych (3,2% negatywnych), a wśród uczniów – zaledwie 47% pozytywnych i aż 15,3% negatywnych.

Za jeden z najpoważniejszych braków w infrastrukturze miasta respondenci uznali stan zagospodarowania dworca PKS i PKP (62–66% wskazań we wszystkich grupach).

Analiza badań sondażowych w Rzeszowie przeprowadzonych przez socjologów Uniwersytetu Rzeszowskiego wskazuje na czytelną prawidłowość w rozkładzie poczucia bezpieczeństwa mieszkańców. Charakterystyczny dla odpowiedzi na pytanie dotyczące bezpieczeństwa jest uzyskany przez naukowców znacznie zróżnicowany poziom wskazań dla poszczególnych grup wiekowych. Najniżej bezpieczeństwo ocenili licealiści 65%, na średnim poziomie studenci 77%, a najwyższe wskazania 88% rodziców licealistów.

Rozmieszczenie obszarów zdegradowanych

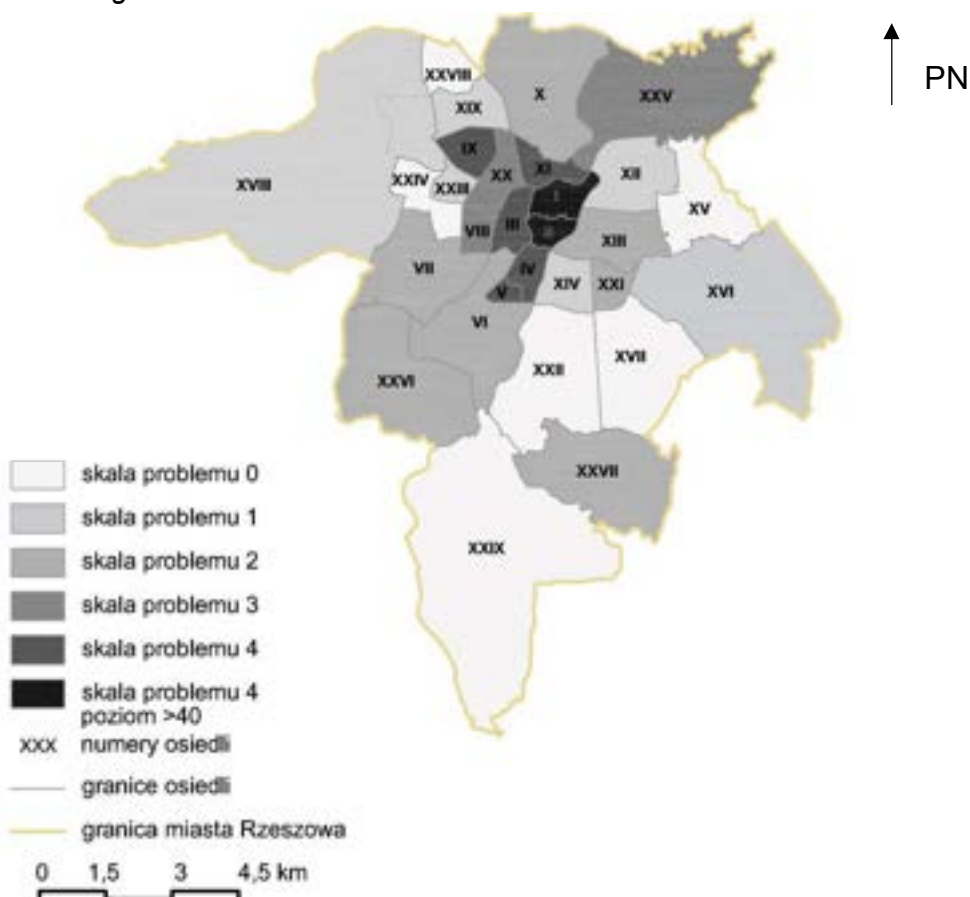
Według metodyki przyjętej w Lokalnym Programie Rewitalizacji dla Gminy Miasto Rzeszów do roku 2023 (Drabek i in., 2017, s. 23), zgodnej z wytycznymi ustawy o rewitalizacji, za obszar zdegradowany uznano obszar, który wykazywał:

- nasilenie przynajmniej 3 problemów społecznych w skali 3 i 4¹⁵¹ oraz jednego niespołecznego również w skali 3 i 4,
- odstępstwo od sumarycznej wartości nagromadzenia problemów dla obszaru w wysokości 150% więcej niż średnia dla Gminy Miasto Rzeszów.

Największe odchylenie sumarycznej wartości nagromadzenia problemów od wartości średniej dla Gminy Miasto Rzeszów przekraczające wartość 150% wystąpiło w pięciu centralnych osiedlach (I, II, III, IV, V) i dwóch osiedlach z uproszczoną zabudową modernistyczną (IX, XI). Wszystkie powyższe siedem osiedli zostało zakwalifikowanych jako obszar zdegradowany (rys. 6.1.2). Przekroczenia względem średniej dla Rzeszowa w osiedlach centralnych osiągały wartości od 174,98% do aż 272,18% dla osiedla nr I – Śródmieście Północ. Dla osiedli nr I – Śródmieście Północ i nr II – Śródmieście Południe sumaryczna wartość nagromadzenia problemów przekroczyła wartość 40, przy średniej dla miasta Rzeszowa wynoszącej 16,8.

Rysunek 6.1.2

Skala problemu dla poszczególnych osiedli na terenie Rzeszowa, granica obszaru zdegradowanego

¹⁵¹ Wskaźnik koncentracji to stosunek nagromadzenia problemów na danym obszarze odniesiony do skali całego miasta. Wartość 0 przypisano wskaźnikom korzystniejszym niż średnia określona dla miasta. Każdej ze skal przypisano określone wartości przekroczenia:

- skala problemu 1 – do +/- 25% wartości od średniej,
- skala problemu 2 – od +/- 25% do +/- 50%,
- skala problemu 3 – od +/- 50% do +/- 75%,
- skala problemu 4 – od +/- 75% i więcej (Drabek i in., 2017, s. 23).

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Miasto Rzeszów do roku 2023 (Drabek i in., 2017), Uchwała nr XLVI/897/2013 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 29 stycznia 2013 r. w sprawie granic osiedli miasta Rzeszowa (Rada Miasta Rzeszowa, 2013).

Analizie poddano 32 wskaźniki przydzielone do sześciu sfer: społecznej, gospodarczej, technicznej, przestrzenno-funkcjonalnej i środowiskowej. Najwięcej wskaźników w skali miasta z oceną skali problemu 3 i 4 wystąpiło na obszarze osiedla nr I – Śródmieście Północ (zał. 1). Siedemnaście z nich zostało sklasyfikowanych w skali problemu 4, jeden w skali problemu 3. Z tej grupy dla trzynastu wskaźników w osiedlu nr I – Śródmieście Północ wskaźnik koncentracji był najwyższy pośród osiedli miasta Rzeszowa. Zwraca uwagę na obszarze tego osiedla bardzo wysoka koncentracja problemu w sferze społecznej związana ze znaczną liczbą osób wymagających opieki społecznej. Są to osoby wymagające świadczeń z uwagi na niepełnosprawność, alkoholizm, przewlekłe choroby, ubóstwo i bezradność przy wysokiej liczbie osób dotkniętych bezrobociem. W sferze społecznej najwyższy poziom koncentracji problemu w skali całego miasta osiągnął również wskaźnik liczby wszczętych procedur „Niebieskiej Karty” i wskaźnik stwierdzonych przestępstw ogółem. Charakterystyczna dla tego osiedla jest znaczna liczba zlikwidowanych podmiotów gospodarczych. W sferze funkcjonalno-przestrzennej na osiedlu nr I – Śródmieście Północ odnotowano najwyższy wskaźnik koncentracji obiektów zabytkowych oraz liczby lokali socjalnych w skali całego miasta. Wynik wysokiej koncentracji problemów, lecz nie najwyższej w skali miasta osiągnęły wskaźniki ze sfery społecznej w kategorii demografia i wskaźniki ze sfery środowiskowej.

Rozmieszczenie stresorów społecznych

Analizę występowania, lokalizacji stresorów społecznych na obszarze Rzeszowa wykonano na podstawie danych z Krajowej Mapy Zagrożenia Bezpieczeństwa [KMZB] (Policja, GUGiK, b.d.) i obserwacji własnych. Przyjęte do analizy kategorie ujęto w podziale określonym w KMZB i wybrano spośród nich sześć, które są wskazywane w literaturze jako stresory społeczne (zob. rozdz. 5.2.). Wyszczególnione kategorie to¹⁵²:

- grupowanie się małoletnich zagrożonych demoralizacją,
- obecność osób pod wpływem środków odurzających,
- obecność osób pod wpływem alkoholu,
- akty wandalizmu,
- obecność osób proszących o pieniądze,
- osoby bezdomne.

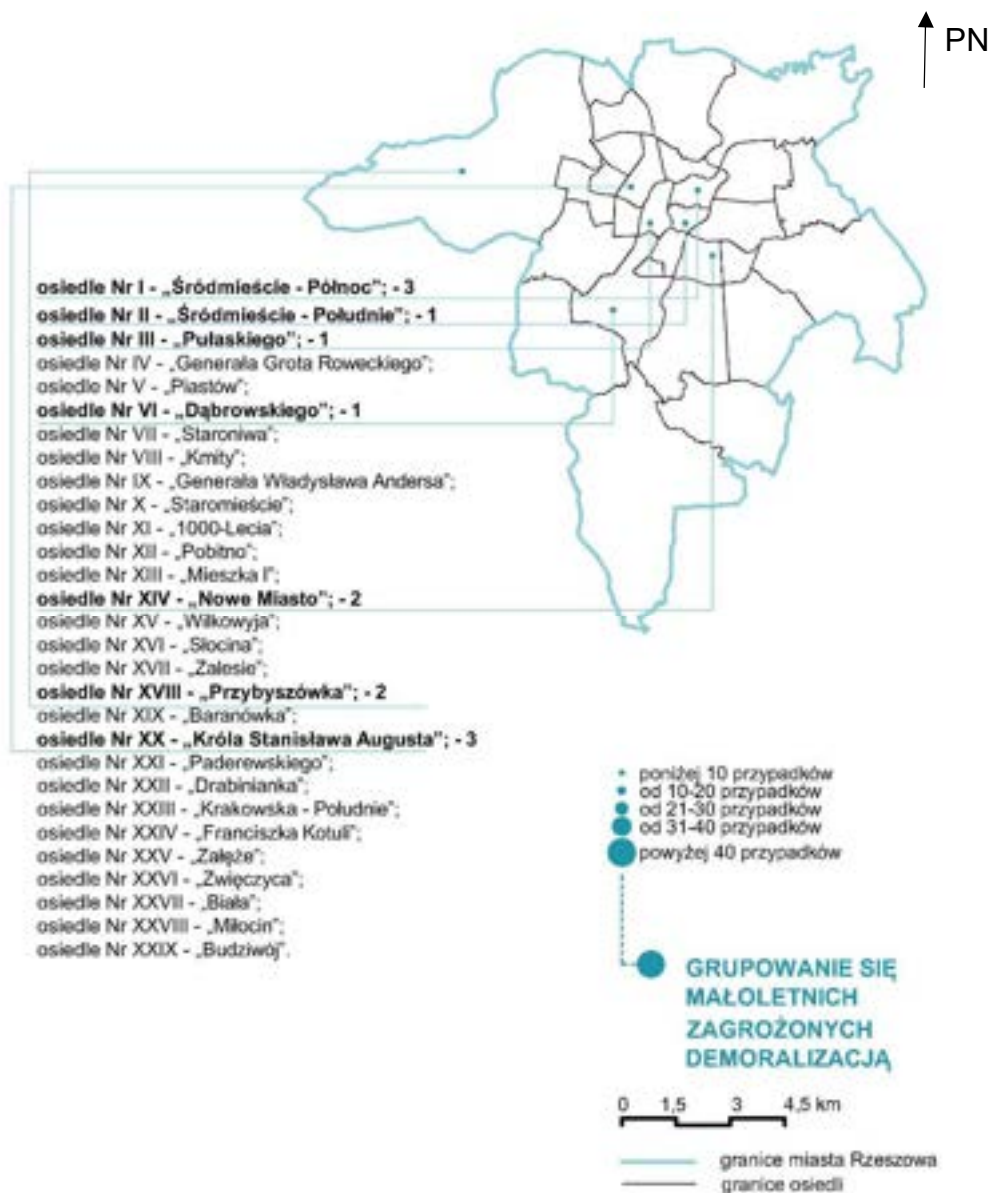
¹⁵² Nazewnictwo określone na podstawie Krajowej Mapy Zagrożenia Bezpieczeństwa (Policja, GUGiK, b.d.) i literatury (zob. rozdz. 5.2, s. 187).

Grupowanie się małoletnich zagrożonych demoralizacją

Główne rozmieszczenie przypadków grupowania się małoletnich zagrożonych demoralizacją (rys. 6.1.3) zaobserwowano w rejonie osiedli strefy śródmiejskiej i do nich przyległych osiedli mieszkaniowych wielorodzinnych o prostej modernistycznej architekturze. Pojedyncze przypadki odnotowano w osiedlach nowo przyłączonych po 2005 r.

Rysunek 6.1.3

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc grupowania się małoletnich zagrożonych demoralizacją

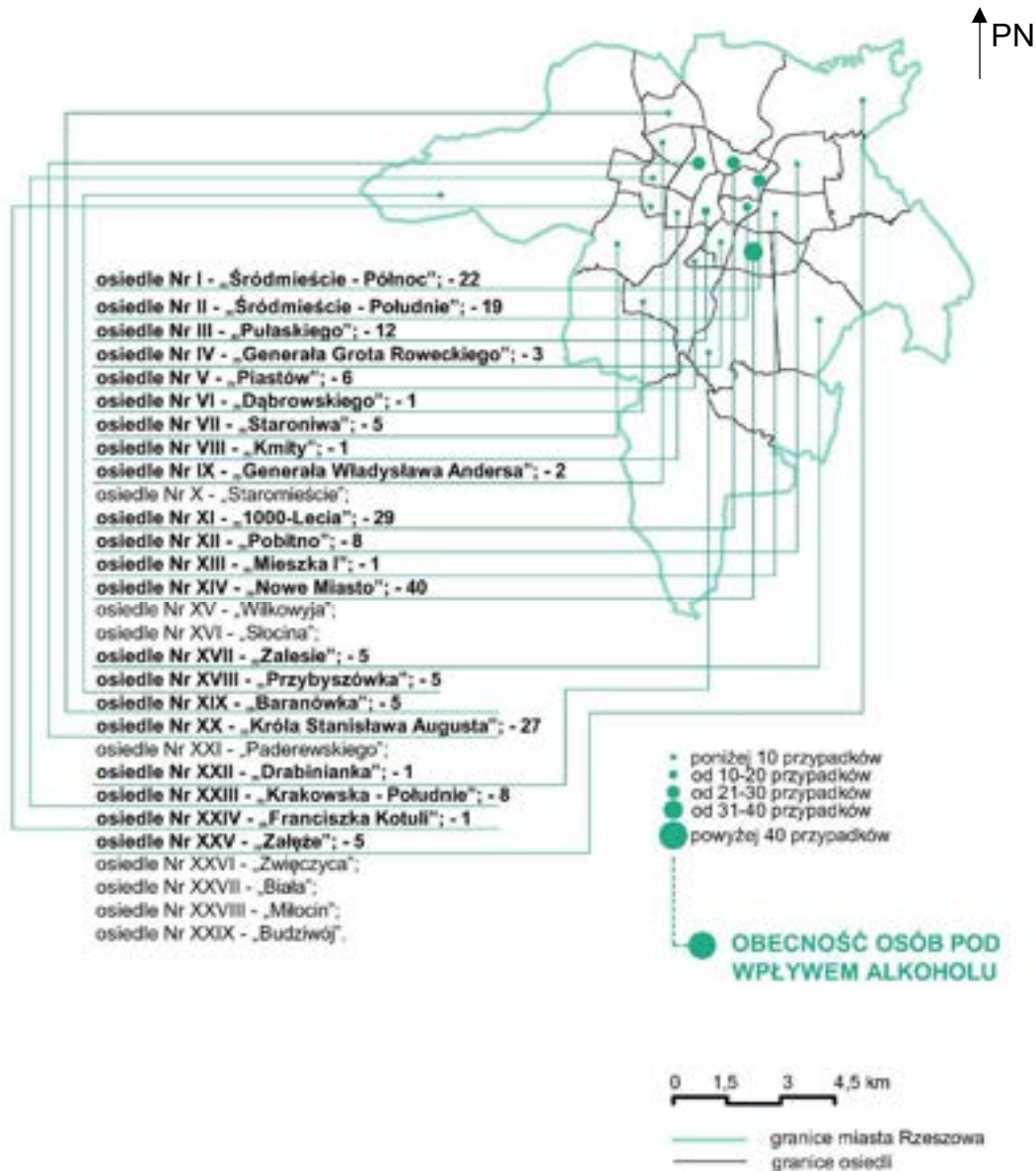
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja i GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2013). Pogrubioną czcionką oznaczono osiedla, w których odnotowano występowanie badanego stresora społecznego. W pozostałych osiedlach nie występują wskazania dotyczące badanego stresora społecznego.

Obecność osób pod wpływem alkoholu

Rozmieszczenie przypadków obecności osób pod wpływem alkoholu (w miejscach niedozwolonych) (rys. 6.1.4) jest najmocniejszym na terenie Rzeszowa stresorem społecznym, o największej liczebności i najrozleglejszym obszarze występowania. Dotyczy większości osiedli poza nowo przyłączonymi po 2005 r. Największą koncentracją przypadków charakteryzują się osiedla strefy śródmiejskiej i z nimi sąsiadujące.

Rysunek 6.1.4

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc obecności osób pod wpływem alkoholu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja i GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2013).

Pogrubioną czcionką oznaczono osiedla, w których odnotowano występowanie badanego stresora społecznego. W pozostałych osiedlach nie występują wskazania dotyczące badanego stresora społecznego.

Obecność osób pod wpływem środków odurzających

Obecność osób pod wpływem środków odurzających (rys. 6.1.5) odnotowano jedynie w dwóch osiedlach – Śródmieście Południe oraz osiedlu z zabudową z początku lat 80. Krakowska Południe.

Rysunek 6.1.5

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc obecności osób pod wpływem środków odurzających

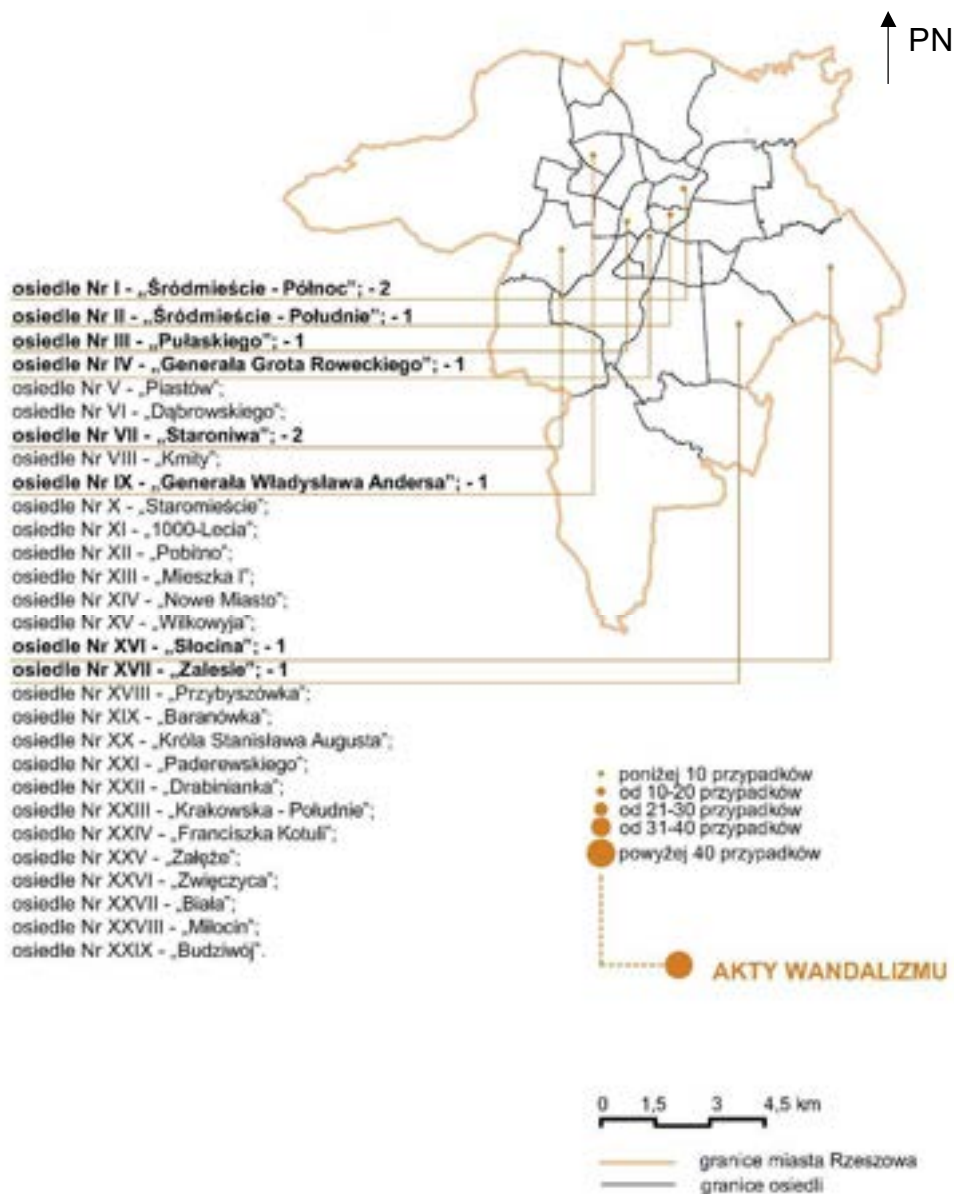
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja i GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2013).
Pogrubioną czcionką oznaczono osiedla, w których odnotowano występowanie badanego stresora społecznego. W pozostałych osiedlach nie występują wskazania dotyczące badanego stresora społecznego.

Akty wandalizmu

Odnotowano pojedyncze przypadki aktów wandalizmu (rys. 6.1.6), głównie w strefie śródmiejskiej i obszarach sąsiadujących. Większość z nich według obserwacji autorki dotyczyła nielegalnego graffiti.

Rysunek 6.1.6

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc aktów wandalizmu

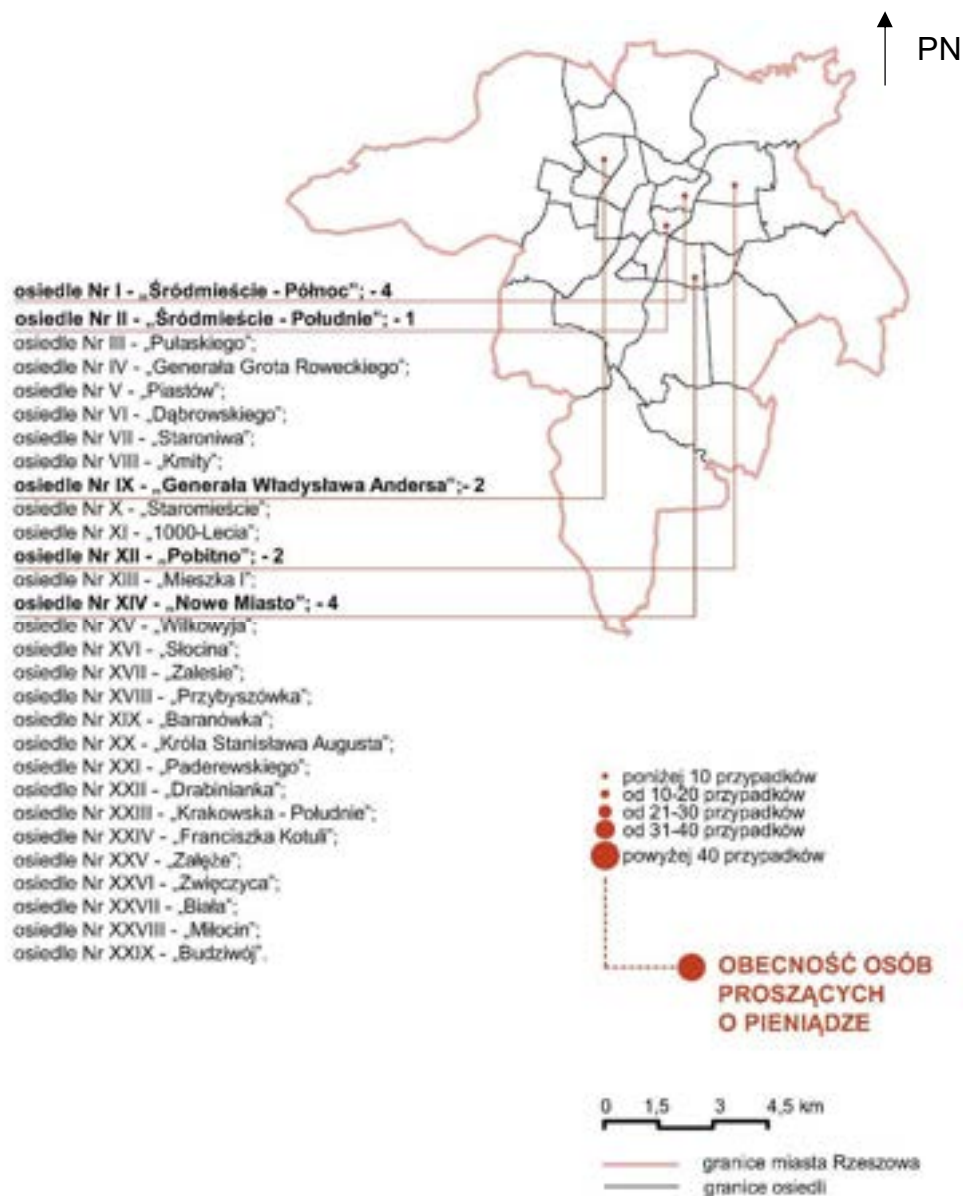
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja i GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2013). Pogrubioną czcionką oznaczono osiedla, w których odnotowano występowanie badanego stresora społecznego. W pozostałych osiedlach nie występują wskazania dotyczące badanego stresora społecznego.

Obecność osób proszących o pieniądze

Odnotowano pojedyncze przypadki obecności osób proszących o pieniądze (rys. 6.1.7) w osiedlach Śródmieście Północ i Śródmieście Południe oraz trzech osiedlach sąsiadujących. Powtarzalność zjawiska zaobserwowana została głównie w miejscach znacznej koncentracji ludzi jak wejścia do kościołów, urzędów pocztowych, większych sklepów spożywczych.

Rysunek 6.1.7

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc obecności osób proszących o pieniądze

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja i GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2013). Pogrubioną czcionką oznaczono osiedla, w których odnotowano występowanie badanego stresora społecznego. W pozostałych osiedlach nie występują wskazania dotyczące badanego stresora społecznego.

Osoby bezdomne

Koncentracja osób bezdomnych w przestrzeni publicznej (rys. 6.1.8) dotyczy tylko osiedla Śródmieście Północ.

Rysunek 6.1.8

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc przebywania osób bezdomnych

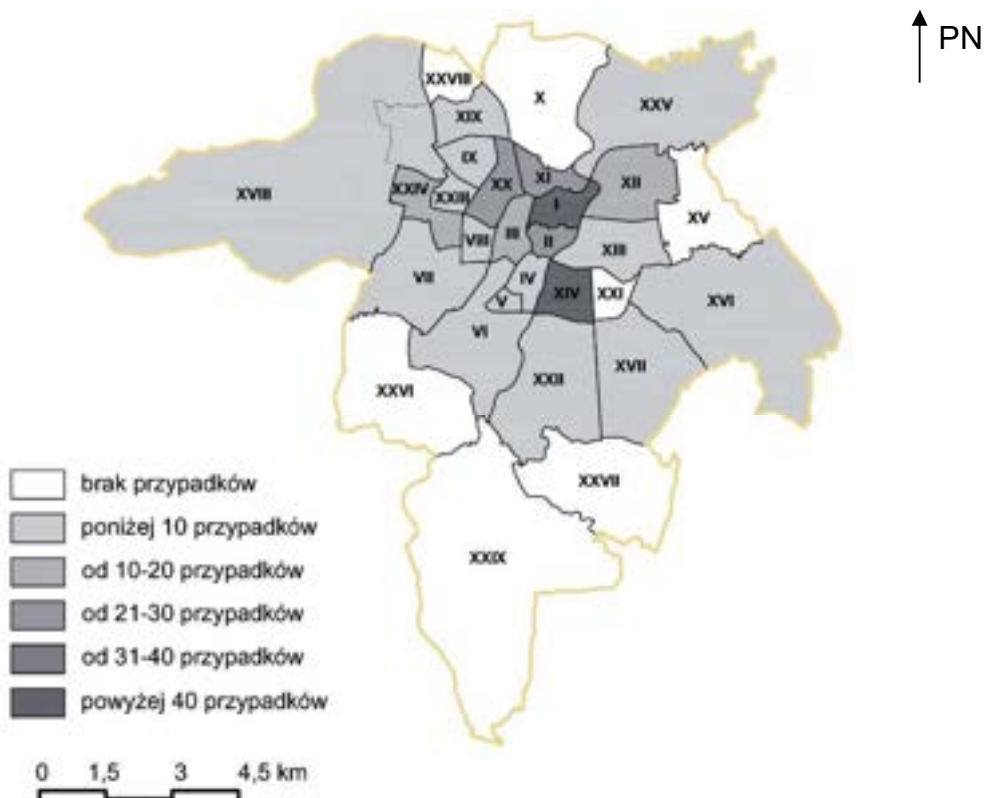

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja i GUGIK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2013). Pogrubioną czcionką oznaczono osiedla, w których odnotowano występowanie badanego stresora społecznego. W pozostałych osiedlach nie występują wskazania dotyczące badanego stresora społecznego.

Zgromadzone dane dotyczące występowania stresorów społecznych zestawiono na mapie (rys. 6.1.9) i na wykresie (rys. 6.1.10). Wyróżniono obszary, w których obrębie wydzielono strefę śródmiejską, osiedla z przeważającą zabudową mieszkalną wielorodzinną, powstałą po II wojnie światowej, o charakterze uproszczonej architektury modernistycznej, oraz osiedla przyłączone do miasta Rzeszowa po 2005 r.

Rysunek 6.1.9

Rozmieszczenie stresorów społecznych w poszczególnych osiedlach Rzeszowa – mapa

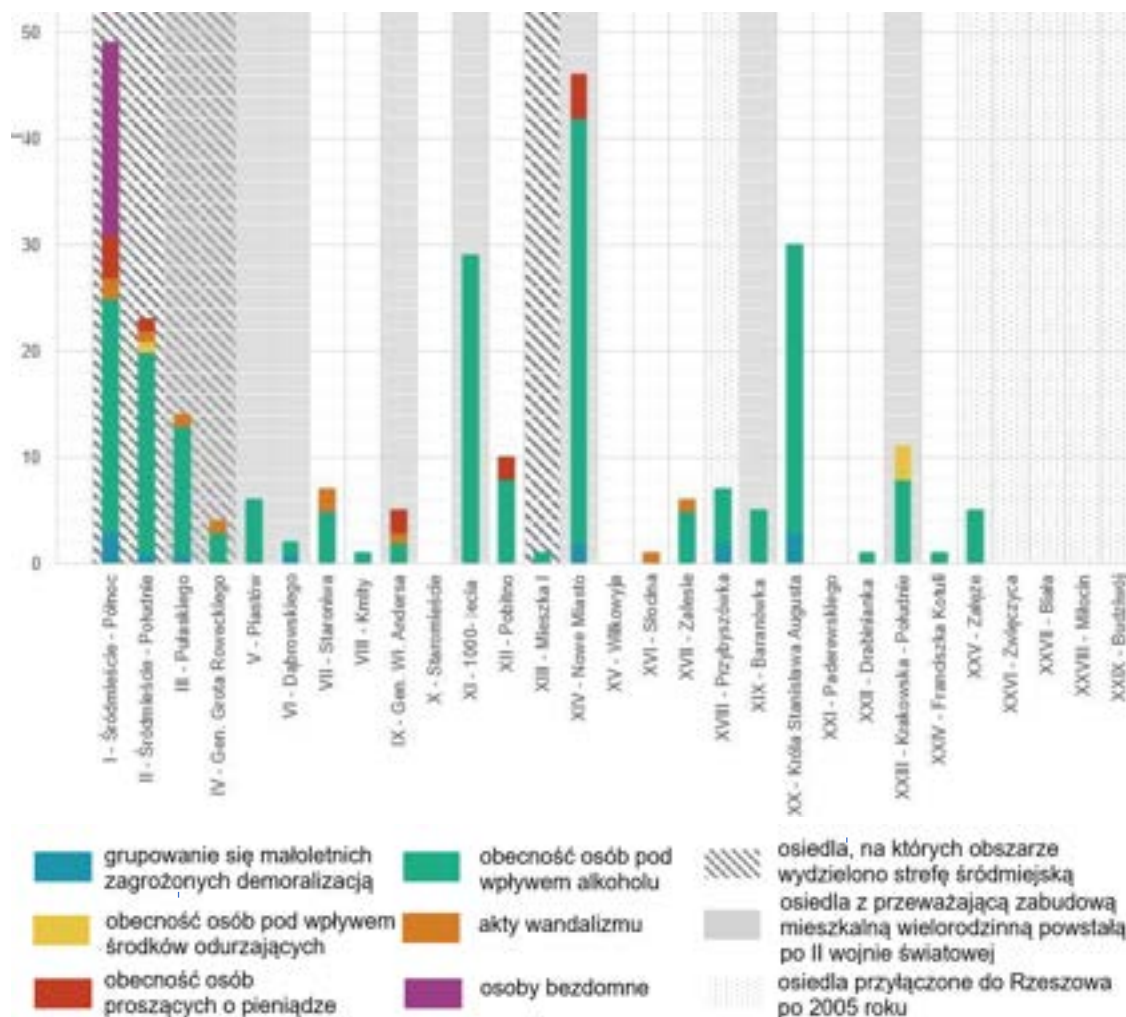

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja i GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2013).

Największą koncentracją stresorów społecznych charakteryzuje się obszar osiedla Śródmieście Północ oraz osiedla Nowe Miasto z przewagą przypadków spożywania alkoholu w miejscach niedozwolonych. Niska koncentracja zjawiska (jedynie pojedyncze przypadki) jest charakterystyczna dla osiedli przyłączonych po 2005 r. Jak podają Drabek i in. (2017) przyczyny takiego zjawiska można doszukiwać się w jeszcze słabo zabudowanym obszarze tych osiedli. Osiedla z uproszczoną zabudową modernistyczną charakteryzuje niski poziom występowania stresorów, z wyjątkiem wspomnianego osiedla Nowe Miasto i osiedla 1000-lecia. Osiedla w ramach strefy śródmiejskiej, określonej w SUiKZP, charakteryzuje różny podział intensywności występowania stresorów społecznych – największy dla osiedli Śródmieście Północ i Śródmieście Południe.

Rysunek 6.1.10

Rozmieszczenie stresorów społecznych w poszczególnych osiedlach Rzeszowa – tabela

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja i GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2000); Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2013).

Poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni w Rzeszowie-ankieta

Badanie z użyciem kwestionariusza ankietowego pt. „Poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni miejskiej” (zał. 6) zostało przeprowadzone wśród użytkowników przestrzeni miasta Rzeszowa w 2022 i 2023 r.

Uzyskano zwrotnie N = 100 kwestionariuszy ankietowych.

Celem badania było uzyskanie informacji o poziomie poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni Rzeszowa w wybranym fragmencie osiedla Śródmieście Północ na tle poczucia bezpieczeństwa w skali miasta.

Do odpowiedzi uprawnione były osoby pełnoletnie.

W ramach budowy kwestionariusza przygotowano cztery grupy pytań – jedną o charakterze ogólnym, trzy o charakterze merytorycznym.

Kwestionariusz przygotowano na podstawie literatury z zakresu socjologii (Oppenheim, 1992/2004; Churchill, 2002; Babbie, 2001/2003) oraz wzorcowych kwestionariuszy pytań opracowanych dla zagadnienia poczucia bezpieczeństwa

w przestrzeni miast Warszawa (Siemaszko i in., 2018) i Kraków (BBS Obserwator, 2019) oraz *International Crime Victim Survey* (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute [UNICRI], 2000).

Układ grup pytań zaplanowano tak, aby zapobiec przypadkowemu sugerowaniu odpowiedzi poprzez wcześniejsze ujawnienie w pytaniach możliwych stresorów. Stąd ogólne pytania dotyczące miast są wprowadzone jako pierwsze, a szczegółowe w ich następstwie.

Kwestionariusz rozpoczynają pytania o ogólnym charakterze dotyczącym poczucia bezpieczeństwa w skali miasta Rzeszowa. Jest to grupa pytań motywujących do dalszego podjęcia wypełniania kwestionariusza. Przy układzie kwestionariusza przyjęto zasadę edycji tekstu w formie luźniej rozstawionych wierszy i znaczników, która pozwala na czytelny układ pytań i pokonywanie przez respondenta sprawnie kolejnych stron kwestionariusza. Pod każdym pytaniem umieszczono instrukcję wyjaśniającą sposób podania odpowiedzi. Dodatkowo najistotniejsze wyrażenia w pytaniu lub instrukcji do pytania zostały wyróżnione podkreśleniem, tak aby zminimalizować ryzyko zagubienia respondenta.

Pierwsza grupa pytań A. Informacje ogólne dotyczące poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni w Rzeszowie.

Pytania z grupy A służą uzyskaniu informacji o ogólnym stanie poczucia bezpieczeństwa w skali miasta Rzeszowa z podziałem na najbardziej bezpieczne i najmniej bezpieczne miejsca. Otwiera je pytanie ogólne w formie pytania zamkniętego, które dotyczy ogólnej oceny poczucia bezpieczeństwa w skali miasta. Dwa kolejne pytania są w formie otwartej, aby uzyskać jak najbardziej indywidualne, niesugerowane odpowiedzi. Respondenci byli poproszeni o podanie od jednej do trzech odpowiedzi poprzez krótki opis miejsca, w którym się czują najbezpieczniej i najbardziej zagrożeni. Rozpoczęcie od stanu poczucia bezpieczeństwa, a nie braku poczucia bezpieczeństwa nawiązuje do reguły rozpoczynania kwestionariusza od pozytywnych pytań, niebudzących zaniepokojenia. Można było udzielić trzech odpowiedzi. Poproszono ankietowanych także o krótkie uzasadnienie odpowiedzi. W wyniku uzyskanych odpowiedzi autorka otrzymała informację weryfikującą dodatkowo zasadność doboru miejsca badań (osiedle Śródmieście Północ) i podstawę do korelacji wyników z częścią pytań szczegółowych B.

Druga grupa pytań B. Informacje szczegółowe dotyczące poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni w wybranym obszarze miasta Rzeszowa.

Grupa pytań szczegółowych odnosiła się do zweryfikowania poziomu poczucia bezpieczeństwa na fragmencie obszaru osiedla Śródmieście Północ oraz otrzymania dokładnych informacji w formie wskazań na mapie dotyczących miejsc budzących niepokój lub lęk. Dane odnoszące się do miejsca uzupełniły pytania o czas nasilenia obaw i ich przyczynę. Pytania dotyczące wskazań miejsca zostały poprzedzone pytaniami o bardziej ogólnym charakterze – odnośnie do częstotliwości przebywania na tym obszarze, głównego powodu pobytu, oceny, czy jest to miejsce sprzyjające kontaktom społecznym oraz ogólnej oceny poczucia bezpieczeństwa na tym obszarze.

Pytania z bloku B są zamknięte z wyjątkiem pytania 8. Grupę tę otwiera pytanie zamknięte warunkowe o częstotliwość przebywania respondentów na wskazanym na mapie obszarze. Odpowiedź *nigdy* przekierowywała respondenta do bloku pytań C. Przy wskazaniach dotyczących częstotliwości podane do wyboru odpowiedzi nie zawierały określeń niejasnych i różnie interpretowanych, np. *często*. W pytaniu 8 z uwagi na jednoznaczność odczytu respondenci zostali poproszeni o wskazanie obszarów związanych z poczuciem zagrożenia bezpośrednio na dołączonej mapie. Dwa zamknięte pytania kończące blok B odnosiły się do wskazań respondenta i oceny tych miejsc w zakresie pory występowania naniesionych obaw, przyczyny ich występowania i zagrożeń, których ankietowany najmocniej się obawia w oznaczonym przez siebie miejscu. Respondent był poinformowany w instrukcji przy każdym pytaniu o liczbie możliwych wskazań.

Trzecia grupa pytań C Informacje ogólne dotyczące poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej. Wyniki ankiety w tej grupie pytań nie zostały ostatecznie wykorzystane w niniejszej dysertacji.

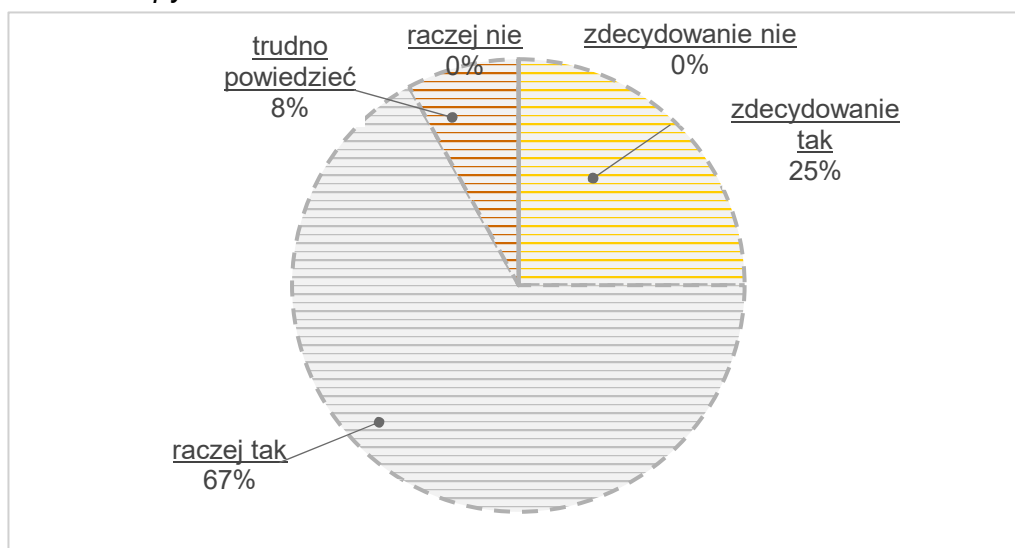
Ostania grupa pytań D to pytania o metryczkę związane z wiekiem, płcią, miejscem zamieszkania oraz faktem zaistnienia wcześniejszych doświadczeń bycia ofiarą przestępstwa osobiście i u osób znajomych.

A. INFORMACJE OGÓLNE DOTYCZĄCE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA UŻYTKOWNIKÓW PRZESTRZENI W RZESZOWIE

1. Czy Pana/Pani zdaniem Rzeszów jest miastem, w którym można czuć się bezpiecznie?

Rysunek 6.1.11

Odpowiedź na pytanie nr 1

Źródło: opracowanie własne.

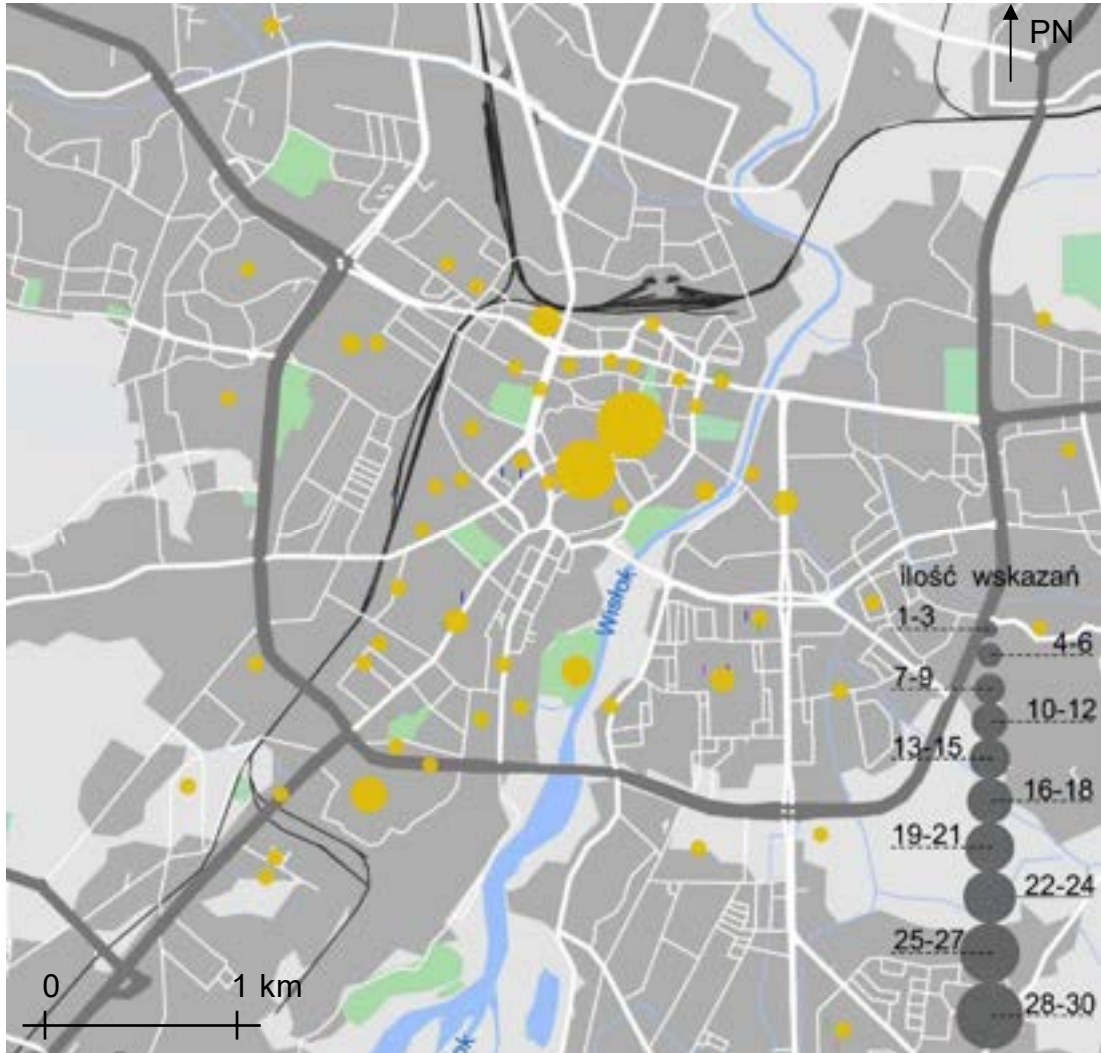
Odpowiedzi respondentów (rys. 6.1.11) wskazują na bardzo wysoki stopień poczucia bezpieczeństwa na obszarze Rzeszowa – aż 92 % odpowiedzi

twierdzących, w tym 25% zdecydowanie tak. Brak odpowiedzi negatywnych, 8% stanowią odpowiedzi wskazujące na niezdecydowanie.

2. W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbezpieczniej?

Rysunek 6.1.12

Odpowiedź na pytanie nr 2

Źródło: opracowanie własne.

Wskazanie danej lokalizacji określa pozytywne nastawienie do tej przestrzeni i poczucia bezpieczeństwa podczas przebywania na jej obszarze. Szczególna koncentracja pozytywnych odpowiedzi dotyczy ul. 3 Maja – miejskiego deptaku z licznymi usługami, w tym z dużym natężeniem usług w parterach oraz rynku miejskiego. Oba obszary są zlokalizowane w historycznej części miasta. Ponadto liczne wskazania mają miejsce na ul. Dąbrowskiego – ulicy z dużym natężeniem ruchu, lecz z mocno zarysowaną funkcją usług w parterach budynków mieszkalnych wielorodzinnych oraz kampusie Politechniki Rzeszowskiej (rys. 6.1.12; tab. 6.1.1, 6.1.2).

Tabela 6.1.1*Zestawienie wyników dla miejsc ocenionych jako bezpieczne*

	Campus PRZ	Bulwary nad Wisłokiem	Rynek	ul. Dąbrowskiego	ul. 3 Maja	Galeria Rzeszów	Galeria Graffica	Galeria Millenium Hall	os. Architektów	os. Nowe Miasto	os. Zalesie
razem	12	8	29	5	25	8	3	3	3	4	3

Źródło: opracowanie własne.

Rynek: 14 osób z Rzeszowa, 11 osób z powiatu, 4 osoby spoza powiatu

ul. 3 Maja: 8 osób z Rzeszowa, 14 osób z powiatu, 3 osoby spoza powiatu

Tabela 6.1.2*Przyczyna poczucia bezpieczeństwa – zestawienie wyników*

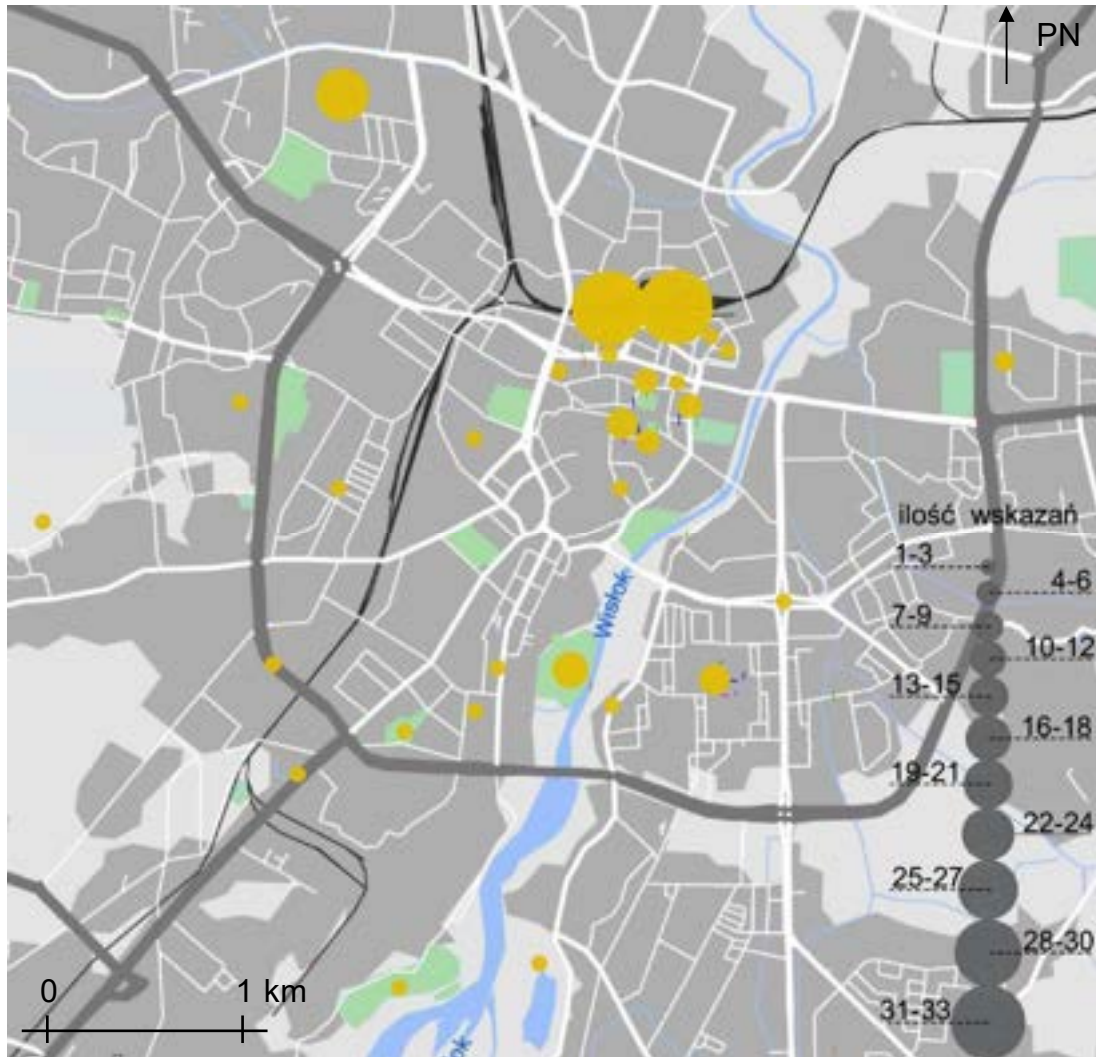
	Dobre oświetlenie	Znajomość terenu	Dużo ludzi	Rozległość, otwartość	Cisza, spokój	Uporządkowanie	Ochrona, policja, monitoring
razem	27	19	38	11	7	3	19

Źródło: opracowanie własne.

3. W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbardziej zagrożony/a?

Rysunek 6.1.13

Odpowiedź na pytanie nr 3

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 6.1.3

Zestawienie wyników dla miejsc ocenionych jako niebezpieczne

	stacja PKS	stacja PKP	os. Baranówka	os. Nowe Miasto	Bardowskiego-przystanek	Rynek	ul. Baldachówka	Bulwary nad Wisłokiem	ul. Targowa	pl. Ofiar Getta
razem	32	32	22	9	3	7	4	10	6	5

Źródło: opracowanie własne.

PKS: 13 osób z Rzeszowa, 13 osób z powiatu, 6 osób spoza powiatu

PKP: 15 osób z Rzeszowa, 11 osób z powiatu, 6 osób spoza powiatu

Baranówka: 12 osób z Rzeszowa, 10 osób z powiatu

Bulwary: 7 osób z Rzeszowa, 2 osoby z powiatu, 1 osoba spoza powiatu

Tabela 6.1.4*Przyczyna braku poczucia bezpieczeństwa – zestawienie wyników*

	Stresory społeczne	Nieuporządkowanie	Złe oświetlenie lub brak	Zakamarki	Zła orientacja
razem	44	11	24	5	6

Źródło: opracowanie własne.

Odpowiedzi na to pytanie (rys. 6.1.13; tab. 6.1.3, 6.1.4) pozwoliły uzyskać informacje o spostrzeganych przestrzeniach niebezpiecznych w mieście. Koncentracja wskazań respondentów dotyczy obszaru osiedla Śródmieście Północ – okolice dworca PKS i PKP, co potwierdza trafność wyboru obszaru dalszych badań. Dodatkowo znaczna koncentracja wskazań jest związana z miejscem hali targowej, z dużym natężeniem ruchu pieszego oraz osiedlem Baranówka – osiedla z lat 80., z uproszczoną modernistyczną architekturą. Wskazania odnosiły się też do bulwarów nad Wisłokiem, ale respondenci nie wskazywali konkretnego miejsca (bulwary mają długość 6 km).

Odpowiedzi respondentów wskazują na bardzo wysoki stopień poczucia bezpieczeństwa na obszarze Rzeszowa – aż 92% odpowiedzi twierdzących, w tym aż 25% wybrało odpowiedź zdecydowanie tak, przy braku odpowiedzi negatywnych 8% stanowią odpowiedzi wskazujące na niezdecydowanie. Istotne jest też wskazywanie przez respondentów jako przestrzeni, gdzie czują się bezpiecznie obszarów głównie w ścisłym centrum Rzeszowa z dużą ilością usług i wysoką intensywnością ruchu pieszego. Nieliczne wskazania dotyczyły obszarów nowych osiedli i były wprowadzane głównie przez osoby poniżej 60 roku życia. Jeszcze mocniejszą koncentracją przestrzenną oznaczyły się wyniki odpowiedzi na pytanie o przestrzeń, w której respondenci czują się najbardziej zagrożeni. Wyraźnie zauważalna jest koncentracja w przestrzeni osiedla Śródmieście Północ oraz mniejsze wyodrębnione grupy wskazań w osiedlach Baranówka i Nowe Miasto – osiedla z lat 80., z uproszczoną modernistyczną architekturą.

Podsumowanie

W Lokalnym Programie Rewitalizacji dla Gminy Miasto Rzeszów do roku 2023 (Drabek i in., 2017), aż siedem osiedli zostało zakwalifikowanych jako obszar zdegradowany. Najwięcej wskaźników w skali miasta z oceną skali problemu 3 i 4 wystąpiło na obszarze osiedla Śródmieście Północ (zał. 1). Aż trzynaście wskaźników koncentracji problemów było najwyższych na tym obszarze spośród wszystkich osiedli miasta Rzeszowa. Zwraca uwagę bardzo wysoka, najwyższa w skali miasta, koncentracja problemu szczególnie w sferze społecznej związana ze znaczną liczbą osób wymagających opieki społecznej i wskaźnika stwierdzonych przestępstw ogółem. Również najwyższe w skali miasta osiągnięto na obszarze tego osiedla wskaźniki w sferze funkcjonalno-przestrzennej jak koncentracja obiektów zabytkowych i liczba lokali socjalnych.

Z kolei największą koncentracją zjawiska obecności stresorów społecznych charakteryzują się obszary dwóch o mocno zróżnicowanej strukturze funkcjonalno-przestrzennej osiedli Śródmieście Północ oraz Nowego Miasta. Jednak oba osiedla

wyróżnia różny podział intensywności występowania stresorów. Na obszarze osiedla Śródmieście Północ wyróżniono obecność pięciu stresorów w tym dwa o mocniejszej dominacji jak obecność osób pod wpływem alkoholu i osoby bezdomne. Poza tym wyróżniono akty wandalizmu, grupowanie się małoletnich zagrożonych demoralizacją i obecność osób proszących o pieniądze. Na obszarze Nowego Miasta, osiedla poza strefą śródmiejską z uproszczoną zabudową modernistyczną z lat 70. i 80., wyróżniono trzy stresory w tym dominację obecności osób pod wpływem alkoholu. Poza tym wyróżniono obecność osób proszących o pieniądze i grupowanie się małoletnich zagrożonych demoralizacją. Konkludując, osiedle Śródmieście Północ charakteryzuje się większym zróżnicowaniem stresorów społecznych niż osiedle Nowe Miasto.

Dokładnego omówienia wymaga wysoce optymistyczny wynik wskaźnika wysokiego poczucia bezpieczeństwa na terenie Rzeszowa. Omówienie wyników tych odpowiedzi znajduje się pod każdym z tych pytań. Na pytanie ogólne „Czy Pana/Pani zdaniem Rzeszów jest miastem, w którym można czuć się bezpiecznie?” aż 92% badanych udzieliło pozytywnej odpowiedzi (zdecydowanie tak 25% i raczej tak 67%). Wynik ten koreluje z przedstawionym w podrozdziale 3.7 bardzo wysokim poziomem poczucia bezpieczeństwa Polaków pomiędzy 90%-95%¹⁵³. Jednak kolejne, bardziej szczegółowe pytania¹⁵⁴ w kwestionariuszu ankiety „W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbezpieczniej?” i „W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbardziej zagrożony/a?” wykazały charakterystyczne cechy koncentracji przestrzennej wskazań. Zmapowanie wyników odpowiedzi pokazuje obszary wyraźnej koncentracji wskazań w miejscach, gdzie respondenci czują się najbardziej zagrożeni, w tym najmocniejszy na fragmencie obszaru osiedla Śródmieście Północ. Odpowiedzi wskazujące na wysokie poczucie bezpieczeństwa w danym obszarze wskazują na większe rozproszenie na obszarze miasta i pewną koncentrację na obszarze osiedla Śródmieście Południe. Podsumowując, osiedle Śródmieście Północ charakteryzuje się największą koncentracją wskazań poczucia zagrożenia i tylko pojedynczymi wskazaniami poczucia bezpieczeństwa.

Powyższe wyniki badań dowodzą, iż nie możemy opierać się jedynie na wynikach ogólnego poczucia bezpieczeństwa reprezentującego średnią dla całego miasta lub większego obszaru i pomimo pozornie mylących i uspokajających wyników, należy podejmować badania skoncentrowane na mniejszych fragmentach osiedli lub dzielnic miast. Dowodzi to, że nawet w miastach o bardzo wysokim ogólnym poczuciu bezpieczeństwa deklarowanym przez mieszkańców i osoby je odwiedzające istnieją obszary budzące znaczne obawy użytkowników przestrzeni publicznych. Poparciu słuszności tej zależności służą wyniki badań naukowców przywołane w podrozdziale 3.7 „Programy i badania polskie”.

Z zestawienia powyższych analiz wynika, iż obszarem wyróżniającym się największą ilością negatywnych ocen zarówno w Lokalnym Programie Rewitalizacji

¹⁵³ Odpowiedź na pytanie: „Czy Pana(i) zdaniem, Polska jest krajem, w którym żyje się bezpiecznie?”, badania przeprowadzone w latach 1995-2023 (CBOS).

¹⁵⁴ Autorka jak wskazuje literatura dotycząca zasad konstruowania kwestionariuszy ankiet, rozpoczęła od ogólnych nieobciążających respondentów pytań i z każdym etapem ankiety je doszczegóławiała.

dla Gminy Miasto Rzeszów do roku 2023 (Drabek i in., 2017), Krajowej Mapie Zagrożeń Bezpieczeństwa (Policja, GUGiK, b.d.), jak i wskazań uzyskanych poprzez kwestionariusz ankiety jest osiedle Śródmieście Północ. Na obszarze tego osiedla zwraca dodatkowo uwagę najwyższa koncentracja wskazań w rejonie pomiędzy krawędziami wyznaczonym przez: od północy linia kolejowa, od wschodu: ul. Targowa, ul. Fredry i ul. Orzeszkowej, od południa: ul. Sobieskiego, ul. Sokoła; od zachodu: al. Ciepłińskiego, ul. Marszałkowska.

Powyższy obszar został wyznaczony do badań opartych na własnej metodzie badawczej.

6.2 Wyznaczenie i analiza lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa – fragment osiedla Śródmieście Północ

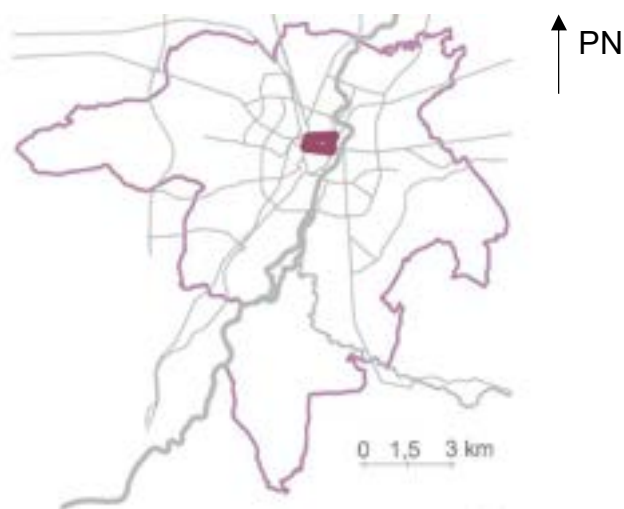
Charakterystyka osiedla Śródmieście

- W styczniu 2019 r. osiedle zostało utworzone z połączenia dwóch osiedli śródmiejskich Śródmieście Północ i Śródmieście Południe.
- Powierzchnia osiedla Śródmieście – 167 ha
- Liczba mieszkańców osiedla Śródmieście na koniec 2022 r. wynosiła 7041 mieszkańców (<https://erzeszow.pl>)

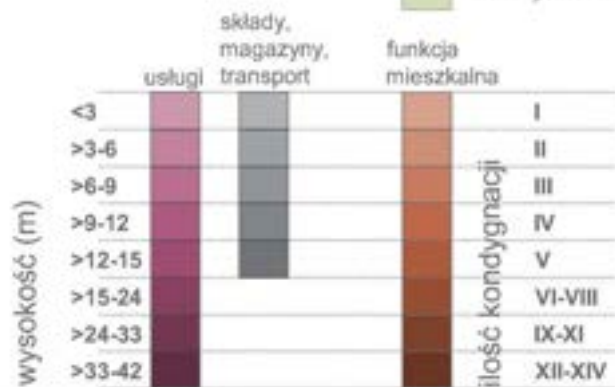
Charakterystyka fragmentu osiedla Śródmieście Północ wyznaczonego do badań szczegółowych

- Granice: od północy linia kolejowa, od wschodu: ul. Targowa, ul. Fredry i ul. Orzeszkowej, od południa: ul. Sobieskiego, ul. Sokoła; od zachodu: al. Ciepłińskiego, ul. Marszałkowska (rys. 6.2.1).
- Typ zabudowy: Przeważa zabudowa kamieniczna z przełomu wieków XIX i XX w. Uzupełnienia historycznej zabudowy budynkami z lat powojennych. Bardzo niski procent zabudowy nowej. Aż 96% budynków powstało przed 1989 r. (Noworól i in., 2010). Znaczna część historycznej zabudowy w stanie dekapitalizacji.
- Najważniejsze usługi publiczne: Urząd Miejski, Urząd Wojewódzki, Starostwo Powiatowe, Sąd Apelacyjny, Dworzec Główny PKP, Dworzec Główny PKS, Wydział Prawa i Wydział Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego, Wojewódzki Dom Kultury, Zespół Szkół Muzycznych nr 2 przy ul. Sobieskiego.
- Najważniejsze usługi komercyjne: Galeria Ameryka, Galeria Europa, Galeria pl. Wolności, Dom Handlowy przy dworcu PKS, obszar styczny do rozległej przestrzeni targowej w Rzeszowie.

Rysunek 6.2.1
Mapa badanego obszaru

- granica miasta
- lokalizacja badanego obszaru
- granica badanego obszaru
- usługi w parterze
- tereny zielone

Źródło: opracowanie własne.

Etap I – Wyznaczenie lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa – fragment osiedla Śródmieście Północ

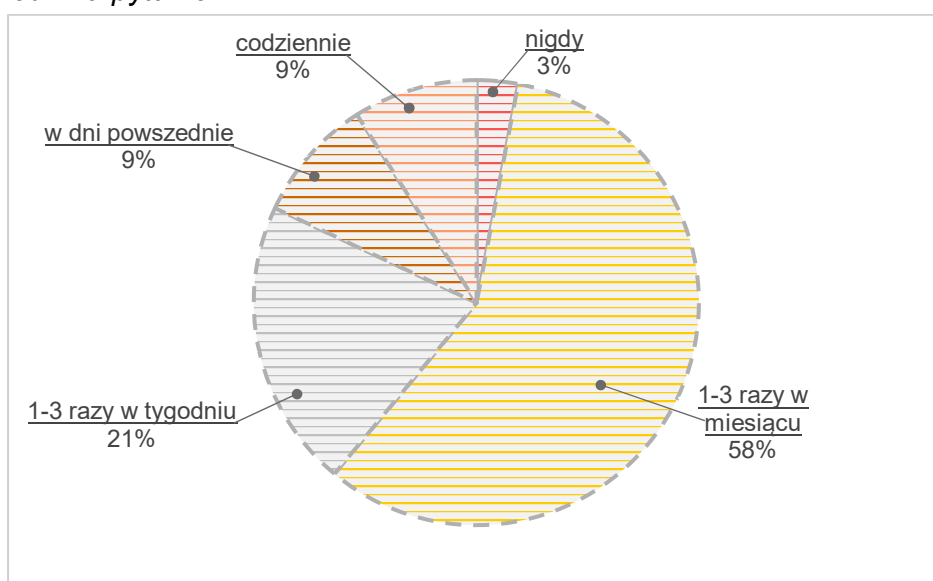
Etap I własnej metody badawczej rozpoczęto zestawieniem i zmapowaniem wyników badań ankietowych dotyczących poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni wyznaczonego fragmentu obszaru osiedla Śródmieście Północ.

Informacje szczegółowe dotyczące poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni w wybranym obszarze miasta Rzeszowa (część B kwestionariusza ankiety).

4. Jak często Pan/Pani przebywa we wskazanej na mapie przestrzeni (dotyczy ostatnich 6 miesięcy)?

Rysunek 6.2.2

Odpowiedź na pytanie nr 4

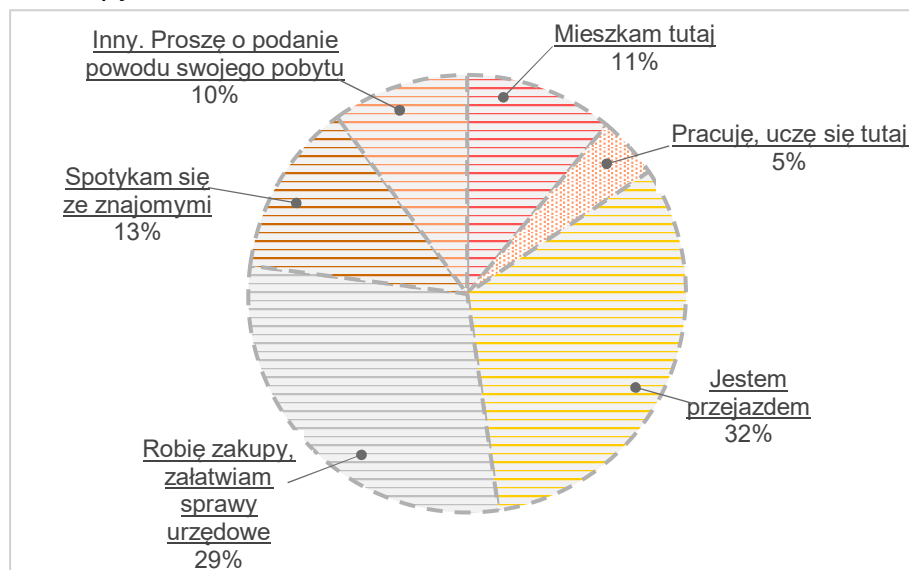
Źródło: opracowanie własne.

Respondenci głównie wskazywali (rys. 6.2.2) niską częstotliwość obecności w tym miejscu (1–3 razy w miesiącu) lub średnią (1–3 razy w tygodniu). Osób z deklarowanym częstym kontaktem (w dni powszednie lub codziennie) wyróżniono 18%.

5. Jaki jest powód Pana/Pani obecności w tym fragmencie miasta?

Rysunek 6.2.3

Odpowiedź na pytanie nr 5

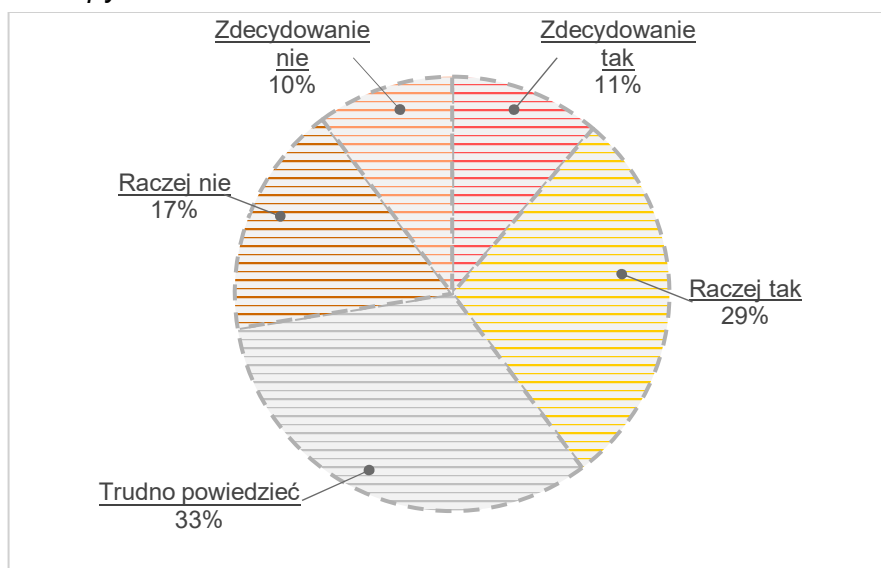
Źródło: opracowanie własne.

Przeważają odpowiedzi (ry. 6.2.3) sugerujące tymczasowy i krótkotrwały kontakt, jak robienie zakupów i załatwianie spraw urzędowych. Zwraca uwagę niski procent odpowiedzi (13%) deklarujących chęć spotkania się w tym obszarze ze znajomymi. Sugeruje to, że jest on odbierany jako mocno antyspołeczna przestrzeń.

6. Czy uważa Pan/Pani, że rozpatrywany fragment miasta sprzyja kontaktom społecznym?

Rysunek 6.2.4

Odpowiedź na pytanie nr 6

Źródło: opracowanie własne.

Z poprzednią konkluzją nie do końca korelują odpowiedzi (rys. 6.2.4) na zadane wprost pytanie o sprzyjanie tego obszaru kontaktom społecznym. Ponad jedna

trzecia respondentów odpowiedziała twierdząco: zdecydowanie tak: 11 osób, raczej tak: 25 osób.

Spotykam się ze znajomymi z pytania 5: zdecydowanie tak – 6 osób, raczej tak – 6 osób, raczej nie – 1 osoba.

Zdecydowanie tak odpowiedziały: 1 osoba, która przebywa codziennie; 2, które przebywają w dni powszednie; 2, które przebywają 1–3 razy w tygodniu, 6, które przebywają 1–3 razy w miesiącu

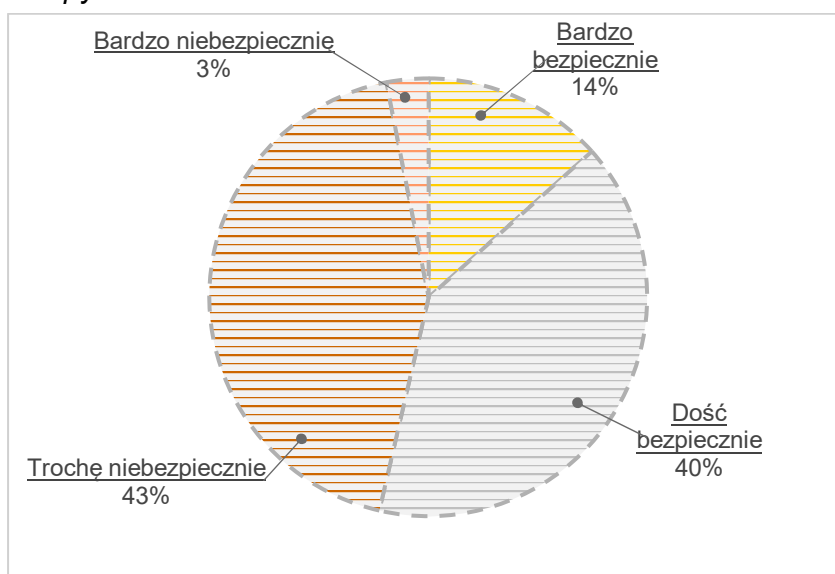
Raczej tak: 2 osoby przebywające codziennie, 1 osoba przebywająca w dni powszednie, 18 osób przebywających zaledwie 1–3 razy w miesiącu i 8 osób przebywających 1–3 razy w tygodniu.

7. Jak bezpiecznie czuje się Pan/Pani w tym fragmencie miasta?

We wskazaniach (rys. 6.2.5) dla średniego stanu poczucia bezpieczeństwa i dla średniego niebezpieczeństwa wartości się niemal równoważą. Większą dysproporcję widać w krańcowych wartościach bardzo bezpiecznie i niebezpiecznie. Tutaj jest wyraźna przewaga pozytywnego odbioru przestrzeni.

Rysunek 6.2.5

Odpowiedź na pytanie nr 7

Źródło: opracowanie własne.

8. Proszę wskazać miejsca, które budzą Pana/Pani osobiste obawy?

Rysunek 6.2.6

Odpowiedź na pytanie nr 8 – odpowiedź zbiorcza

Źródło: opracowanie własne.

■ wskazania
respondentów

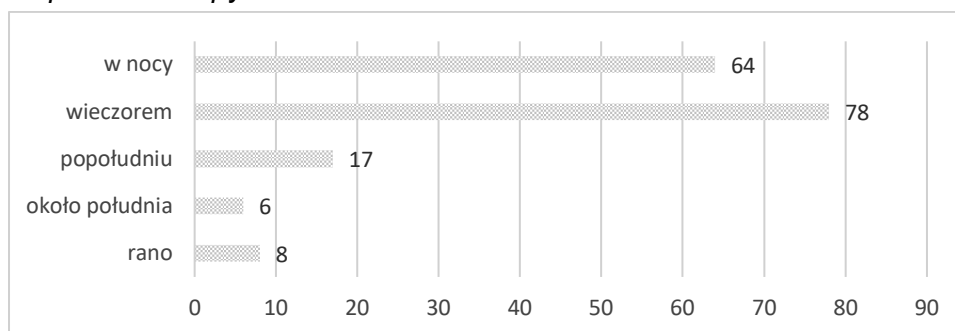
Opracowanie mapy (rys. 6.2.6) na podstawie odpowiedzi z pytania 9 o wskazanie miejsc budzących osobiste obawy respondentów wyróżniło obszary wokół stacji kolejowej i dworca autobusowego oraz z mniejszym natężeniem wskazań przed galerią handlową i przy przystanku lokalnych autobusów (ul. Bardowskiego). Wszystkie te wskazania pokrywają się również z analizą koncentracji stresorów społecznych, choć nie są one tylko wskazywane jako jedyny czynnik wpływający na poczucie braku bezpieczeństwa.

Ilość wskazań respondentów: dworzec PKS: 54 osoby, plac przed PKP: 30 osób, plac przy ul. Bardowskiego: obszar przed galerią Europa II: 5 osób, plac Wolności: 7 osób, plac Ofiar Getta: 5 osób, plac Kilińskiego: 7 osób, parking przy ul. Batorego: 5 osób, wewnątrz kwartału przy ul. Jabłońskiego: 4 osoby.

9. Proszę wskazać porę dnia, w której czuje się Pan/Pani w tych miejscach mniej bezpiecznie.

Rysunek 6.2.7

Odpowiedź na pytanie nr 9

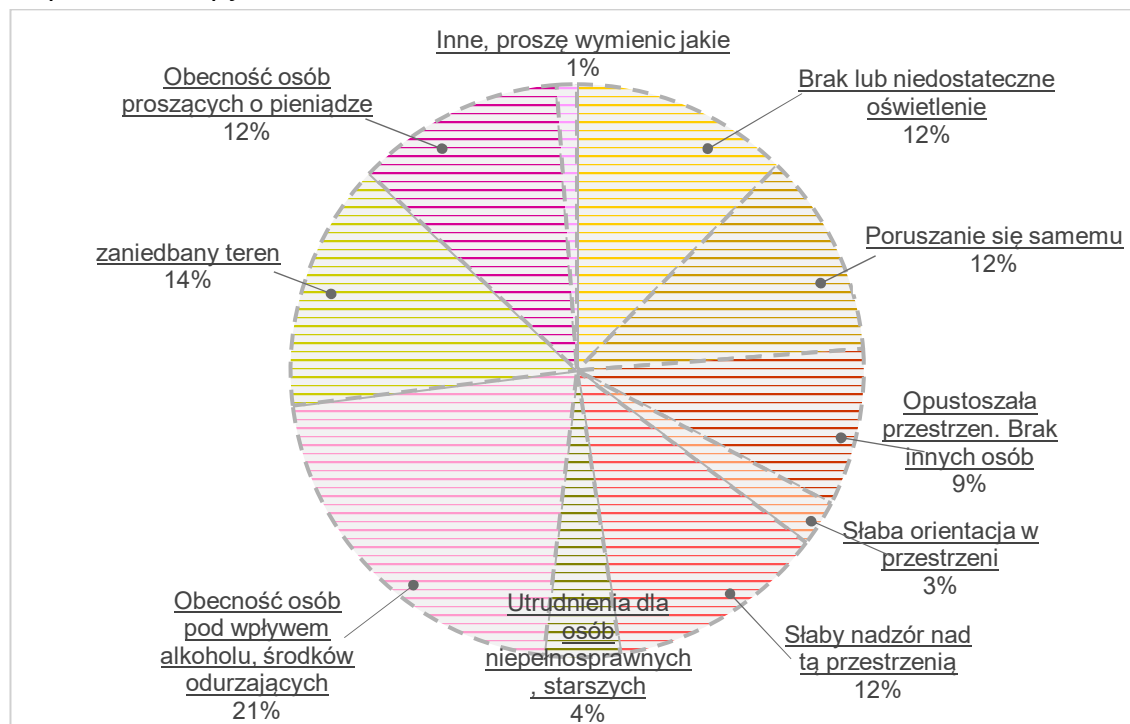
Źródło: opracowanie własne.

Porą, kiedy większość badanych czuła się niebezpiecznie, był wieczór i noc (rys. 6.2.7).

10. Jaka jest przyczyna Pana/Pani obaw?

Rysunek 6.2.8

Odpowiedź na pytanie nr 10

Źródło: opracowanie własne.

Pośród najczęściej wskazywanych stresorów przestrzeni (rys. 6.2.8) na pierwszym miejscu wskazywano stresory społeczne związane z przebywaniem osób nadużywających alkoholu i środków odurzających oraz wymuszających datki. Trzecim poziomem intensywności wskazań wyróżnia się stresor złego zarządzania terenem – przestrzeń zaniehbana.

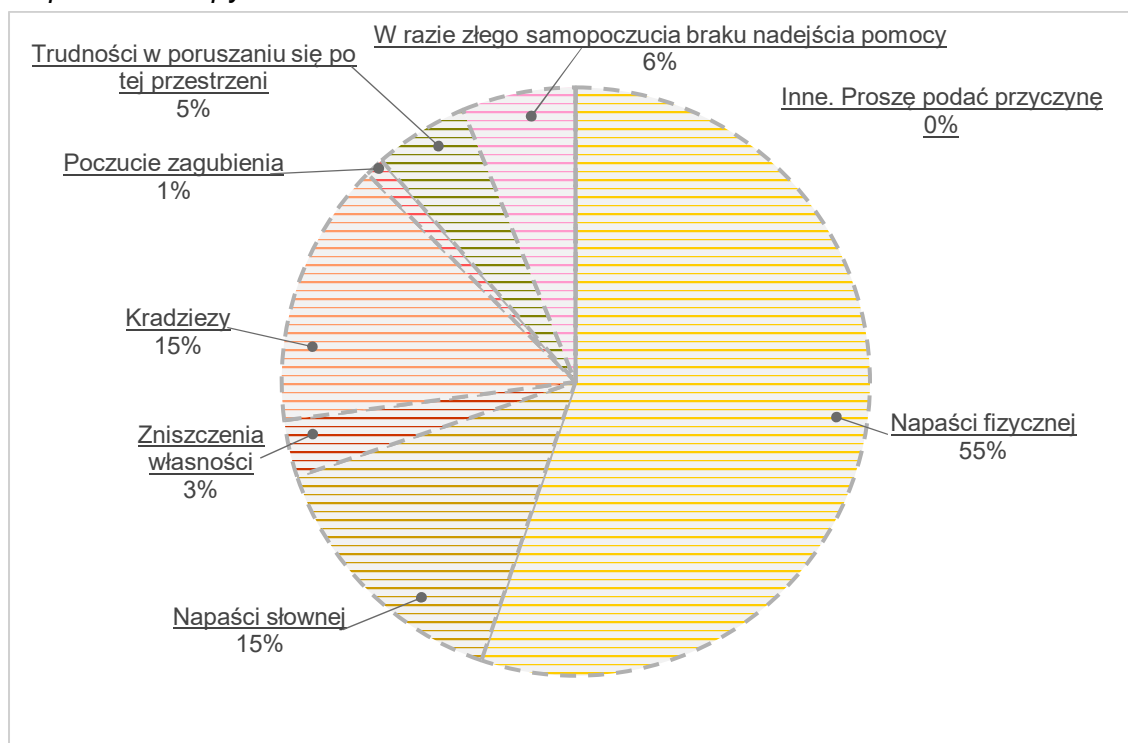
Na terenie dworca PKS wyróżniono czynniki:

- brak lub niedostateczne oświetlenie – 21,
- poruszanie się samemu – 21,
- opustoszała przestrzeń, brak innych osób – 9,
- słaba orientacja w przestrzeni – 5,
- słaby nadzór nad tą przestrzenią – 28,
- trudnienia dla osób niepełnosprawnych, starszych – 10,
- obecność osób pod wpływem alkoholu, środków odurzających – 43,
- zaniehbany teren – 34,
- obecność osób proszących o pieniądze – 28,
- inne, proszę wymienić, jakie: zaułki i zła jakość nawierzchni, duży ruch w ciągu dnia.

11. Jakich zagrożeń Pan/Pani najbardziej obawia się, przebywając w tej przestrzeni?

Rysunek 6.2.9

Odpowiedź na pytanie nr 11

Źródło: opracowanie własne.

Wskazywaną najczęstszą przyczyną obaw (rys. 6.2.9) było zagrożenie napaścią fizyczną i na drugim miejscu słowną oraz kradzieżą. Marginalnie wskazania dotyczyły braku nadejścia pomocy i trudności w poruszaniu się.

Informacje metryczkowe respondenta (część D kwestionariusza ankiety). Najwięcej w badaniu uczestniczyło młodszych kobiet (ponad połowa badanych osób) (zał. 2).

W badaniu uczestniczyło 66 kobiet i 34 mężczyzn. Najliczniej w badaniu uczestniczyli mieszkańcy Rzeszowa, ponad połowa badanych, w drugiej kolejności mieszkańcy powiatu rzeszowskiego i niewielka reprezentacja osób spoza powiatu (zał. 2).

Tyle samo odpowiedzi przypadło na zamieszkanie w Rzeszowie od urodzenia co jeden rok do pięciu lat. Najmniejsza reprezentacja osób była z grupy zamieszkującej krócej niż rok (zał. 2).

Tyle samo osób zadeklarowało przebywanie w Rzeszowie codziennie i 1-3 razy w miesiącu. W dni powszednie przebywa w Rzeszowie największa grupa respondentów (zał. 2).

Zwraca uwagę wśród badanych niski odsetek osób, które doświadczyły przestępstwa osobiście (zał. 2). Znacznie wyższy jest odsetek odniesień do takich doświadczeń wśród znajomych (zał. 2). Takie wyniki dwóch ostatnich pytań nie

sugerują znaczącego wpływu wcześniejszych złych doświadczeń na ogólny wynik badania.

Podsumowanie wniosków w części B odnoszącej się do wybranego do szczegółowych badań fragmentu osiedla Śródmieście Północ wykazuje, iż przestrzeniami budzącymi najmocniejsze obawy są przestrzeń dworca PKS i PKP oraz przystanków przy ul. Bardowskiego i plac Kilińskiego. Wszystkie cztery przestrzenie są to przestrzenie przesiadkowe o w pełni publicznym charakterze. Przeważająca większość respondentów określiła również dwie pory dnia: noc i wieczór, w których nasilają się ich obawy.

Pytanie wyjaskrawiło podłoże obaw i rodzaj przestrzeni, w jakich respondenci czuli się szczególnie zagrożeni. Tutaj widać znaczne zróżnicowanie odpowiedzi i brak wyraźnie wiodącego zagrożenia. W obszarze stresorów społecznych zostały najczęściej wybierane przez respondentów obecność osób pod wpływem alkoholu i środków odurzających (21%) oraz obecność osób proszących o pieniądze (15%). Stresor zarządzania przestrzenią – zaniedbanie terenu był odznaczony przez 14% respondentów. Znaczne zróżnicowanie ma miejsce w grupie stresorów przestrzennych. Brak lub niedostarczenie oświetlenia wybrało 12% respondentów, taki sam wynik osiągnęło słaby nadzór nad przestrzenią, opustoszałą przestrzeń – 9%, utrudnienia dla osób niepełnosprawnych lub starszych – 4%, słabą orientację w przestrzeni – 3%. Łącznie zagrożenia z grupy stresorów przestrzennych wybrało 40% respondentów, stresory społeczne 51%, a zarządzanie przestrzenią 14%.

Podobna tendencja jest widoczna w szczegółowej analizie wyników, dla respondentów, którzy jako przestrzeń, która budzi ich obawy, wybrali dworzec PKS. Stresory społeczne łącznie wybrało 71 % respondentów w tym obecność osób pod wpływem alkoholu, środków odurzających – 43%, obecność osób proszących o pieniądze – 28%.

Stresory przestrzenne wybrało łącznie ponad 73% respondentów w tym: słaby nadzór nad tą przestrzenią – 28%, brak lub niedostateczne oświetlenie – 21%, opustoszałą przestrzeń, utrudnienia dla osób niepełnosprawnych, starszych – 10%, brak innych osób – 9%, słabą orientację w przestrzeni – 5% oraz w grupie innych - własnych wskazań respondentów były wybierane: obecność zaułków, zły stan nawierzchni i duży ruch w ciągu dnia. Respondenci zwrócili także uwagę na stresor zarządzania przestrzenią – zaniedbanie terenu - 34%. Ostatnie zagrożenie, które zostało wskazane, było związane z poruszaniem się samemu – 21%.

Konieczna do bardziej szczegółowego omówienia jest analiza przyczyny wystąpienia obaw. Respondenci najbardziej obawiają się napaści fizycznej (55%) i w drugiej kolejności napaści słownej (15%), i kradzieży (15%). Dalsze miejsca zajęły wskazania braku nadejścia pomocy w razie złego samopoczucia, trudności w poruszaniu się po tej przestrzeni, zniszczenia własności lub poczucia zagubienia. Zwraca uwagę przewaga obaw wywołanych zagrożeniami wynikłymi z czynnika ludzkiego i stresorów społecznych.

W kolejnym działaniu etapu I własnej metody badawczej zmapowano lokalizacje stresorów społecznych w wyznaczonych granicach obszaru badań szczegółowych na podstawie danych z Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Policja, GUGiK,

b.d.) oraz własnych obserwacji autorki. Lokalizacje odnotowanych stresorów społecznych zestawiono na mapie łącznie z wykazaniem liczby wskazań braku poczucia bezpieczeństwa według badań ankietowych (rys. 6.2.10).

Do ostatecznego wyboru lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa wyznaczono lokalizacje, w których odnotowano co najmniej 5 wskazań braku poczucia bezpieczeństwa u respondentów lub były one miejscem występowania stresorów społecznych (rys. 6.2.10). Do dalszych badań wyznaczono ostatecznie 12 lokalizacji (rys. 6.2.11).

Rysunek 6.2.10

Lokalizacja stresorów społecznych i liczba wskazań braku poczucia bezpieczeństwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: kwestionariusza ankiety, Policja i GUGiK (b.d.).

- Granica badanego obszaru
- 2 Liczba wskazań respondentów w ankiecie
- Obecność stresorów społecznych

Rysunek 6.2.11

Lokalizacje wyznaczone do badań szczegółowych

Źródło: opracowanie własne

- Granica badanego obszaru
- 2 Wyznaczone lokalizacje z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa

Etap II – Analiza lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa – fragment osiedla Śródmieście Północ

Dla wyznaczonych w pierwszym etapie 12 lokalizacji wykonano ocenę jakościową przestrzeni z wykorzystaniem autorskiego zestawienia stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3). Powyższe pełne zestawienie zamieszczono w załączniku nr 3. Poniżej zamieszczono podsumowanie oceny jakościowej dla wszystkich dwunastu lokalizacji z wyszczególnieniem występujących stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych.

Lokalizacja nr 1 – wewnątrz kwartału przy ul. Jabłońskiego

Rysunek 6.2.12

Wnętrze kwartału przy ul. Jabłońskiego

Źródło: K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.12) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych, głównie w rejonie przejścia na ul. Piłsudskiego (rys. 6.2.10). Cztery osoby spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

We wnętrzu kwartału przy ul. Jabłońskiego wyróżniono łącznie 17 stresorów i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 10 stresorów przestrzennych i 7 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - występowanie dużego zróżnicowania wysokości zabudowy,
 - brak przejrzystości spowodowanej kształtem i rozmiarem otworów i ograniczeniem wglądu w otaczającą przestrzeń przy wyjściach z kwartału,
 - labiryntowość, szczególnie nasilona w okolicach parkingu pod budynkiem mieszkalnym, będącego jednocześnie przejściem publicznym w kierunku ul. Marszałkowskiej,
 - brak dostępności jak:

- brak odpowiednich podziałów terytorialnych wynikały z braku jasnego odgraniczenia przestrzeniami pośredniczącymi części rekreacyjnej przynależnej zabudowie mieszkalnej wielorodzinnej i części publicznej – przepływowej (połączenie komunikacyjne dla pieszych pomiędzy ulicami: Jabłońskiego, Piłsudskiego i Marszałkowską),
- występowanie barier dla osób ze szczególnymi potrzebami,
 - brak ogrodów sąsiedzkich.
- cechami materiałowymi:
 - brak informacji fakturowej związanej z szatą informacyjną,
 - brak spójnego kodu kolorystycznego (od ciepłych barw starszej części zabudowy po zestawienia kontrastowe z jaskrawym kolorem granatowym).

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- elementy związane ze słabą czytelnością przestrzeni przy krawędziach wnętrza i dużą liczbą zaułków szczególnie przy parkingu pod budynkami,
- brak naturalnego nadzoru, szczególnie od strony zachodniej,
- związaną z obecnością otwartego parkingu rozległą przestrzeń zadaszoną,
- słabe natężenie oświetlenia,
- oznaki zaniedbania w przestrzeni parkingu,
- właściwości materiałów sprzyjające utrwalonym postaciom wandalizmu jak graffiti.

Lokalizacja nr 2 – dworzec PKS

Rysunek 6.2.13

Dworzec PKS

Źródło: K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.13) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych, głównie na przestrzeni peronów (rys. 6.2.10). Pięćdziesiąt cztery osoby spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

We wnętrzu dworca PKS wyróżniono łącznie 24 stresory i elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające ich występowaniu, w tym: 12 stresorów przestrzennych i 12

elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - zamkniętość przestrzeni w tym ograniczenie dróg ucieczki i agresywny typ otwarcia na rozległe skrzyżowanie,
 - brak przejrzystości szczególnie przy wyjściach i związane z tym ograniczenie wglądu w przestrzeń, w którą wkraczamy,
 - odczucie pustki z uwagi na ubogą szatę semiotyczną,
 - odczucie monotonii z uwagi na brak odpowiedniego poziomu złożoności rozwiązań architektonicznych,
 - brak wydzieleni przestrzeni zapewniających większą prywatność,
 - brak dostępności związany z występowaniem barier dla osób ze szczególnymi potrzebami,
 - poczucie stłoczenia i nadmiernej intensywności,
 - brak prywatności z uwagi na brak odpowiedniego podziału terytorialnego,
- cechami materiałowymi:
 - brak informacji fakturowej związanej z szatą informacyjną,
 - brak spójnego kodu kolorystycznego.

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- dużą powierzchnię zadaszoną i jednocześnie umożliwiającą spanie (ławki),
- słaby nadzór naturalny po zmroku,
- brak czytelności przestrzeni przy wyjściach na zewnątrz i wejściu do budynku dworca pogłębiony słabym natężeniem oświetlenia,
- bliskość miejsc ogrzewanych z publicznym, całodobowym dostępem,
- właściwości materiałów sprzyjające graffiti i dzielnemu plakatowaniu,
- wysoki stopień zaniedbania przestrzeni.

Lokalizacja nr 3 – parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei

Rysunek 6.2.14

Parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei

Źródło: K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.14) nie odnotowano miejsc lokalizacji stresorów społecznych. Dwadzieścia osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

We wnętrzu parkingu wyróżniono łącznie 14 stresorów i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 8 stresorów przestrzennych i 6 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - zamkniętość wynika z braku odpowiedniej liczby otwarć i związane z tym ograniczenie możliwości ucieczki,
 - braku przejrzystości i możliwości wglądu przy wejściu w dalej położone obszary parkingu,
 - poczucie pustki - uboga szata semiotyczna szczególnie odczuwana po zmroku (w dzień głębsze otwarcia widokowe pozwalają na widzenie charakterystycznych zamknięć perspektywy, szczególnie od strony wschodniej),
 - brak kontaktu z przestrzenią zieloną,
 - brak prywatności i możliwości spokojnej obserwacji przestrzeni,
 - brak dostępności, w tym: brak dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami i brak odpowiednich podziałów terytorialnych,
- cechami materiałowymi:
 - brak informacji fakturowej związanej z szatą informacyjną.

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- brak czytelności przestrzeni w obrębie jedyne go wejścia w przestrzeń,
- słabe natężenie oświetlenia,
- materiały sprzyjające występowaniu aktów wandalizmu, szczególnie graffiti,
- bardzo słaby nadzór naturalny w ciągu dnia, brak w ciągu nocy,
- wysoki stopień zaniedbania przestrzeni.

Lokalizacja nr 4 – plac przed dworcem PKS

Rysunek 6.2.15

Plac przed dworcem PKS

Źródło: K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.15) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych (rys. 6.2.10). Dziewiętnaście osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

Na przestrzeni placu wyróżniono łącznie 23 stresorów i elementów sprzyjających ich występowaniu, w tym: 13 stresorów przestrzennych i 10 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - liczne otwarcia kierunkowe,
 - brak elementów przełamujących przy dużej rozległości przestrzeni,
 - brak przejrzystości przy wejściu do budynku dworca PKS i na perony,
 - stresor bliskości przestrzennej szczególnie pomiędzy kioskami handlowymi,
 - braku kontaktu z przestrzenią zieloną,
 - brak prywatności związany z brakiem możliwości spokojnej obserwacji,
 - brak dostępności związany z brakiem wydzielen terytorialnych,
 - nadmierna intensywność i stłoczenie związane z mocno tranzytową i przepływową funkcją placu,
- cechami materiałowymi:
 - dobór materiałów sprzyjających powstaniu graffiti,
 - brak kodu kolorystycznego,
 - nadmierna intensywność kolorystyczna (reklamy).

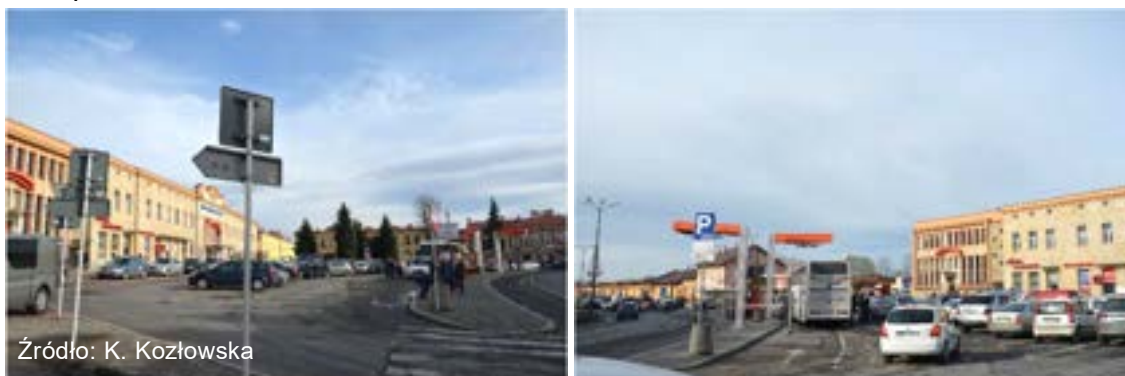
W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- brak czytelności przestrzeni w obrębie wejścia do budynku dworca i na przestrzeń peronów,
- słabe natężenie oświetlenia,
- materiały sprzyjające występowaniu aktów wandalizmu, szczególnie graffiti,
- dostępność do całodobowych, publicznych przestrzeni ogrzewanych,
- dostępność do punktów gastronomicznych z tanim jedzeniem i do sklepów z alkoholem,
- słaby nadzór naturalny w ciągu nocy,
- wysoki stopień zaniedbania przestrzeni.

Lokalizacja nr 5 – plac przed dworcem PKP

Rysunek 6.2.16

Plac przed dworcem PKP

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.16) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych (rys. 6.2.10). Trzydzieści osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

Na przestrzeni placu wyróżniono łącznie 23 stresory i elementy przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 11 stresorów przestrzennych i 12 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - brak elementów przełamujących przy dużej rozległości przestrzeni,
 - braku kontaktu z przestrzenią zieloną,
 - brak prywatności związany z brakiem możliwości spokojnej obserwacji,
 - brak dostępności związany z brakiem wydzielen terytorialnych i brakiem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami,
 - nadmierna intensywność i stłoczenie związane z mocno tranzytową i przepływową funkcją placu,
- cech materiałowych:
 - dobór materiałów związany z brakiem informacji fakturowej,
 - brak kodu kolorystycznego,
 - nadmierna intensywność kolorystyczna.

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- brak czytelności przestrzeni w obrębie wejścia na perony,
- słabe natężenie oświetlenia,
- materiały sprzyjające występowaniu aktów wandalizmu, szczególnie graffiti i zniszczeniu jak szklane ściany wiaty przystankowej,
- dostępność przestrzeni zadaszonych z możliwością spania (wiata przystankowa),
- przestrzeń tranzytowa z miejscem zatrzymywania się pieszych (przystanek),
- dostępnością do całodobowych, publicznych przestrzeni ogrzewanych,

- dostępnością do sklepów z alkoholem,
- słaby nadzór naturalny w ciągu nocy,
- wysoki stopień zaniedbania przestrzeni.

Lokalizacja nr 6 – przestrzeń przed sklepem Społem

Rysunek 6.2.17

Plac przed sklepem Społem

Źródło; K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.17) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych (rys. 6.2.10). Dziesięć osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

Na przestrzeni placu wyróżniono łącznie 17 stresorów i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 12 stresorów przestrzennych i 5 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - brak elementów przełamujących przy dużej rozległości przestrzeni,
 - wnętrze z kilkoma otwarciami kierunkowymi,
 - braku kontaktu z przestrzenią zieloną,
 - brak prywatności związany z brakiem możliwości spokojnej obserwacji,
 - brak dostępności związany z brakiem wydzielen terytorialnych i brakiem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami,
 - nadmierna intensywność i stłoczenie związane z mocno tranzytową i przepływową funkcją placu,
- cechami materiałowymi:
 - dobór materiałów związany z brakiem informacji fakturowej,
 - brak kodu kolorystycznego,
 - nadmierna intensywność kolorystyczna.

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- dostępność do długo działających, publicznych przestrzeni ogrzewanych,
- dostępnością do punktów gastronomicznych typu fast food i sklepów z alkoholem,

- występowanie punktu poboru gotówki z wejściem do sklepu,
- przestrzeń tranzytowa z miejscami zatrzymywania się ludzi,
- możliwość dostępu do darmowej żywności – zaplecze gastronomii i sklepu spożywczego.

Lokalizacja nr 7 – plac Kilińskiego

Rysunek 6.2.18

Plac Kilińskiego

Źródło: K. Kozłowska

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.18) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych (rys. 6.2.10). Siedem osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

Na przestrzeni placu wyróżniono łącznie 17 stresorów i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 8 stresorów przestrzennych i 9 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - wewnątrz z kilkoma otwarciami kierunkowymi,
 - nadmierna złożoność ściany południowej placu,
 - brak prywatności związany z brakiem możliwości spokojnej obserwacji,
 - brak dostępności związany z brakiem wydzieleni terytorialnych i brakiem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami,
 - nadmierna intensywność i stłoczenie związane z mocno tranzytową i przepływową funkcją placu szczególnie nasilone w południowej części placu,
- cechami materiałowymi:
 - dobór materiałów związany z brakiem informacji fakturowej,
 - brak kodu kolorystycznego.

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

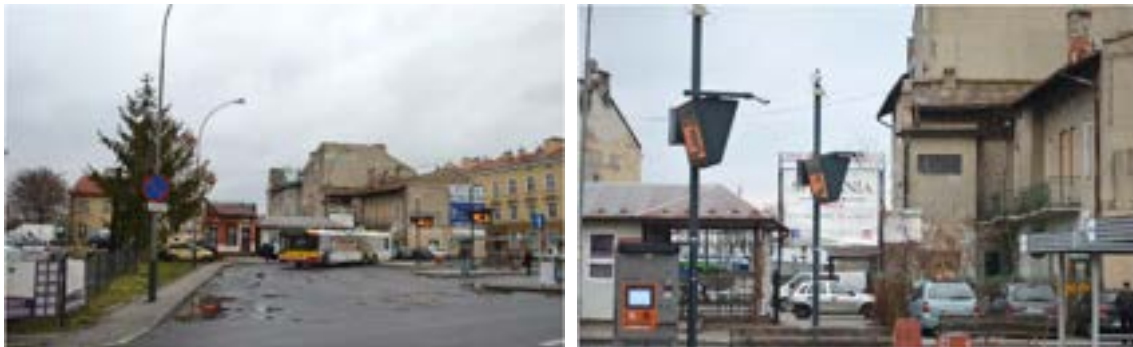
- słabą widoczność związaną z zaułkami, słabą widoczność dla ofiary, dobrą dla napastnika,
- słaby nadzór naturalny szczególnie po zmroku z uwagi na wysoką zieleń,

- obecność przestrzeni tranzytowej z miejscami zatrzymywania się ludzi,
- obecność przestrzeni zadaszanej z miejscem do leżenia – wiata przystankowa,
- materiały sprzyjające występowaniu aktów wandalizmu, szczególnie graffiti i zniszczeniu jak szklane ściany wiaty przystankowej,
- słabe natężenie oświetlenia,
- niski poziom estetyki i zadbania.

Lokalizacja nr 8 – plac przy ul. Bardowskiego

Rysunek 6.2.19

Plac przy ul. Bardowskiego

Źródło: K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.19) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych (rys. 6.2.10). Dziesięć osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

Na przestrzeni placu wyróżniono łącznie 19 stresorów i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 10 stresorów przestrzennych i 9 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - nadmierna złożoność ściany południowej, zachodniej i północnej placu,
 - brak kontaktu z przestrzenią zieloną,
 - brak prywatności związany z brakiem możliwości spokojnej obserwacji,
 - brak dostępności związany z brakiem wydzieliń terytorialnych i brakiem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami,
 - nadmierna intensywność i stłoczenie związane z mocno tranzytową i przepływową funkcją placu,
- cechami materiałowymi:
 - dobór materiałów związany z brakiem informacji fakturowej,
 - brak kodu kolorystycznego,
 - nadmierna intensywność kolorystyczna (reklamy).

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- oznaki opanowania przestrzeni przez grupę,
- słaba widoczność związana z zaułkami, słaba widoczność dla ofiary, dobra dla napastnika,
- słaby nadzór naturalny szczególnie po zmroku,
- przestrzeń tranzytowa z miejscami zatrzymywania się ludzi,
- obecność przestrzeni zadaszanej z miejscem do leżenia – wiata przystankowa,
- materiały sprzyjające występowaniu aktów wandalizmu, szczególnie graffiti,
- słabe natężenie oświetlenia,
- niski poziom estetyki i zadbania.

Lokalizacja nr 9 – parking przy ul. Batorego

Rysunek 6.2.20

Parking przy ul. Batorego

Źródło: K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.20) nie odnotowano stresorów społecznych. Pięć osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

Na przestrzeni placu wyróżniono łącznie 13 stresorów i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 8 stresorów przestrzennych i 5 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - kilka otwarc kierunkowych,
 - brak przejrzystości związany ze słabym wglądem w przestrzeń placu z dwóch kierunków,
 - brak kontaktu z przestrzenią zieloną,
 - brak prywatności związany z brakiem możliwości spokojnej obserwacji,
 - brak dostępności związany z brakiem wydzielen terytorialnych i brakiem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami,
- cechami materiałowymi:

- dobór materiałów związany z brakiem informacji fakturowej,
- brak kodu kolorystycznego.

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- słabą widoczność związaną z zaułkami (słaba widoczność dla ofiary, dobra dla napastnika),
- słaby nadzór naturalny szczególnie po zmroku,
- materiały sprzyjające występowaniu aktów wandalizmu, szczególnie graffiti,
- słabe natężenie oświetlenia,
- niski poziom estetyki i zadbania.

Lokalizacja nr 10 – plac Wolności (część na południe od ul. Piłsudskiego)

Rysunek 6.2.21

Plac Wolności

Źródło: K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.21) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych (rys. 6.2.10). Siedem osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

Na przestrzeni placu wyróżniono łącznie 18 stresorów i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 10 stresorów przestrzennych i 8 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - duża rozległość przestrzeni bez wprowadzenia elementów przelamujących,
 - kilka otwarć kierunkowych,
 - nadmierna złożoności ściany południowej,
 - brak przejrzystości związany ze słabym wglądem w przestrzeń placu wynikający ze złej struktury zieleni,
 - brak dostępności związany z brakiem wydzielen terytorialnych,
 - nadmierna intensywność związana z mocno tranzytową i przepływową funkcją placu,
- cechami materiałowymi:
 - dobór materiałów związany z brakiem informacji fakturowej,

- brak kodu kolorystycznego,
- nadmierna intensywność kolorystyczna (reklamy).

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- oznaki opanowania przez grupę,
- słaba widoczność związana ze strukturą zieleni, słaba widoczność dla ofiary, dobra dla napastnika,
- słaby nadzór naturalny szczególnie po zmroku, słaby nadzór formalny (brak kamer CCTV),
- materiały sprzyjające występowaniu aktów wandalizmu, szczególnie graffiti,
- możliwości otrzymania darmowego jedzenia,
- występowanie miejsc zadaszonych z możliwością leżenia-wiaty przystankowe,
- słabe natężenie oświetlenia.

Lokalizacja nr 11 – plac Ofiar Getta

Rysunek 6.2.22

Plac Ofiar Getta

Źródło: K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.22) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych (rys. 6.2.10). Pięć osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

Na przestrzeni placu wyróżniono łącznie 8 stresorów i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 2 stresory przestrzenne i 6 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - brak przejrzystości związany ze słabym wglądem w przestrzeń placu wynikający ze złej struktury zieleni,
 - brak dostępności związany z brakiem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami.

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- oznaki opanowania przez grupę,

- słabą widoczność związaną ze strukturą zieleni, słaba widoczność dla ofiary, dobra dla napastnika,
- słaby nadzór naturalny szczególnie po zmroku, słaby nadzór formalny (brak kamer CCTV)
- materiały sprzyjające występowaniu aktów wandalizmu, szczególnie graffiti,
- możliwość otrzymania darmowego jedzenia,
- słabe natężenie oświetlenia.

Lokalizacja nr 12 – przestrzeń przed Galerią EUROPA II

Rysunek 6.2.23

Plac przed Galerią Europa

Źródło: K. Kozłowska.

W badanym wnętrzu (rys. 6.2.23) występują miejsca lokalizacji stresorów społecznych (rys. 6.2.10). Pięć osób spośród ankietowanych wskazało tą przestrzeń jako miejsce, gdzie nie czują się bezpiecznie.

Na przestrzeni placu wyróżniono łącznie 22 stresorów i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających ich występowaniu, w tym: 11 stresorów przestrzennych i 11 elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (zał. 3).

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniono stresory związane z:

- cechami struktury funkcjonalno – przestrzennej:
 - zamkniętość związana z ograniczeniem możliwości ucieczki,
 - brak przejrzystości – utrudnienie wglądu w przestrzeń z uwagi na jej wyniesienie ponad otaczający ciąg pieszy i słaby wgląd w przestrzeń placu, szczególnie przy połączeniu z przestrzeniami podwórzy,
 - brak kontaktu z zielenią,
 - brak prywatności,
 - brak dostępności związany z brakiem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami,
 - nadmierna intensywność i stłoczenie związane z tranzytowym charakterem przestrzeni,
- cechy materiałowe:
 - dobór materiałów związany z brakiem informacji fakturowej,
 - brak kodu kolorystycznego,
 - nadmierna intensywność kolorystyczna (reklamy).

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniono:

- oznaki opanowania przez grupę,
- znaczną koncentrację punktów gastronomicznych typu fast food i dostępność do sklepów z alkoholem,
- połączenie wejść do sklepów z punktami poboru gotówki,
- słaba widoczność dla ofiary, dobra dla napastnika,
- przestrzeń tranzytową z miejscem zatrzymania się pieszych – przystanek,
- słaby nadzór naturalny szczególnie po zmroku,
- dostępność do zadaszego miejsca z możliwością leżenia – wiata przystankowa,
- dostępność do długo otwartej publicznej przestrzeni ogrzewanej,
- możliwości otrzymania darmowego jedzenia,
- słabe natężenie oświetlenia.

Ocena ilościowa

Wyniki badań otrzymane w poprzednim działaniu zestawiono w macierzy porównawczej (zał. 4 i 5, tab. 6.2.1). Wyniki podsumowano w ramach obu grup z wykazaniem łącznej ilości stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych, procentowym udziałem w każdej z grup i procentowym udziałem całości. Na końcu zestawienia wprowadzono łączne podsumowanie wszystkich odnotowanych wskazań z odniesieniem do łącznej liczby możliwych wskazań.

Tabela 6.2.1

Macierz porównawcza – podsumowanie

nr	lokalizacji	nazwa miejsca	Grupa 1			Grupa 2			suma	% całości
			łącznie	% grupy	% całości	łącznie	% grupy	% całości		
1		wnętrze kwartału przy ul. Jabłońskiego	11	25,6	18,3	6	35,3	10	17	28,3
2		dworzec PKS – perony	12	27,9	20	12	70,6	20	24	40,0
3		parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei	8	18,6	13,3	6	35,3	10	14	23,3
4		przestrzeń przed dworcem PKS	12	27,9	20	9	52,9	15	21	35,0
5		plac przed dworcem PKP	10	23,3	16,7	10	58,8	16,7	20	33,3
6		przestrzeń przed sklepem Społem	11	25,6	18,3	5	29,4	8,33	16	26,7
7		plac Kilińskiego	9	20,9	15	9	52,9	15	18	30,0
8		plac przy ul. Bardowskiego	10	23,3	16,7	10	58,8	16,7	20	33,3

9	parking przy ul. Batorego	8	18,6	13,3	6	35,3	10	14	23,3
10	plac Wolności (część na południe od ul. Piłsudskiego)	9	20,9	15	8	47,1	13,3	17	28,3
11	plac Ofiar Getta	3	6,98	5	6	35,3	10	9	15,0
12	przestrzeń przed Galerią EUROPA II	10	23,3	16,7	11	64,7	18,3	21	35,0
grupa		Stresory przestrzenne			Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych			Łącznie	

Dla stresorów przestrzennych (tab. 6.2.2) i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających stresorom społecznym (tab. 6.2.3) wykonano łączne zestawienie wyników z wszystkich 12 badanych lokalizacji. W zestawieniu ujęto stresory i elementy sprzyjające wykazane dla przynajmniej 20% lokalizacji¹⁵⁵.

Tabela 6.2.2

Stresory przestrzenne – zestawienie wyników dla wszystkich lokalizacji

I.p.	symbol	opis	Liczba wskazań
Skala – rozległość/zawężenie			
1	StP/R-Z/1	zbyt duża rozległość wnętrza zbliżona do wartości kąta środkowego 10°	4
2	StP/R-Z/3	brak wprowadzenia elementów przełamujących rozległość przestrzeni	4
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
3	StP/O-Z/2	układ szeregu otwarc kierunkowych	5
4	StP/O-Z/7	ograniczona możliwość ucieczki ¹⁵⁶	3
Przejrzystość/brak przejrzystości			
5	StP/P-N/2	układ „nie widzieć i nie być widzianym” – brak przejrzystości wydzielań przestrzeni publicznej i brak możliwości wglądu przed wejściem.	8
Brak prywatności/izolacja			
6	StP/P/1	brak oczekiwanego poziomu prywatności. brak naturalnego zaplecza, osłonięcia od tyłu i możliwości spokojnej obserwacji	10

¹⁵⁵Stresory z jednym i dwoma wskazaniami pominięto w analizie możliwych działań adaptacyjnych w podsumowaniu.

¹⁵⁶Stresor przestrzenny rozpatrywany także jako stresor rozległości i zawężenia (WHO, b.d, APA, b.d).

Dostępność/niedostępność			
7	StP/N-D/1	brak stref częściowej współodpowiedzialności w postaci przestrzeni półpublicznych i półprywatnych	10
8	StP/N-D/2	brak dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami	10
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
9	StP/ZI/1	nadmierna złożoność bliska niespójności i zawichości	3
Intensywność/stłoczenie			
10	StP/IS/1	natłok bodźców akustycznych, wizualnych, dotykowych i zapachowych w przestrzeni	8
11	StP/IS/2	w przestrzeniach zatłoczonych brak możliwości wybrania alternatywnej drogi o niższej intensywności	6
Materiał			
12	StP/M/3	brak informacji fakturowej dla osób z niepełnosprawnością wzroku	11
Kolor			
13	StP/K/1	brak kodów kolorystycznych prowadzących do lepszego rozpoznania zespołu zabudowy	10
14	StP/K/2	wprowadzenie jaskrawych barw poza strefą informacyjną, szczególnie kolorów podstawowych	6
Bliskość natury			
15	StP/N/1	brak dostępnych terenów zielonych	8

Tabela 6.2.3

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – zestawienie wyników dla wszystkich lokalizacji

l.p.	symbol	opis	Liczba wskazań
1	StS/1	wprowadzenie oznak opanowania przestrzeni przez jedną grupę społeczną (znaki, napisy, organizacja miejsc do spania)	8
2	StS/2	koncentracja sklepów ze sprzedażą alkoholu i popularnych fast foodów	7
3	StS/4	miejsca przyległe do ciągów ruchu pieszego, lecz z minimum kameralności i oznakami braku nadzoru	11
4	StS/6	przestrzenie tranzytowe, gdzie zatrzymuje się grupa osób, jak przystanki autobusowe, przejścia dla pieszych	7
5	StS/7	miejsca znacznej koncentracji ludzi jak wejścia do kościołów, urzędów pocztowych, większych sklepów spożywczych	3

6	StS/9	przestrzeń pozbawione nadzoru naturalnego i formalnego	11
7	StS/10	powierzchnie sprzyjające powstaniu graffiti (rozległe, gładkie, dobrze wyeksponowane dla późniejszych odbiorców ściany z dobrą chłonnością farby)	10
8	StS/11	powierzchnie sprzyjające dzikiemu plakatowaniu i oblepianiu nalepkami (gładkie powierzchnie słupków, hydrantów, lamp ulicznych, skrzynek związanych z infrastrukturą, mebli miejskich)	3
9	StS/12	powierzchnie umożliwiające spanie pod zadaszeniem	7
10	StS/13	możliwość zdobycia darmowego jedzenia (zaplecza sklepów spożywczych, lokali gastronomicznych, place targowe)	4
11	StS/15	dostępność całodobowych publicznie dostępnych ogrzewanych pomieszczeń lub wylotów ciepłego powietrza	5
12	StS/16	brak dostatecznego natężenia oświetlenia terenu	11
13	StS/17	zaniedbanie przestrzeni, brak estetyki	9

Źródło: opracowanie własne

Ocena stopnia koncentracji

Dla każdej z lokalizacji wykonano ocenę stopnia koncentracji stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych. Ocenę wykonano w oparciu o przyjęte kryteria oceny przedstawione w tabeli 6.2.4. Oceniono stopień sprzyjania osobno w grupie stresorów przestrzennych oraz elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorom społecznym oraz łącznie (tab. 6.2.5).

Tabela 6.2.4

Ocena stopnia koncentracji - kryteria oceny

	Stopień koncentracji	Ilość pkt. Stresory przestrzenne	Ilość pkt. Elementy p.f. sprzyjające	Ilość pkt. Łącznie	Udział % max. ilości pkt.
I	Bardzo wysoki	40-43	16-17	55-60	≥ 90%
	Wysoki	31-39	13-15	43-54	71-90%
	Umiarkowany	18-30	8-12	25-42	41-70%
	Niski	10-17	4-7	13-24	21-40%
	Bardzo niski	≤ 9	≤ 3	≤ 12	0-20%

Tabela 6.2.5

Ocena stopnia koncentracji stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych – zestawienie

nr lokalizacji	nazwa miejsca / nazwa grupy	Liczba Stresorów przestrzennych	Stopień sprzyjania	Liczba elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających stresorom społecznym	Stopień sprzyjania	Łącznie	Stopień sprzyjania
1	wnętrze kwartału przy ul. Jabłońskiego	10		7		17	
2	dworzec PKS – perony	12		12		24	
3	parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei	8		6		14	
4	przeździe przed dworcem PKS	13		10		23	
5	plac przed dworcem PKP	11		12		23	
6	przeździe przed sklepem Społem	12		5		17	
7	plac Kilińskiego	8		9		9	
8	plac przy ul. Bardowskiego	10		9		19	
9	parking przy ul. Batorego	8		5		13	
10	plac Wolności (część na południe od ul. Piłsudskiego)	10		8		18	
11	plac Ofiar Getta	3		6		9	
12	przeździe przed Galerią EUROPA II	11		11		22	

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

Zwartość analizowanego obszaru i stosunkowo małe odległości pomiędzy badanymi lokalizacjami pozwalają założyć, iż cechy poszczególnych miejsc wzajemnie się na siebie nakładają i są częściowo wspólne dla kilku lokalizacji.

Na podstawie macierzy porównawczej stwierdzono, iż największa łącznie ilość stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających stresorom społecznym jest charakterystyczna dla dworca PKS – perony (40%). Pomędzy 30% a 40% wskazań osiągnęły lokalizacje: przestrzeń przed dworcem PKS, plac przed dworcem PKP, plac Kilińskiego, plac przy ul. Bardowskiego, przestrzeń przed Galerią EUROPA II.

W grupie stresorów przestrzennych najwięcej wskazań otrzymały lokalizacje: dworzec PKS – perony i plac przed dworcem PKP. W grupie elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych najwięcej wskazań otrzymał dworzec PKS – perony, ponad 70% wskazań w grupie. Bardzo wysoki stopień wskazań, ponad 50%, otrzymały również lokalizacje: przestrzeń przed dworcem PKS, plac przed dworcem PKP, plac Kilińskiego, plac przy ul. Bardowskiego, przestrzeń przed Galerią EUROPA II. Wyłania się tutaj charakterystyczna współzależność wyników w grupie elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych z łączną sumą wyników. Zwraca uwagę też słabsza reprezentacja stresorów przestrzennych w badanych lokalizacjach, maksymalnie 20% wskazań w grupie.

W ramach stresorów przestrzennych wyróżniły się stresory związane z brakiem przejrzystości i brakiem możliwości wglądu w przestrzeń, w którą wchodzimy (8/12), brakiem prywatności (10/12), brakiem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami (10/12) i odpowiednich podziałów terytorialnych (10/12), wysokim stopniem intensywności (8/12), brakiem kodów kolorystycznych (10/12) i mocno ograniczonym dostępem do przestrzeni zielonych (8/12).

W ramach elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych wyróżniały się elementy: oznaki opanowania przestrzeni przez grupę (8/12), miejsca przyległe do ciągów ruchu pieszego, lecz z minimum kameralności i oznakami braku nadzoru (11/12), brakiem nadzoru (11/12), powierzchniami sprzyjającymi powstawaniu graffiti (10/12), brakiem dostatecznego natężenia oświetlenia (11/12), i zaniedbaniem (9/12).

Ocena stopnia koncentracji wykazała znacznie wyższy stopień koncentracji dla elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych. Siedem spośród 12 lokalizacji oceniono na poziomie umiarkowanym stopnia koncentracji, w tym dwa bardzo blisko poziomowi wysokiemu (dworzec PKS – perony i plac przed dworcem PKP). W grupie stresorów przestrzennych stopień koncentracji był na poziomie niskim i bardzo niskim dla czterech lokalizacji (parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei, plac Kilińskiego, parking przy ul. Batorego, plac Ofiar Getta). Łączna ocena koncentracji wykazała dla jedenastu lokalizacji poziom niski i dla placu Ofiar Getta poziom bardzo niski.

Etap III – Weryfikacja otrzymanych wyników badań i wnioski

Ostatni etap badań według własnej metody badawczej obejmował weryfikację otrzymanych we wcześniejszych etapach wyników badań z wykorzystaniem mapy poznawczej i korelacji liniowej Pearsona.

Opracowano mapy poznawcze w podejściu strukturalnym. Porównano stopień pokrycia wskazań poprzez zmapowanie ilości wskazań w subiektywnej ocenie użytkowników i oceny stopnia koncentracji stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych z oceny własnej. Wskazania w subiektywnej ocenie użytkowników porównano osobno z oceną własną w zestawieniu łącznym (rys. 6.2.24), w grupie stresorów przestrzennych (rys. 6.2.25) i grupie elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (rys. 6.2.26).

Rysunek 6.2.24

Mapa poznawcza - wskazania w subiektywnej ocenie użytkowników i ocena własna – łączna

Źródło: opracowanie własne

----- Granica badanego obszaru

4% Ilość wskazań w subiektywnej ocenie użytkowników

Bardzo niski stopień koncentracji

Niski stopień koncentracji

Niski stopień koncentracji, bliski umiarkowanemu

Charakterystyczna jest zgodność wysokiego stopnia wskazań w subiektywnej ocenie użytkowników z oceną stopnia koncentracji z oceny własnej dla stopnia niskiego, ale bliskiego umiarkowanemu występującego w lokalizacji nr 2 – dworca PKS-perony.

Rysunek 6.2.25

Mapa poznawcza – wskazania w subiektywnej ocenie użytkowników i ocena własna – stresory przestrzenne

Źródło: opracowanie własne.

----- Granica badanego obszaru

4%

Ilość wskazań w subiektywnej ocenie użytkowników

X-X

Wskazania w subiektywnej ocenie użytkowników w grupie stresorów przestrzennych

D – brak dostępności,

O – brak orientacji.

Bardzo niski stopień koncentracji

Niski stopień koncentracji

Na obszarze wszystkich lokalizacji wykazano bardzo niski stopień koncentracji stresorów przestrzennych. Mapa wykazuje, iż przy niskim stopniu wskazań według oceny własnej brak jest mocnej zależności pomiędzy stopniem koncentracji stresorów przestrzennych a wskazaniami w subiektywnej ocenie użytkowników w ocenie łącznej. Zwraca jednak uwagę podobieństwo w małej ilości wskazań w subiektywnej ocenie użytkowników związanych ze stresorami przestrzennymi a niskim i bardzo niskim stopniem koncentracji stresorów przestrzennych wykazanych w ocenie własnej.

Rysunek 6.2.26

Mapa poznawcza – wskazania w subiektywnej ocenie użytkowników i ocena własna – elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych

Źródło: opracowanie własne

----- Granica badanego obszaru

4% Ilość wskazań w subiektywnej ocenie użytkowników

X-X Wskazania w subiektywnej ocenie użytkowników w grupie stresorów społecznych i elementów przestrzeni fizycznej im sprzyjających
 AL – obecność osób pod wpływem alkoholu,
 Ż – obecność osób proszących o pieniądze
 Z – zaniedbanie
 N – brak nadzoru
 O – słabe natężenie oświetlenia

□ Niski stopień koncentracji

□ Umiarkowany stopień koncentracji

□ Umiarkowany stopień koncentracji na granicy z wysokim

Charakterystyczna jest zgodność wysokiego stopnia wskazań w subiektywnej ocenie użytkowników z oceną stopnia koncentracji z oceny własnej w grupie elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych na poziomie umiarkowanym, ale graniczącym z wysokim. Taką zgodność wyników wykazują przestrzenie dworca PKS – perony i placu przed dworcem PKP.

W celu weryfikacji otrzymanych wyników badań wykonano sprawdzenie współzależności wyników oceny własnej i subiektywnych odpowiedzi respondentów na podstawie badań ankietowych. Przy użyciu korelacji liniowej Pearsona zbadano współzależność liczby wskazań według oceny własnej dla danego miejsca oraz zbiorczej liczby wskazań respondentów. Wykonano osobne korelacje dla łącznej liczby wskazań według oceny własnej, dla grupy stresorów przestrzennych i dla grupy elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających stresorom społecznym.

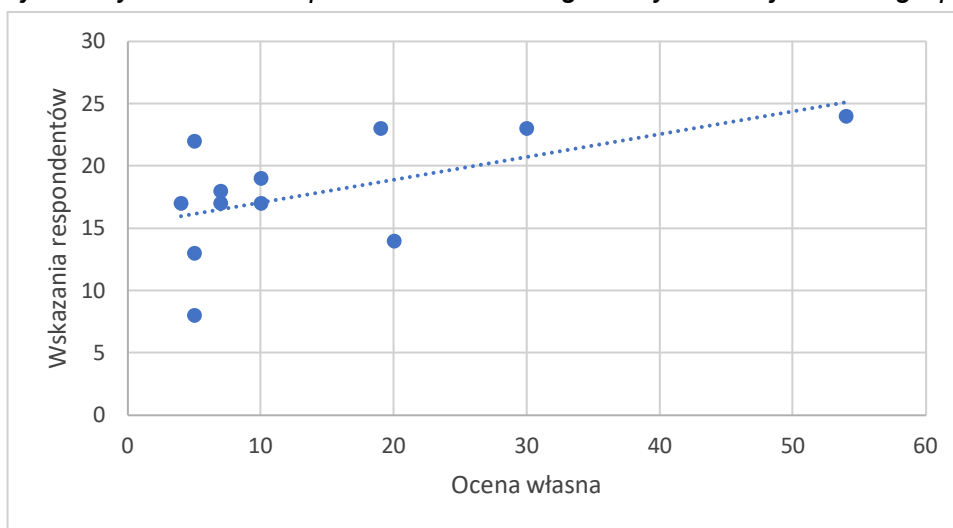
Zestawienie wyników oceny własnej według macierzy porównawczej w rozdziale 6.2. Ocenie podlegało 12 przestrzeni o publicznym i półpublicznym charakterze.

Ocenę wyników korelacji wykonano na podstawie zalecanej oceny korelacji dla nauk o bezpieczeństwie (Kulawiecka, 2016) przyjmując, iż wartość:

- $< 0,2$ oznacza brak związku liniowego pomiędzy zmiennymi,
- $0,2-0,4$ oznacza wyraźną zależność liniową, lecz na niskim poziomie,
- $0,4-0,7$ oznacza wyraźną zależność na umiarkowanym poziomie,
- $0,7-0,9$ oznacza wyraźną zależność na znaczącym poziomie,
- $> 0,9$ oznacza bardzo silną zależność.

Rysunek 6.2.27

Korelacja liczby wskazań respondentów i według oceny własnej dla obu grup

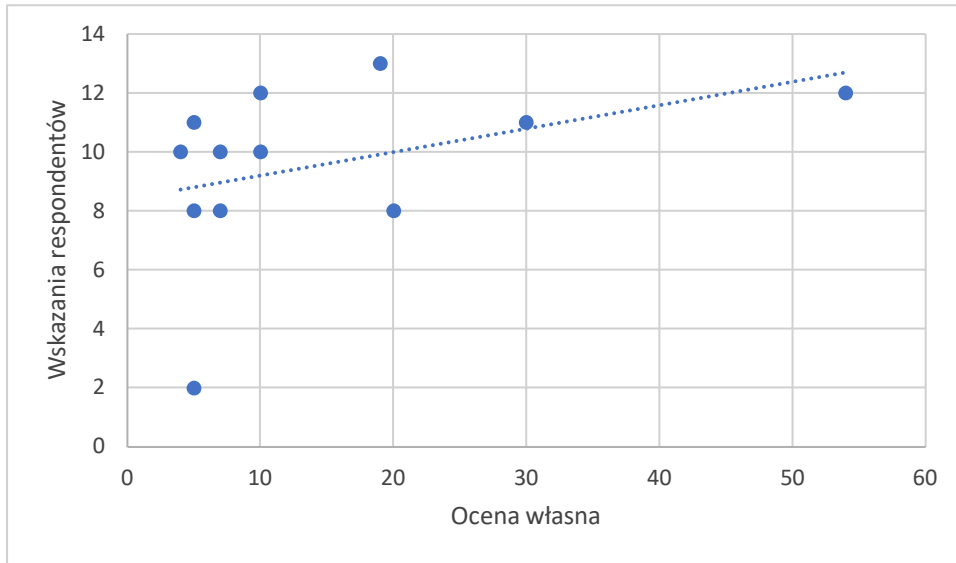

Źródło: opracowanie własne.

Korelacja wyników oceny własnej dla obu analizowanych grup i odpowiedzi respondentów (rys. 6.2.27) wykazała zależność liniową zmiennych na poziomie 0,57, co oznacza wyraźny związek oceny własnej w grupach stresorów przestrzennych ze wskazaniami respondentów na umiarkowanym poziomie, na granicy z poziomem znaczącym.

Rysunek 6.2.28

Korelacja liczby wskazań respondentów i oceny własnej dla grupy stresorów przestrzennych

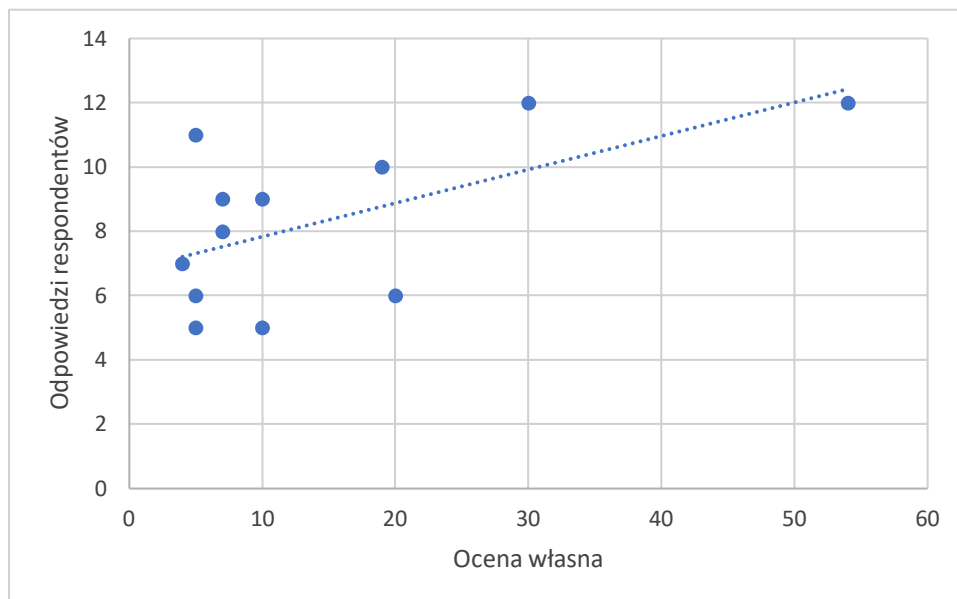

Źródło: opracowanie własne.

Korelacja wyników oceny własnej dla grupy stresorów przestrzennych i odpowiedzi respondentów (rys. 6.2.28) wykazała zależność liniową zmiennych na poziomie 0,40, co oznacza wyraźny związek oceny własnej w grupie stresorów przestrzennych ze wskazaniami respondentów na umiarkowanym poziomie, na granicy z poziomem niskim.

Rysunek 6.2.29

Korelacja liczby wskazań respondentów i oceny własnej dla grupy elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych

Źródło: opracowanie własne.

Korelacja wyników oceny własnej dla grupy i odpowiedzi respondentów (rys. 6.2.29) wykazała zależność liniową zmiennych na poziomie 0,6, co oznacza wyraźny związek oceny własnej ze wskazaniami respondentów na poziomie umiarkowanym, na granicy z poziomem znaczącym.

Wykonane korelacje wyników zobrazowały wyraźny związek analizy własnej i wskazań respondentów. Jednak porównanie zestawienia dla wszystkich grup z zestawieniem dla każdej z grup osobno podkreśliło konieczność analizowania badań nad poczuciem bezpieczeństwa zarówno w łącznym jak i oddzielnych zestawieniach. Oddzielne zestawienia wykazały na analizowanym fragmencie obszaru śródmieścia znacznie mocniejszą korelację wyników dla grupy elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych niż dla stresorów przestrzennych.

Wszystkie korelacje wykazały wynik dodatni, co wskazuje, iż wzrost liczby wskazań jest liniowo zależny od wzrostu cech stresogennych.

Porównanie wyników badań subiektywnych odczuć użytkowników przestrzeni publicznej wyznaczonego fragmentu osiedla Śródmieście Północ z wynikami własnej metody badawczej przy pomocy mapy poznawczej wykazało pokrycie intensywności wskazań w zasadniczych obszarach wymienianych najczęściej przez respondentów (dworzec PKS i plac przed dworcem PKP). Rozbieżności dotyczyły obszarów rzadziej wskazywanych przez ankietowanych, funkcjonujących jako jednostkowe wskazania (plac Ofiar Getta). Można zawniekskować, iż analiza oparta na własnej metodzie badawczej autorki jest wiarygodnym narzędziem oceny obszarów pod kątem poczucia bezpieczeństwa, ale jej największa przydatność wskazana jest dla obszarów o szczególnie nasilonej reprezentacji stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych. Mocna korelacja wyników oceny własnej i wskazań respondentów wskazuje jednak, iż aby uzyskać pełny obraz obszaru w analizie kryterium poczucia bezpieczeństwa, należy wykonać analizę dwupłaszczyznową. Badania należy przeprowadzać zarówno z odniesieniem do oceny własnej, jak i badań partycypacyjnych wśród użytkowników przestrzeni nieposiadających wiedzy w tym obszarze tematycznym.

Dyskusja

Na podstawie wyników badań autorka określiła grupy działań adaptacyjnych dla badanego fragmentu osiedla Śródmieście Północ. Przyjęto podział na działania reaktywne, zapobiegawcze i transformacyjne. Jest on charakterystyczny dla działań w strategii związanej z adaptacją miast do zagrożeń klimatycznych. Związane są one z ograniczaniem, zapobieganiem i zmniejszaniem prawdopodobieństwa wystąpienia zagrożeń. Autorem jej jest *C40 Cities Climate Leadership Group, C40 Knowledge Hub* (C40, b.d.). Z uwagi na czytelność podziału działań autorka zastosowała go w opisie działań adaptacyjnych¹⁵⁷ związanych z poczuciem bezpieczeństwa.

¹⁵⁷ Opis działań reaktywnych:

Działanie adaptacyjne reaktywne ogranicza bezpośrednie negatywne skutki zagrożeń.

Charakteryzuje się ono:

- tymczasowością,

Autorka określiła niezbędne działania związane z adaptacją badanego obszaru na podstawie wskazań z badań zestawionych w macierzy porównawczej.

Reaktywne:

- wprowadzenie tymczasowych elementów przełamujących rozległość przestrzeni (estetyczna reklama, donice z kwiatami),
- instalacja tymczasowych wyższych elementów odwracających uwagę od układu szeregu otwarć kierunkowych,
- instalacja tymczasowych mebli miejskich przy krawędziach wnętrza, pozwalających na spokojną obserwację,
- wprowadzenie tymczasowych elementów wyznaczających granice terytorialności (np. stojaki reklamowe, krzesła przed sklepem, doniczki z kwiatami, rzeźby),
- montaż tymczasowych elementów zapewniających dostępność architektoniczną (np. szybki montaż stalowej pochylni),
- szybka likwidacja oznak aktów wandalizmu w tym:
 - Zamalowanie lub oczyszczenie ścian z graffiti,
 - Szybka wymiana zniszczonych elementów.

Zapobiegawcze:

- wprowadzenie stałych elementów przełamujących rozległość przestrzeni (ciężkie donice z kwiatami montowane do podłoża, meble miejskie, zieleni średniowysoka lub wysoka lecz zapewniająca widoczność),
- instalacja stałych wyższych elementów odwracających uwagę od układu szeregu otwarć kierunkowych (np. grupa zieleni wysokiej na rondzie),
- wprowadzenie nowych wyjść, instalacja dodatkowych otwarć w ogrodzeniach (np. w ogrodzeniu przy peronach PKS od strony ul. Grottgera),
- wprowadzenie elementów lustrzanych poprawiających widoczność przestrzeni, w którą wchodzimy,
- wprowadzenie przestrzeni o półpublicznym charakterze przy krawędziach wnętrza (ogródki kawiarniane),
- wprowadzenie elementów wyznaczających granice terytorialności (np. słupki, stałe elementy zieleni, zmiana nawierzchni),
- stała likwidacja barier architektonicznych (montaż stałej pochylni, wykonanie ramp krawężnikowych, instalacja miejsc wypoczynku dla osób starszych),

-
- szybką skutecznością w krótkim czasie,
 - krótkotrwałymi korzyściami,
 - wysokimi kosztami przy powtarzających się interwencjach,
 - interwencje mogą nie być wystarczające, aby zapobiec przyszłym zagrożeniom.

Działanie adaptacyjne zapobiegawcze ogranicza negatywne skutki zagrożeń w celu ochrony jakości życia i zapobiega przekształceniu się tych zagrożeń w katastrofy. Charakteryzuje się ono:

- wysokimi kosztami,
- są niewystarczające w perspektywie długoterminowej do złagodzenia zagrożeniom,
- skutecznością w ograniczaniu ryzyka krótkoterminowego,
- łatwość zaplanowania z uwagi na wykorzystanie znanych metod.

Działania adaptacyjne transformacyjne zajmują się podstawowymi przyczynami ryzyka zmniejszając prawdopodobieństwo zagrożeń. Działanie to związane jest z fundamentalnymi zmianami w strukturze miasta.

Działanie to charakteryzuje się:

- zapewnieniem najlepszej ochrony przed ryzykiem zagrożenia,
- zmniejszeniem potrzeby finansowania działań reaktywnych i zapobiegawczych,
- wstępne koszty są bardzo wysokie, lecz w dłuższej perspektywie jest to bardziej ekonomiczne podejście,
- duża złożoność adaptacji wymagająca rozległego grona specjalistów (C40, b.d.).

- ograniczenie koncentracji bodźców w jednym miejscu: wprowadzenie barier akustycznych (materiałów pochłaniających fale akustyczne), ograniczenie jaskrawości kolorystycznej (szczególnie reklam), zdystansowanie źródeł uciążliwych zapachów od ciągów pieszych,
- zapewnienie w przestrzeniach sąsiadujących z przestrzeniami publicznymi miejsc niższej intensywności,
- zmiana szaty informacyjnej: wprowadzenie kodów kolorystycznych i informacji fakturowej dla osób z dysfunkcją wzroku,
- wprowadzenie elementów zieleni w stałych donicach, zmiana nieużytków (zaułki przy ul. Bardowskiego) na tereny zielone,
- stała troska o porządek, szybka likwidacja elementów o słabej estetyce,
- zapobieganie aktom wandalizmu w tym:
 - pokrycie ścian (minimum kondygnacji parteru) powłokami antygraffiti,
 - pokrycie gładkich elementów (typu słupki, drzwiczki rewizyjne, skrzynki pocztowe) farbami o chropowatej strukturze,
 - wykonanie mebli miejskich, obiektów małej architektury z materiałów wandaloodpornych,
- lepsze natężenie oświetlenia głównych ciągów pieszych, oświetlenie miejsc kameralnych służących schronieniu przestępcy.

Transformacyjne:

- wprowadzenie zapisów w prawie lokalnym uściślających wytyczne względem działań projektowych,
- zmiany strukturalne przestrzeni ograniczające rozległość wnętrza (nowe budynki, wiaty przystankowe),
- przebudowa struktury skrzyżowania, tak aby z jednego punktu obserwacji nie było wglądu w szereg otwarc kierunkowych,
- przebudowa wnętrza, tak aby uzyskać dodatkowe otwarcia i wyjścia awaryjne, skrócenie drogi ucieczki,
- w miejscach ze słabym nadzorem wprowadzenie funkcji gwarantującej nadzór naturalny jak funkcja mieszkalna, lokale usługowe o wydłużonym czasie funkcjonowania (np. lokale gastronomiczne, domy kultury),
- zmiana kąta widoczności w przejściu, ewentualna zmiana układu ścian w strukturze przejścia (ścięcia ścian przy wyjściu z przestrzeni, tak aby zapewnić szerszy kąt widzenia),
- wprowadzenie możliwości pełnej obserwacji z wnętrz lokali usługowych przeszklone witryny lokali handlowych, lokali gastronomicznych),
- wprowadzenie elementów wyznaczających granice terytorialności (np. ażurowa ściana, zmiana nawierzchni),
- stała likwidacja barier architektonicznych poprzez zmiany struktury osiągnięcie efektu nienachalnego przystosowania (zmiana konfiguracji nawierzchni, partery usług dostępne z poziomu terenu),
- przebudowa części wnętrza, zlikwidowanie chaosu przestrzennego, likwidacja tymczasowej zabudowy.

7. ZAKOŃCZENIE

Analiza wyników, weryfikacja tezy i problemów badawczych

Wnioski

7.1 Analiza wyników, weryfikacja tezy i problemów badawczych

Wyniki badań umożliwiły udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze podstawowe i dopełniające oraz praktyczne.

Czy i w jaki sposób czynnik poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni jest uwzględniany we współczesnych badaniach, programach i działaniach w obszarze polityki miejskiej?

Aby udzielić odpowiedzi na powyższe pytanie, zrealizowano zadania:

- określenie ogólnego rozumienia poczucia bezpieczeństwa i rodzaju odniesień do zagadnienia w obszarach naukowych i prawnych,
- analizę literatury oraz dokumentów prawnych, podejść i programów obecnie stosowanych w skali światowej, europejskiej i krajowej oraz dokumentów planistycznych w skali lokalnej,

Krytyczna analiza literatury wykazała, iż badania nad subiektywnym czynnikiem poczucia bezpieczeństwa nie są obecnie szeroko uwzględniane w kształtowaniu współczesnej polityki miejskiej. Mocno natomiast jest uwypuklony problem samego bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej obejmujący wiele zagadnień z szerokiego zakresu dyscyplin. Wybrzmiewa on wyraźnie w programach polityki miejskiej, szczególnie w kontekście zasad zrównoważonego rozwoju i budowania odporności miejskiej. Podejścia te koncentrują się jednak na całościowym ujęciu problemu bezpieczeństwa w odniesieniu do organizmu miejskiego i jego pełnej struktury. Zarówno w obszarze legislacji jak i badań naukowych widoczne jest koncentrowanie uwagi i zawężanie problemu poczucia bezpieczeństwa do jego relacji z podejściem zapobiegania przestępczości poprzez projektowanie środowiskowe. Słabiej on wybrzmiewa w odniesieniu do budowania oparcia prawnego w zakresie opracowania kryteriów poczucia bezpieczeństwa w kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni miejskiej.

Zauważalnym brakiem jest jedynie hasłowe lub w zawężonym kontekście odnoszenie się do indywidualnych zależności użytkowników miast i ich subiektywnego odczuwania bezpieczeństwa, czyli poczucia bezpieczeństwa. Ten stan jest szczególnie charakterystyczny dla obszaru legislacji reprezentowanej przez akty prawne, programy, agendy, strategie wyznaczające współczesne kierunki w kształtowaniu polityki miejskiej. Nie jest to jednak równoznaczne z blokowaniem możliwości doszukiwania się związków z czynnikiem poczucia bezpieczeństwa.

Poczucie bezpieczeństwa jest mocno akcentowanym wykładnikiem jakości przestrzeni miejskiej. Widać tu wyraźną korelację ze współczesnym, pozytywnym podejściem do bezpieczeństwa, które zakłada potrzebę rozwoju człowieka. W obszarze legislacji miejskiej odnajdujemy liczne odniesienia do dbałości o jakość życia, jakość przestrzeni miejskiej, spójność społeczną w tym inkluzyjność i dostępność. Pełni ona rolę swoistego mediatora w budowaniu w przyszłości bardziej

szczegółowego podejścia, mającego u podstaw bezpośrednio wskazany czynnik analiz – poczucie bezpieczeństwa.

Osobnego omówienia wymaga jednak obszar badań naukowych. Podobnie jak w legislacji poczucie bezpieczeństwa nie jest tak mocno i rozlegle omawiane jak samo bezpieczeństwo. Jednak badania szczególnie w ujęciu interdyscyplinarnym naświetlają znacznie szersze podłoże poszukiwań. Bardzo mocna reprezentacja badań w zakresie architektury i urbanistyki, psychologii środowiskowej, neuronauki, socjologii miasta, a nawet psychiatrii jest związana z kształtowaniem przestrzeni miejskiej. Łączy się ona z wiedzą na temat behawioralnych reakcji na odpowiednie kształtowanie przestrzeni miejskiej.

Wiele badań, tutaj szczególnie z zakresu socjologii, prowadzonych jest w pewnym uogólnionym podejściu do poczucia bezpieczeństwa. Najczęściej formularze ankietowe ograniczają się do pytań o poczucie bezpieczeństwa po zmroku, lub poczucie zagrożenia przestępczością. Uwidacznia się luka w zakresie badań o rozlegle zbudowanych związkach na przykład z bodźcami środowiskowymi, w tym stresorami przestrzennymi. Dodatkowo są one prowadzone najczęściej w odniesieniu do konkretnych obszarów. Brakuje jednego wzorca badań umożliwiającego korelację wyników i zbudowanie pełniejszych wniosków. Jedyne badania prowadzone w równych odstępach czasowych (co roku) są prowadzone przez CBOS. Dotyczą one, jak wyżej wspomniano, li tylko ogólnych pytań dotyczących poczucia bezpieczeństwa i są opracowane dla obszaru kraju i poszczególnych województw. Brak natomiast dokładnego odniesienia do obszarów poszczególnych miast.

Dyskusja

W związku z ogólniejszą formułą dokumentów na poziomie międzynarodowym lub europejskim trudno oczekiwać rozbudowanych i szczegółowych zapisów w agendach miejskich, strategiach zrównoważonego rozwoju lub odporności miejskiej. Szczegółowość odniesień powinna być związana z poziomem legislacyjnym dokumentu. Najbardziej szczegółowe zapisy winny się znajdować w opracowaniach na poziomie krajowym i powinny odnosić się do konkretnych wskazań z badań lokalnych. Nie mniej jednak strategie międzynarodowe powinny mocniej wskazywać kierunek tworzenia opracowań niższego szczebla i mocniej nakreślać potrzebę korelacji nie tylko z zapobieganiem przestępczości, terroryzmowi, ale także zwracać uwagę na zależności powstałe z ukształtowania struktury.

Wyraźnie zarysowuje się tutaj potrzeba stworzenia spójnego podejścia w badaniach nad poczuciem bezpieczeństwa w skali kraju. Pozwoliło by to na pełniejszą wymianę doświadczeń (jak przy strategii CPTED), ale i na możliwości stworzenia bardziej sprawczej strategii planowania badań i możliwości ich porównania, a tym samym wyciągnięcia bardziej przekrojowych wniosków.

Jakie właściwości elementów strukturalnych przestrzeni zbudowanej miejskiej mogą wpływać na poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni?

Jaka jest korelacja czynników stresogennych obiektywnie stwierdzonych z subiektywnymi odczuciami użytkowników przestrzeni?

Wobec powyższych pytań zrealizowano zadania:

- analiza dostępnej interdyscyplinarnej wiedzy odnoszącej się do tematyki poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej miejskiej,
- badania w wybranym fragmencie osiedla Śródmieście Północ z wykorzystaniem własnej metody badawczej.

Szczegółowa analiza interdyscyplinarnych źródeł naukowych uzewnętrzniła rozległość tematyczną rozpatrywanego zagadnienia i jego wysoki stopień różnorodności i złożoności. Rozpatrywanie subiektywnego czynnika poczucia bezpieczeństwa naświetliło jego bogate podłoże emocjonalne, definiujące ostateczne doświadczenie percepcyjne przestrzeni. Analiza literatury wsparta odniesieniami do przykładów zaobserwowanych przez autorkę w przestrzeniach miejskich wykazała pełną paletę cech strukturalnych będących bodźcami prowokującymi do stresu, czyli stresorami. Uzupełniać grupę stresorów będą bodźce o podłożu społecznym, stresory społeczne, stresory zarządzania przestrzenią. Obszarem zainteresowania w ramach dyscypliny urbanistyka i architektura jest podłoże strukturalne sprzyjające ich występowaniu i koncentracji w danej przestrzeni. Pomimo, iż bodźce wywołują u odbiorców wielorakie uczucia, przy określaniu charakterystycznych, obiektywnie stwierdzonych cech bodźca możemy być świadomi jego typowego oddziaływania na organizm. Szczególnymi właściwościami wykonanego przez autorkę zestawienia stresorów jest ich dualizm, przeciwstawność i współzależność.

Badania literaturowe wykazały dualizm w oddziaływaniu stresorów. Ten sam element przestrzenny będzie powodował odmienne rodzaje reakcji. Budynki wysokościowe z jednej strony mogą budzić podziw, stają się elementem w budowaniu struktury informacyjnej miasta. Inne oblicze oddziaływania prowadzi nas do uczucia przytłoczenia, efektu poczucia małości, a nawet spowolnienia reakcji. W przypadku budynków wysokościowych negatywne reakcje nasilą się przy zbliżeniu do nich, zwiększeniu kąta widokowego i mocnej ekspozycji na bodziec.

Takie niejednoznaczne odczucia będą prowokować również stresory związane ze złożonością, która może wywołać podziw, ale też dezorientację w przypadku nadmiernej złożoności. Z kolei otwartość prowadzi nas do odczucia wolności, ale też poczucia ekspozycji na zagrożenie. Monotonia w krajobrazie walczącym o uwagę odczytywana będzie jako pożądaną poziom estetyki. Z kolei otoczenie z brakiem punktów orientacyjnych prowadzi do nudy, dezorientacji powodującej brak poczucia bezpieczeństwa.

Dualizm oddziaływania stresorów wymaga precyzyjnego określenia w jakiej sytuacji ten bodziec będzie miał właściwości stresujące.

Mocno wyeksponowaną cechą zestawienia stresorów jest ich przeciwstawność.

Przeciwstawność poszczególnych stresorów wymaga zrozumienia ich ułożenia w opozycyjnym, dwubiegunowym ustawieniu. Mocno ekstremalny charakter wartości przeciwstawnych będzie bodźcem prowokującym stres. Autorka w podsumowaniu badań wyróżniła osiem par przeciwstawnych stresorów. Są to: rozległość – zawężenie, otwartość – zamkniętość, przejrzystość – brak przejrzystości, prywatność – brak prywatności, dostępność – brak dostępności, bliskość przestrzenna – zdystansowanie i złożoność – monotonia, labiryntowość – pustka.

Specyficzną grupą są dwie ostatnie grupy należące do stresorów dezorientacji. Nie stanowią one wprost, jak pozostałe pary, w pełni swoich antonimów, lecz nasilenie ich właściwości narzuca opozycyjny układ. Nadmierna złożoność jest bliska chaosowi i skomplikowaniu i stoi w opozycji do jednolitości i nudy – negatywnego poziomu monotonii.

Trzecią czytelną właściwością doboru stresorów jest ich współzależność. Poszczególne cechy otoczenia przestrzeni fizycznej będą wpływać jednocześnie na kilka stresorów. Stresor związany ze skalą odczytywany będzie w opozycyjnych parach rozległości i zawężenia, ale też wysokości budynków. Otwartość będzie odnosiła się nie tylko wprost do zestawienia otwartości i zamkniętości, wpływać będzie również na poczucie rozległości i zawężenia oraz przejrzystości i jej braku.

W analizie stresorów wyróżnia się również grupa elementów niezwykle istotna dla projektantów związana z elementami kompozycji urbanistycznej i wyrazem architektonicznym. Bodźcami prowokującymi stres mogą być właściwości związane ze skalą, rozległością wnętrza, obecnością dominant i stopniem ich koncentracji, rodzajem, układem otwarc urbanistycznych wnętrza, stopniem przejrzystości barier, czytelnością kompozycji skłaniającej się do stresujących biegunów labiryntowości lub pustki. Wyróżniono też stresory związane z wyrazem architektonicznym odzwierciedlonym w odpowiednim doborze materiałów, kolorów i formie.

Opracowane przez autorkę zestawienie stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych (rozd. 5) posłużyło do badań według własnej metody badawczej. Badania przeprowadzono na wyznaczonym w wyniku analizy przestrzeni fragmencie osiedla Śródmieście-Północ. sprawdzeniem miary powiązania pomiędzy zmiennymi: wynikami ilości wskazań respondentów W celu sprawdzenia miary powiązania pomiędzy oceną własną i wynikami ankietyzacji wykonano korelację liniową wyników. Korelacja wykazała wyraźną zależność wskazań respondentów i oceny własnej. W ramach stresorów przestrzennych zależność kształtowała się na poziomie 0,4, co należy odczytywać jako wynik wyraźny, lecz na poziomie umiarkowanym. Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych wykazały znacznie mocniejszą zależność liniową (0,6) na poziomie umiarkowanym, lecz blisko poziomu znaczącego. Zależność zbadana dla wszystkich elementów łącznie jest wyraźna (0,57), na poziomie umiarkowanym również blisko granicy z poziomem znaczącym.

Dyskusja

Powyższe wyniki korelacji dowodzą przydatności opracowanej metody. Rozbieżność pomiędzy analizowanymi grupami stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających stresorom społecznym jest czytelna dla przestrzeni śródmiejskich. Zwraca uwagę fakt znacznego obciążenia badanego śródmiejskiego obszaru problemami związanymi ze strukturą społeczną. Duża ilość osób wymagających pomocy społecznej, słaba kondycja techniczna zabudowy, wysoki stan zaniedbania przestrzeni, nieczytelny podział przynależności przestrzeni są charakterystycznymi cechami obszarów śródmiejskich. Są to obszary wysoce sprzyjające występowaniu koncentracji stresorów społecznych. Powyższe cechy reprezentatywne dla zabudowy śródmiejskiej czynią otrzymany wynik wiarygodnym. Najwyższa zbieżność wyników oceny własnej i oceny respondentów wynikała w obszarach wysokiej koncentracji stresorów, często odwiedzanych i tranzytowych.

W poszukiwaniu wiarygodnych wskazań do prawidłowego kształtowania przestrzeni miejskiej w kontekście poczucia bezpieczeństwa jej użytkowników wyłoniła się niezbędność wielopłaszczyznowego weryfikowania. Pojawił się jednoznaczny wniosek, iż rodzaj czynnika, jakim jest subiektywna percepcja środowiska zbudowanego i związane z nią trudności w jednoznacznym definiowaniu cech środowiska miejskiego odpowiedzialnych za poczucie bezpieczeństwa miejskiego, nie może być rozpatrywany wyłącznie na poziomie badań własnych. Zależność ta jednoznacznie wpłynęła na określenie zastosowanej metody badawczej.

Jakie wytyczne projektowe do działań reaktywnych, zapobiegawczych i transformacyjnych powinno się uwzględniać w lokalnej przestrzennej polityce miejskiej?

Wobec powyższego pytania zrealizowano zadania:

- Analiza lokalizacji z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa – fragment osiedla Śródmieście Północ.

Na podstawie badań opartych na metodzie własnej przeanalizowano lokalizacje z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa wyznaczone na fragmencie obszaru Śródmieście Północ. Każda z wyznaczonych lokalizacji została przeanalizowana z wykorzystaniem autorskiego zestawienia stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych. Wyniki szczegółowej analizy według oceny własnej zestawiono w tabeli (zał. 5).

Najwięcej (ponad 65% lokalizacji) wskazań otrzymały stresory przestrzenne braku przejrzystości, braku prywatności, braku wydzieleni terytorialnych, nadmiernej intensywności, braku informacji fakturowej, nadmiernej intensywności kolorystycznej, braku kodów kolorystycznych i braku kontaktu z przestrzenią naturalną.

Z pośród elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych najwięcej wskazań (ponad 65%) otrzymały: opanowanie przestrzeni

przez grupę, miejsca przyległe do ciągów ruchu z minimum kameralności i brakiem nadzoru, przestrzenie pozbawione nadzoru (szczególnie naturalnego), powierzchnie sprzyjające powstaniu graffiti, brak dostatecznego natężenia oświetlenia i zaniedbanie. Dla stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych opracowano zalecenia działań adaptacyjnych z podziałem na reaktywne, zapobiegawcze i transformacyjne. Szczegółowy opis działań zamieszczono w podsumowaniu rozdziału 6.

Główne wytyczne projektowe dla działań reaktywnych związane są z umieszczeniem elementów tymczasowych, które mogą czasowo zapobiegać odczuwaniu braku poczucia bezpieczeństwa. Związane są one z możliwie bardzo szybko wprowadzonymi działaniami. Zastosowane metody i techniki są ogólnie dostępne i nie wymagają akurat w analizowanym przypadku znacznych nakładów kosztów. Są to działania nietrwałe jak instalacja stojących reklam, donic z kwiatami, ustawienie tymczasowych mebli miejskich.

Druga grupa działań to działania zapobiegawcze. Jest ona związana z większym nakładem kosztów i większą trwałością. Jest działaniem ze znacznie dłużej odczuwanym wpływem. Tutaj głównie zastosowanie mają elementy trwałe. Związane są one z instalacją słupków, wandaloodpornych mebli, przemysłanych elementów zieleni, przebudową materiału nawierzchni. Są to działania stosunkowo proste i nie wymagające najczęściej złożonych opracowań projektowych.

Ostatnia grupa najpoważniejszych i najmocniej interweniujących działań związana jest z transformacją przestrzeni. Jest to grupa wymagająca największych nakładów finansowych. Są to działania perspektywiczne i trwałe. Związane są one z przebudową struktury funkcjonalno-przestrzennej danej lokalizacji oraz szeroko zaplanowanymi zmianami materiałowo-konstrukcyjnymi. Mogą powodować zmiany układu kompozycji, przebudowę lub budowę nowych przegród budowlanych lub barier urbanistycznych, przebudowę nawierzchni. Taki przykład szeroko rozległych zmian reprezentuje przebudowa struktury dzielnicy *La-Duchère* w Lyonie.

Działania te wymagają rozbudowanego zespołu specjalistów z interdyscyplinarnych obszarów. I co jest bardzo istotne wymagają szerokiego wsparcia legislacyjnego, szczególnie w prawie lokalnym (plan ogólny, strategia rozwoju, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, lokalnych programów rewitalizacji).

Dyskusja

Na badanym obszarze śródmieścia największe znaczenie mają działania zapobiegawcze o znacznym stopniu trwałości, lecz związane ze znacznymi nakładami finansowymi. Należy jednak zwrócić uwagę na możliwości działań transformacyjnych, szczególnie w przestrzeniach o najwyższej koncentracji wskazań zarówno według metody własnej jak i badań partycypacyjnych. Dotyczą one głównie przestrzeni związanych z ważnymi przestrzeniami tranzytowymi jak otoczenie dworca PKS i PKP (obecnie w przebudowie). Autorka ogromny potencjał działań transformacyjnych na analizowanym obszarze dostrzega w przestrzeni podwórzy, które nie są przedmiotem analizy w tej dysertacji z uwagi na ich niepubliczny

charakter. Mogły by one być przy odpowiedzialnie wprowadzonym podziale terytorialnym przestrzeni o niższej intensywności, poczuciu stłoczenia, poczuciu prywatności, dostępności do zieleni i dobrego nadzoru naturalnego.

Hipotezy robocze:

- Istnieje duża współzależność czynników stresogennych obiektywnie stwierdzonych z subiektywnymi odczuciami użytkowników przestrzeni.
- Właściwości elementów strukturalnych przestrzeni miejskiej mogą w dużym stopniu wpływać na poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni.

Powyżej zamieszczone odpowiedzi na postawione pytania badawcze potwierdziły częściowo prawdziwość założonych hipotez.

Istnieje wyraźna zależność pomiędzy wynikami oceny własnej wykazującej czynniki obiektywnie stwierdzone od subiektywnych odczuć użytkowników zbadanych w ankietyzacji. Wykonana korelacja Pearsona wykazała wyraźną zależność dla stwierdzonych stresorów przestrzennych, lecz w stopniu umiarkowanym. Natomiast znacznie silniejszy wynik korelacji wskazała zależność subiektywnych odczuć z elementami sprzyjającymi stresorom społecznym. Nie można stwierdzić, iż badania wykazały dużą współzależność łączną. Można jednak wnioskować, iż współzależność obu części badań według metody własnej jest wyraźna.

Natomiast badania wykazały prawdziwość drugiej założonej hipotezy. Wykonane badania literaturowe oraz badania własne wykazały, że istnieją lokalizacje, które będą powodować znaczne obniżenie poczucia bezpieczeństwa. W Rzeszowie takimi przykładami są przestrzenie otoczenia dworców PKS i PKP. Jednak w przeprowadzonych badaniach ta zależność jest bardziej widoczna przy koncentracji stresorów w jednej lokalizacji i jest słaba dla lokalizacji z pojedynczymi wskazaniami.

Potwierdzenie tezy:

Najnowsze opracowania normalizacyjne, legislacyjne oparte na strategii CPTED akcentują konieczność zapewniania wysokiej jakości przestrzeni gwarantującej kształtowanie przestrzeni bezpiecznej i w konsekwencji sprzyjające wysokiemu stopniowi poczucia bezpieczeństwa. Wynika z tego, iż pomimo braku bezpośrednich, szczegółowych wskazań możemy wykazać znaczną istotność poczucia bezpieczeństwa dla polityki miejskiej. Wymagała ona jednak doszczegółowienia, uzupełnienia odniesień i czytelnego przedstawienia.

Badania wykonane przez autorkę wykazały zależność subiektywnej oceny użytkowników przestrzeni i oceny własnej. Tym samym wykazały, iż określenie szczegółowych cech strukturalnych przestrzeni miejskiej, wywołujących reakcje stresu i ich korelacja z subiektywnymi odczuciami użytkowników jest czytelnym i istotnym kryterium przy kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni miejskiej.

Tym samym potwierdzono postawioną w niniejszej rozprawie tezę:

Poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni stanowi kryterium, które w istotny sposób należy uwzględniać przy kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni miejskiej.

7.2 Wnioski

W wyniku przeprowadzonych badań pojawił się jednoznaczny wniosek, iż współcześnie kształtowanie bezpiecznej przestrzeni miejskiej jest oparte na poszukiwaniu głębszych zależności pomiędzy indywidualną percepcją użytkownika a właściwościami strukturalnymi przestrzeni w mieście. Problem bezpieczeństwa jest nieodzownym składnikiem wysokiej jakości przestrzeni miejskiej. Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni miejskiej jest warunkiem spełnienia wyższych potrzeb użytkowników w tym potrzeby ich rozwoju. W poszukiwaniu wiarygodnych wskazań do prawidłowego kształtowania przestrzeni miejskiej w kontekście poczucia bezpieczeństwa jej użytkowników wyłoniła się niezbędną wielopłaszczyznowego weryfikowania i korelacji podłoża badań własnych i subiektywnych odczuć użytkowników. Zależność ta jednoznacznie wpłynęła na określenie zastosowanej metody badawczej.

Uwzględnienie wyników badań nad subiektywnym czynnikiem poczucia bezpieczeństwa jest nieodzowne do wprowadzenia w plany działania dla poprawy bezpieczeństwa zespołów urbanistycznych dotkniętych zjawiskami kryzysowymi. Poczucie bezpieczeństwa rozpatrywane jako kryterium w urbanistyce i architekturze staje się wpływowym elementem w ramach kształtowania kompozycji urbanistycznej, istotą urbanistyki operacyjnej i działań w ramach planowania przestrzennego, ze szczególnym zwróceniem się w stronę planów rewitalizacji obszarów zdegradowanych. W takim pojęciu staje się ono koniecznym narzędziem w kształtowaniu krajobrazu miejskiego, w szerokim zakresie działań od projektów inżynierskich po projekty urbanistyczne. Rola procedur badawczych, które jak konstatuje profesor Zuziak: „powinny weryfikować merytoryczną poprawność rozwiązań przyjmowanych w planach zagospodarowania przestrzennego” (Zuziak, 2018, s. 108) jest konieczna do implementacji w działania praktyczne w kształtowaniu środowiska miejskiego. Prace badawcze w zakresie subiektywnych odczuć przestrzennych zbudują współczesne podejście w dobieraniu narzędzi przy kształtowaniu konstrukcji modeli przestrzennej struktury miasta, „narzędzi pomagających w rekonstruowaniu miejskości” (Zuziak, 2018, s. 109). Prace badawcze prowadzone w zakresie poczucia bezpieczeństwa stają się istotą zbudowania synergii opartej na logicznych podstawach pomiędzy konstrukcją teoretyczną, opartą na zrozumieniu emocjonalnych potrzeb współczesnego człowieka a projektowaniem urbanistycznym.

Dyskusja

Czynnikami sprzyjającymi wdrożeniu wyników badań nad poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej jest wyraźnie odnotowywany postęp w obszarze nauk behawioralnych i nauk o mózgu. Widoczna jest także wysoka świadomość potencjału przestrzeni zdegradowanych i dążenia do ich rewitalizacji. Możliwością rozpropagowania kształtowania przestrzeni bezpiecznej jest wyraźnie akcentowana potrzeba związania podejścia z celami zrównoważonego rozwoju, psychologią środowiskową i międzynarodowym podejściem CPTED.

Jednakże poważnym zagrożeniem dla wprowadzenia wyników badań do działań projektowych praktycznych jest brak odniesień w dokumentach legislacyjnych, szczególnie na poziomie lokalnym. Takie działania powinny poprzedzać późniejsze praktyki projektowe. Istotne jest także akcentowanie w środowiskach wdrażających programy związane z bezpieczeństwem brak chęci podjęcia współpracy przez lokalne środowiska. Poważnym zagrożeniem jest także dystansowanie się wiedzy o kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni od głównego nurtu poszukiwań w ramach czynników strukturalnych. Odejście od założycielskich podstaw zauważalne jest w psychologii środowiskowej i podejściu CPTED, związanych z czynnikami fizycznymi kształtowania przestrzeni.

8. BIBLIOGRAFIA

8.1 Publikacje książkowe

- Ajdukiewicz, K. (1975). *Logika pragmatyczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Alexander, Ch., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I., Angel, S. (2008). *Język wzorców. Miasta, budynki, konstrukcja* (A. Kaczanowska, K. Maliszewska, M. Trzebiatowska, tłum.). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne (wydanie oryginalne 1977).
- Atlas, R.I. (2008). *21st Century Security and CPTED, Designing for Critical Infrastructure Protection and Crime Prevention*. Taylor & Francis Group.
- Arak, P. (2017). Raport Polskiej Fundacji im. Roberta Schumana i Fundacji Konrada Adenauera w Polsce. Bezpieczne i otwarte miasta. Warszawa: Polska Fundacja im. Roberta Schumana.
- Babbie, E. (2004). *Badania społeczne w praktyce* (W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadomski, J. Haman, A. Jasiewicz-Betkiewicz, A. Kloskowska-Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bać, Z. (red.). (2007). *Habitaty bezpieczne*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Banach, M. (2018). *Od inteligentnego transportu do inteligentnego miasta*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bańka, A. (1997). *Architektura psychologicznej przestrzeni życia. Behawioralne podstawy projektowania*. Poznań: Gemini.
- Bańka, A. (2002). *Spółeczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Barczykowska, A. (2011). *Kapitał społeczny zjawiska patologii społecznej w wielkim mieście*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Baryła-Matejczuk, M. (red.). (2023). *Psychologiczne aspekty wysokiej wrażliwości człowieka: koncepcje-diagnoza-wsparcie*. Lublin: Lubelska Akademia WSEI.
- Bauman, Z. (2008). *Płynny lęk*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bell, P.A., Greene, Th.C., Fisher, J.D., Baum, A. (2004). *Psychologia środowiskowa* (A. Jurkiewicz, M. Lewicka, A. Skorupka, T. Sosnowski, J. Suchecki, tłum.). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne (wydanie oryginalne 2001).
- Bogdanowski, J. (1996). *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Budziło, P., Socała, D. (2019). *Badanie dotyczące poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Krakowa*. Kraków: BBS Obserwator.
- Carmona, M. (2021). *Public Places Urban Spaces* (3rd ed.). New York: Taylor & Francis.
- Ceccato, V. (2012). *The Urban Fabric of Crime and Fear*. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-4210-9>
- Chadzinikolau, N. (2014). *Mity greckie*. Wrocław: Siedmioróg.

- Chmielewski, J.M. (2001). *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Churchill, G. (2002). *Badania marketingowe. Podstawy metodologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 1995).
- Chwalibóg, K. (2022). *Architektura przyjaznych przestrzeni*. Warszawa: Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki.
- Coleman, N. (2020). *Materials and Meaning in Architecture: Essays on the Bodily Experience of Buildings*. Bloomsbury Visual Arts.
- Cozens, P. (2016). *Think Crime! Using Evidence, Theory and Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) for Planning Safer Cities* (2nd ed.). Praxis Education.
- Crowe, T.D., Fennelly, L. (2013). *Crime Prevention Through Environmental Design* (3rd ed.) Elsevier.
- Czapska, J. (red.). (2012). *Zapobieganie przestępczości przez kształtowanie przestrzeni. Teoria – badania – praktyka*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czarnecki, B. (2011). *Przestrzenne aspekty przestępczości*. Białystok: Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej.
- Czarnecki, B., Siemiński, W. (2004). *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*. Warszawa: Difin.
- Czupryński, A. (2014). Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym. W: J. Zboina (red.), *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*. Józefów: Wydawnictwo CNBOP-PIB.
- Czupryński, A., Wiśniewski, B., Zboina, J. (2015). *Bezpieczeństwo. Teoria – badania – praktyka*. Józefów: Wydawnictwo CNBOP-PIB.
- Czyński, M. (2006). *Architektura w przestrzeni ludzkich zachowań. Wybrane zagadnienia bezpieczeństwa w środowisku zbudowanym*. Szczecin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Szczecińskiej.
- Davey, C.L., Wootton, A.B. (2017). *Design Against Crime*. Taylor & Francis. <https://bookshelf.vitalsource.com/books/9781317152644>.
- Dąbrówka, A., Geller, E. (1995). *Słownik antonimów*. Warszawa: Warszawa: MCR.
- Dipartimento di Architettura e Pianificazione, Politecnico di Milano [DiAP]. (2007). *Planning Urban design and management for crime prevention. Handbook*. Politecnico di Milano.
- Donald, I. (2022). *Environmental and Architectural Psychology*. Routledge.
- Dunaj, B. (1996). *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo WILGA.
- Evans, G.W., Cohen, S. (1987). Environmental stress. W: D. Stokols, I. Altman (red.), *Handbook of environmental psychology*. Vol. I. New York: Wiley.
- Formański, J. (2004). *Psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Gądecki, J. (2009). *Za murami. Osiedla grodzone w Polsce – analiza dyskursu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Gehl, J. (2013). *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*. Kraków: Wydawnictwo RAM.

- Gehl, J. (2014). *Miasta dla ludzi*. Kraków: Wydawnictwo RAM.
- Giddens, A. (2010). *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności* (A. Sulżycka, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 1991).
- Giddens, A., Sutton, P. (2022). *Socjologia* (O. Siara, A. Sulżycka, P. Tomanek, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 2009).
- Gulla, B. (2021). *Wrażliwość człowieka*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska.
- Hall, E.T. (1976). *Ukryty wymiar* (T. Hołówka, tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (wydanie oryginalne 1966).
- Hauziński, A. (2003). *Mapy poznawcze środowiska zamieszkania zagrożonego przestępczością*. Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Heszen, I. (2013). *Psychologia stresu. Korzystne i niekorzystne skutki stresu życiowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Heszen-Celińska, I., Sęk, H. (2020). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M. (2011). *Kultury i organizacje: zaprogramowanie umysłu (3rd ed)*. (M. Durska, tłum.). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne (wydanie oryginalne 2010).
- Hołyst, B. (2014a). *Bezpieczeństwo jednostki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hołyst, B. (2014b). *Bezpieczeństwo. Ogólne problemy badawcze*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hołyst, B. (2014c). *Zagrożenia ładu społecznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hołyst, B. (2016). *Bezpieczeństwo gatunku ludzkiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jabkowski, P., Kilarska, A. (2013). *Poczucie bezpieczeństwa i poziom przestępczości w Poznaniu. Mieszkańcy – samorząd lokalny – instytucje państwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Jacobs, J. (2014). *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki* (Ł. Mojsak, tłum.). Warszawa: Fundacja Centrum Architektury (wydanie oryginalne 1961).
- Jałowiecki, B., Szczepański, M. (2010). *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Janiszewska, A., Klima, E., Grabski, L., Woldendorp, T. (2017). *Relations between Quality of life and safety in high-rise housing*. Łódź: COST ACTION TU1203.
- Jankowiak, A., Krupiński, R. (2012). *Słownik psychologiczny. Leksykon ludzkich zachowań*. Konin: Wydawnictwo Psychoskok.
- Jasiński, A. (2013). *Architektura w czasach terroryzmu. Miasto – przestrzeń publiczna – budynek*. Warszawa: LEX.
- Jeffery, C. (1975). *Behaviour control techniques and criminology*. Ecology of Youth Development Workshop.
- Jencks, Ch., Kropf, K. (2013). *Teorie i manifesty architektury współczesnej* (D. Szymczak, tłum.). Warszawa: Grupa Sztuka Architektury (wydanie oryginalne 2006).

- Jędraszko, C. (1973). *Łacina na co dzień*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Kamiński, M. (2022). *Moje bieguny. Dzienniki z wypraw*. Gdynia: MAKAMI.
- Kelling, G.L., Coles, C.M. (2000). *Wybite szyby. Jak zwalczać przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu* (B. Ludwiczak, tłum.). Poznań: Media Rodzina (wydanie oryginału 1996).
- Kępiński, A. (1977). *Lęk*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Literackich.
- Kisielewski, S. (1998). *Rzeczy małe*. Warszawa: Iskry.
- Kopaliński, W. (1990). *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kopaliński, W. (2007). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.
- Korzeniowski, L.F. (2008). *SECURITOLOGIA. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*. EAS.
- Korzeniowski, L.F. (2017). *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*. Warszawa: Difin.
- Kowalski, K. (2024). *Włącznik 2.0. Projektowanie bez barier*. Warszawa: Fundacja Integracja.
- Krzewniak, K. (2017). *Bezpieczeństwo osób z niepełnosprawnością*. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach.
- Kubicka, E., Suwała, M. (b.d.). *Słownik łacińsko-polski, polsko łaciński*. Toruń: Literat.
- Kuczabski, M. (2020). *Psychologia zagrożeń i bezpieczeństwa*. T. I. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej.
- Kuczabski, M. (2021). *Psychologia zagrożeń i bezpieczeństwa. Zagrożenia psychospołeczne, środowiskowe, cywilizacyjne*. T. II. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej.
- Kumaniecki, K. (1957). *Słownik łacińsko-polski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kumaniecki, K. (1983). *Słownik łacińsko-polski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lang, J. (1987). *Creating Architectural Theory. The Role of the Behavioral Sciences in Environmental design*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Lawson, B. (2001). *The language of space*. London, New York: Routledge.
- Lazarus, R., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Lenartowicz, J.K. (1992). *O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Lenartowicz, J.K. (2010). *Słownik psychologii architektury; podręcznik dla studentów architektury*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lorens, P., Martyniuk-Pęczek, J. (2014). *Wprowadzenie do projektowania urbanistycznego*. Gdańsk: Akapit-DTP.
- Löw, M. (2000). *Socjologia przestrzeni* (I. Drozdowska-Boering, tłum.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Ludwiczak, D., Piskadłowa, A., Tarka-Huczek, E. (2000). *Słownik wyrazów bliskoznacznych*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Ludwin, K. (2017a). *O kolorze w architekturze*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Lynch, K. (2011). *Obraz miasta* (T. Jeleński, tłum.). Kraków: Wydawnictwo Archivolta. (wydanie oryginalne 1960).
- Machiavelli, N. (b.d.). *Il principe – Książę, czyli Mikołaja Machiavellego Traktat o Księżciu* (A. Sozański, tłum.). Sandomierz: Amoryka (wydanie oryginalne 1532/1868).
- Majer, A. (2010). *Socjologia i przestrzeń miejska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Malmor, I. (2013). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN.
- Maslow, A. (2006). *Motywacja i osobowość* (J. Radzicki, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 1987).
- Metzger, J. (2018). *Neuroarchitecture*. Jovis Verlag GmbH.
- Michalos, A. (red.). (2014). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5>.
- Mordwa, S. (2013). *Przestępczość i poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Newman, O. (1973). *Defensible space. Crime Prevention Through Urban Design*. New York: Collier Books.
- Newman, O. (1976). *Guidelines for creating defensible space*. Washington: National institute of law enforcement and criminal justice.
- Olszewska-Dyoniziak, B. (1991). *Człowiek – kultura – osobowość. Wstęp do klasycznej antropologii kulturowej*. Kraków: Universitas.
- Oppenheim, A. (2004). *Kwestionariusze, wywiady, pomiary postaw* (S. Amsterdamski, tłum.). Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo (wydanie oryginalne 1992).
- Ostaszewski, P. (2012). *Nasilenie i determinanty lęku przed przestępczością*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Oxley, J. (red.). (2005). *Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A quick crime analysis – rapid implementation approach*. Garston: BRE Trust.
- Pallasmaa, J. (2012). *Oczy skóry* (M. Choptiany, tłum.). Kraków: Instytut Architektury (wydanie oryginalne 2012).
- Pawłowski, J., Zdrodowski, B., Kuliczkowski, M. (2020). *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Plezi, M. (1999). *Słownik łacińsko-polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pluta, K. (2012). *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Pokruszyński, W. (2010). *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa*. Józefów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi.

- Pokruszyński, W., Piwowarski, J. (2019). *Bezpieczeństwo. Perspektywa filozoficzna teorii i praktyki*. Kraków: Naukowo-Wydawniczy Instytut Badań Bezpieczeństwa i Obronności WSBPI „Apeiron”.
- Polski Związek Niewidomych (PZN) (2016). *Projektowanie i adaptacja przestrzeni publicznej do potrzeb osób niewidomych i słabowidzących*. Warszawa: Polski Związek Niewidomych.
- Pużyński, S. (red.). (1993). *Leksykon psychiatrii*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Ramachandran, V.S. (2012). *Neuronauka o podstawach człowieczeństwa. O czym mówi mózg?* (A. Binder, M. Binder, E. Józefowicz, tłum.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego (wydanie oryginału 2011).
- Rasmussen, S.E. (2015). *Odczuwanie architektury*. Kraków: KARAKTER.
- Ritchie, I. (red.). (2020). *Neuroarchitecture. Designing with the mind in mind*. Oxford: John Wiley & Sons Ltd.
- Ryś, N. (red.). (2019). *Ekonomiczne i społeczne aspekty bezpieczeństwa sektora energetycznego w kontekście zrównoważonego rozwoju*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Sala, K., Kowalska, K., Nowak, P. (red.) (2019). *Bezpieczeństwo ekologiczne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Saternus, P. (2013). *Leksykon urbanistyki i planowania przestrzennego*. Warszawa: BEL Studio.
- Saville, G. (red.). (2018). *SafeGrowth: Building Neighborhoods of Safety & Livability*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Selye, H. (1977). *Stres okiełznany*. (T. Zalewski, tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (wydanie oryginalne 1974).
- Sikora, P. (2016). *Pojęciowa treść percepcji w filozofii nowożytnej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sillamy, N. (1989). *Słownik psychologii* (K. Jarosz, tłum.), Katowice: Wydawnictwo Książnica (wydanie oryginalne 1989).
- Stańczyk, J. (2017). *Formułowanie kategorii pojęciowej bezpieczeństwa*. Poznań: FNCE.
- Tatarkiewicz, W. (1995). *Historia filozofii*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Terelak, J. (1995). *Stres psychologiczny*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza „Branta”.
- Tuan, Y-F. (1987). *Przestrzeń i miejsce* (A. Morawińska, tłum.), Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (wydanie oryginalne 1977).
- Urry, J. (2009). *Socjologia mobilności* (J. Stawiński, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 2000).
- Vanderveen, G. (2006). *Interpreting Fear, Crime Risk and Unsafety. Conceptualisation and measurement*. Haga: Boom Juridische uitgevers.
- Wallis, A. (1971). *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wallis, A. (1977). *Miasto i przestrzeń*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wallis, A. (1979). *Informacja i gwar*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

- Wejchert, K. (1984). *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Warszawa: Arkady.
- Wiśniewski, B. (red.). (2011). *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji.
- Wiśniewski, B. (red.). (2021). *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych. Wyd. III*. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji.
- Wyżykowski, A. (red.) (2004). *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców*. Kraków: KOiRZU, Instytut Projektowania Urbanistycznego Wydział Architektury PK.
- Wyżykowski, A., Wehle-Strzelecka, S. (red.). (2005). *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców. Materiały konferencyjne*, Kraków: KOiRZU, Instytut Projektowania Urbanistycznego Wydział Architektury PK.
- Youssef Hoteit, A. (1993). *Cultura, Espacio Y Organización Urbana En La Ciudad Islámica*. Aida Youssef Hoteit.
- Zabawa-Krzywicka, J. (2018). *Jakość zamieszkania w istniejących zespołach mieszkaniowych w aspekcie problematyki bezpieczeństwa*. Katowice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Zeisel, J. (2006). *Inquiry by Design. Environment/Behaviour/Neuroscience in Architecture, Interiors, Landscape, and Planning*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Zięba, R. (2017). Bezpieczeństwo w ujęciu różnych paradygmatów naukowych. W: R. Skarżyński, E. Kuźlewska (red.), *Bezpieczeństwo. Dyscyplina nauki wobec funkcjonowania państwa* (s. 13–26). Białystok: Agencja Wydawnicza Ekopress.
- Zimbardo, P., Gerrig, R. (2012). *Psychologia i życie* (E. Czerniawska, M. Guzowska-Dąbrowska, A. Jaworska-Surma, J. Radzicki, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 2010).
- Zimny, L. (2003). *Encyklopedia ekologiczno-rolnicza*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu.
- Zumthor, P. (2010). *Myślenie architekturą*. Kraków: Karakter.
- Żórawski, J. (1962). *O budowie formy architektonicznej*. Warszawa: Arkady.

8.2 Prace dyplomowe

- Gibson, W. (2016). *Third Generation CPTED? Rethinking the Basis for Crime Prevention Strategies*. [praca doktorska, University of Northumbria]. Northumbria Research Link (NRL). <http://nrl.northumbria.ac.uk/27318/>
- Pindral, A. (2005). *Uwarunkowania procesu demarginalizacji osób bezdomnych w Polsce* [praca doktorska, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych]. Pobrane z: http://www.bratalbert.wroclaw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=433:uwarunkowania-procesu-demarginalizacji-osob-bezdomnych-w-polsce&catid=120:literatura-specjalistyczna&Itemid=194.
- Podgórski, M. (2011). *Ucieczka od wizualności i jej społeczne konsekwencje. Fenomen estetyki haptycznej* [praca doktorska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Społecznych]. Repozytorium

Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
<https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/1437>.

Sumlet, W. (2018). *Skala ludzka wnętrza urbanistycznego w wielorodzinnych osiedlach mieszkaniowych* [praca doktorska, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury]. Repozytorium Politechniki Krakowskiej.
https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/redo/resources/41760/file/resourceFiles/SumletW_SkalaLudzka-3.pdf.

8.3 Artykuły

Adamczyk, M. (2017). Teoretyczne wprowadzenie do badań nad bezpieczeństwem. W: M. Debita i M. Adamczyk (red.), *Polska – Europa – Świat. Wczoraj i dziś* (s. 54–74). Poznań: Media-Expo.

Ajdukiewicz, K. (2008). Główne zasady logiki i metodologii: wykłady z roku 1949. *Filozofia Nauki*, 16(1), 117–157.

Aleksandrowicz, T. (2018). Kierunki zagrożeń antyterrorystycznych w pierwszej połowie XXI wieku. Próba prognozy. W: B. Wiśniewska-Paź, M. Szostak (red.), *Bezpieczeństwo antyterrorystyczne budynków użyteczności publicznej. Analiza diagnoza – case study*. T. 1 (s. 13–29). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Angel, S., Lamson-Hall, P., Blanco, Z.G. (2021). Anatomy of density: measurable factors that constitute urban density. *Buildings and Cities*, 2(1), 264–282.
<https://doi.org/10.5334/bc.91>.

Armitage, R. (2016). Crime Prevention through Environmental Design. W: R. Wortley, M. Townsley (red.), *Environmental Criminology and Crime Analysis. Crime Science Series* (s. 259–285). Routledge.

Bal, K. (2017). Bezpieczeństwo ekonomicznej globalizacji w XXI wieku. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 11(2), 203–215.

Beckford, C., Kong, S., Whitworth, M., Henson, N. (2005). Annex 16 – COPS: Crime Opportunity Profiling of Streets. W: J. Oxley (red.), *Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A quick crime analysis – rapid implementation approach* (s. 173–176). Garston: BRE Trust.

Blumson, B. (2012). Mental Maps. *Philosophy and Phenomenological Research*, 85(2), 413–434.

Bogacka, E. (2017). Zależność między typem zabudowy mieszkaniowej a poczuciem bezpieczeństwa. Przykład Poznania. *Studia komitetu przestrzennego zagospodarowania kraju PAN*, 178, 267–277.

Bogacka, E., Sinięcka, A. (2016). Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców miasta. Przykład Poznania. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 33, 57–71.

Brantingham, P.J., Brantingham, P.L. (1995). Criminality of place. Crime generators and crime attractors. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 3(3), 1–26.

Brunton-Smith, I., Jackson, J. (2012). Urban fear and its roots in place. W: V. Ceccato (red.), *The Urban Fabric of Crime and Fear* (s. 55–82).

Bonenberg, W. (2010). Mapy emocjonalne jako metoda diagnozy przestrzeni publicznych. Na przykładzie miasta Poznania. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 5(107), 33–39.

Ceccato, V. (2020). The architecture of crime and fear of crime. Research evidence of lighting CCTV and CPTED features. W: V. Ceccato, M. K. Nalla (red.), *Crime*

- and fear in public places. Towards safe, inclusive and sustainable cities* (s. 38–71). Oxon, New York: Routledge.
- Ceccato, V., Gaudalet, N., Graf, G. (2022). Crime and safety in transit environments: a systematic review of the English and the French literature, 1970–2020. *Public Transport*, 49. <https://doi.org/10.1007/s12469-021-00265-1>.
- Cieślarczyk M., Filipek, A., Świdorski, A.W., Ważniewska, J. (2014). The essence of the security culture and its significance for an individual and social groups. *Kultura Bezpieczeństwa*, 1–2, 17–57.
- Chrzanowska-Kluczevska, E. (2006). Pustka w języku – horror vacui? *Stylistyka*, XV, 85–98.
- Cohen, L., Felson, M. (1979). Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach. *American Sociological Review*, 44(4), 588–608. DOI: 10.2307/2094589.
- Cozens, P.M., Love, T. (2015). A Review and Current Status of Crime Prevention through Environmental Design (CPTED). *Journal of Planning Literature*, 1–20. DOI: 10.1177/0885412215595440.
- Cozens, P.M., Saville, G., Hillier, D. (2005). Crime prevention through environmental design (CPTED): a review and modern bibliography. *Property Management*, 23(5), 328–356. DOI: 10.1108/02637470510631483.
- Cozens, P.M. (2011). Urban Planning and Environmental Criminology: Towards a New Perspective for Safer Cities. *Planning Practice and Research*, 26(4), 481–508.
- Czapska, J. (2008). Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców Krakowa. W: K. Krajewski (red.), *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców wielkich miast*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czapska, J., Krajewski, K. (2008). Podsumowanie. W: K. Krajewski (red.), *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców wielkich miast*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czyńska, K. (2021). Selected aspects of tall building visual perception – example of European cities. *Przestrzeń i Forma*, 48, 241–262. DOI: 10.21005/pif.2021.48.D-01.
- Czyński, M. (2010). Labirynty współczesnego miasta. *Przestrzeń i Forma*, 14, 249–266.
- Ćwięk, H. (2019). Zagrożenie bezpieczeństwa ekologicznego. Wybrane problemy. W: K. Sala, K. Kowalska, P. Nowak (red.), *Bezpieczeństwo ekologiczne* (s. 11–25). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Davey, S., Gordon, S. (2021). Concepts of Social Inclusion and Social Exclusion Perspective of Individuals with Mental Distress. W: P. Liamputtong (red.), *Handbook of Social Inclusion* (s. 1–16). Springer.
- Dovey, K., Ristic, M., Pafka, E. (2018). Mapping as Spatial Knowledge. W: K. Dovey, E. Pafka, M. Ristic (red.), *Mapping Urbanities Morphologies, Flows, Possibilities* (b.s.). Routledge.
- Dugiel, G., Tustanowska, B., Kęcka, K., Jasińska, M. (2012). Przegląd teorii stresu. *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio B*(1), 47–70.
- Eaton, W., Bienvenu, J., Miloyan, B. (2018). Specific phobias. *Lancet Psychiatry*, 5(8), 678–686.

- Ekblom, P. (2011). Deconstructing CPTED and reconstructing it for practice, knowledge management and research. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17, 7–28.
- Eliard, C. (2017). A New Agenda for Urban Psychology: Out of the Laboratory and Onto the Streets, *Journal of Urban Design and Mental Health*, 1. <https://www.urbandesignmentalhealth.com/journal2-ellard.html>.
- Fisher, B., Nasar, J. (1992). Fear of Crime in Relation to Three Exterior Site Features Prospect, Refuge, and Escape. *Environment and Behavior*, 24(1), 35–65.
- Forsyth, A. (2003). Measuring Density: Working Definitions for Residential Density and Building Intensity. *Design Center for American Urban Landscape*, 8, 1–8.
- Epstein, Y.M. (2010). Crowding Stress and Human Behavior. *Journal of Social Issues*, 37(1), 126–144. DOI:10.1111/j.1540-4560.1981.tb01060.x.
- Garofalo, J. (1981). The fear of crime: causes and consequences. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 72(2), 839–857.
- Gendźwiłł, A. (2009). O prezentacji kartograficznej wyników badań map poznawczych. *Polski Przegląd Kartograficzny*, 41(2), 115–127.
- Gerber, M., Hirtenlehner, H., Jackson, J. (2010) Insecurities about crime in Germany, Austria and Switzerland: a review of research findings. *European journal of criminology*, 7(2), 141–157.
- Giecwicz, J., Kwieciński, K. (2019). Monotony & Repetitiveness in Architectural Design. Defining the architectural space – tradition and modernity in architecture, *Atut*, 17–26.
- Gierszewski, J. (2018). Human quality of life security as a cognitive category in security sciences. *Kultura Bezpieczeństwa Nauka Praktyka Refleksje*, 32, 101–117.
- Gruebner, O., Rapp, M.A., Adli, M., Kluge, U., Galea, S., Heinz, A. (2017). Cities and mental health. *Deutsches Ärzteblatt International*, 114, 121–127.
- Gustafsson, K., Krickel-Choi, N. (2020). Returning to the roots of ontological security: insights from the existentialist anxiety literature. *European Journal of International Relations*, 26(3), 875–895.
- Happach, M., Happach, M. (2010). Apel z mrówkowca. *Kultura Enter*, 9(26), <https://kulturaenter.pl/article/apel-z-mrowkowca/>.
- Happach, M. (2018). Stolica z betonu, czyli krótka historia warszawskich blokowisk. W: J. Trybuś, *Przewodnik po warszawskich blokowiskach*. Warszawa: Księży Młyn.
- Huppert, D., Wuehr, M., Brandt, T. (2020). Acrophobia and visual height intolerance: advances in epidemiology and mechanisms. *Journal of Neurology*, 267, 231–240.
- Jager, J. (2005). Annex 14 – Criminological Regional Analysis as a crime control database. W: J. Oxley (red.), *Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A quick crime analysis – rapid implementation approach* (s. 173–176). Garston: BRE Trust.
- Jakubiak, W. (2023). Bezpieczeństwo ponad wszystko? Narastający problem grodzenia się w polskich miastach. *KWARTAŁ. Magazyn SKN Spatium*, 26, 16–30.
- Jay, M., Conklin, P. (2017). Detroit and political origins of ‘broken windows’ policing. *Race & Class*, 59(2), 26–48.

- Joye, Y., Dewitte, S. (2016). Up speeds you down. Awe-evoking monumental buildings trigger behavioral and perceived freezing. *Journal of Environmental Psychology*, 47, 112–125. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2016.05.001>.
- Jongejan, A., Woldendorp, T. (2013). A Successful CPTED approach: the Dutch 'Police Label Secure Housing'. *Built Environment*, 39(1), 1–17. DOI: 10.2148/benv.39.1.31.
- Kapfhammer, H.P., Fitz, W., Huppert, D., Eva Grill, E., Brandt, T. (2016). Visual height intolerance and acrophobia: distressing partners for life. *Journal of Neurology*, 263, 1946–1953.
- Kitler, W. (2017). W poszukiwaniu tożsamości nauk o bezpieczeństwie. Znaczenie kultury metodologicznej i kultury bezpieczeństwa dla rozwoju tożsamości nauk o bezpieczeństwie w klasyfikacji nauk. W: T. Kośmider, W. Kitler (red.), *Granice tożsamości nauk o bezpieczeństwie. Perspektywa materialna i formalna* (s. 80–95). Warszawa: Difin.
- Klamut, R. (2012). Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej*, 286, *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, 19(4), 41–51. <https://doi.org/10.7862/rz.2012.einh.26>.
- Klinenberg, E. (2018). The other side of „broken windows”. What if vacant property received the attention that, for decades, has been showered on petty crime? *The New Yorker*. Pobrane 15 lipca 2021 z: <https://www.newyorker.com/books/page-turner/the-other-side-of-broken-windows>.
- Kołodziejczyk, A. (2007). Bezpieczeństwo jako fenomen społeczny: pojęcie bezpieczeństwa, jego interpretacje i odmiany. *Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne*, 14(1), 223–252.
- Kosiński, W. (2013). Dobro i piękno – miejsca przyjazne człowiekowi w miastach modernizmu po 1945: idee, projekty, realizacje. *Przestrzeń i Forma*, 20, 35–94.
- Kowalczyk, J. (2020). Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich jako element kształtowania bezpieczeństwa publicznego. *Bezpieczeństwo, Teoria i Praktyka*, 4(XLI), 91–108. <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2020-4-005>.
- Kozłowska, K. (2022). Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej w kontekście zasad zrównoważonego rozwoju. W: A. Martyka, D. Jopek (red.), *Region, miasto, miasteczko. Nowe impulsy rozwojowe* (s. 3–48). Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej.
- Krivý, M. (2019). Humanizing the living environment and the late socialist theory of architecture. W: V. Kulić (red.), *Second World Postmodernisms: Architecture and Society under Late Socialism* (s. 33–46). London: Bloomsbury Publishing.
- Kulawiecka, E. (2016). Rachunek korelacji w naukach o bezpieczeństwie z wykorzystaniem programu Statistica. *Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej*, 4(20), s. 22.
- Kupiński, J. (2019). Percepcja bezpieczeństwa podmiotu. *Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego*, XIII, 1–13.
- Kwiatkowski, K., Racoń-Leja, K. (2004). Działania w warunkach polskich. Wprowadzenie do zintegrowanego Programu Bezpieczeństwa. W: A. Wyżykowski (red.), *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców*. Kraków: KOiRZU, Instytut Projektowania Urbanistycznego Wydział Architektury PK.

- Landman, K. (2009). Boundaries, bars, and barricades: reconsidering two approaches to crime prevention in the built environment. *Journal of Architectural and Planning Research*, 26(3), 213–227.
- Latkowska, M., Miernik, M. (2012). Ogrody terapeutyczne – miejsca biernej i czynnej „zielonej terapii”. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 109(30), 245–251.
- Lazarus, R., Cohen, J. (1977). Environmental stress. W: I. Altman, J. Wohlwill (red.), *Human behavior and environment* (s. 89–128). New York, London: Plenum Press.
- Ledwójcik, P. (2018). Alkoholizm jako zjawisko patologiczne zagrażające bezpieczeństwu społecznemu. *Humanum Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne*, 31(4), 47–59.
- Lionetti, F., Aron, A., Aron, E., Burns, L., Jagiellowicz, J., Pluess, M. (2018). Dandelions, tulips and orchids: evidence for the existence of low-sensitive, medium-sensitive and high-sensitive individuals. *Translational Psychiatry*, 8(24), 2–11.
- Loftus, G., Harley, E. (2005). Why is it easier to identify someone close than far away? *Psychonomic Bulletin & Review*, 12(1), 43–65.
- Lourenco, S., Longo, M., Pathman, T. (2011). Near space and its relation to claustrophobic fear. *Cognition*, 119, 448–453.
- Lubiak, J. (2013). Ogrom i pustka. Dwa berlińskie muzea-pomniki zagłady. *Rocznik Historii Sztuki*, XXXVIII, 115–138.
- Lucchini, M., Bonenber, A. (2022). A common ground between neurosciences and architectural design: empathy, embodiment, emotion. *Przestrzeń i Forma*, 50. <http://doi.org/10.21005/pif.2022.50.B-01>.
- Ludwin, K. (2017b). Architektura inteligentna światłem i kolorem. *Środowisko Mieszaniowe*, 21, 39–50. DOI: 10.4467/25438700SM.17.066.7923.
- Marczuk, K. P. (2014). Pojęcie i zakresy *human security*. W: S. Sulowski i M. Brzeziński (red.), *Trzy wymiary współczesnego bezpieczeństwa* (s. 40–49). Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Maas, J., Spreeuwenberg, P., Van Winsum-Westra, M., de Vries, S., Verheij, R., Groenewegen, P. (2009). Is Green Space in the Living Environment Associated with People's Feelings of Social Safety? *Environment and Planning*, 41(7), 1763–1777. DOI: 10.1068/a4196.
- Macedo, J., Benton, S. (2015). Fear of crime and residential fortification in Brazil. *Anais do XVI ENANPUR*, 16(1), 1–16.
- Mazumder, R., Spiers, H., Ellard, C. (2020). Exposure to high-rise buildings negatively influences affect: evidence from real world and 360-degree video. *Cities & Health*, 6(6), 1081–1093. <https://doi.org/10.1080/23748834.2020.1839302>.
- McCrea, R., Shyy, T.K., Stimson, R. (2006). What is the Strength of the Link Between Objective and Subjective Indicators of Urban Quality of Life? *Applied Research in Quality of Life*, 1, 79–96.
- Michalak, H., Suchanek, J. (2021). Light in the interiors of the urban landscape/Światło w miejskich wnętrzach krajobrazowych. *Przestrzeń i Forma*, 46, 117–132. DOI: 10.21005/pif.2021.46.C-02.
- Michalek, P. (2012). Zanieczyszczenie światłem. *Prace Instytutu Elektrotechniki*, 255, 135–143.

- Mihinjac, M., Saville, G. (2019). Third-Generation Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED). *Social Science*, 8(6), 182. <https://doi.org/10.3390/socsci8060182>.
- Mizia, M. (2004). Bezpieczeństwo przestrzeni. Aspekt psychologiczny. W: A. Wyżykowski (red.), *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców*. (s. 17–42). Kraków: KOiRZU, Instytut Projektowania Urbanistycznego Wydział Architektury PK.
- Moch, N. (2019). Bezpieczeństwo w procesie kształtowania inteligentnego miasta. *National Security Studies*, 16(2), 79-90. <https://doi.org/10.37055/sbn/140146>.
- Mostafa, M. (2021a). Building for A Differently Abled World. *Inside Quality Design*, 65, 64–71.
- Niezabitowski, A. (1996). Struktura przestrzenna miast a poczucie bezpieczeństwa (Architektoniczne komponenty stresu środowiskowego). *Zeszyty Naukowe, Politechnika Śląska. Architektura*, 33(1344), 25–36.
- Olszewski, P. (2022). Terrorism in Modern Denmark. *Studia i Analizy Nauk o Polityce*, 2, 29–41.
- Pałka, S., Maj, D., Derewicka, O., Koziół, K., Kmiecik, M., Migdał, Ł., Bieniek, J. (2015). Zachowania eksploracyjne królików w teście otwartego pola. *Przegląd Hodowlany*, 3, 24–26.
- Parreno, Ch. (2021). A Component of modernity. *Boredom, Architecture, and Spatial Experience*, London: Bloomsbury Publishing, 9–14.
- Pawłuszko, T. (2018). Bezpieczeństwo ontologiczne państwa – koncepcja i zastosowanie. *Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne*, 15, 235–252.
- Peen, J., Schoevers, R.A., Beekman, A.T., Dekker, J. (2010). The current status of urban-rural differences in psychiatric disorders. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 121, 84–93.
- Pelc, E. (2010). Wpływ wybranych zjawisk patologicznych na bezpieczeństwo i porządek publiczny w Polsce. 369–382.
- Peters, T. (2016). Social sustainability in context: rediscovering Ingrid Gehl's Bømiljø. *arq: Architectural Research Quarterly*, 20(4), 371–380.
- Pluta, K. (2019). Rola barwy w kształtowaniu przestrzeni publicznych współczesnych miast. *Środowisko Mieszkaniowe*, 28, 13–29. DOI: 10.4467/25438700SM.19.026.11363.
- Psatha, Eva., Deffner, A., Psycharis, Y. (2011). Defining the quality of urban life: Which factors should be considered? *European Regional Science Association 51st European Congress Barcelona, Spain*.
- Ptak, J., Serafin, P. (2017). Osiedla grodzone i ocena ich zamknięcia w krakowskiej dzielnicy Podgórze. *Zeszyty Naukowe Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*, 6(966), 123–142. DOI: 10.15678/ZNUEK.2017.0966.0608.
- Radomsky, A., Rachman, S., Thordarson, D., Mclsaac, H., Teachman, B. (2001). The Claustrophobia Questionnaire. *Anxiety Disorders*, 15, 287–297.
- Rosiak, M. (2001). Filozofia pierwsza, metafizyka, ontologia: z dziejów pojęć, koncepcji i doktryn. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Philosophica*, 14, 5–41.
- Rubinowicz, P. (2011). Chaos jako porządek wyższego rzędu w wybranych trendach współczesnej architektury. *Przestrzeń i Forma*, 16, 111–120.

- Rybka, A., Kozłowska, K. (2017). Interdyscyplinarne wymiary bezpieczeństwa w kształtowaniu przestrzeni zurbanizowanej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Budownictwo*, 173(23), 287–293. DOI: 10.17512/znb.2017.1.28.
- Rzeszotarska-Pałka, M. (2012). Rewitalizacja terenów zieleni osiedlowej szansą dla dwudziestowiecznych blokowisk? *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 109(1), 157–164.
- Schneider-Skalska, G. (2022). Sztuka kształtowania przestrzeni: forma, kolor, materiał. W: S. Gzell (red.), *Architektura, urbanistyka, sztuka* (182–211). Warszawa: Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki.
- Setkowicz, P. (2005). Budynki wysokie – próba identyfikacji rzeczywistych zagrożeń i powszechnych uprzedzeń. W: A. Wyżykowski, S. Wehle-Strzelecka (red.), *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców* (s. 335–341). Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Sevtsuk, A., Ekmekci, O., Nixon, F., Amindarbari, R. (2013). Capturing urban intensity. W: R. Stofffs, P. Janssen, S. Roudavski, B. Tunçer (red.), *Open Systems: Proceedings of the 18th International Conference on Computer-Aided Architectural Design Research in Asia* (s. 551–560). CAADRIA, CASA.
- Simpson, D. (2022). Spaces and measures between Welfare State and Security State. W: K.M. Raahauge, D. Simpson, M. Sørberg, K. Lotz (red.), *Architecture of Dismantling And Restructuring. Spaces of Danish Welfare 1970–Present* (s. 94–147). Lars Müller Publishers.
- Słuchocka, K. (2020). Zmysły w architekturze. *Przestrzeń i Forma*, 44, 163–176.
- Soomeren, P., Woldendorp, T. (1996). Secured by design in the Netherlands. *Security Journal*, 7, 185–195.
- Soomeren, P. (2013). Tackling Crime and Fear of Crime Through Urban Planning and Architectural Design. W: T. Crowe, L. Fennelly (red.), *Crime Prevention Through Environmental Design (3rd ed)* (s. 219–272). Butterworth-Heinemann.
- Stonor, T. (2018). Intense relationships: measuring urban intensity. *Intensity: The Architectural Review*, 1451, 1–6.
- Szczerek, E. (2012). Problemy współczesnej rewitalizacji wielkopłytowych osiedli mieszkaniowych na przykładzie berlińskiego osiedla Marzahn. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 109(12), 353–357.
- Sztumski, J. (1968). Socjologiczne aspekty bodźców kształtujących działalność produkcyjną człowieka. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 30, 323–328.
- Taraszkiewicz, A., Taraszkiewicz, K. (2021). A sense of security and freedom in residential environment. *World Transactions on Engineering and Technology Education*, 19(1), 65–70.
- Thiel, P. (1969). La notation de l'espace, du mouvement et de l'orientation. *L'architecture d'au jourd'hui*, 145, 49–58.
- Tobiasz-Lis, P. (2011). Osiedla grodzone w Łodzi. Przyczyny i konsekwencje zjawiska. *Space – Society – Economy*, 10, 99–114.
- Walz, N., Mühlberger, A., Pauli, P. (2016). A Human Open Field Test Reveals Thigmotaxis Related to Agoraphobic Fear. *Biological Psychiatry*, 80, 390–397.

- Wardenaar, K., Lim, C., Al-Hamzawi, A., Alonso, J., Andrade, L., Benjet, C., Bunting, B., de Girolamo, G., Demyttenaere, K., Florescu, S., Gureje, O., Hisateru, T., Hu, C., Huang, Y., Karam, E., Kiejna, A., Lepine, J., Navarro-Mateu, F., Oakley Browne, M., Piazza, M., Posada-Villa, J., ten Have, M., Torres, Y., Xavier, X., Zarkov, Z., Kessler, R., Scott, K., de Jonge, P. (2017). The cross-national epidemiology of specific phobia in the World Mental Health Surveys. *Psychological Medicine*, 47(10), 1744–1760.
- Wąs, C. (2007). Ekstatyczna pustka we współczesnej architekturze kultowej. *Quart*, 2(4), 92–106.
- Wersebe, H., Lieb, R., Meyer, A., Hofer, P., Gloster, A. (2018). The link between stress, wellbeing, and psychological flexibility during an Acceptance and Commitment. Therapy self-help intervention. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 18, 60–68.
- Wilson, Q., Kelling, G. (1982) Broken windows. The police and neighborhood safety. *The Atlantic Monthly*.
- Wortley, R. (2008). Situational crime Precipitators. W: R. Wortley (red.), *Environmental Criminology and Crime Analysis* (s. 48–68). Devon, UK: Wilan Publishing.
- Zaborska, K. (2007). Przestrzeń miejska – dobro wspólne czy ziemia niczyja? W: B. Jałowiecki i W. Łukowski (red.), *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej* (s. 113–119). Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zięba, R. (2012). O tożsamości nauk o bezpieczeństwie. *Zeszyty Naukowe AON*, 1(86), 7–22.
- Zięba, R. (2016). Współczesne wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego. *Stosunki Międzynarodowe*, 3(52), 9–31.
- Zimring, C. (1981). Stress and the designed environment. *Journal of Social Issues*, 37(1), 145–171.
- Zimring, C. (1982). The built environment as a source of psychological stress: Impacts of buildings and cities on satisfaction and behavior. W: G. Evans (red.), *Environmental stress* (s. 151–178). Cambridge: Cambridge University Press.
- Znaniecki, F. (1938). Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1, 89–119.
- Zuziak, Z.K. (2011). Kryterium bezpieczeństwa w urbanistyce współczesnej. *Czasopismo techniczne. Architektura*, 17(108), 15–23.
- Zuziak, Z.K. (2012). Rewitalizacja miast i teoria urbanistyki. *Czasopismo techniczne. Architektura*, 12(109), 7–18.
- Zuziak, Z. K. (2018). Węzły miejskości a modele przestrzenne struktur miejskich. Z notatek nt. synergii w urbanistycznych konstrukcjach Śródmieść. *Budownictwo Architektura* 17(3), 107–129.
- Żeromska, E. (2015). Między twarzą a japońską maską. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*, XV, 265–276.

8.4 Teksty internetowe

American Psychology Association (b.d.). *Dictionary of Psychology*. Pobrane z: 15 listopada 2021 z: <https://dictionary.apa.org/>.

- Arpansa (b.d.). *History of safety*. Pobrane 16 października 2021 z: <https://www.arpansa.gov.au/regulation-and-licensing/safety-security-transport/holistic-safety/history>.
- Arup (2016). *Research report volume 6/6. Measurement Guide*. Pobrane z: <https://www.arup.com>.
- BBZL (b.d.). *Berlin Marzahn Promenade*. Pobrane 9 czerwca 2023 z: <https://bbzl.de/berlin-marzahner-promenade/>.
- BIG (b.d.). *8 House*. Pobrane 10 sierpnia 2023 z: <https://big.dk/projects/8-house-2021>.
- Bundesministerium für Wohnen, Stadtentwicklung und Bauwesen (b.d.) *Aktive Stadt- und Ortsteilzentren*. Pobrane 10 czerwca 2023 z: https://www.staedtebaufoerderung.info/DE/ProgrammeVor2020/AktiveStadtOrtsteilzentren/aktivestadtortsteilzentren_node.html.
- Monahan, S., Pascoe, T., Roys, M. (2004). *BRE Client report number 220-680. Review of Scientifically Evaluated Good Practices for Reducing Feelings of Insecurity or Fear of Crime in EU Member States*. Pobrane z www.bre.co.uk.
- BREEM (2023). *Hea 06 – Security*. Pobrane 22 marca 2023 z: <https://kb.breeam.com/wp-content/plugins/breeamkb-pdf/pdf/?c=961>.
- Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy (CIOP-PIB) (b.d.). *Hałas*. Pobrane 6 czerwca 2023 z: <http://archiwum.ciop.pl/1352.html>.
- Cambridge Dictionary (b.d.). Pobrane 20 listopada 2021 z: <https://dictionary.cambridge.org>.
- Cutting Crime Impact (CCI) (b.d.). *Toolkits*. Pobrane z: <https://www.cuttingcrimeimpact.eu/>.
- C40 (b.d.). *How to identify adaptation goals and strategies*. Pobrane 28 lipca 2024 z: https://www.c40knowledgehub.org/s/guide-navigation?language=en_US&guideArticleRecordId=a3s1Q000001iaiLQAQ&guideRecordId=a3t1Q0000007IEWQAY.
- Davey, C., Wootton, A., Heinrich, D., Lesch, P., de la Torre, P. (2020). *Report on integration of feelings of insecurity within European Security. Audit*. Pobrane z: <https://www.cuttingcrimeimpact.eu>.
- Das Jüdische Museum Berlin (b.d.). *The Libeskind building. Architecture Retells German-Jewish History*. Pobrane z: <https://www.jmberlin.de/en/libeskind-building>.
- DSP (b.d.). *Over ons*. Pobrane z: <https://www.dsp-groep.nl/>.
- EDOCA, SVOB. (2002). *Designing Out Crime Newsletter*. Pobrane 4 kwietnia 2019 z: https://www.cpted.net/resources/Documents/ICA%20Resources/Newsletters/EDOCA_2002_03.pdf European Commission (2017). *Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. Action plan to support the protection of public spaces*.
- Eurostat. (2021). *Quality of life indicators – economic security and physical safety*. <https://www.who.int>.
- Gardiner, J. (2017). *City-dwellers are prone to depression – are high-rises to blame?* Pobrane z: <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2017/mar/16/cities-depression-stress-mental-health-high-rises-urban-design-london-toronto>.

- Kaim, N. (2010). *Four Faces of Overstimulation*. Pobrane 10 lipca 2022 z: <https://autismspectrumnews.org/four-faces-of-overstimulation/>.
- Kotarski, H., Piróg, K. (2021). *Miasto młodych. Miasto rodzin. Rzeszowska Diagnoza społeczna*. Pobrane 11 lipca 2023 z: [https://urbanlab.erzeszow.pl/static/img/k11/RZERSZOWSKA%20DIAGNOZA%20SPO%20C5%81ECZNA%20\(1\).pdf](https://urbanlab.erzeszow.pl/static/img/k11/RZERSZOWSKA%20DIAGNOZA%20SPO%20C5%81ECZNA%20(1).pdf).
- Merriam-Webster.com dictionary (b.d.). Pobrane 2 grudnia 2021 z: <https://www.merriam-webster.com/dictionary>.
- Międzynarodowa Unia Astronomiczna (IAU) (b.d.). *Zanieczyszczenie światłem*. Pobrane 6 czerwca 2023 z: <https://www.pta.edu.pl/pliki/zanieczyszczenie-swiatlem.pdf>.
- Mostafa, M. (2021b). *The autism friendly University design guide*. Pobrane 3 maja 2022 z: https://issuu.com/magdamostafa/docs/the_autism_friendly_design_guide.
- Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego (OJUW) (2021). *Przebodźcowanie*. Pobrane 6 lipca 2022 z: <https://nowewyrazy.pl/haslo/przebodzcowanie.html>.
- Otodom (2021). *10 najbezpieczniejszych miast w Polsce*. Pobrano 15 czerwca 2023 z: <https://detektywonline.pl/10-najbezpieczniejszych-miast-w-polsce/>.
- Policja, GUGiK (b.d.). *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa*. Pobrane 10 czerwca 2023 z: <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>.
- Policja. Działowo (b.d.). *Powtórna wiktyimizacja – jak zapobiec ponownemu krzywdzeniu ofiar przemocy*. Pobrane 30 marca 2023 z: <https://dzialowo.policja.gov.pl/o04/komunikaty/6720,Powtorna-WIKTYMIZACJA-jak-zapobiec-ponownemu-krzywdzeniu-ofiar-przemocy.html>.
- Policja małopolska (b.d.). *Zintegrowana polityka bezpieczeństwa*. Pobrane 12 maja 2023 z: <https://malopolska.policja.gov.pl/krk/dziala/prewencja/projek/zpb/1274,Zintegrowana-Polityka-Bezpieczenstwa.html>.
- Polski Komitet Normalizacyjny (PKN) (b.d.). *Współpraca z europejskimi organizacjami normalizacyjnymi*. Pobrano 10 lutego 2023 z: <https://www.pkn.pl/o-pkn/wspolpraca-miedzynarodowa/wspolpraca-z-europejskimi-organizacjami-normalizacyjnymi>.
- Polski Związek Niewidomych (b.d.). *Znaczenie wzroku w życiu człowieka*. Pobrane 22 czerwca 2023 z: <https://pzn.org.pl/znaczenie-wzroku-w-zyciu-czlowieka/>.
- Polskie Towarzystwo Etologiczne, (b.d.). *Heini Hediger*. Pobrane 15 marzec 2021 z: <https://ptetol.nencki.gov.pl/biogramy/hediger.htm>.
- Prime, C. (2017). *Do skyscrapers stress you out?* <https://uwaterloo.ca/news/do-skyscrapers-stress-you-out>.
- Rader, N. (2017). Fear of crime. *Criminology and criminal justice*. Pobrane 10 kwietnia 2021 z: <https://oxfordre.com/criminology/>.
- Resilient Cities Network. (b.d.) *What is Urban Resilience?* Pobrane 10 luty 2023 z: <https://resilientcitiesnetwork.org/what-is-urban-resilience/>.
- Saville, G., Cleveland, G. (1997). 2ND GENERATION CPTED: An Antidote to the Social Y2K Virus of Urban Design. *2nd Annual International CPTED Conference, Orlando*. Pobrane z: https://www.safegrowth.org/uploads/4/8/5/5/48559983/saville_cleveland-2nd_generation_cpted_4.pdf.

- Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.). *Jak rosło nasze miasto*. Pobrane 17 czerwca 2023 z: <https://www.erzeszow.pl/692-rozszerzenie-granic-rzeszowa/13520-jak-roslo-nasze-miasto.html>.
- Serwis Samorządowy PAP. (2019). *Ubywa nas*. Pobrane z: <https://samorzad.pap.pl/kategoria/archiwum/ubywa-nas-gus-w-2018-r-ludnosc-polski-zmniejszyla-sie-o-ponad-22-tys-osob>.
- The Academy of Neuroscience for Architecture (ANFA) (b.d.). *Mission*. Pobrane 20 marca 2023 z: <https://anfarch.org>.
- The International Crime Prevention Through Environmental Design Association [ICA] (b.d.). *ICA Conferences/Awards Summary*. Pobrane 30 kwietnia 2023 z: <https://www.cpted.net/ICA-Conference/Awards-Summary>.
- Trójmorze, (2022). *Make love no war*”. *Słynny mural w Pradze, z aktualnym przesłaniem*. Pobrane 10 czerwca 2023 z: <https://trimarium.pl/projekt/make-love-no-war-slynnny-mural-w-pradze-z-aktualnym-przeslaniem/>.
- UK Parliament (b.d.). *Churchill and the Commons Chamber*. Pobrane 20 marca 2023 z: <https://www.parliament.uk>.
- Urząd Miasta we Wrocławiu (2018). *Wrocławskie osiedla mogą otrzymać Certyfikaty Bezpieczeństwa*. Pobrane 15 września 2018 z: <https://bip.um.wroc.pl/artukul/pdf/376/33592/1>
- Wydawnictwo Naukowe PWN (PWN) (1997–2022). *Encyklopedia*. <https://encyklopedia.pwn.pl/>.
- Wallis, A. (1972). *Aktualność rozprawy Floriana Znanieckiego pt. Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej* [referat wygłoszony na sesji: Florian Znaniecki i jego rola w socjologii, Poznań 15-16 XII 1972 r.]. Pobrane z: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/19483/1/018%20ALEKSANDER%20WALLIS.pdf>.
- WHO (2008). *ICD-10. Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych. Rewizja dziesiąta*. Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/Klasyfikacje/doc/icd10/pdf/ICD10Tom1.pdf>.
- WHO (b.d.a). *ICD-11. International classification of diseases 11th revision. The global standard for diagnostic health information*. Pobrane 20 luty 2022 z: <https://icd.who.int/en>
- WHO (b.d.b). *WHOQOL: Measuring Quality of Life*. Pobrane 20 sierpień 2024 z: <https://icd.who.int/en>
- Wrotek, A. (b.d.). *Personifikacje w mennictwie rzymskim*. Studenckie Koło Naukowe Numizmatyki i Archeologii Rzymu UW. Pobrane 7 grudnia 2022 z: <https://numizmatycy.wordpress.com/artykuly/personifikacje-w-mennictwie-rzymskim-alicja-wrotek/>
- Żmigrodzki, P. (red.). (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Polska Akademia Nauk. Pobrane z: <https://wsjp.pl/>.

8.5 Teksty niepublikowane

Teksty zostały udostępnione za zgodą autorów przez organizatorów konferencji.

Davey, C., Wootton, A. (5 października 2022). *A Cutting Crime Impact human-centered approche to the design of practical tools for law enforcement*. [referat] Urban environment – security threat or opportunity for prevention, Praga, Czechy.

- Kozłowska, K. (2018) (14 grudnia 2018). *Crime prevention in architectural design and relation to the Eurocodes* [referat]. International Workshop CEN TC/325 "Public spaces protection and crime prevention nowadays", Bruksela, Belgia.
- Matlovičová, K., Mocák, P. (5 października 2022). *Využitie konceptu CPTED pri plánovaní a revitalizácii slovenských miest, na príklade mesta Prešov. Urban environment security threat or opportunity for prevention?* [referat]. Urban environment – security threat or opportunity for prevention, Praga, Czechy.
- Rau, M. (5 października 2022). *CPTED and its use in practice: the role of standardisation.* [referat]. Urban environment – security threat or opportunity for prevention, Praga, Czechy.
- Schneider-Skalska, G. (20 kwietnia 2024). Wyzwania stojące przed zrównoważoną architekturą środowiska mieszkaniowego. [panel dyskusyjny]. VI Międzynarodowa Konferencja Naukowa Katedry Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego, Kraków, Polska.
- Schröder, A., Schlüter, M. (24 listopada 2021). *On the trail of citizens' feelings of insecurity.* [referat]. CCI Conference: Designing Security Futures, Bruksela, Belgia.
- Soomeren, P. (21 listopada 2017). *Revitalize the CEN 14383 European Standards for Secure Cities?* [referat]. European Workshop at ÚNMZ, Praga, Czechy
- Soomeren, P. (14 grudnia 2018). *Urban planning and building design for crime prevention* [referat]. International Workshop CEN TC/325 "Public spaces protection and crime prevention nowadays", Bruksela, Belgia.

8.6 Dokumenty prawne

- Biuro Bezpieczeństwa Narodowego (2020). Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Pobrane z: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf.
- Drabek, M. (red.) (2017). Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Miasto Rzeszów do roku 2023 (Załącznik do Uchwały Nr LII/1203/2017 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 12 grudnia 2017 r.).
- International Organization for Standardization [ISO]. (2021). ISO: 223412021(E). Security and resilience — Protective security — Guidelines for crime prevention through environmental design.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).
- Noworól, A., Noworól, K., Hałat, P. (2010). Program rewitalizacji obszarów miejskich w Rzeszowie na lata 2007–2015. Kraków: Aleksander Noworól Consulting.
- Organizacja Narodów Zjednoczonych (1996). *Deklaracja konferencji ONZ Habitat II*. Sztambuł.
- Organizacja Narodów Zjednoczonych (2006). *Convention on The Rights of Persons with Disabilities*.
- Polski Komitet Normalizacyjny (2008). *Zapobieganie przestępczości, planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane. Część pierwsza: Terminologia* (PN-EN 14383-1). Warszawa: PKN.

- Polski Komitet Normalizacyjny (2008). *Światło i oświetlenie -- Oświetlenie miejsc pracy - Część 2: Miejsca pracy na zewnątrz* (PN-EN 12464-2:2008). Warszawa: PKN.
- Rada Miasta Rzeszowa (2000). Uchwała nr XXXVII/113/2000 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 4 lipca 2000 r. w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Rzeszowa, wraz z późniejszymi zmianami.
- Rada Miasta Rzeszowa (2013). Uchwała nr XLVII/897/2013 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 29 stycznia 2013 r. w sprawie granic osiedli miasta Rzeszowa.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. 2002, nr 75, poz. 690).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (Dz.U. 2011 nr 179 poz. 1065).
- The European Committee for Standardization. (2005). CEN/TS 14383-3:2005. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 3: Dwellings.
- The European Committee for Standardization. (2006a). CEN/TS 14383-4:2006. Prevention of crime – Urban planning and design – Part 4: Shops and offices.
- The European Committee for Standardization. (2006b). EN 14383-1:2006. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 1: Definition of specific terms.
- The European Committee for Standardization. (2007). CEN/TR 14383-2:2007. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 2: Urban planning.
- The European Committee for Standardization. (2009a). CEN/TR 14383-7:2009. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 7: Design and management of public transport facilities.
- The European Committee for Standardization. (2009b). CEN/TR 14383-8:2009. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 8: Protection of buildings and sites against criminal attacks with vehicles.
- The European Committee for Standardization. (2010). CEN/TR 14383-5:2010. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 5: Petrol stations.
- The European Committee for Standardization. (2022). CEN/TS 14383-6:2022. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 6: Schools and educational institutions.
- The Partnership on Security in Public Spaces. (2020). *Action Plan Urban Agenda Partnership Security in Public Spaces*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/final_action_plan_security_in_public_spaces.pdf.
- Uchwała Nr XVIII/290/2007 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 25 września 2007 r. w sprawie uchwalenia Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Nr 107/15/2005 „Rzeszowskie Centrum Komunikacyjne”.
- Uchwała Nr L/1036/2021 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 6 lipca 2021 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Nr 253/5/2013 – II-A „Dworzec” w Rzeszowie.

- United Nations (1994). *United Nations Development Programme: Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- United Nations (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Pobrane 10 listopada 2021 z: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf.
- United Nations (2016a). *Report on the World Social Situation 2016. Leaving no one behind: the imperative of inclusive development*. Pobrane 10 listopada 2021 z: <https://www.un.org>.
- United Nations (2016b). *New Urban Agenda*. Pobrane 15 listopada 2021 z: <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf>.
- United Nations (2016c). *Nowa Agenda Miejska*. Pobrane 15 listopada 2021 z: <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Polish.pdf>.
- United Nations (2019). *World urbanization prospects. The 2018 revision*. Pobrane z: <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>.
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. 1982, nr 35, poz. 230).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2003, nr 80, poz. 717; t.j. Dz.U. 2022, poz. 503, 1846, 2185, 2747).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2004 nr 64 poz. 593).
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. 2015 poz. 1777).
- Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. 2019 poz. 1696).
- Ustawa – Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 r. (Dz.U. 1994, nr 89, poz. 414).
- World Health Organization (1948). *Constitution of the World Health Organization*. Pobrane z: <https://www.who.int/about/governance/constitution>.
- Zespół Aleksander Noworól Konsulting (2015). *Strategia rozwoju miasta Rzeszowa do roku 2025. Raport o stanie miasta przekształcenia strukturalne i tendencje rozwoju społeczno-gospodarczego Rzeszowa w 2015 r. (Załącznik nr 1 do uchwały nr XXII/452/2016 Rady Miasta Rzeszowa)*.

8.7 Dane statystyczne

- BBS Obserwator (2019). *Badanie dotyczące poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Krakowa*. Kraków: BBS Obserwator.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2023). *Opinie o bezpieczeństwie i zagrożeniu przestępczością*. Komunikat z badań nr 58/2023. Pobrane 15 kwietnia 2024 z: <https://www.cbos.pl>.
- Główny Urząd Statystyczny. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/>.
- Koło Naukowe Prawa Karnego Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (b.d.). *Raport z badań. Zagrożenie przestępczością w Bydgoszczy*.
- Komenda Główna Policji (2007). *Polskie Badanie Przestępczości*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Komenda Główna Policji (2008). *Polskie Badanie Przestępczości*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.

- Komenda Główna Policji (2009). Polskie Badanie Przeszypczyści. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 luty 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Komenda Główna Policji (2010). Polskie Badanie Przeszypczyści. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 luty 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Komenda Główna Policji (2011). Polskie Badanie Przeszypczyści. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 luty 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Komenda Główna Policji (2012). Polskie Badanie Przeszypczyści. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 luty 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Komenda Główna Policji (2013). Polskie Badanie Przeszypczyści. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 luty 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Komenda Główna Policji (2014). Polskie Badanie Przeszypczyści. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 luty 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Komenda Główna Policji (2015). Polskie Badanie Przeszypczyści. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 luty 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Komenda Główna Policji (2016). Polskie Badanie Przeszypczyści. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 luty 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Komenda Główna Policji (2017). Polskie Badanie Przeszypczyści. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 luty 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>.
- Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2011). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>
- Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2013). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>
- Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2015). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>
- Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2017). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>
- Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2019). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>
- Siemaszko, A., Ostaszewski, P., Klimczak, J., Włodarczyk-Madejska, J. (2018). Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców Warszawy. Wyniki Badania sondażowego. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- United Nations. Interregional Crime and Justice Research Institute [UNICRI]. (2000). *International Crime Victim Survey*.
- Urząd Statystyczny w Rzeszowie. (2020). Statystyczne Vademecum Samorządowca 2020. Miasto Rzeszów. Pobrane z: https://rzeszow.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_podkarpackie/portrety_miast/miasto_rzeszow.pdf

8.8 Strony internetowe

<https://erzeszow.pl> (5.05.2023).

<https://www.geoportal.de/map.html> (10.05.2024).

<https://icd.who.int/browse10/2019/en> (12.03.23).

<https://link.springer.com/article/10.1057/s41284-021-00285-3>

<https://neuroexpert.org/wiki/hipokamp/> (6.02.2022).

<https://rzeszow.stat.gov.pl/> (9.07.2023).

<https://www.udinstitute.org/whatisud> (14.08.2024).

<https://www.cencenelec.eu> (6.05.2023).

https://www.joom.com/pl/products/5f633da7edfcd101066cf41e?variant_id=5f633da7edfcd104066cf422 (23.05.2023).

https://www.linkedin.com/in/gregory-saville-60812820?original_referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
(12.07.2023).

<https://zyciorysy.info/alfred-hitchcock/> (16.07.2023).

8.9 Materiały audio, video

Angel, S. (b.d.). *The anatomy of density*. Pobrane z: <https://unhabitat.org/the-anatomy-of-density-shlomo-angel>.

Copans, R., Neumann, S. (2004). *Architectures. La Mediatheque De Sendai*.

Gehl, J. (2015). *In search of the human scale*. TEDxKEA. Pobrane 16 lipca 2021 z: <https://www.youtube.com/watch?v=Cgw9oHDfJ4k>

Gentile, N. (b.d.). *Benefits of daylight*. Pobrane z: <http://lms.nlited.eu>.

Libeskind, D. (2017). *Daniel Libeskind on the voids that cut through the Jewish Museum Berlin building*. Jewish Museum Berlin. Pobrane z: <https://www.jmberlin.de/en/libeskind-building>.

Mostafa, M. (2016). *The ASPECTSS™ of Architecture for Autism*. TEDxCairo. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=0H-6ilyQ9Bs> (10.07.2022).

Rau, M. (2021). *Gregory Saville, ICA Co-Founder & Inaugural Chair | CPTED TALKS*. [Plik video]. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=Otw1ECYm-Jg>.

Topoliński, P. (2012, 28 luty). *Klimat Popołudnia. Wywiad z prof. Marią Lewicką*. Akademickie Radio Kampus, Uniwersytet Warszawski.

9. SPIS ILUSTRACJI

9.1 Spis rysunków

Rysunek 1.6.1 – Schemat struktury pracy

Rysunek 2.2.1 – I fizyczna generacja CPTED

Rysunek 2.2.2 – II społeczna generacja CPTED

Rysunek 2.2.3 – Poziomy żywotności sąsiedztwa – III generacja CPTED

Rysunek 3.4.1 – Oddziaływanie stresora przy udziale zmiennych pośredniczących na poziom poczucia bezpieczeństwa

Rysunek 3.5.1 – Trójkąt rutynowych działań

Rysunek 3.7.1 – Poczucie bezpieczeństwa spacerujących po zmroku – Polska

Rysunek 3.7.2 – Poczucie bezpieczeństwa spacerujących po zmroku – województwo podkarpackie

Rysunek 3.7.3 – Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców kraju

Rysunek 3.7.4 – Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców kraju w obrębie miejsca zamieszkania

Rysunek 3.7.5 – Poczucie zagrożenia przestępczością u mieszkańców Polski

Rysunek 5.1.1 – Psychologiczny model stresu środowiskowego

Rysunek 5.2.1 – Przykład przestrzennej dominacji bryły

Rysunek 5.2.2 – Pozytywny przykład wprowadzenia budynku wysokościowego

Rysunek 5.2.3 – Stresory rozległości przestrzennej

Rysunek 5.2.4 – Przykłady zapobiegania odczuwaniu nadmiernej rozległości przestrzennej

Rysunek 5.2.5 – Charakterystyka przestrzeni agorafobicznej i klaustrofobicznej według Thiela

Rysunek 5.2.6 – Zależność reakcji lękowych i posturalnych od wysokości bezwzględnej nad poziomem ziemi

Rysunek 5.2.7 – Stresory rozległości przestrzennej

Rysunek 5.2.8 – Przykład wewnątrz wzmagających poczucie ograniczenia

Rysunek 5.2.9 – Sieć otwarć wewnątrz Marzahner Promenade

Rysunek 5.2.10 – Otwarcie z wnętrza promenady na otaczające przestrzenie zielone

Rysunek 5.2.11 – Przejrzystość wnętrza ciągu handlowego poprzez zastosowanie szerokich otwarć

Rysunek 5.2.12 – Przejrzystość barier przestrzeni publicznej

Rysunek 5.2.13 – Podział terytorialny i nałożone restrykcje w przestrzeni 8 House, Kopenhaga

Rysunek 5.2.14 – Skłonność do przyswajania – schemat powiązań

Rysunek 5.2.15 – Trzy poziomy ludzkiego zaprogramowania umysłu

- Rysunek 5.2.16 – *Podział terytoriów na przykładzie kompleksu ambasad skandynawskich w Berlinie*
- Rysunek 5.2.17 – *Ujęcia podziału przestrzeni – kompleks ambasad skandynawskich w Berlinie*
- Rysunek 5.2.18 – *Taksonomia dystansów interpersonalnych według Halla*
- Rysunek 5.2.19 – *Uciezkowe i przyciągające ustawienie krzeseł*
- Rysunek 5.2.20 – *Przykład przejść w parterze o różnym stopniu stresogenności*
- Rysunek 5.2.21 – *Przestrzeń uciezkowa i zrównoważona związana z kątami widzenia dokładnego i średniego*
- Rysunek 5.2.22 – *Mitologiczny labirynt kreteński*
- Rysunek 5.2.23 – *Układ ulic w medynie w Fezie, Maroko*
- Rysunek 5.2.24 – *Medina w Fezie*
- Rysunek 5.2.25 – *Pomnik Pomordowanych Żydów Europy – Holocaust-Mahnmal*
- Rysunek 5.2.26 – *Muzeum Żydowskie w Berlinie/Muzeum Holokaustu*
- Rysunek 5.2.27 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – ochrona przed niekontrolowanym wjazdem*
- Rysunek 5.2.28 – *Zabezpieczenie wejścia do wydzielonego obszaru mieszkalnego*
- Rysunek 5.2.29 – *Stresory wzmocnienia celu-podejście negatywne i pozytywne*
- Rysunek 5.2.30 – *Informacja o obecności kamer bezpieczeństwa na stacji metra w Berlinie*
- Rysunek 5.2.31 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – granitowe rzeźby, bloki*
- Rysunek 5.2.32 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – zieleń*
- Rysunek 5.2.33 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – ogródki kawiarniane*
- Rysunek 5.2.34 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – meble miejskie – stojak na rowery*
- Rysunek 5.2.35 – *Przykłady form stresogennych*
- Rysunek 5.2.36 – *Pas ostrzegawczy*
- Rysunek 5.2.37 – *Przykłady materiałów o różnym poziomie odczuwania stresogenności*
- Rysunek 5.2.38 – *Przykłady wprowadzenia kolorów o różnym poziomie stresogenności*
- Rysunek 5.2.39 – *Prawidłowe użycie kodu kolorystycznego*
- Rysunek 5.2.40 – *Stresory intensywności koloru*
- Rysunek 5.2.41 – *Oznaki opanowania terenu przez grupę*
- Rysunek 5.2.42 – *Widoczne utrwalone akty wandalizmu*
- Rysunek 5.2.43 – *Dziki plakatowanie i oblepianie nalepkami (stickers)*
- Rysunek 5.2.44 – *Spanie na ulicy*
- Rysunek 5.2.45 – *Radykalne środki prewencji przeciw gromadzeniu się osób w jednym miejscu*
- Rysunek 5.2.46 – *Przykłady braku porządku w przestrzeni*

Rysunek 6.1.1 – Rzeszów – mapa ogólna

Rysunek 6.1.2 – Skala problemu dla poszczególnych osiedli na terenie Rzeszowa, granica obszaru zdegradowanego

Rysunek 6.1.3 – Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc grupowania się małoletnich zagrożonych demoralizacją

Rysunek 6.1.4 – Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc obecności osób pod wpływem alkoholu

Rysunek 6.1.5 – Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc obecności osób pod wpływem środków odurzających

Rysunek 6.1.6 – Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc aktów wandalizmu

Rysunek 6.1.7 – Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc obecności osób proszących o pieniądze

Rysunek 6.1.8 – Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa miejsc przebywania osób bezdomnych

Rysunek 6.1.9 – Rozmieszczenie stresorów społecznych w poszczególnych osiedlach Rzeszowa – mapa

Rysunek 6.1.10 – Rozmieszczenie stresorów społecznych w poszczególnych osiedlach Rzeszowa – tabela

Rysunek 6.1.11 – Odpowiedź na pytanie nr 1

Rysunek 6.1.12 – Odpowiedź na pytanie nr 2

Rysunek 6.1.13 – Odpowiedź na pytanie nr 3

Rysunek 6.2.1 – Mapa badanego obszaru

Rysunek 6.2.2 – Odpowiedź na pytanie nr 4

Rysunek 6.2.3 – Odpowiedź na pytanie nr 5

Rysunek 6.2.4 – Odpowiedź na pytanie nr 6

Rysunek 6.2.5 – Odpowiedź na pytanie nr 7

Rysunek 6.2.6 – Odpowiedź na pytanie nr 8 – odpowiedź zbiorcza

Rysunek 6.2.7 – Odpowiedź na pytanie nr 9

Rysunek 6.2.8 – Odpowiedź na pytanie nr 10

Rysunek 6.2.9 – Odpowiedź na pytanie nr 11

Rysunek 6.2.10 – Lokalizacja stresorów społecznych i liczba wskazań braku poczucia bezpieczeństwa

Rysunek 6.2.11 – Lokalizacje wyznaczone do badań szczegółowych

Rysunek 6.2.12 – Wnętrze kwartału przy ul. Jabłońskiego

Rysunek 6.2 – Dworzec PKS

Rysunek 6.2.14 – Parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei

Rysunek 6.2.15 – Plac przed dworcem PKS

Rysunek 6.2.16 – Plac przed dworcem PKP

Rysunek 6.2.17 – Plac przed sklepem Społem

Rysunek 6.2.18 – Plac Kilińskiego

- Rysunek 6.2.19 – *Plac przy ul. Bardowskiego*
- Rysunek 6.2.20 – *Parking przy ul. Batorego*
- Rysunek 6.2.21 – *Plac Wolności*
- Rysunek 6.2.22 – *Plac Ofiar Getta*
- Rysunek 6.2.23 – *Plac przed Galerią Europa*
- Rysunek 6.2.24 – *Mapa poznawcza - wskazania w subiektywnej ocenie użytkowników i ocena własna – łączna*
- Rysunek 6.2.25 – *Mapa poznawcza – wskazania w subiektywnej ocenie użytkowników i ocena własna – stresory przestrzenne*
- Rysunek 6.2.26 – *Mapa poznawcza – wskazania w subiektywnej ocenie użytkowników i ocena własna – elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych*
- Rysunek 6.2.27 – *Korelacja liczby wskazań respondentów i według oceny własnej dla obu grup*
- Rysunek 6.2.28 – *Korelacja liczby wskazań respondentów i oceny własnej dla grupy stresorów przestrzennych*
- Rysunek 6.2.29 – *Korelacja liczby wskazań respondentów i oceny własnej dla grupy elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych*

9.2 Spis tabel

- Tabela 2.3.1 – *Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim*
- Tabela 2.4.1 – *Spis najważniejszych akronimów*
- Tabela 3.1.1 – *Cztery stany bezpieczeństwa według Freia*
- Tabela 3.1.2 – *Relacje subiektywnego stanu poczucia bezpieczeństwa do obiektywnych warunków jego występowania*
- Tabela 3.5.1 – *Sytuacyjne czynniki sprzyjające występowaniu przestępstw*
- Tabela 5.2.1 – *Stresory środowiska fizycznego, podział według APA*
- Tabela 5.2.2 – *Stresory środowiska, podział według Bańki*
- Tabela 5.2.3 – *Stresory środowiska fizycznego, podział według Czyńskiego*
- Tabela 5.2.4 – *Czynniki stresotwórcze w przestrzeni zbudowanej – zestawienie zbiorcze*
- Tabela 5.2.5 – *Podział terytoriów według Altmana*
- Tabela 5.2.6 – *Podział terytoriów według Newmana*
- Tabela 5.2.7 – *Polska – województwo podkarpackie – Rzeszów – bezdomność*
- Tabela 5.2.8 – *Typologia postrzegania bezpieczeństwa*
- Tabela 5.3.1 – *Autorskie zestawienie - stresory przestrzenne*
- Tabela 5.3.2 – *Autorskie zestawienie - elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych*
- Tabela 6.1.1 – *Zestawienie wyników dla miejsc ocenionych jako bezpieczne*
- Tabela 6.1.2 – *Przyczyna poczucia bezpieczeństwa – zestawienie wyników*

Tabela 6.1.3 – Zestawienie wyników dla miejsc ocenionych jako niebezpieczne

Tabela 6.1.4 – Przyczyna braku poczucia bezpieczeństwa – zestawienie wyników

Tabela 6.2.1 – Macierz porównawcza – podsumowanie

Tabela 6.2.2 – Stresory przestrzenne – zestawienie wyników dla wszystkich lokalizacji

Tabela 6.2.3 – Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – zestawienie wyników dla wszystkich lokalizacji

Tabela 6.2.4 – Ocena stopnia koncentracji - kryteria oceny

Tabela 6.2.5 – Ocena stopnia koncentracji stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych – zestawienie

10. STRESZCZENIE / ABSTRACT

Nasilające się presje naturalne i antropomorficzne wymagają coraz bardziej rozbudowanych procesów adaptacyjnych podejmowanych przy budowaniu odporności miejskiej. Równoległe zarysowuje się wyraźna tendencja do realizacji potrzeby większej wolności człowieka i życia w lepszych standardach, w tym spełniających podstawową potrzebę bezpieczeństwa. Przestrzenie miejskie mogą wpływać na poziom pobudzenia stresowego i proces przetwarzania poznawczego. Brak poczucia bezpieczeństwa oddziałuje nie tylko na jednostkę, ale i na dobrobyt zbiorowy, co w konsekwencji wiąże się z oddziaływaniem na zachowania w miejskich przestrzeniach publicznych i na sposób korzystania z nich. Dobrze zaprojektowane miasto może złagodzić stres poprzez zaprojektowanie „psychologicznych buforów”, a projektowanie urbanistyczne może stać się rodzajem „psychologicznej protezy” (Eliard, 2017, b.s. [tłum. własne]).

Badania przeprowadzono w celu zweryfikowania tezy: *Poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni stanowi kryterium, które w istotny sposób należy uwzględnić przy kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni miejskiej.*

Badania przeprowadzono na obszarze osiedla Śródmieście Północ w Rzeszowie. Poprzedzono je szczegółową analizą literatury w celu opracowania wskazań branych pod uwagę przy ocenie stresorów.

W wyniku przeprowadzonych badań pojawił się jednoznaczny wniosek, iż współcześnie kształtowanie bezpiecznej przestrzeni miejskiej jest oparte na poszukiwaniu głębszych zależności pomiędzy indywidualną percepcją użytkownika a właściwościami strukturalnymi przestrzeni w mieście. Problem bezpieczeństwa jest nieodzownym składnikiem wysokiej jakości przestrzeni miejskiej. Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni miejskiej stanowi warunek spełnienia wyższych potrzeb użytkowników w tym potrzeby ich rozwoju. W poszukiwaniu wiarygodnych wskazań do prawidłowego kształtowania przestrzeni miejskiej w kontekście poczucia bezpieczeństwa jej użytkowników wyłoniła się niezbędność wielopłaszczyznowego weryfikowania i korelacji podłoża badań własnych i subiektywnych odczuć użytkowników. Zależność ta jednoznacznie wpłynęła na określenie zastosowanej własnej metody badawczej opartej na wyznaczeniu i analizie przestrzeni z nasilonym problemem braku poczucia bezpieczeństwa. W analizie wykorzystano autorskie zestawienie stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych.

Badania wykonane przez autorkę wykazały zależność subiektywnej oceny użytkowników przestrzeni i oceny własnej. Tym samym wykazały, iż określenie szczegółowych cech strukturalnych przestrzeni miejskiej, wywołujących reakcje stresu i ich korelacja z subiektywnymi odczuciami użytkowników jest czytelnym i istotnym kryterium przy kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni miejskiej. Tym samym potwierdzono postawioną w niniejszej rozprawie tezę.

Prace badawcze autorki przyczyniła się do pełniejszego zrozumienia współczesnego podejścia w dobieraniu narzędzi przy kształtowaniu konstrukcji modeli przestrzennej struktury miasta, kształtujących współczesną miejskość.

Abstract

Increasing natural and anthropomorphic pressures require more and more extensive adaptation processes undertaken to build urban resilience. At the same time, there is a clear tendency to realise the need for greater human freedom and better standards of living, including those that meet the basic need for security. Urban spaces can affect the level of stress arousal and cognitive processing. Insecurity affects not only the individual, but also collective well-being, with consequent effects on behaviour in urban public spaces and the way they are used. A well-designed city can alleviate stress by designing "psychological buffers", and urban design can become a kind of "psychological prosthesis" (Eliard, 2017, n.s.).

The research was carried out to verify the thesis: The sense of safety of space users is a criterion that should be significantly taken into account when shaping a safe urban space.

The research was conducted in the area of the Śródmieście Północ housing estate in Rzeszów. This was preceded by a detailed literature analysis to develop indications to be taken into account when assessing stressors.

As a result of the research, a clear conclusion emerged that the contemporary shaping of safe urban space is based on the search for a deeper relationship between the individual perception of the user and the structural properties of space in the city. The issue of security is an indispensable component of a high quality urban space. Shaping a safe urban space is a prerequisite for meeting the higher needs of users, including the need for their development. In the search for reliable indications for the correct shaping of urban space in the context of the sense of security of its users, the necessity of a multifaceted verification and correlation of the background of own research and the subjective feelings of the users emerged. This relationship clearly influenced the definition of the applied own research method, based on the determination and analysis of spaces with an increased problem of insecurity. The analysis used the author's summary of spatial stressors and elements of physical space conducive to the occurrence of social stressors.

The research carried out by the author showed a correlation between the subjective assessment of space users and personal assessment. Thus, it showed that the identification of the detailed structural characteristics of urban space that trigger stress reactions and their correlation with users' subjective feelings is a clear and an important criterion in shaping a safe urban space. Thus, the thesis set out in this dissertation was confirmed.

The author's research work has contributed to a fuller understanding of contemporary approaches in the selection of tools in shaping the construction of models of urban spatial structure that shape contemporary urbanity.

Spis załączników:

1. Wskaźniki koncentracji nagromadzenia problemu – skala 3 i 4 – Rzeszów, osiedle Śródmieście Północ.
2. Informacje metryczkowe respondenta (część D kwestionariusza ankiety).
3. Ocena jakościowa przestrzeni z wykorzystaniem autorskiego zestawienia stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych.
4. Macierz porównawcza – stresory przestrzenne.
5. Macierz porównawcza – elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych.
6. Kwestionariusz ankiety.
7. Płyta CD.

Załącznik 1 - rozprawa doktorska K. Kozłowska

Wskaźniki koncentracji problemów dla osiedla Śródmieście Północ dla skali problemu 3 i 4.

Wskaźnik koncentracji	Skala problemu	Nazwa wskaźnika	Kategoria pomocnicza	sfera	
4,73	4	Liczba rodzin otrzymujących świadczenia z uwagi na niepełnosprawność	pomoc społeczna	społeczna	
6,70	4	Liczba rodzin, którym przyznano świadczenia z uwagi na alkoholizm			
4,11	4	Liczba rodzin, którym przyznano świadczenia z uwagi na długotrwałą lub ciężką chorobę			
4,80	4	Liczba rodzin, którym przyznano świadczenia z uwagi na ubóstwo			
2,51	4	Liczba rodzin, którym przyznano świadczenia z uwagi na bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych			
4,0	4	Liczba osób we wszystkich rodzinach objętych świadczeniami			
1,88	4	Ludność bezrobotna w stosunku do ludności w wieku produkcyjnym			bezrobocie
1,99	4	Ludność bezrobotna ogółem w stosunku do liczby mieszkańców			
0,18	4	Saldo migracji			demografia
0,10	4	Przyrost naturalny			
1,75	4	Liczba wszczętych procedur „Niebieska Karta” na terenie Rzeszowa	bezpieczeństwo		

5,80	4	Liczba stwierdzonych przestępstw ogółem		
3,41	4	Liczba zlikwidowanych podmiotów gospodarczych	podmioty gosp.	gospodarcza
12,47	4	Liczba lokali socjalnych Rzeszów		
0,0	4	Ilość miejsc w żłobkach	infrastruktura społeczna	funkcjonalno przestrzenna
6,48	4	Ilość obiektów zabytkowych		
1,61	3	Liczba dni w ciągu roku z przekroczeniami dopuszczalnych dobowych stężeń pyłu PM10	jakość powietrza	
1,88	4	Procent powierzchni terenów z przekroczeniami dopuszczalnego poziomu hałasu w porze dziennej w stosunku do całkowitej powierzchni osiedla	hałas	środowiskowa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Miasto Rzeszów do roku 2023 (Drabek i in., 2017, s. 23).

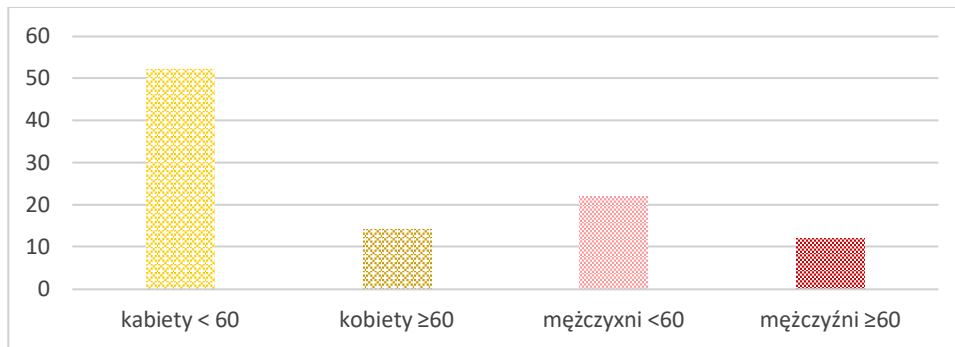
Załącznik 2 - rozprawa doktorska K. Kozłowska

Informacje metryczkowe respondenta (część D kwestionariusza ankiety)

18. Wiek (w latach)

Rysunek 6.2.14

Odpowiedź na pytanie nr 18

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej w badaniu uczestniczyło młodszych kobiet (ponad połowa badanych osób) (rys. 6.2.14).

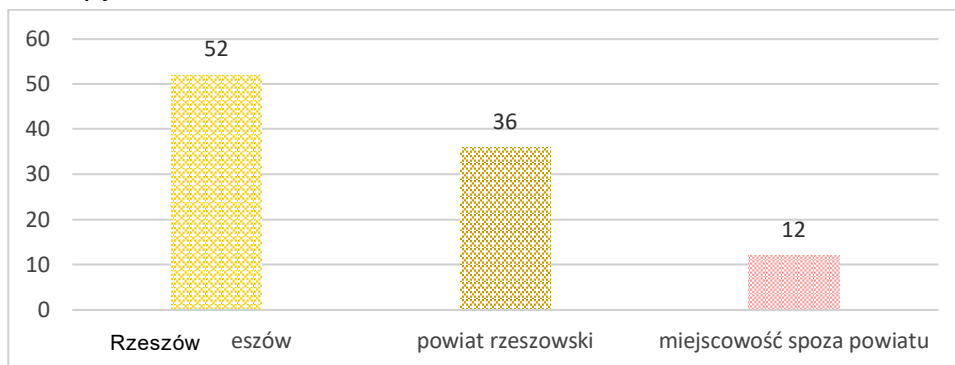
19. Płeć.

W badaniu uczestniczyło 66 kobiet i 34 mężczyzn.

20. Pana/Pani miejscem pobytu (dłużej niż 6 miesięcy) jest:

Rysunek 6.2.15

Odpowiedź na pytanie nr 20

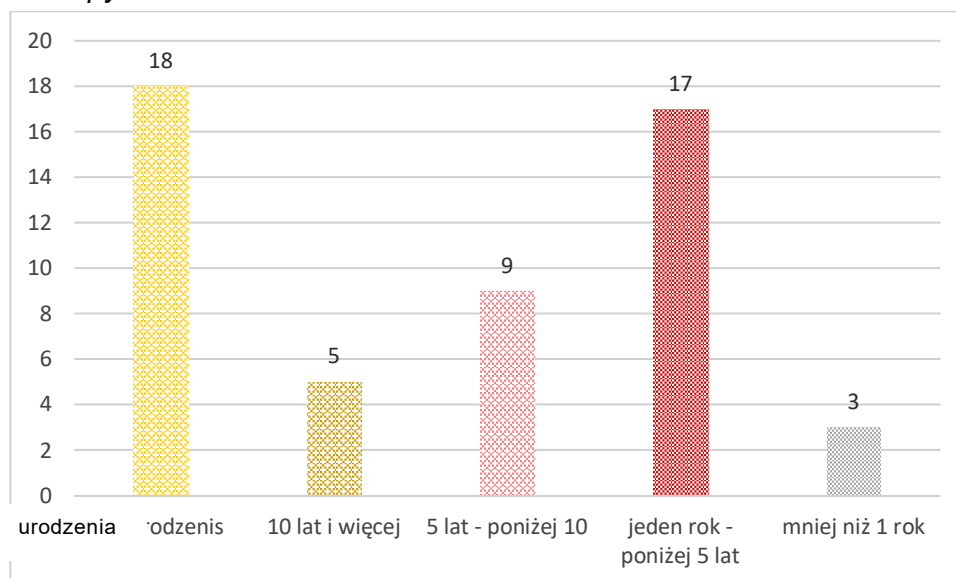
Źródło: opracowanie własne.

Najliczniej w badaniu uczestniczyli mieszkańcy Rzeszowa, ponad połowa badanych, w drugiej kolejności mieszkańcy powiatu rzeszowskiego i niewielka reprezentacja osób spoza powiatu (rys. 6.2.15).

21. Jak długo Pan/Pani przebywa w Rzeszowie?

Rysunek 6.2.16

Odpowiedź na pytanie nr 21

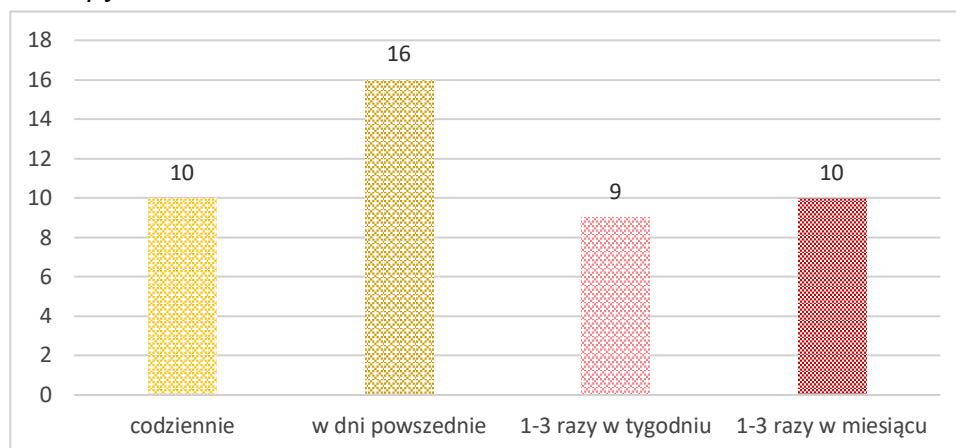
Źródło: opracowanie własne.

Tyle samo odpowiedzi przypadło na zamieszkanie w Rzeszowie od urodzenia co jeden rok do pięciu lat. Najmniejsza reprezentacja osób była z grupy zamieszkującej krócej niż rok (rys. 6.2.16).

22. Jak często Pan/Pani przebywa w Rzeszowie (dotyczy ostatnich 6 miesięcy)?

Rysunek 6.2.17

Odpowiedź na pytanie nr 22

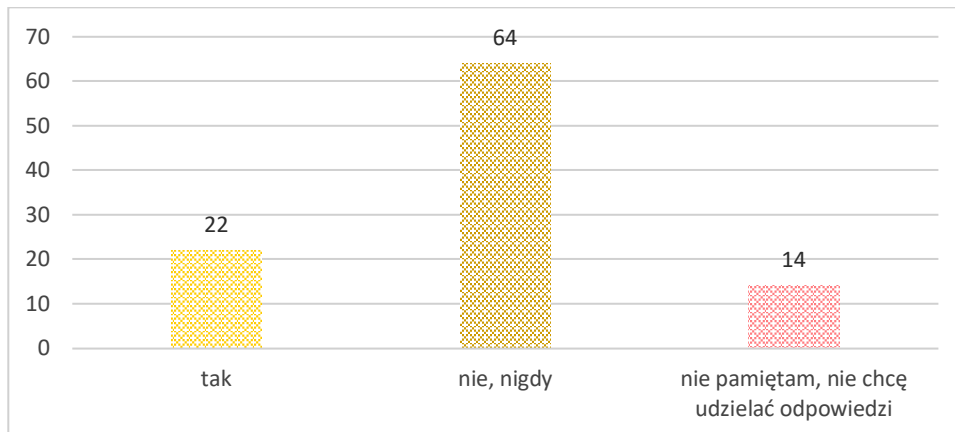
Źródło: opracowanie własne.

Tyle samo osób zadeklarowało przebywanie w Rzeszowie codziennie i 1-3 razy w miesiącu. W dni powszednie przebywa w Rzeszowie największa grupa respondentów (rys. 6.2.17).

23. Czy kiedykolwiek Pan/Pani był/a ofiarą przestępstwa?

Rysunek 6.2.18

Odpowiedź na pytanie nr 23

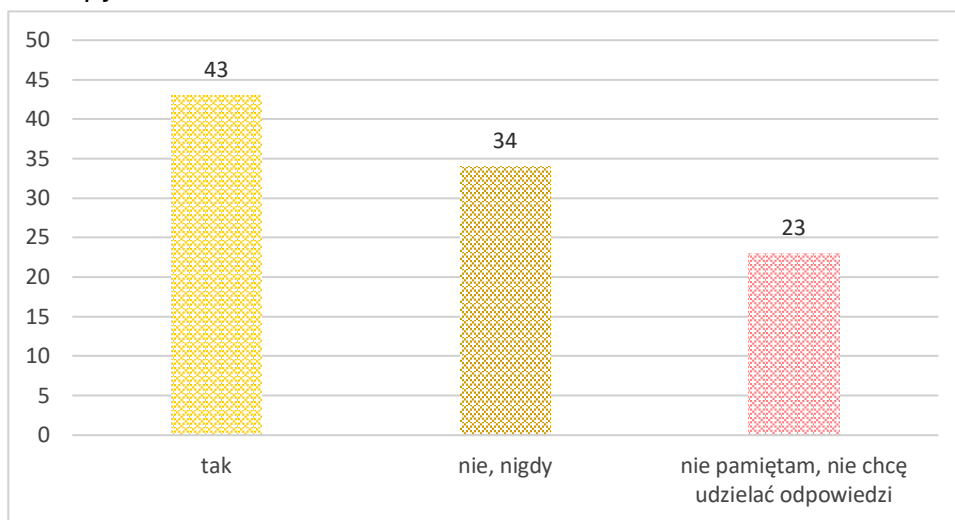

Źródło: opracowanie własne.

24. Czy ktoś z Pana/Pani znajomych lub bliskich był ofiarą przestępstwa?

Rysunek 6.2.19

Odpowiedź na pytanie nr 24

Źródło: opracowanie własne.

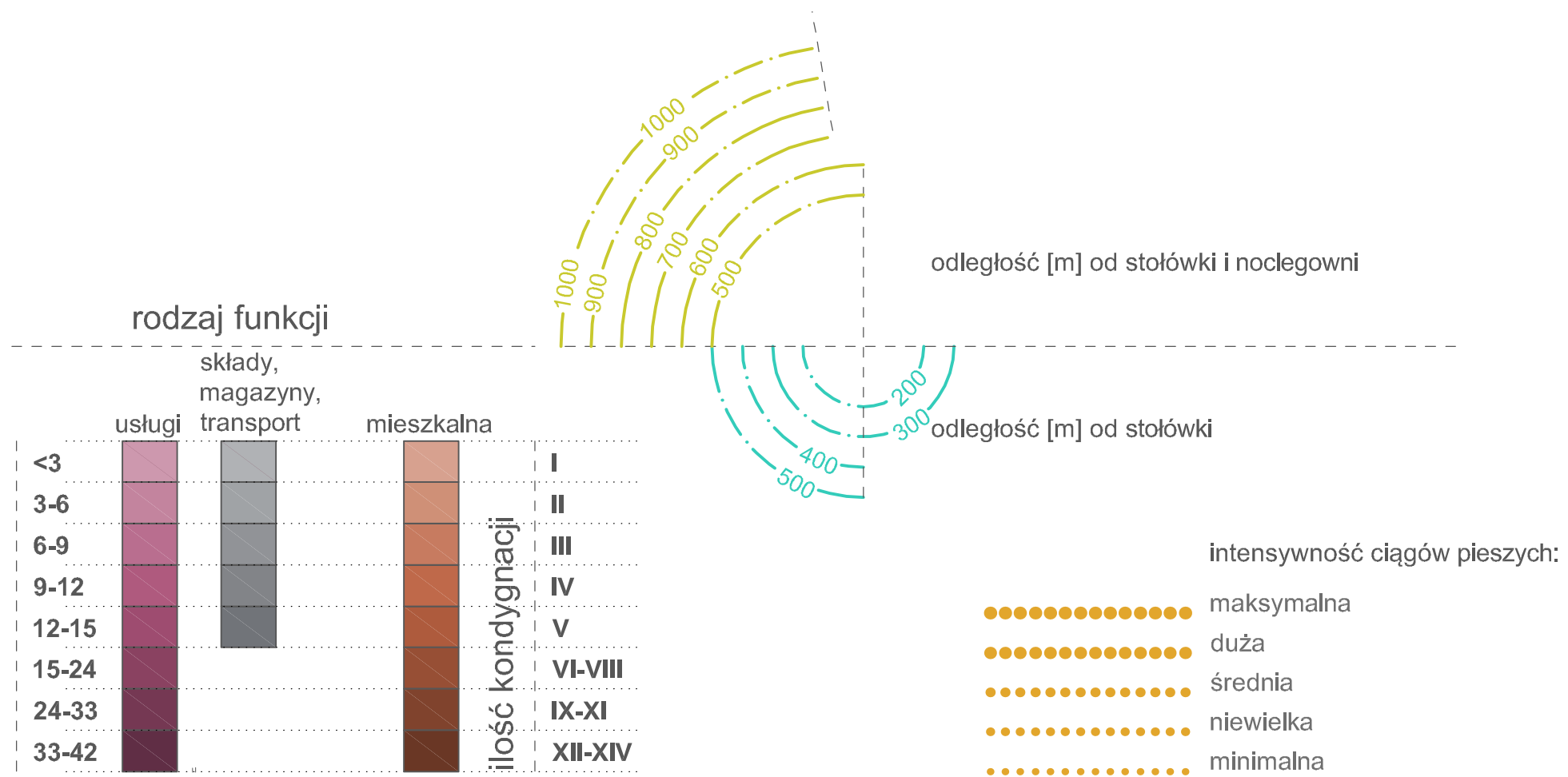
Zwraca uwagę wśród badanych niski odsetek osób, które doświadczyły przestępstwa osobiście (rys. 6.2.18). Znacznie wyższy jest odsetek odniesień do takich doświadczeń wśród znajomych (rys. 6.2.19). Takie wyniki dwóch ostatnich pytań nie sugerują znaczącego wpływu wcześniejszych złych doświadczeń na ogólny wynik badania.

Załącznik nr 3 – rozprawa doktorska K. Kozłowska

Ocena jakościowa przestrzeni z wykorzystaniem autorskiego zestawienia stresorów przestrzennych i elementów przestrzeni fizycznej sprzyjających występowaniu stresorów społecznych.

Wyjaśnienie oznaczeń:

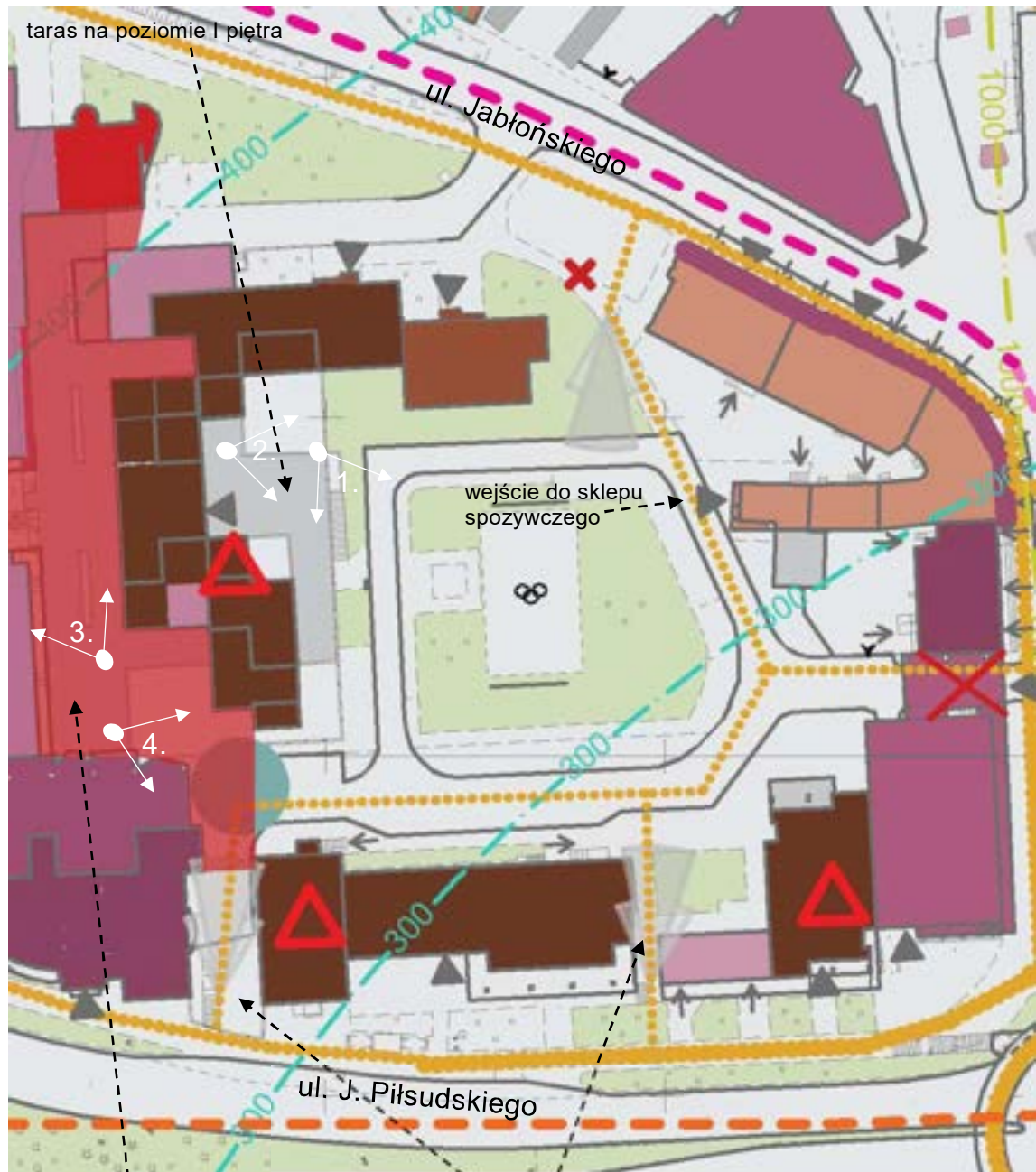
- budynki wysokościowe
- bariera wizualna
- Wyśoka intensywność kolorystyczna elewacji
- przejazd/przejście bramne z kontrolą dostępu
- przejazd/przejście bramne bez kontroli dostępu
- kontrola dostępu (szlaban, brama, portier)
- okrągła kładka ze szklanymi barierami
- główna ulica o największej intensywności
- ulica z bardzo słabym nadzorem naturalnym
- ulica ze średnim nadzorem naturalnym
- ulica z dobrym nadzorem naturalnym
- miejsce wystąpienia stresora społecznego
- usługi w parterze
- główne wejścia lub wjazdy do budynku
- wejścia do usług na parterze
- przystanki autobusowe
- sklepy z alkoholem

1. Lokalizacja nr 1 – kwartał przy ul. Jabłońskiego

Rysunek 1.1

Wnętrze kwartału przy ul. Jabłońskiego

Źródło: opracowanie własne.

Skala 1:1000

parking pod tarasem na poziomie I piętra

wyjścia z wnętrza kwartału na ul. Piłsudskiego

Rysunek 1.2

Wnętrze kwartału przy ul. Jabłońskiego

Źródło: K. Kozłowska.

Tabela 1.1

Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 1 – kwartał przy ul. Jabłońskiego

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	TAK	• dominanty budynków wysokich i wysokościowych, • duże zróżnicowanie wysokości zabudowy od 2 do 14 kondygnacji budynków mieszkalnych.
2	StP/H/2	TAK	• prawie brak od strony wnętrza wejść do lokali usługowych (tylko jeden mały sklep osiedlowy), • jedynie dostępne wejścia do zapleczy usług lub do budynków mieszkalnych wielorodzinnych.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	NIE	• kąt środkowy o wartości od 23° do 53°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości od 23° do 53°.
5	StP/R-Z/3	NIE	• obecność elementów małej architektury (plac zabaw, ławki) i wysokiej zieleni.
6	StP/R-Z/4	NIE	• wysoki stopień zamknięcia ścian wnętrza, • brak stropu urbanistycznego.

			• duża kubatura wnętrza, lecz znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• wysoki stopień zamknięcia ścian wnętrza, • brak stropu urbanistycznego, • duża kubatura wnętrza, lecz znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• wejścia do klatek schodowych z wysokiego tarasu, • możliwość alternatywnego wejścia z poziomu terenu.
Otwartość/zamknięcie przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	• otwarcia widokowe w kierunku ul. Piłsudskiego skierowane na ruchliwą ulicę z monumentalną zabudową – znaczne zróżnicowanie względem charakteru wnętrza, • otwarcie od strony ul. Jabłońskiego na ruchliwą ulicę z zabudową częściowo zbliżoną do skali niższej zabudowy we wnętrzu kwartału – średnie zróżnicowanie względem charakteru wnętrza.
10	StP/O-Z/2	NIE	• wnętrze kwartału z przejściami dla pieszych skierowanymi w kierunku czterech otaczających kwartał ulic, • nie wszystkie przejścia dla pieszych funkcjonują jako otwarcia widokowe, • brak zjawiska szeregu otwarć kierunkowych powodujących dezorientację.
11	StP/O-Z/3	NIE	• większość otwarć jest wyprowadzona na ściany otaczającej zabudowy, • jedno wyjście z parkingu podziemnego jest ukierunkowane na duże skrzyżowanie ulic, nie jest to jednak bezpośrednie otwarcie widoku z wnętrza kwartału.
12	StP/O-Z/4	NIE	• dominanty wysokościowe są tylko od strony dwóch ulic, pozostała zabudowa jest niska i nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	• brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	• infrastruktura bezpieczeństwa związana z izolacją wnętrza ograniczona jedynie do szlabanów przy wjeździe, • brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.

15	StP/O-Z/7	NIE	z wnętrza kwartału prowadzi kilka niezamykanych wyjść w kierunku otaczających ulic będących alternatywną dróg ucieczki.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny, przestrzenie rekreacyjne przynależne zabudowie mieszkalnej mają osłony wizualne w postaci wysokiej zieleni od strony budynków użyteczności publicznej.
17	StP/P-N/2	TAK	przy kilku wyjściach na zewnątrz kwartału brak możliwości wcześniejszego wglądu w przestrzeń, w którą wchodzimy (przejście bramne od ul. Grunwaldzkiej i wąskie przejście w kierunku ul. Piłsudskiego oraz przejście przez otwarty garaż podziemny).
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	wnętrze z dużą ilością zaułków, brak możliwości pełnej obserwacji całego wnętrza, niewielka ilość miejsc odpoczynku i ich lokalizacja nie sprzyja spokojnej obserwacji terenu.
19	StP/P/2	NIE	brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	brak jasnego określenia części o charakterze półpublicznym przepływowym i rekreacyjnym przynależnym strefie półprywatnej przy budynkach mieszkalnych wielorodzinnych.
21	StP/N-D/2	TAK	utrudniony dostęp dla osób z niepełnosprawnościami, szczególnie z niepełnosprawnością ruchu, brak możliwości swobodnego wyjścia z wnętrza we wszystkich kierunkach – schody.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	główne ciągi piesze i pieszo jezdne oraz wyjścia z przestrzeni zapewniają nienaruszenie przestrzeni kinestetycznej, odpowiednich dystansów interpersonalnych (poza schodami prowadzącymi na przystanek przy ul. Piłsudskiego) i dobrą dostępność wizualną (min. 30°).
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			

23	StP/Zł/1	NIE	architektura budynków tworzących wewnątrz kwartału jest prosta bez wprowadzonych elementów nieczytelnych i zawiłych.
24	StP/L/1	TAK	znaczny fragment przestrzeni jest zajęty przez parking otwarty na poziomie terenu, przez który prowadzą wejścia do klatek schodowych i wyjścia na taras na poziomie I piętra i jedno z wyjść na ulicę, struktura komunikacyjna słabo czytelna, duża ilość załamań ścian i zaułków.
25	StP/M/1	NIE	obecność dominant wysokościowych i znaczne zróżnicowanie typów zabudowy (wysokościowe i stylistyczne).
26	StP/P/1	NIE	brak odczucia pustki, wystarczająca szata semiotyczna.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	NIE	brak źródeł uciążliwego hałasu (wnętrze kwartału jest zdystansowane od głównych ulic), brak źródeł mocnych zapachów, brak intensywnych bodźców wizualnych i dotykowych.
28	StP/IS/2	NIE	przestrzeń o niskiej intensywności, brak oznak stłoczenia.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	brak zaburzeń rytmu z uwagi na brak mocnych rytmicznych założeń np. kolumnad.
30	StP/F/2	NIE	występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	brak kątów ostrych.
32	StP/F/4	NIE	brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	brak materiałów szokujących termicznie, jedynie elementy stalowych pochwyków w balustradach prowadzących na taras mogą powodować niewielki dyskomfort termiczny.
34	StP/M/2	NIE	brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	brak informacji fakturowej ułatwiającej orientację.
36	StP/M/4	NIE	brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.

Kolor			
37	StP/K/1	TAK	• brak przyjęcia spójnego kodu kolorystycznego dla wnętrza kwartału, • zabudowa powstawała w różnych okresach czasu, występują zabudowania z mocnym kontrastem kolorystycznym (biały-ciemny niebieski), szare i o ciepłych barwach.
38	StP/K/2	NIE	• brak jaskrawych barw na większych powierzchniach.
39	StP/K/3	NIE	• brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, • brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.
40	StP/K/4	NIE	• brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	NIE	• na obszarze wnętrza kwartału istnieje kilka mniejszych zielonych założeń poprawiających estetykę przestrzeni, lecz nie funkcjonujących w pełni jako przestrzeń wypoczynkowa.
42	StP/N/2	TAK	• brak ogrodów sąsiedzkich przy zabudowie mieszkalnej wielorodzinnej budujących spójność społeczną i wyższe poczucie bezpieczeństwa.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	• brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 1.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 1 – kwartał przy ul. Jabłońskiego

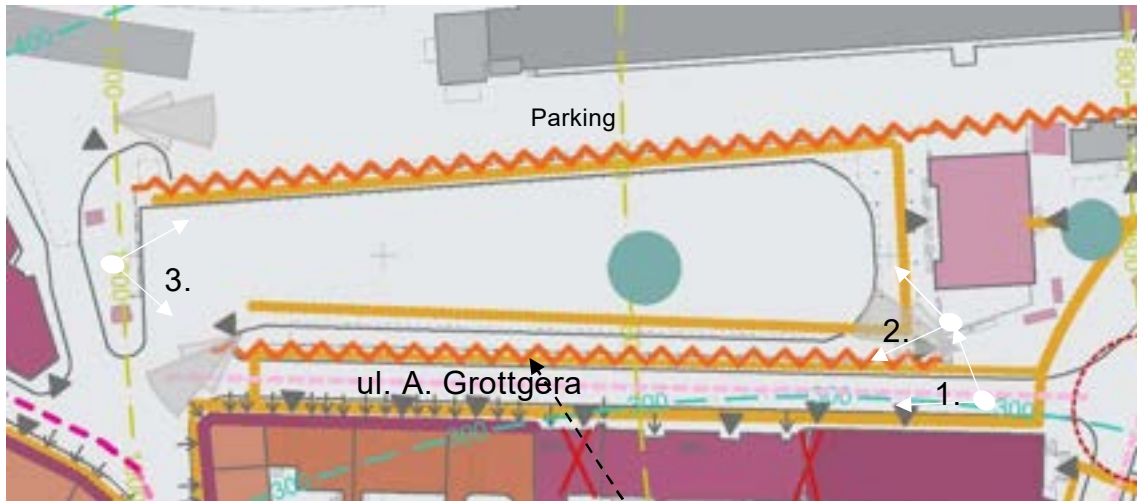
numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	TAK	• obecność napisów na ścianach sugerujących opanowanie przestrzeni przez grupę.
2	StS/2	NIE	• brak w pobliżu koncentracji sklepów z alkoholem, • brak sprzedaży całodobowej alkoholu, • brak w najbliższym otoczeniu sprzedaży fast foodów.

3	StS/3	NIE	• brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	• znaczna ilość zaułków, miejsc zapewniających minimum kameralności i słabo widocznych, z głównych tras przejść pieszych, umożliwiających ukrycie się przestępcy.
5	StS/5	NIE	• brak miejsc poboru gotówki.
6	StS/6	NIE	• brak miejsc chwilowej i cyklicznej koncentracji pieszych.
7	StS/7	NIE	• brak wejść do usług jak kościół, poczta, dworzec sprzyjających proszeniu o pieniądze.
8	StS/8	NIE	• większość elementów małej architektury jest wykonana z materiałów utrudniających zniszczenie jak stalowe konstrukcje infrastruktury placu zabaw lub betonowe donice i kosze na śmieci, jedynie ławki posiadają elementy drewniane łatwiejsze do zniszczenia.
9	StS/9	TAK	• rozległa przestrzeń otwartego parkingu na poziomie terenu pozbawiona nadzoru, liczne zaułki, wiaty śmietnikowe pozbawione naturalnego i formalnego nadzoru.
10	StS/10	TAK	• ściany wykonane z materiałów absorbujących farbę i utrudniających jej usuwanie.
11	StS/11	NIE	• mała ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami, nie zaobserwowano w tej przestrzeni takich działań.
12	StS/12	TAK	• obecność przestrzeni ogólnie dostępnych zadaszonych (otwarty parking pod budynkiem).
13	StS/13	NIE	• brak możliwości pozyskania darmowego jedzenia.
14	StS/14	NIE	• brak pustostanów.
15	StS/15	NIE	• brak ogólnodostępnych przestrzeni ogrzewanych.
16	StS/16	TAK	• mała ilość punktów oświetleniowych w pobliżu przejść dla pieszych zapewniających dobrą widoczność po zapadnięciu zmroku.
17	StS/17	TAK	• przeważnie brak oznak zaniedbania przestrzeni, widoczna dbałość o czystość poza częścią parkingu pod budynkiem, tam widoczne oznaki utrwałonego wandalizmu, szczególnie graffiti.

2. Lokalizacja nr 2 – dworzec PKS - perony

Rysunek 2.1

Lokalizacja nr 2 – dworzec PKS - perony

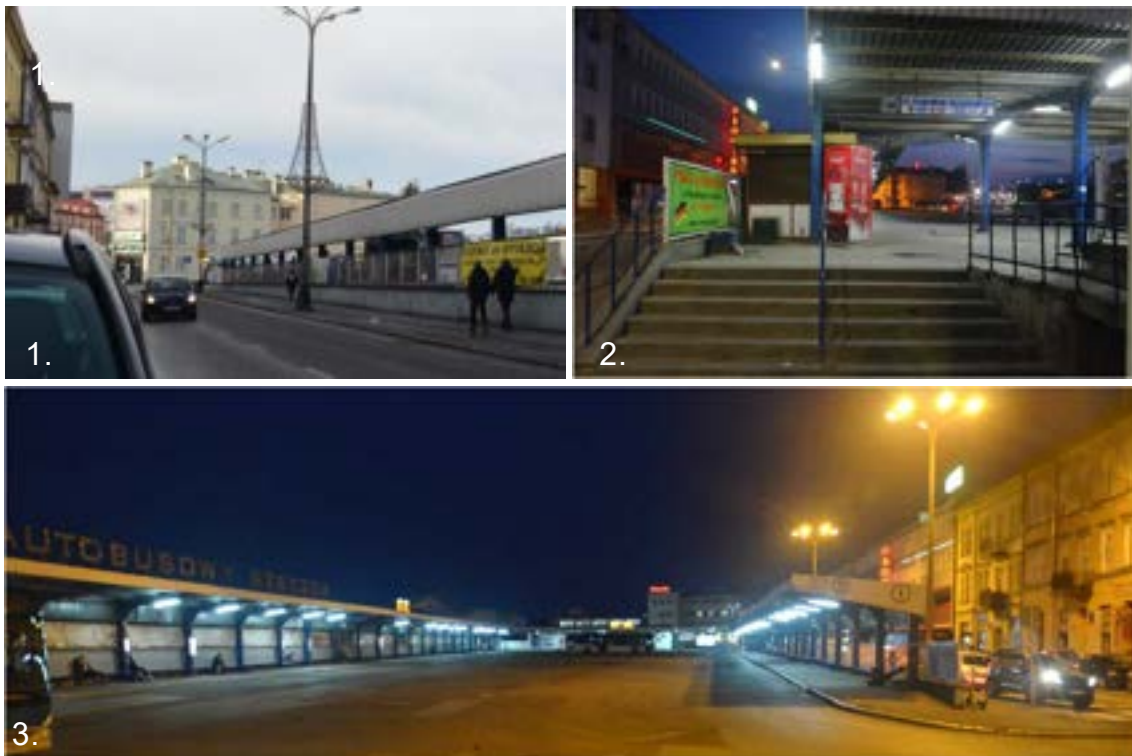
Źródło: opracowanie własne.

Skala :1500

Płyta dworca jest wyniesiona ponad otaczający poziom terenu około 1 m. Od strony chodnika wysokie ogrodzenie i często wieszane wielkoformatowe reklamy uniemożliwiają wgląd z chodnika na teren dworca.

Rysunek 2.2

Lokalizacja nr 2 – dworzec PKS - perony

Źródło: K. Kozłowska.

Tabela 2.1**Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 2 – dworzec PKS**

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	• brak budynków wysokich i wysokościowych, • niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy od 2 do 4 kondygnacji budynków mieszkalnych i usługowych oraz 1 kondygnacji budynków magazynowych.
2	StP/H/2	NIE	• brak budynków wysokościowych, • duża aktywność usług w parterach budynków wzdłuż ulicy graniczącej z dworcem PKS.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	NIE	• kąt środkowy o wartości od 5° do 26°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości od 5° do 26°.
5	StP/R-Z/3	NIE	• ciągi piesze (perony) rozmieszczone wzdłuż krawędzi wnętrza, ich rozległość jest ograniczona, brak potrzeby wprowadzania elementów przełamujących, • środkowy obszar dworca przeznaczony tylko dla autobusów.
6	StP/R-Z/4	NIE	• niski stopień zamknięcia ścian wnętrza, brak stropu urbanistycznego, poza zadaszeniem peronów, • kubatura wnętrza znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• niski stopień zamknięcia ścian wnętrza, brak stropu urbanistycznego, poza zadaszeniem peronów, • kubatura wnętrza znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	• otwarcia widokowe skierowane na ruchliwą ulicę z zabudową z historycznym detalem, zróżnicowaną wyrazem architektonicznym od wnętrza urbanistycznego dworca PKS.
10	StP/O-Z/2	NIE	• wnętrze dworca PKS z otwarciem w kierunku zachodnim związanym z głównym wjazdem na teren dworca, brak otwarć pośrednich.
11	StP/O-Z/3	TAK	• szerokie otwarcie na rozległe skrzyżowanie ulic.

12	StP/O-Z/4	NIE	niska zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	TAK	z wnętrza kwartału prowadzą dwie możliwe drogi ucieczki na przeciwległych krańcach wnętrza, znaczna odległość pomiędzy wyjściami, brak alternatywnych dróg ucieczki.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny.
17	StP/P-N/2	TAK	konstrukcja ogrodzenia dzielącego od ciągu publicznego jest w pełni przejrzysta (siatka) lecz bardzo często w pełni zasłonięta banerami reklamowymi, przy wyjściu z terenu dworca od strony wschodniej ustawione kioski handlowe blokujące pełny wgląd w wnętrze, szerokie otwarcie widokowe w wyjściu od strony zachodniej (wyjazd z dworca) lecz przejście dla pieszych jest mocno zawężone przy styku z zewnętrznym chodnikiem i czasowo blokowana możliwość wglądu (zasłonięte ogrodzenie).
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	istnieje możliwość obserwacji prawie całego wnętrza, elementy małej architektury jak ławki sprzyjają obserwacji (ustawienie wzdłuż krawędzi wnętrza), osłonięcie od tyłu w formie siatki ogrodzeniowej nie sprzyja spokojnej obserwacji wnętrza, mocna ekspozycja na widok publiczny szczególnie w porach nasilonego ruchu.
19	StP/P/2	NIE	brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	NIE	jasno określony publiczny charakter przestrzeni, brak bezpośredniej styczności z przestrzeniami prywatnymi.
21	StP/N-D/2	TAK	utrudniony dostęp dla osób z niepełnosprawnościami, szczególnie

			z niepełnosprawnością ruchu, brak infrastruktury dla osób starszych, • brak możliwości swobodnego wyjścia z wnętrza w kierunku wschodnim – schody.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	• główne ciągi piesze oraz wyjścia z przestrzeni przy niewielkim ruchu zapewniają nienaruszenie przestrzeni kinestetycznej i odpowiednich dystansów interpersonalnych, • dostępność wizualna (min.30°) z wyjścia od strony wschodniej częściowo ograniczona przez architekturę kiosków handlowych.
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/ZI/1	NIE	• architektura budynków tworzących wnętrze jest prosta bez wprowadzonych elementów nieczytelnych i zawiłych.
24	StP/L/1	NIE	• struktura komunikacyjna raczej czytelna, mała ilość załamań ścian, zaułków.
25	StP/M/1	TAK	• brak atrakcyjnej architektury przełamującej monotonię wnętrza.
26	StP/P/1	TAK	• średnie odczucie pustki, szczególnie w porach niskiego ruchu, po zmroku, skromna szata semiotyczna.
Intensywność/słoczenie			
27	StP/IS/1	TAK	• wysoka intensywność bodźców akustycznych i dotykowych, szczególnie w porze intensywnego ruchu, • duża intensywność bodźców wizualnych –duży ruch komunikacyjny.
28	StP/IS/2	TAK	• przestrzeń o wysokim oznakach słoczenia, • brak możliwości wybrania alternatywnej drogi o niższej intensywności, • brak możliwości przebywania w zaplanowanej przestrzeni z możliwością wyciszenia.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	• brak zaburzeń rytmu (czytelny w układzie elementów konstrukcyjnych zadaszenia peronów).
30	StP/F/2	NIE	• występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	• brak kątów ostrych.

32	StP/F/4	NIE	• brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	• brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego i długotrwałego kontaktu użytkownika, • stalowe elementy konstrukcyjne i balustrady mogą powodować pewien dyskomfort termiczny.
34	StP/M/2	NIE	• brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	• brak informacji fakturowej ułatwiającej orientację.
36	StP/M/4	NIE	• brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	TAK	• brak przyjęcia spójnego kodu kolorystycznego dla wnętrza.
38	StP/K/2	NIE	• brak jaskrawych barw na większych powierzchniach.
39	StP/K/3	NIE	• brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, • brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.
40	StP/K/4	NIE	• brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	TAK	• brak bezpośredniego kontaktu z przestrzenią zieloną sprzyjających relaksowi,
42	StP/N/2	NIE	• nie dotyczy.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	• brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 2.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 2 – dworzec PKS

numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi

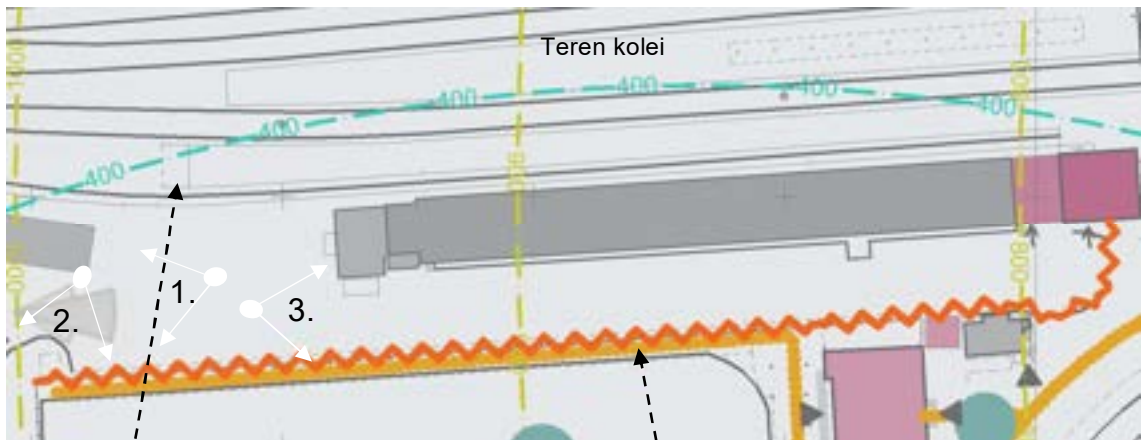
1	StS/1	TAK	• ławki po zapadnięciu zmroku służą jako miejsce do spania, w tym często dla osób po spożyciu alkoholu.
2	StS/2	TAK	• koncentracja kiosków z popularnymi fast foodami. • dobra dostępność do sklepów z alkoholem, • brak sprzedaży całodobowej alkoholu.
3	StS/3	NIE	• brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	• mała ilość zaułków, ale przestrzeń szczególnie pod ścianą budynku dworca zapewnia poczucie kameralności i jest słabo widoczna dla podróżnych. • przy ścianie dworca możliwość ukrycia się napastnika i jednocześnie zablokowana perspektywa ofiary.
5	StS/5	NIE	• brak na peronach miejsc poboru gotówki.
6	StS/6	TAK	• dworzec jest przestrzenią tranzytową, gdzie zatrzymuje się znaczna grupa pieszych.
7	StS/7	TAK	• wejście do budynku dworca.
8	StS/8	NIE	• większość elementów małej architektury jest wykonana z materiałów utrudniających zniszczenie jak stalowe konstrukcja zadaszenia peronów i konstrukcji ławek, betonowe kosze na śmieci, • ławki posiadają mocno przymocowane solidne elementy drewniane jednak trochę łatwiejsze do zniszczenia.
9	StS/9	TAK	• przestrzeń dworca, szczególnie perony dla podróżnych pozbawione pełnego naturalnego nadzoru (zadaszenie dworca utrudnia wgląd w przestrzeń z pobliskich budynków mieszkalnych), • formalnego nadzór w postaci patroli i nielicznych kamer CCTV.
10	StS/10	TAK	• ściany wykonane z materiałów absorbujących farbę i utrudniających jej usuwanie.
11	StS/11	TAK	• duża ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	TAK	• obecność przestrzeni ogólnie dostępnych zadaszonych (perony).
13	StS/13	NIE	• niewielka możliwości otrzymania darmowego jedzenia.

14	StS/14	NIE	• brak pustostanów.
15	StS/15	TAK	• dobra dostępność do pobliskiej, ogrzewanej, ogólnodostępnej przestrzeni dworca.
16	StS/16	TAK	• słabe natężenie oświetlenia po zmroku, • wiele przestrzeni ze znacznym stopniem zaciemnienia szczególnie przy wejściu do budynku dworca.
17	StS/17	TAK	• liczne oznaki zaniedbania przestrzeni, • bardzo niska estetyka rozwiązań architektonicznych, dawno nieremontowana przestrzeń, • słaba dbałość o czystość szczególnie na peronach.

3. Lokalizacja nr 3 – parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei

Rysunek 3.1

Lokalizacja nr 3 – parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei

Źródło: opracowanie własne.

Przejście na perony

Skala 1:1500

Od strony parkingu wysokie ogrodzenie – często wieszane wielkoformatowe reklamy uniemożliwiają wgląd z parkingu na teren dworca.

Rysunek 3.2

Lokalizacja nr 3 – parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei

Źródło: K. Kozłowska.

Tabela 3.1*Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 3 – parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei*

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	• brak budynków wysokich i wysokościowych,• niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy od 2 do 4 kondygnacji budynków mieszkalnych i usługowych oraz 1 kondygnacji magazynowych.
2	StP/H/2	NIE	• brak budynków wysokościowych.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	NIE	• kąt środkowy o wartości 33°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości 33°.
5	StP/R-Z/3	NIE	• brak potrzeby wprowadzania elementów przełamujących.
6	StP/R-Z/4	NIE	• stopień zamknięcia ścian wewnątrz 60- 70%, brak stropu urbanistycznego,• kubatura wewnątrz znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• stopień zamknięcia ścian wewnątrz 60- 70%, brak stropu urbanistycznego,• kubatura wewnątrz znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.
Otwartość/zamknięcie przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	• otwarcia widokowe skierowane na tereny kolejowe i podwórka kamienic przy ul. Jabłońskiego, odmienne od charakteru wewnątrz.
10	StP/O-Z/2	NIE	• brak otwarć kierunkowych,• otwarcie widokowe na rozległe przestrzenie terenów kolejowych.
11	StP/O-Z/3	NIE	• brak otwarć agresywnych.
12	StP/O-Z/4	NIE	• niska zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	• brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	• brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.

15	StP/O-Z/7	TAK	z wnętrza kwartału prowadzą dwie możliwe drogi ucieczki mocno zbliżone do siebie (w kierunku skrzyżowania i na perony kolejowe), tylko jednokierunkowa możliwość ucieczki na końcu parkingu od strony wschodniej.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny.
17	StP/P-N/2	TAK	słaba możliwość pełnego wglądu w przestrzeń parkingu (długie wnętrza kierunkowe) przy wejściu.
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	słaba możliwość spokojnej obserwacji całego wnętrza, brak elementów małej architektury jak ławki sprzyjających obserwacji.
19	StP/P/3	NIE	brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	słabo określone granice odpowiedzialności za przestrzeń, brak wprowadzenia przestrzeni pośredniczących (półpublicznych, półprywatnych) na granicy własności z terenami kolejowymi.
21	StP/N-D/2	TAK	mocno nierówna nawierzchnia parkingu znacznie utrudniająca dostępność parkingu osobom ze szczególnymi potrzebami.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	brak wydzielonych jasno zdefiniowanych ciągów pieszych, przeźrenie placu zapewnia nienaruszenie przestrzeni kinestetycznej i odpowiednich dystansów interpersonalnych, dostępność wizualna (min.30°) z wejścia od strony zachodniej, ograniczona we wschodniej części parkingu.
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/Zł/1	NIE	niewielkie zróżnicowanie elementów architektonicznych.
24	StP/L/1	NIE	raczej czytelny układ wnętrza kierunkowego,

			niska czytelność układu od strony zachodniej w pobliżu podwórek zabudowy przy ul. Jabłońskiego.
25	StP/M/1	NIE	obecność czytelnych punktów orientacyjnych (kamienice w otwarciach widokowych).
26	StP/P/1	TAK	średnie odczucie pustki po zmroku, słabo wyczuwalna szata semiotyczna po zmroku.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	NIE	średnia intensywność bodźców akustycznych i wizualnych, niska intensywność bodźców dotykowych, zapachowych.
28	StP/IS/2	NIE	przestrzeń bez oznak stłoczenia.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	brak kątów ostrych.
32	StP/F/4	NIE	brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	brak informacji fakturowej ułatwiającej orientację.
36	StP/M/4	NIE	brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	NIE	spójna kolorystyka wnętrza.
38	StP/K/2	NIE	brak jaskrawych barw na większych powierzchniach.
39	StP/K/3	NIE	brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.

40	StP/K/4	NIE	• brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	TAK	• brak bezpośredniego kontaktu z przestrzenią zieloną sprzyjających relaksowi,
42	StP/N/2	NIE	• nie dotyczy.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	• brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 3.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 3 – parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei

numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	NIE	• brak oznak opanowania przez grupę społeczną.
2	StS/2	TAK	• brak koncentracji kiosków z popularnymi fast foodami, • dobra dostępność do sklepów z alkoholem, • brak sprzedaży całodobowej alkoholu.
3	StS/3	NIE	• brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	• mała ilość zaułków, ale przestrzeń szczególnie od strony wschodniej parkingu zapewnia poczucie kameralności i jest słabo widoczna dla użytkowników. • możliwość ukrycia się napastnika w zaułkach w części zachodniej i w dużym oddaleniu od wejścia na parking od strony wschodniej, • jednocześnie zablokowana perspektywa ofiary.
5	StS/5	NIE	• brak miejsc poboru gotówki.
6	StS/6	NIE	• brak przestrzeni tranzytowych.
7	StS/7	NIE	• brak wejść do usług jak kościół, poczta, dworzec sprzyjających proszeniu o pieniądze.
8	StS/8	NIE	• poza parkometrami, brak elementów małej architektury.

9	StS/9	TAK	• przestrzeń pozbawiona naturalnego nadzoru (duże zdystansowanie od ciągów pieszych, okien lokali usługowych i mieszkalnych), • bardzo słaby formalny nadzór w postaci nielicznych kamer CCTV.
10	StS/10	TAK	• ściany wykonane z materiałów absorbujących farbę i utrudniających jej usuwanie.
11	StS/11	NIE	• bardzo mało elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	NIE	• brak przestrzeni ogólnie dostępnych i zadaszonych.
13	StS/13	NIE	• brak możliwości otrzymania darmowego jedzenia.
14	StS/14	NIE	• brak pustostanów.
15	StS/15	NIE	• słabsza dostępność do ogrzewanej, ogólnodostępnej przestrzeni.
16	StS/16	TAK	• słabe natężenie oświetlenia po zmroku,
17	StS/17	TAK	• liczne oznaki zaniedbania przestrzeni.

4. Lokalizacja nr 4 – plac przed dworcem PKS

Rysunek 4.1

Lokalizacja nr 4 – plac przed dworcem PKS

Źródło: opracowanie własne.

Skala 1:1000

Rysunek 4.1

Lokalizacja nr 4 – plac przed dworcem PKS

Intensywnie użytkowany węzeł komunikacji kolejowej i pieszej

Sklep spożywczy ze sprzedażą alkoholu

Tabela 4.1**Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 4 – plac przed dworcem PKS**

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	• brak budynków wysokich i wysokościowych, • niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy od 1 do 4 kondygnacji budynków mieszkalnych i usługowych.
2	StP/H/2	NIE	• brak budynków wysokościowych, • duża aktywność usług w parterach budynków.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	TAK	• kąt środkowy o wartości od 10° do 12°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości od 10° do 12°.
5	StP/R-Z/3	TAK	• brak wprowadzenia elementów przełamujących przy znacznej rozległości przestrzeni.
6	StP/R-Z/4	NIE	• niski stopień zamknięcia ścian wnętrza, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wnętrza znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• niski stopień zamknięcia wnętrza, • kubatura wnętrza znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	• otwarcia widokowe skierowane na ruchliwą ulicę z zabudową z historycznym detalem, zróżnicowaną wyrazem architektonicznym.
10	StP/O-Z/2	TAK	• plac przy rondzie z kilkoma otwarciami kierunkowymi.
11	StP/O-Z/3	NIE	• brak nagłego otwarcia o agresywnym charakterze.
12	StP/O-Z/4	NIE	• zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	• brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	• brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	NIE	• przestrzeń z dużym stopniem otwarcia, • duża możliwość ucieczki w kilku kierunkach.

Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	• brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny.
17	StP/P-N/2	TAK	• słaby wgląd w przestrzeń dworca PKS przed wejściem z placu przydworcowego, • kilka kiosków ograniczających w pełni wgląd w przestrzeń przed wejściem na teren dworca.
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	• słaba możliwość spokojnej obserwacji całego wnętrza, • brak elementów małej architektury jak ławki sprzyjających obserwacji, • mocna ekspozycja na widok publiczny szczególnie w porach nasilonego ruchu.
19	StP/P/2	NIE	• brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	• publiczny charakter przestrzeni, • brak określonej przestrzeni o półpublicznym charakterze w okolicy kiosków gastronomicznych.
21	StP/N-D/2	NIE	• obszar z równą nawierzchnią, z podstawową dostępnością dla osób ze szczególnymi potrzebami.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	TAK	• główne ciągi piesze oraz wyjścia z przestrzeni jedynie przy niewielkim ruchu zapewniają nienaruszenie przestrzeni kinestetycznej i odpowiednich dystansów interpersonalnych, • dostępność wizualna (min.30°) z wyjścia budynku PKS od strony wschodniej częściowo ograniczona przez architekturę kiosków handlowych.
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/Zł/1	NIE	• architektura budynków tworzących wnętrze jest prosta bez wprowadzonych elementów nieczytelnych i zawiłych.
24	StP/L/1	NIE	• struktura komunikacyjna czytelna.
25	StP/M/1	NIE	• sąsiednie budynki z architekturą z różnych okresów XX wieku, można zdefiniować budynki i punkty charakterystyczne zapobiegające wrażeniu monotonii.

26	StP/P/1	NIE	• brak odczucia pustki, rozbudowana szata semiotyczna.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	TAK	• wysoka intensywność bodźców akustycznych, • wysoka intensywność bodźców dotykowych, szczególnie w porze intensywnego ruchu, • duża intensywność bodźców wizualnych - duży ruch komunikacyjny.
28	StP/IS/2	TAK	• przestrzeń o wysokim oznakach stłoczenia, • brak możliwości wybrania alternatywnej drogi o niższej intensywności, • brak możliwości przebywania w zaplanowanej przestrzeni z możliwością wyciszenia.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	• z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	• występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	• brak kątów ostrych.
32	StP/F/4	NIE	• brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	• brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego i długotrwałego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	• brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	• brak informacji fakturowych ułatwiających orientację.
36	StP/M/4	NIE	• brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	TAK	• brak przyjęcia spójnego kodu kolorystycznego dla przestrzeni.
38	StP/K/2	TAK	• jaskrawe elementy graficzne na dużych powierzchniach związane z powierzchniami reklam.
39	StP/K/3	NIE	• brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, • brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.

40	StP/K/4	NIE	brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	TAK	brak bezpośredniego kontaktu z przestrzenią zieloną sprzyjających relaksowi.
42	StP/N/2	NIE	nie dotyczy.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 4.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 4 – plac przed dworcem PKS

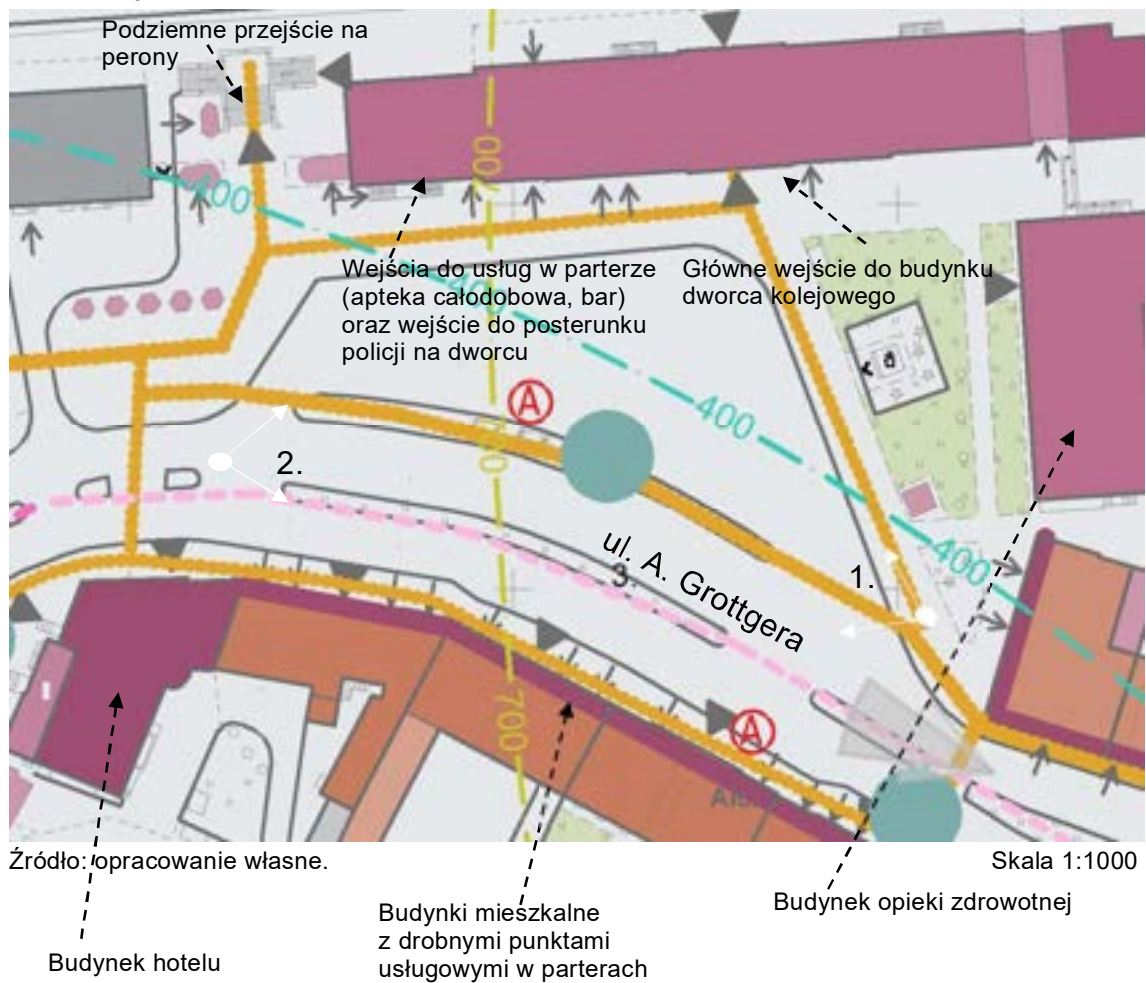
numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	TAK	oznaki opanowania przestrzeni przez grupę.
2	StS/2	TAK	koncentracja kiosków z popularnymi fast foodami, dobra dostępność do sklepów z alkoholem, brak sprzedaży całodobowej alkoholu.
3	StS/3	NIE	brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	przestrzeń szczególnie w pobliżu toalet publicznych zapewnia minimum kameralności i brak nadzoru, szczególnie naturalnego. przy wejściu na perony lub w pobliżu toalet publicznych możliwość ukrycia się napastnika i jednocześnie zablokowana perspektywa ofiary.
5	StS/5	NIE	brak miejsc poboru gotówki.
6	StS/6	TAK	przestrzeń tranzytowa, przy przejściu dla pieszych zatrzymuje się znaczna grupa pieszych.
7	StS/7	TAK	wejście do budynku dworca PKS.
8	StS/8	NIE	niewielka ilość elementów małej architektury, betonowe kosze na śmieci.
9	StS/9	TAK	przestrzeń placu przed dworcem PKS z dość dobrym nadzorem naturalnym podczas dnia, po zmroku z uwagi na otoczenie placu budynkami usługowymi z ograniczonym czasem otwarcia brak dobrego nadzoru naturalnego,

			formalny nadzór w postaci patroli i nielicznych kamer CCTV.
10	StS/10	TAK	ściany wykonane z materiałów absorbujących farbę i utrudniających jej usuwanie.
11	StS/11	NIE	niewielka ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	NIE	brak przestrzeni ogólnie dostępnych zadaszonych.
13	StS/13	NIE	niewielka możliwości pozyskania darmowego jedzenia.
14	StS/14	NIE	brak pustostanów.
15	StS/15	TAK	dobra dostępność do pobliskiej, ogrzewanej, ogólnodostępnej przestrzeni dworca.
16	StS/16	TAK	słabe natężenie oświetlenia po zmroku,
17	StS/17	TAK	liczne oznaki zaniedbania przestrzeni, niska estetyka rozwiązań architektonicznych.

5. Lokalizacja nr 5 – plac przed dworcem PKP

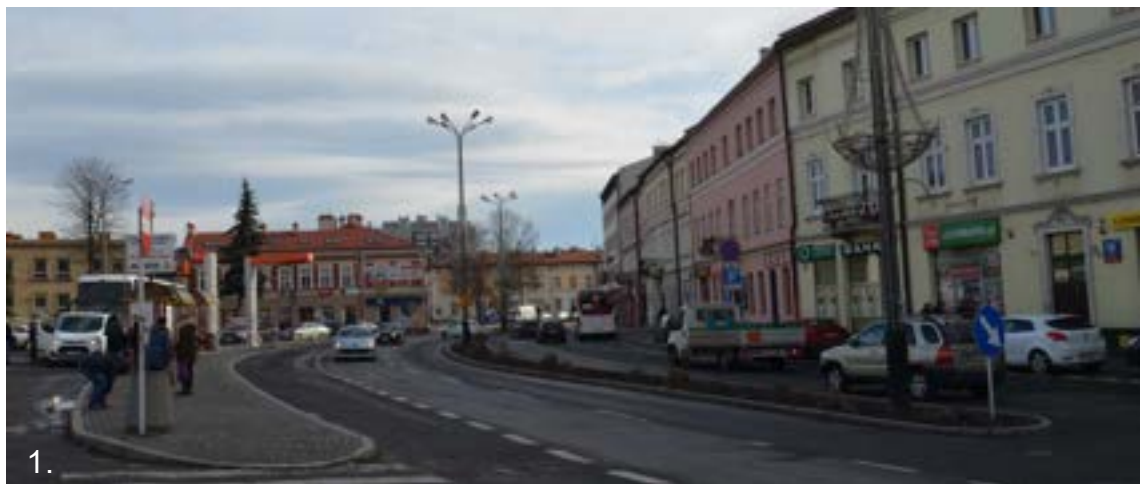
Rysunek 5.1

Lokalizacja nr 5 – plac przed dworcem PKP

Rysunek 5.2

Lokalizacja nr 5 – plac przed dworcem PKP

Źródło: K. Kozłowska

Tabela 5.1

Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 5 – plac przed dworcem PKP

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	• brak budynków wysokich i wysokościowych, • niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy od 1 do 4 kondygnacji budynków mieszkalnych i usługowych.
2	StP/H/2	NIE	• brak budynków wysokościowych, • duża aktywność usług w parterach budynków.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	TAK	• kąt środkowy o wartości od 16° do 26°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości od 16° do 26°.
5	StP/R-Z/3	TAK	• brak wprowadzenia elementów przełamujących przy znacznej rozległości przestrzeni.
6	StP/R-Z/4	NIE	• stopień zamknięcia ścian wewnątrz 60-70%, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wewnątrz znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• stopień zamknięcia ścian wewnątrz 60-70%, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wewnątrz znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	• otwarcia widokowe skierowane na ruchliwą ulicę z zabudową z historycznym detalem, zróżnicowanym wyrazem architektonicznym.

10	StP/O-Z/2	NIE	dwa otwarcia kierunkowe.
11	StP/O-Z/3	NIE	brak nagłego otwarcia o agresywnym charakterze.
12	StP/O-Z/4	NIE	zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	NIE	zapewniona możliwość ucieczki w kilku kierunkach.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny.
17	StP/P-N/2	NIE	dobry wgląd w przestrzeń placu przed wejściem.
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	słaba możliwość spokojnej obserwacji całego wnętrza, lokalizacja i ilość elementów małej architektury jak ławki nie sprzyja spokojnej obserwacji, mocna ekspozycja na widok publiczny szczególnie w porach nasilonego ruchu.
19	StP/P/2	NIE	brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	publiczny charakter przestrzeni styczny z przestrzeniami prywatnymi, brak określonej przestrzeni pośredniej o półpublicznym i półprywatnym charakterze.
21	StP/N-D/2	TAK	obszar z nierówną nawierzchnią, brak podstawowej dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	zapewniona przestrzeń kinestetyczna i odpowiednie dystanse interpersonalne oraz dostępność wizualna (min.30°).
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/Zł/1	NIE	architektura budynków tworzących wnętrze jest czytelna bez wprowadzonych elementów zawiłych.
24	StP/L/1	NIE	struktura komunikacyjna czytelna.

25	StP/M/1	NIE	sąsiednie budynki z architekturą z różnych okresów XX wieku, można zdefiniować budynki i punkty charakterystyczne zapobiegające wrażeniu monotonii.
26	StP/P/1	NIE	brak odczucia pustki, rozbudowana szata semiotyczna.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	TAK	wysoka intensywność bodźców akustycznych, wysoka intensywność bodźców dotykowych, szczególnie w porze intensywnego ruchu, duża intensywność bodźców wizualnych - duży ruch komunikacyjny.
28	StP/IS/2	TAK	przestrzeń o wysokim oznakach stłoczenia, brak możliwości wybrania alternatywnej drogi o niższej intensywności, brak możliwości przebywania w zaplanowanej przestrzeni z możliwością wyciszenia.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	brak kątów ostrych.
32	StP/F/4	NIE	brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego i długotrwałego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	brak informacji fakturowych ułatwiających orientację.
36	StP/M/4	NIE	brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	TAK	brak przyjęcia spójnego kodu kolorystycznego dla przestrzeni.
38	StP/K/2	TAK	jaskrawe elementy graficzne na dużych powierzchniach związane z powierzchniami reklam.

39	StP/K/3	NIE	• brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, • brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.
40	StP/K/4	NIE	• brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	TAK	• brak bezpośredniego kontaktu z przestrzenią zieloną sprzyjającą relaksowi.
42	StP/N/2	NIE	• nie dotyczy.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	• brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 5.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 5 – plac przed dworcem PKP

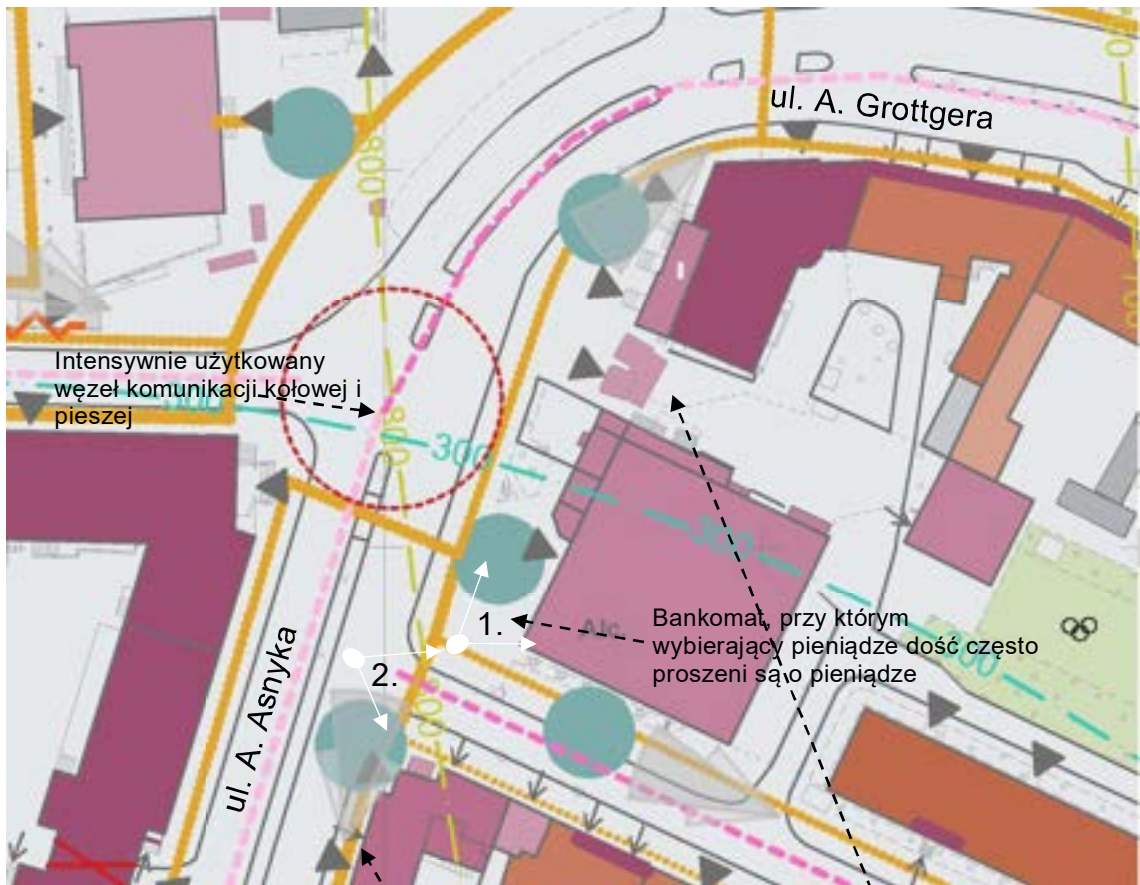
numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	TAK	• Oznaki opanowania przestrzeni przez grupę.
2	StS/2	TAK	• dobra dostępność do sklepów z alkoholem, • brak sprzedaży całodobowej alkoholu.
3	StS/3	NIE	• brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	• mała ilość zaułków, ale przestrzeń szczególnie w pobliżu wyjścia na perony zapewnia minimum kameralności dla przestępcy i brak nadzoru, szczególnie naturalnego, • przy wejściu na perony możliwość ukrycia się napastnika i jednocześnie zablokowana perspektywa ofiary.
5	StS/5	NIE	• brak bezpośrednio w analizowanej przestrzeni miejsc poboru gotówki.
6	StS/6	TAK	• przestrzeń tranzytowa, • przy przejściu dla pieszych i na przystanku autobusowym zatrzymuje się znaczna grupa pieszych.
7	StS/7	TAK	• wejście do budynku dworca PKP.

8	StS/8	TAK	• wiata przystankowa z wypełnieniem konstrukcji ścian podatna na zniszczenie, • elementy mebli miejskich jak kosze, ławki, słupy o mocnej stalowej lub betonowej konstrukcji.
9	StS/9	TAK	• przestrzeń placu przed dworcem PKP z dość dobrym nadzorem naturalnym szczególnie podczas dnia, po zmroku z uwagi na otoczenie placu budynkami usługowymi z ograniczonym czasem otwarcia brak dobrego nadzoru naturalnego, • częściowo zapewniony nadzór naturalny z lokali mieszkalnych na wyższych piętrach, ale nie na cały obszar placu, liczne kioski handlowe blokują dobrą widoczność, • zapewniony formalny nadzór w postaci patroli policyjnych i kamer CCTV.
10	StS/10	TAK	• ściany wykonane z materiałów absorbujących farbę i utrudniających jej usuwanie.
11	StS/11	NIE	• niewielka ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	TAK	• obecność zadanej wiaty przystanku autobusowego.
13	StS/13	NIE	• brak możliwości pozyskania darmowego jedzenia.
14	StS/14	NIE	• brak pustostanów.
15	StS/15	TAK	• dobra dostępność do pobliskiej, ogrzewanej, ogólnodostępnej przestrzeni dworca PKP.
16	StS/16	TAK	• słabe natężenie oświetlenia po zmroku.
17	StS/17	TAK	• liczne oznaki zaniedbania przestrzeni (brak porządku szczególnie w porze nocnej, zaniedbane elewacje części otaczających budynków).

6. Lokalizacja nr 6 – przestrzeń przed sklepem Społem

Rysunek 6.1

Lokalizacja nr 6 – przestrzeń przed sklepem Społem

Źródło: opracowanie własne.

Skala 1:1000

Rysunek 6.2

Lokalizacja nr 6 – przestrzeń przed sklepem Społem

Źródło: K. Kozłowska.

Tabela 6.1**Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 6 – przestrzeń przed sklepem Społem**

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	brak budynków wysokich i wysokościowych, niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy od 2 do 4 kondygnacji budynków mieszkalnych i usługowych.
2	StP/H/2	NIE	brak budynków wysokościowych, duża aktywność usług w parterach budynków.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	TAK	kąt środkowy o wartości od 10° do 12°.
4	StP/R-Z/2	NIE	kąt środkowy o wartości od 10° do 12°.
5	StP/R-Z/3	TAK	brak wprowadzenia elementów przełamujących przy znacznej rozległości przestrzeni.
6	StP/R-Z/4	NIE	niski stopień zamknięcia ścian wnętrza, brak stropu urbanistycznego, kubatura wnętrza znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	niski stopień zamknięcia wnętrza, kubatura wnętrza znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	otwarcia widokowe skierowane na ruchliwą ulicę z zabudową z historycznym detalem, zróżnicowanym wyrazem architektonicznym.
10	StP/O-Z/2	TAK	plac przy rondzie z kilkoma otwarciami kierunkowymi.
11	StP/O-Z/3	NIE	brak otwarć agresywnych.
12	StP/O-Z/4	NIE	niska zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	NIE	przestrzeń z dużym stopniem otwarcia,

			• duża możliwość ucieczki.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	• brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny.
17	StP/P-N/2	NIE	• z uwagi na znaczny stopień otwarcia wnętrza istnieje możliwość szerszego wglądu w przestrzeń otaczającą przed wejściem w nią.
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	• istnieje możliwość obserwacji całego wnętrza, • brak elementów małej architektury sprzyjających spokojnej obserwacji i poczucia prywatności.
19	StP/P/2	NIE	• brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	• publiczny charakter przestrzeni, • nie w pełni czytelne rozgraniczenie przestrzeni półprywatnych i półpublicznych przynależnych kioskom fast foodów.
21	StP/N-D/2	TAK	• przestrzeń bez zapewnionej podstawowej dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	• brak znamion przestrzeni ucieczkowej.
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/Zł/1	NIE	• architektura budynków tworzących wnętrze jest czytelna bez wprowadzonych elementów zawiłych.
24	StP/L/1	NIE	• struktura komunikacyjna czytelna, mała ilość załamań ścian, zaułków.
25	StP/M/1	NIE	• sąsiednie budynki z architekturą z różnych okresów XX wieku, można zdefiniować budynki i punkty charakterystyczne zapobiegające wrażeniu monotonii.
26	StP/P/1	NIE	• brak odczucia pustki, rozbudowana szata semiotyczna.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	TAK	• wysoka intensywność bodźców akustycznych, • wysoka intensywność bodźców dotykowych, szczególnie w porze intensywnego ruchu, • duża intensywność bodźców wizualnych - duży ruch komunikacyjny.

28	StP/IS/2	TAK	• przestrzeń o wysokim oznakach stłoczenia, • brak możliwości wybrania alternatywnej drogi o niższej intensywności, • brak przebywania w zaplanowanej przestrzeni z możliwością wyciszenia.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	• z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	• występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	• brak kątów ostrych,
32	StP/F/4	NIE	• brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	• brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	• brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	• brak informacji fakturowej ułatwiających orientację.
36	StP/M/4	NIE	• brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	TAK	• brak przyjęcia spójnego kodu kolorystycznego dla wnętrza.
38	StP/K/2	TAK	• dość duże powierzchnie jaskrawego koloru na elewacjach sklepu.
39	StP/K/3	NIE	• brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, • brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.
40	StP/K/4	NIE	• brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	TAK	• brak bezpośredniego kontaktu z przestrzenią zieloną sprzyjających relaksowi.
42	StP/N/2	NIE	• nie dotyczy.
Wzmocnienie celu			

43	StP/WC/1	NIE	• brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 6.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych — lokalizacja nr 6 – przestrzeń przed sklepem Społem

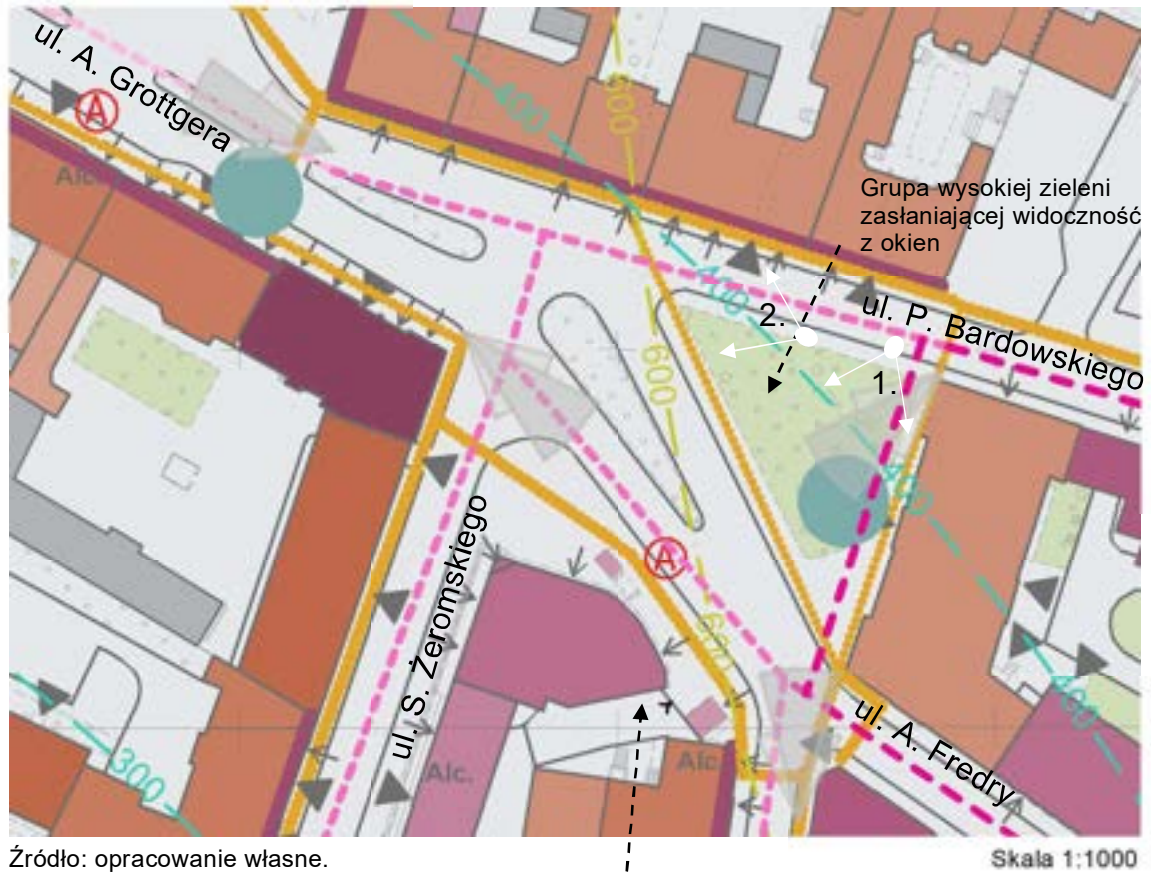
numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	NIE	• brak oznak opanowania przestrzeni przez grupę.
2	StS/2	TAK	• koncentracja kiosków z popularnymi fast foodami, • dobra dostępność do sklepów z alkoholem, • brak sprzedaży całodobowej alkoholu.
3	StS/3	NIE	• brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	NIE	• mała ilość zaułków, dobra widoczność przestrzeni, • słaba możliwość ukrycia się napastnika, dobra widoczność dla ofiary.
5	StS/5	TAK	• wejście do sklepu ze sprzedażą alkoholu, przed wejściem bankomat.
6	StS/6	TAK	• plac jest przestrzenią tranzytową, gdzie zatrzymuje się znaczna grupa pieszych.
7	StS/7	NIE	• brak wejść do usług jak kościół, poczta, dworzec sprzyjających proszeniu o pieniądze.
8	StS/8	NIE	• niewielka ilość elementów małej architektury, • betonowe kosze na śmieci.
9	StS/9	NIE	• przestrzeń placu przed sklepem z dość dobrym nadzorem naturalnym podczas dnia, po zmroku część placu widoczna dla mieszkańców budynku mieszkalnego przy ul. Mikołaja, • formalny nadzór w postaci patroli i nielicznych kamer CCTV.
10	StS/10	NIE	• ściany sklepu wykonane z materiałów słabo absorbujących farbę co ułatwia jej usuwanie.
11	StS/11	NIE	• niewielka ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.

12	StS/12	NIE	• brak przestrzeni ogólnie dostępnych zadaszonych.
13	StS/13	TAK	• możliwości pozyskania darmowego jedzenia, kilka kiosków z fast foodami, zaplecze sklepu spożywczego.
14	StS/14	NIE	• brak pustostanów.
15	StS/15	TAK	• dobra dostępność do pobliskiej, ogrzewanej, ogólnodostępnej przestrzeni sklepu, ale w ograniczonym czasie jego otwarcia.
16	StS/16	NIE	• dobre natężenie oświetlenia po zmroku.
17	StS/17	NIE	• przestrzeń zadbana.

7. Lokalizacja nr 7 – plac Kilińskiego

Rysunek 7.1

Lokalizacja nr 7 – plac Kilińskiego

Źródło: opracowanie własne.

Chaotyczna grupa zabudowy z wieloma przybudówkami

Rysunek 7.2

Lokalizacja nr 7 – plac Kilińskiego

Źródło: K. Kozłowska.

Tabela 7.1

Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 7 – plac Kilińskiego

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	• brak budynków wysokich i wysokościowych, • niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy.
2	StP/H/2	NIE	• brak budynków wysokościowych, • duża aktywność usług w parterach budynków.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	NIE	• kąt środkowy o wartości od 18° do 33°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości od 18° do 33°.
5	StP/R-Z/3	NIE	• brak nadmiernej rozległości przestrzeni i brak potrzeby wprowadzania elementów przełamujących.
6	StP/R-Z/4	NIE	• wysoki stopień zamknięcia ścian wnętrza, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wnętrza znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• wysoki stopień zamknięcia wnętrza, • kubatura wnętrza znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	• najszersze otwarcie na przestrzeń o odmiennym wyrazie architektonicznym.
10	StP/O-Z/2	TAK	• plac z kilkoma otwarciami kierunkowymi.
11	StP/O-Z/3	NIE	• brak otwarć agresywnych.
12	StP/O-Z/4	NIE	• niska zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	• brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	• brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	NIE	• duża możliwość ucieczki.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	• brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyekspozowanych na widok publiczny.

17	StP/P-N/2	NIE	z uwagi na liczne otwarcia kierunkowe istnieje możliwość szerszego wglądu w przestrzeń otaczającą przed wejściem w nią, w centralnej przestrzeni placu układ zieleni częściowo blokujący pełny wgląd w przestrzeń.
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	brak możliwości obserwacji całego wnętrza, architektura przystanku autobusowego daje osłonięcie z tyłu, lecz ta lokalizacja umożliwia tylko częściowy wgląd we wnętrze.
19	StP/P/2	NIE	brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	publiczny charakter przestrzeni bezpośrednio stykający się z przestrzenią prywatną, brak czytelnego rozgraniczenia przestrzeni półprywatnych i półpublicznych.
21	StP/N-D/2	TAK	przestrzeń z ograniczoną dostępnością dla osób ze szczególnymi potrzebami, szczególnie osób z niepełnosprawnościami ruchu i osobami starszymi.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	brak cech przestrzeni ucieczkowej.
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/Z/1	TAK	przebiegi tworzące wnętrze są czytelne poza ścianą południową, nawarstwienie budynków, kiosków, małej architektury sprawia wrażenie chaosu i zawłości.
24	StP/L/1	NIE	struktura komunikacyjna czytelna.
25	StP/M/1	NIE	budynki z architekturą z różnych okresów XX wieku, można zdefiniować budynki i punkty charakterystyczne zapobiegające wrażeniu monotonii.
26	StP/P/1	NIE	brak odczucia pustki, rozbudowana szata semiotyczna.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	TAK	wysoka intensywność bodźców akustycznych, wysoka intensywność bodźców dotykowych, szczególnie w porze intensywnego ruchu, średnia intensywność bodźców wizualnych.
28	StP/IS/2	NIE	lekkie oznaki stłoczenia w rejonie przystanku autobusowego,

			istnieje możliwości wybrania alternatywnej drogi o niższej intensywności.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	brak kątów ostrych.
32	StP/F/4	NIE	brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	brak informacji fakturowej ułatwiających orientację.
36	StP/M/4	NIE	brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	TAK	brak przyjęcia spójnego kodu kolorystycznego dla wnętrza.
38	StP/K/2	NIE	brak dużej powierzchni jaskrawego koloru na elewacjach sklepu.
39	StP/K/3	NIE	brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.
40	StP/K/4	NIE	brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	NIE	możliwość bezpośredniego kontaktu z przestrzenią zieloną sprzyjającą relaksowi.
42	StP/N/2	NIE	nie dotyczy.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 7.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 7 – plac Kilińskiego

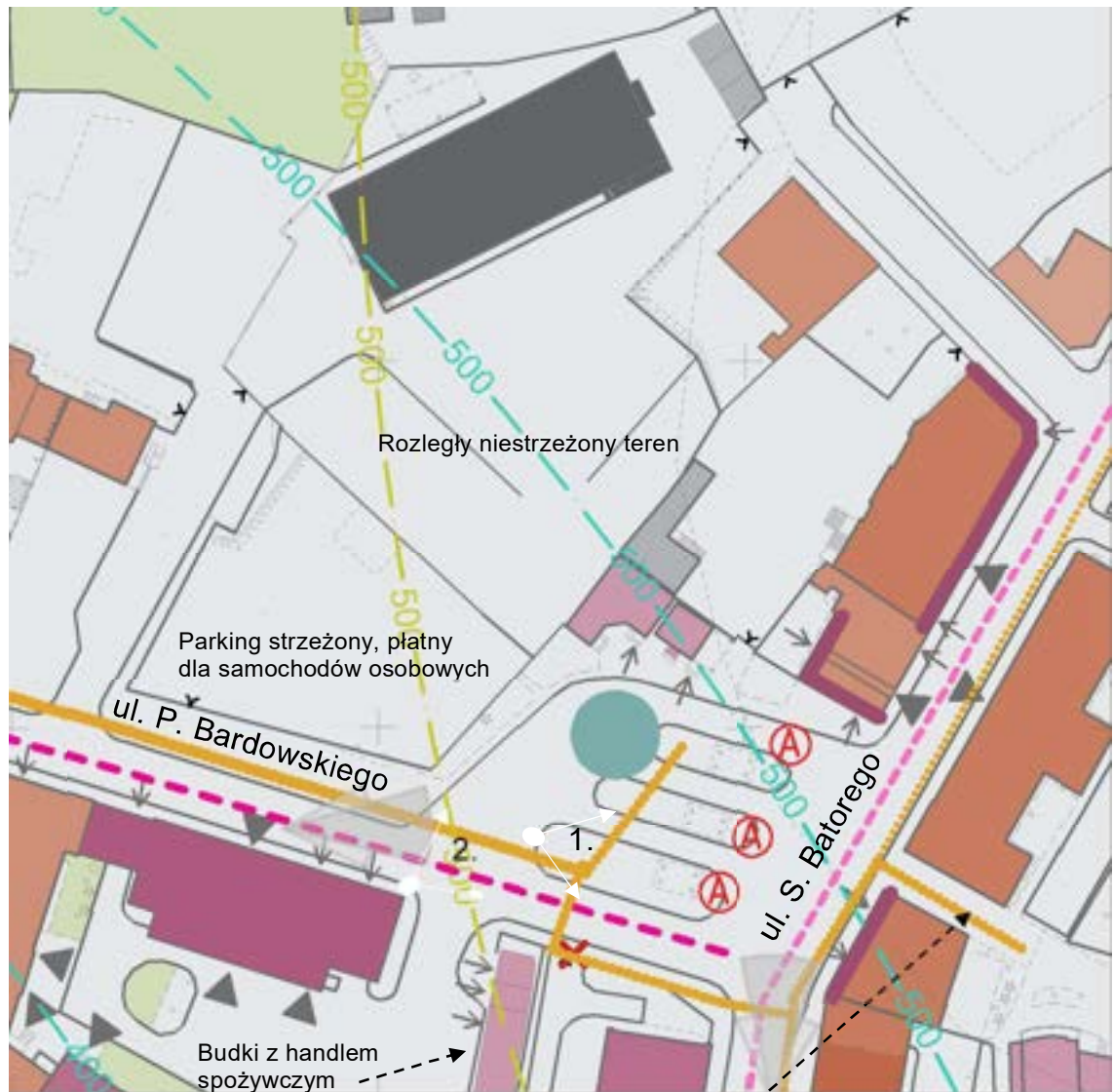
numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	NIE	• brak oznak opanowania przestrzeni przez grupę.
2	StS/2	NIE	• brak koncentracji kiosków z popularnymi fast foodami i sklepów z alkoholem.
3	StS/3	NIE	• brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	• od strony południowej, w pobliżu przystanku autobusowego przestrzeń pozwalająca na ukrycie się, słaba widoczność dla ofiary,• możliwość ukrycia się napastnika, dobra widoczność ofiary.
5	StS/5	NIE	• brak punktu poboru pieniędzy.
6	StS/6	TAK	• plac jest przestrzenią tranzytową, gdzie zatrzymuje się znaczna grupa pieszych na przykład na przystanku.
7	StS/7	NIE	• brak wejść do usług jak kościół, poczta, dworzec sprzyjających proszeniu o pieniądze.
8	StS/8	TAK	• szklane elementy ścian przystanku o niskiej odporności na akty wandalizmu,• betonowe kosze na śmieci trudne do zniszczenia.
9	StS/9	TAK	• przestrzeń placu przed sklepem z dość dobrym nadzorem naturalnym podczas dnia,• po zmroku tylko część placu widoczna dla mieszkańców budynków mieszkalnych przy ul. Żeromskiego i Bardowskiego,• słaba widoczność z przeciwległych zabudowań z uwagi na obecność wysokiej zieleni,• formalny nadzór w postaci patroli.
10	StS/10	TAK	• ściany budynków wykonane z materiałów dobrze absorbujących farbę co utrudnia jej usuwanie.
11	StS/11	TAK	• duża ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	TAK	• obecność przestrzeni ogólnie dostępnych zadaszonych (wiata przystankowa).

13	StS/13	NIE	• brak możliwości pozyskania darmowego jedzenia.
14	StS/14	NIE	• brak pustostanów.
15	StS/15	NIE	• brak dostępności do przestrzeni ogrzewanej, ogólnodostępnej.
16	StS/16	TAK	• słabe natężenie oświetlenia po zmroku.
17	StS/17	TAK	• południowa część o niskim poziomie estetyki.

8. Lokalizacja nr 8 – plac przy ul. Bardowskiego

Rysunek 8.1

Lokalizacja nr 8 – plac przy ul. Bardowskiego

Źródło: opracowanie własne.

Skala 1:1000

Intensywnie użytkowane przejście w kierunku przychodni

Rysunek 8.2

Lokalizacja nr 8 – plac przy ul. Bardowskiego

Źródło: K. Kozłowska

Tabela 8.1

Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 8 – plac przy ul. Bardowskiego

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	• brak budynków wysokich i wysokościowych, • niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy, (budynki mieszkalne 3 kondygnacyjne, budynki usługowe 1-2 kondygnacyjne).
2	StP/H/2	NIE	• brak budynków wysokościowych, • bardzo mała aktywność usług w parterach budynków.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	NIE	• kąt środkowy o wartości od 9° do 22°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości od 9° do 22°.
5	StP/R-Z/3	NIE	• brak nadmiernej rozległości przestrzeni, • w centralnej części wnętrza zlokalizowane wiaty przystankowe.
6	StP/R-Z/4	NIE	• stopień zamknięcia ścian wnętrza ok 40-50%, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wnętrza znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• niski stopień zamknięcia ścian wnętrza ok. 40-50%, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wnętrza znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.

Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	najszerze otwarcie na przestrzeń o odmiennym wyrazie architektonicznym.
10	StP/O-Z/2	NIE	plac z trzema otwarciami kierunkowymi, centralna część placu z boku bezpośredniego wglądu we wnętrza kierunkowe.
11	StP/O-Z/3	NIE	brak otwarć agresywnych.
12	StP/O-Z/4	NIE	niska zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	NIE	duża możliwość ucieczki.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	przestrzenie wiat przystankowych nie posiadają osłony.
17	StP/P-N/2	NIE	istnieje możliwość szerszego wglądu w przestrzeń otaczającą przed wejściem w nią.
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	brak przestrzeni zapewniającej prywatność, architektura przystanku autobusowego umieszczona centralnie nie daje osłonięcia z tyłu i nie zapewnia możliwości spokojnej obserwacji całego wnętrza.
19	StP/P/2	NIE	brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	publiczny charakter przestrzeni bezpośrednio stykający się z przestrzenią prywatną, brak czytelnego rozgraniczenia przestrzeni półprywatnych i półpublicznych.
21	StP/N-D/2	TAK	przestrzeń bez zapewnionej podstawowej dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, zwłaszcza dla osób z niepełnosprawnościami ruchu i osób starszych.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	brak znamion przestrzeni ucieczkowej.

Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/Zł/1	TAK	• pierzeje wschodnia jest czytelna, • w pozostałych przestrzeniach nawarstwienie przypadkowej architektury kiosków, które sprawia wrażenie chaosu i zawitości.
24	StP/L/1	NIE	• struktura komunikacyjna czytelna.
25	StP/M/1	NIE	• można zdefiniować budynki i punkty charakterystyczne zapobiegające wrażeniu monotonii.
26	StP/P/1	NIE	• brak odczucia pustki, rozbudowana szata semiotyczna.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	TAK	• wysoka intensywność bodźców akustycznych, • wysoka intensywność bodźców dotykowych, szczególnie w porze intensywnego ruchu, • wysoka intensywność bodźców wizualnych, • niska intensywność bodźców zapachowych.
28	StP/IS/2	TAK	• przestrzeń o wyraźnych oznakach stłoczenia szczególnie w rejonie przystanków autobusowych w porze nasilenia ruchu, • dla osób niekorzystających z przystanków istnieje możliwość przejścia poza przestrzeniami najwyższej intensywności, • osoby korzystające z przystanków nie mają możliwości przebywania w zaplanowanej przestrzeni z możliwością wyciszenia.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	• z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	• występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	• brak kątów ostrych.
32	StP/F/4	NIE	• brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	• brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	• brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	• brak informacji fakturowej na posadzce ułatwiająca orientację.

36	StP/M/4	NIE	brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	TAK	brak przyjęcia spójnego kodu kolorystycznego dla wnętrza.
38	StP/K/2	TAK	obecność wielkopowierzchniowych reklam na elewacjach budynków w jaskrawych kolorach.
39	StP/K/3	NIE	brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.
40	StP/K/4	NIE	brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	TAK	brak możliwości bezpośredniego kontaktu z przestrzenią zieloną sprzyjających relaksowi.
42	StP/N/2	NIE	nie dotyczy.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 8.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 8 – plac przy ul. Bardowskiego

numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	TAK	architektura przystanków wykorzystywana często jako miejsca do leżenia.
2	StS/2	NIE	brak koncentracji kiosków z popularnymi fast foodami i sklepów z alkoholem.
3	StS/3	NIE	brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	od strony południowej i północnej, przestrzeń pozwalająca na ukrycie się, bardzo słaba widoczność dla ofiary, możliwość ukrycia się napastnika, dobra widoczność ofiary dla napastnika.
5	StS/5	NIE	brak punktu poboru pieniędzy.

6	StS/6	TAK	• plac jest przestrzenią tranzytową, gdzie zatrzymuje się znaczna grupa pieszych na przykład na przystanku.
7	StS/7	NIE	• brak wejść do usług jak kościół, poczta, dworzec sprzyjających proszeniu o pieniądze.
8	StS/8	NIE	• betonowe kosze na śmieci trudne do zniszczenia.
9	StS/9	TAK	• przestrzeń placu ze słabym nadzorem naturalnym, wyprowadzenie okien zabudowy mieszkalnej na plac tylko z jednej strony, • formalny nadzór w postaci patroli.
10	StS/10	TAK	• ściany budynków wykonane z materiałów dobrze absorbujących farbę co utrudnia jej usuwanie.
11	StS/11	TAK	• duża ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	TAK	• obecność przestrzeni ogólnie dostępnych zadaszonych (wiata przystankowa).
13	StS/13	NIE	• około 450 metrów od najbliższej stołówki oferującej darmowe jedzenie.
14	StS/14	NIE	• brak pustostanów.
15	StS/15	NIE	• brak dostępności do przestrzeni ogrzewanej, ogólnodostępnej.
16	StS/16	TAK	• słabe natężenie oświetlenia po zmroku, • słaba widoczność i możliwość wglądu w otaczającą przestrzeń zaułków po zmroku.
17	StS/17	TAK	• przestrzeń o bardzo niskim poziomie estetyki z wyraźnymi oznakami zaniedbania.

9. Lokalizacja nr 9 – parking przy ul. Batorego

Rysunek 9.1

Lokalizacja nr 9 – parking przy ul. Batorego

Źródło: opracowanie własne.

Skala 1:1000

Rysunek 9.2

Lokalizacja nr 9 – parking przy ul. Batorego

Źródło: K. Kozłowska

Tabela 9.1

Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 9 – parking przy ul. Batorego

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	• brak budynków wysokich i wysokościowych, • niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy, (budynki mieszkalne z usługowymi parterami 2 – 3 kondygnacje, budynki usługowe 3 kondygnacyjne).
2	StP/H/2	NIE	• brak budynków wysokościowych, • znaczna aktywność usług w parterach budynków wzdłuż ul. Batorego.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	NIE	• kąt środkowy o wartości do 12° do 28°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości do 12° do 28°.
5	StP/R-Z/3	NIE	• brak nadmiernej rozległości przestrzeni.
6	StP/R-Z/4	NIE	• stopień zamknięcia ścian wnętrza ok 60%, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wnętrza znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• średni stopień zamknięcia ścian wnętrza ok. 60%, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wnętrza znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	• najszersze otwarcie na przestrzeń o odmiennym wyrazie architektonicznym.

10	StP/O-Z/2	TAK	• plac z kilkoma otwarciami kierunkowymi.
11	StP/O-Z/3	NIE	• brak otwarć agresywnych.
12	StP/O-Z/4	NIE	• niska zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	• brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	• brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	NIE	• duża możliwość ucieczki.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	• brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny.
17	StP/P-N/2	TAK	• istnieje możliwość szerszego wglądu w przestrzeń otaczającą przed wejściem w nią od strony ul. Fredry, • brak możliwości szerszego wglądu w przestrzeń od strony pl. Wolności i wejścia od ul. Piłsudskiego.
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	• brak przestrzeni zapewniającej prywatność, • ściany budynków dają osłonięcie z tyłu, lecz nie zapewniają możliwości spokojnej obserwacji całego wnętrza.
19	StP/P/2	NIE	• brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	• publiczny charakter przestrzeni bezpośrednio stykający się z przestrzenią prywatną, • brak czytelnego rozgraniczenia przestrzeni półprywatnych i półpublicznych.
21	StP/N-D/2	TAK	• przestrzeń bez zapewnionej podstawowej dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami (bardzo nierówna nawierzchnia).
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	• przeważnie zapewniona przestrzeń kinestetyczna i taksonomia dystansów interpersonalnych, • wąskie przejścia dla pieszych wzdłuż ul. Batorego (od parkingu do ul. Piłsudskiego) niezapewniające dobrej widoczności i taksonomii dystansów interpersonalnych.
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			

23	StP/ZI/1	NIE	• pierzeje tworzące wnętrze są czytelne.
24	StP/L/1	NIE	• struktura komunikacyjna czytelna.
25	StP/M/1	NIE	• budynki z architekturą z różnych okresów XX wieku, można zdefiniować budynki i punkty charakterystyczne zapobiegające wrażeniu monotonii.
26	StP/P/1	NIE	• w przeważającej części wnętrza brak odczucia pustki, • lekkie odczucia pustki w południowej najmocniej wymkniętej przestrzeni parkingu, słaba szata semiotyczna w tej przestrzeni.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	NIE	• średnia intensywność bodźców akustycznych, • niska intensywność bodźców dotykowych i wizualnych, • niska intensywność bodźców zapachowych.
28	StP/IS/2	NIE	• przestrzeń bez oznak stłoczenia.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	• z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	• występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	• brak kątów ostrych.
32	StP/F/4	NIE	• brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	• brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	• brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	• brak informacji fakturowej ułatwiającej orientację.
36	StP/M/4	NIE	• brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	TAK	• brak przyjęcia spójnego kodu kolorystycznego dla wnętrza.
38	StP/K/2	NIE	• brak dużych powierzchni w jaskrawych kolorach na elewacjach.

39	StP/K/3	NIE	• brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, • brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.
40	StP/K/4	NIE	• brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	TAK	• brak możliwości bezpośredniego kontaktu z przestrzenią zieloną sprzyjającą relaksowi.
42	StP/N/2	NIE	• nie dotyczy, mało lokali mieszkalnych.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	• brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 9.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 9 – parking przy ul. Batorego

numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	NIE	• brak oznak opanowania przez grupę.
2	StS/2	NIE	• brak koncentracji kiosków z popularnymi fast foodami i sklepów z alkoholem.
3	StS/3	NIE	• brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	• od strony południowej, przestrzeń pozwalająca na ukrycie się, bardzo słaba widoczność dla ofiary, • możliwość ukrycia się napastnika, dobra widoczność ofiary dla napastnika.
5	StS/5	NIE	• brak punktów poboru pieniędzy.
6	StS/6	NIE	• brak miejsc, gdzie zatrzymuje się znaczna grupa pieszych.
7	StS/7	NIE	• brak wejść do usług jak kościół, poczta, dworzec sprzyjających proszeniu o pieniądze.
8	StS/8	NIE	• niemal brak elementów małej architektury.
9	StS/9	TAK	• nadzór naturalny z pobliskich lokali handlowych, brak nadzoru naturalnego po zamknięciu sklepów, • słaby nadzór formalny.

10	StS/10	TAK	ściany budynków wykonane z materiałów dobrze absorbujących farbę co utrudnia jej usuwanie.
11	StS/11	NIE	mała ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	NIE	brak przestrzeni ogólnie dostępnych zadaszonych.
13	StS/13	NIE	brak możliwości pozyskania darmowego jedzenia.
14	StS/14	NIE	brak pustostanów.
15	StS/15	NIE	brak dostępności do przestrzeni ogrzewanej, ogólnodostępnej.
16	StS/16	TAK	słabe natężenie oświetlenia po zmroku.
17	StS/17	TAK	przestrzeń o bardzo niskim poziomie estetyki z wyraźnymi oznakami zaniedbania.

10. Lokalizacja nr 10 – plac Wolności (część na południe od ul. Piłsudskiego)

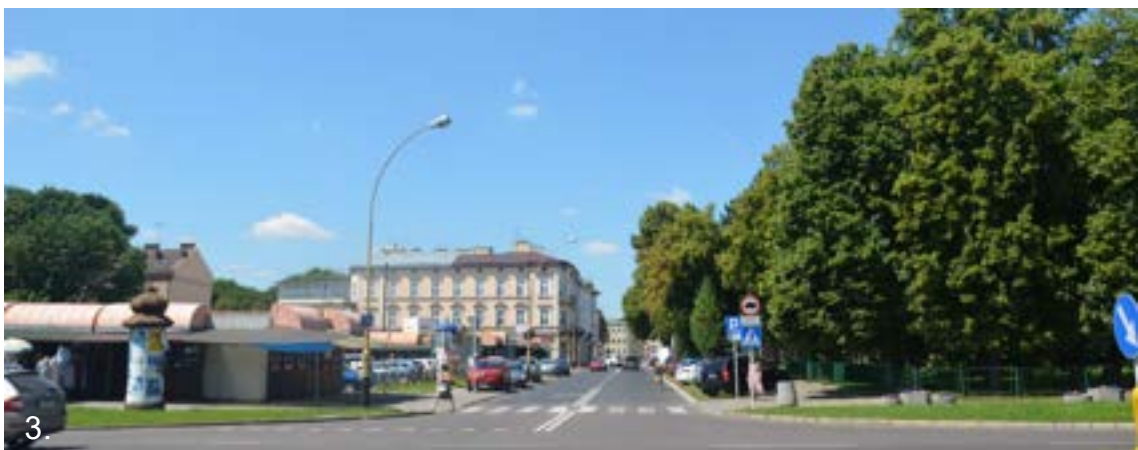
Rysunek 10.1

Lokalizacja nr 10 – plac Wolności

Źródło: opracowanie własne.

Skala 1:1500

Źródło: K. Kozłowska.

Tabela 10.1**Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 10 – plac Wolności**

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	• brak budynków wysokich i wysokościowych, • niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy, (budynki mieszkalne z usługowymi parterami 2 – 3 kondygnacyjne, budynki usługowe placu targowego 1 kondygnacyjne).
2	StP/H/2	NIE	• brak budynków wysokościowych, • znaczna aktywność usług w parterach budynków.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	TAK	• kąt środkowy o wartości od 10° do 21°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości od 10° do 21°.
5	StP/R-Z/3	TAK	• dużą rozległość przestrzeni przełamuje wysoka zieleń skweru, • duża rozległość przestrzeni w obrębie skrzyżowania ul. Targowa i ul. Piłsudskiego bez przestrzeni przystankowych przy przekraczaniu jezdni.
6	StP/R-Z/4	NIE	• stopień zamknięcia ścian wnętrza ok 60%, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wnętrza znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• stopień zamknięcia ścian wnętrza ok. 60%, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wnętrza, znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	• otwarcie na przestrzeń o odmiennym wyrazie architektonicznym.
10	StP/O-Z/2	TAK	• plac z licznymi otwarciami kierunkowymi.
11	StP/O-Z/3	NIE	• brak otwarć agresywnych.
12	StP/O-Z/4	NIE	• niska i średniowysoka zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.

13	StP/O-Z/5	NIE	• brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	• brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	NIE	• duża możliwość ucieczki.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	• brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny.
17	StP/P-N/2	TAK	• brak możliwości częściowego wglądu w przestrzeń i brak możliwości wglądu przed wejściem w niektórych obszarach placu, szczególnie na strukturę zieleni (średniowysokie zakrzaczenia, nie podcięte gałęzie drzew) i obiekty kiosków w obrębie przystanku autobusowego.
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	NIE	• w obrębie parku można wyróżnić przestrzeń o wyższym stopniu prywatności i wglądzie na najbliższy ciąg pieszy.
19	StP/P/2	NIE	• brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	• dominujący publiczny charakter przestrzeni ze słabą widocznością przestrzeni pośredniczących.
21	StP/N-D/2	NIE	• przestrzeń z zapewnioną podstawową dostępnością dla osób ze szczególnymi potrzebami.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	• zapewniona przestrzeń kinestetyczna i taksonomia dystansów interpersonalnych, • w niektórych fragmentach słabsza widoczność.
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/Zł/1	TAK	• południowa ścian wewnątrz ograniczona zabudową targowiska sprawiać wrażenie nadmiernej złożoności i braku spójności.
24	StP/L/1	NIE	• zasadniczo czytelna struktura komunikacyjna.
25	StP/M/1	NIE	• budynki z architekturą z różnych okresów XIX i XX wieku, można zdefiniować budynki i punkty charakterystyczne zapobiegające wrażeniu monotonii.
26	StP/P/1	NIE	• brak odczucia pustki, bardzo bogata szata semiotyczna.

Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	TAK	bardzo wysoka intensywność bodźców akustycznych, dotykowych, wizualnych, niższa intensywność bodźców zapachowych.
28	StP/IS/2	NIE	przestrzeń z wyraźnymi oznakami stłoczenia, w niektórych kierunkach ruchu istnieje możliwość wybrania dróg o niższej intensywności.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	brak kątów ostrych.
32	StP/F/4	NIE	brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	brak informacji fakturowej ułatwiającej orientację.
36	StP/M/4	NIE	brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	TAK	brak przyjęcia spójnego kodu kolorystycznego dla wnętrza.
38	StP/K/2	TAK	szczególnie w architekturze targowiska liczne fragmenty w jaskrawych kolorach, duża intensywność reklam i duże zróżnicowanie szyldów reklamowych usług w parterach.
39	StP/K/3	NIE	brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.
40	StP/K/4	NIE	brak elementów graficznych zaburzających właściwą postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			

41	StP/N/1	NIE	zapewniony bezpośredni kontakt z przestrzenią zieloną sprzyjającą relaksowi.
42	StP/N/2	NIE	nie dotyczy, mało lokali mieszkalnych.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 10.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 10 – plac Wolności

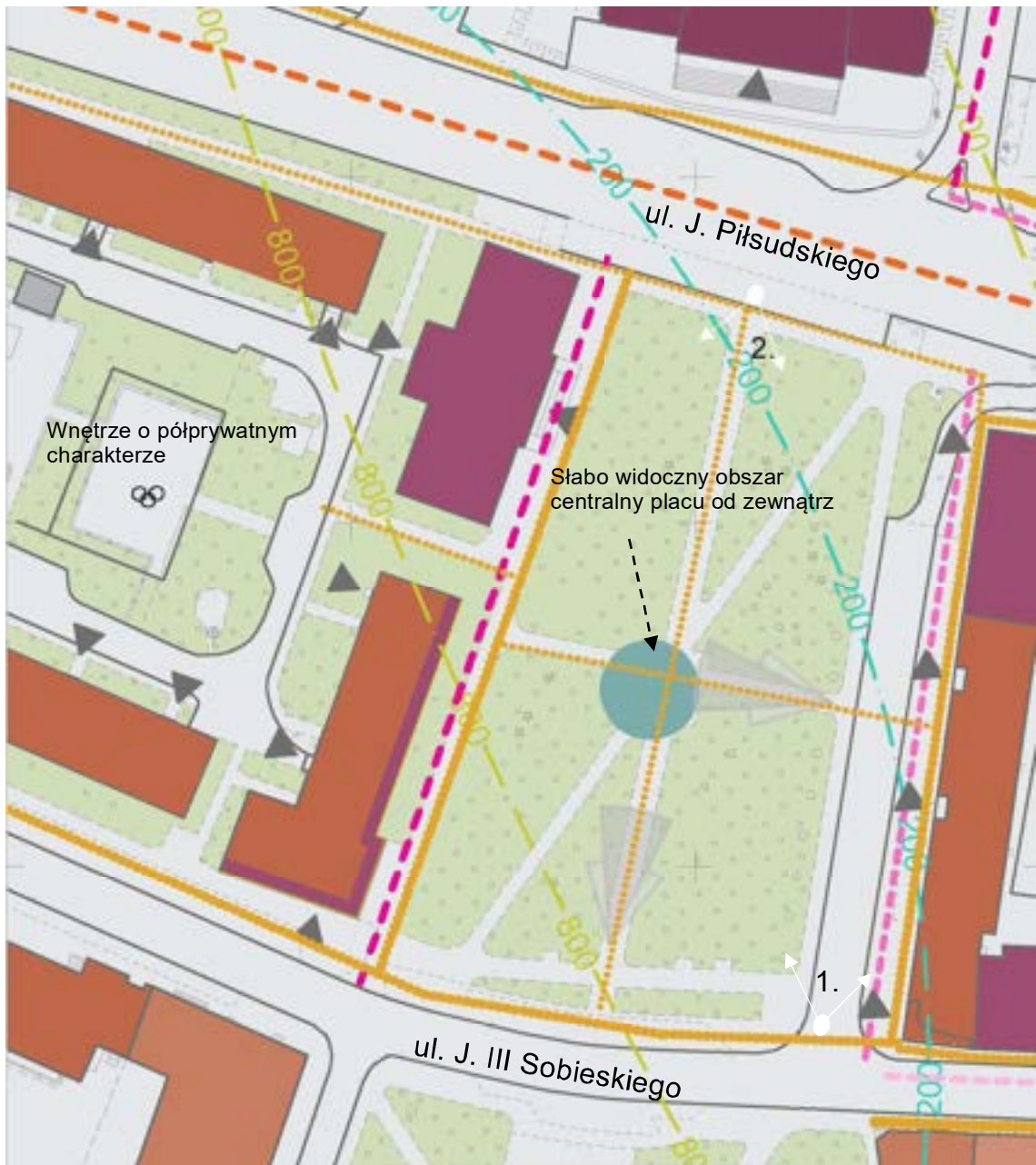
numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	TAK	oznaki opanowania przez grupę, szczególnie przez osoby pod wpływem alkoholu.
2	StS/2	TAK	koncentracja kiosków z popularnymi fast foodami i sklepów z alkoholem.
3	StS/3	NIE	brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	przestrzeń pozwalająca na ukrycie się, słaba widoczność dla ofiary. możliwość ukrycia się napastnika, dobra widoczność ofiary dla napastnika.
5	StS/5	NIE	liczne wejścia do sklepów w tym spożywczych bez powiązania z punktami poboru gotówki.
6	StS/6	NIE	liczne miejsca, gdzie zatrzymuje się znaczna grupa pieszych, jak przejścia przez jezdnię i przystanek autobusowy.
7	StS/7	NIE	brak wejść do usług jak kościół, poczta, dworzec sprzyjających proszeniu o pieniądze.
8	StS/8	NIE	znaczna ilość elementów małej architektury, większość o wysokim stopniu wandaloodporności (betowe kosze na śmieci, donice), szklane ściany wiaty przystanków autobusowych ze szkła bezpiecznego.
9	StS/9	TAK	nadzór naturalny z pobliskich lokali handlowych w czasie ich otwarcia, słaby nadzór naturalny po zamknięciu sklepów (mała ilość usług dłużej otwartych i mała ilość lokali mieszkalnych), słaby nadzór formalny.

10	StS/10	TAK	• ściany budynków wykonane z materiałów dobrze absorbujących farbę co utrudnia jej usuwanie.
11	StS/11	NIE	• mała ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	TAK	• przestrzenie ogólnie dostępnych, zadaszone – wiaty przystanków, ławki w altanach.
13	StS/13	TAK	• możliwość pozyskania darmowego jedzenia- pobliskie targowisko, • w odległości około 400 m stołówka.
14	StS/14	NIE	• brak pustostanów, • słaba kontrola przestrzeni targowiska po zamknięciu, • kioski handlowe są zamykane i nie sprzyjają niekontrolowanemu przebywaniu osób postronnych.
15	StS/15	NIE	• brak dostępności do przestrzeni ogrzewanej, ogólnodostępnej.
16	StS/16	TAK	• słabe natężenie oświetlenia po zmroku.
17	StS/17	NIE	• w obrębie parku przestrzeń o wysokim poziomie estetyki, • przestrzeń targowiska z wyraźnymi oznakami zaniedbania.

11. Lokalizacja nr 11 – plac Ofiar Getta

Rysunek 11.1

Lokalizacja nr 11 – plac Ofiar Getta

Źródło: opracowanie własne.

Skala 1:1000

Rysunek 11.2

Lokalizacja nr 11 – plac Ofiar Getta

Źródło: K. Kozłowska.

Tabela 11.1

Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 11 – plac Ofiar Getta

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	• brak budynków wysokich i wysokościowych, • niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy, (budynki mieszkalne z usługowymi parterami 2 – 3, kondygnacyjne budynki usługowe 3 kondygnacyjne).
2	StP/H/2	NIE	• brak budynków wysokościowych, • aktywność usług w parterach budynków.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	NIE	• kąt środkowy o wartości 22°.
4	StP/R-Z/2	NIE	• kąt środkowy o wartości 22°.
5	StP/R-Z/3	NIE	• rozległość przestrzeni przełamuje wysoka zieleń skweru.
6	StP/R-Z/4	NIE	• stopień zamknięcia ścian wnętrza ok 60%, brak stropu urbanistycznego, • kubatura wnętrza znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	• stopień zamknięcia ścian wnętrza ok. 60%, brak stropu urbanistycznego, • duża kubatura wnętrza, znacznie poniżej wskazanej w stresorze.
8	StP/R-Z/6	NIE	• brak rozwiązań przestrzennych wymagających od użytkowników ekspozycji na wysokość.
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	• główne otwarcie na przestrzeń o odmiennym wyrazie architektonicznym (od strony północnej).

10	StP/O-Z/2	NIE	• plac z otwarciami kierunkowymi przy krawężniach placu, • w środkowej przestrzeni placu brak wyraźnie widocznych otwarć kierunkowych.
11	StP/O-Z/3	NIE	• brak otwarć agresywnych.
12	StP/O-Z/4	NIE	• niska i średniowysoka zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	• brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	• brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	NIE	• duża możliwość ucieczki.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	• brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny.
17	StP/P-N/2	TAK	• brak możliwości wglądu w przestrzeń centralną placu i brak możliwości wglądu przed wejściem w niektórych obszarach placu, szczególnie obszarze centralnym z uwagi na strukturę zieleni (średniowysokie zakrzaczenia, nie podcięte gałęzie drzew).
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	NIE	• w obrębie części zielonej można wyróżnić przestrzeń o wyższym stopniu prywatności, lecz słabej możliwości wglądu w najbliższy ciąg komunikacji pieszej.
19	StP/P/3	NIE	• brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	NIE	• otoczenie placu stanowią budynki z przewagą funkcji handlowej lub z usługowymi parterami, • brak bezpośredniej styczności przestrzeni prywatnej i publicznej.
21	StP/N-D/2	TAK	• przestrzeń bez zapewnionej podstawowej dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami.
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	• w przestrzeniach brzegowych zapewniona przestrzeń kinestetyczna i taksonomia dystansów interpersonalnych.

Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/Zł/1	NIE	• bezpośrednio w analizowanym fragmencie brak zbytnej złożoności.
24	StP/L/1	NIE	• zasadniczo czytelna struktura komunikacyjna.
25	StP/M/1	NIE	• łatwo zdefiniować budynki i punkty charakterystyczne zapobiegające wrażeniu monotonii.
26	StP/P/1	NIE	• brak odczucia pustki, bogata szata semiotyczna.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	NIE	• średnia intensywność bodźców akustycznych, • niska intensywność bodźców dotykowych, wizualnych i zapachowych.
28	StP/IS/2	NIE	• przestrzeń bez oznak stłoczenia.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	• z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	• występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	• brak kątów ostrych,
32	StP/F/4	NIE	• brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Materiał			
33	StP/M/1	NIE	• brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	• brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	NIE	• wyniesione elementy zieleni wspomagają orientację w terenie, wyznaczają ścieżkę dotykową.
36	StP/M/4	NIE	• brak materiałów transparentnych na posadzkach i balustradach.
Kolor			
37	StP/K/1	NIE	• spójny kod kolorystyczny dla wnętrza.
38	StP/K/2	NIE	• brak dużych powierzchni w jaskrawych kolorach.
39	StP/K/3	NIE	• brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, • brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.

40	StP/K/4	NIE	• brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	NIE	• zapewniony bezpośredni kontakt z przestrzenią zieloną sprzyjającą relaksowi.
42	StP/N/2	NIE	• nie dotyczy, mało lokali mieszkalnych.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	• brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 11.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 11 – plac Ofiar Getta

numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	TAK	• oznaki opanowania przez grupę, szczególnie przez osoby pod wpływem alkoholu.
2	StS/2	NIE	• brak koncentracji kiosków z popularnymi fast foodami i sklepów z alkoholem.
3	StS/3	NIE	• brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	• przestrzeń pozwalająca na ukrycie się, słaba widoczność dla ofiary, • możliwość ukrycia się napastnika, dobra widoczność ofiary dla napastnika.
5	StS/5	NIE	• brak punktów poboru gotówki.
6	StS/6	NIE	• brak miejsc, gdzie zatrzymuje się znaczna grupa pieszych, jak przejścia przez jezdnię i przystanek autobusowy.
7	StS/7	NIE	• brak wejść do usług jak kościół, poczta, dworzec sprzyjających proszeniu o pieniądze.
8	StS/8	NIE	• znaczna ilość elementów małej architektury, większość o wysokim stopniu wandaloodporności (betowe kosze na śmieci, donice, ławki z wandaloodporną konstrukcją).
9	StS/9	TAK	• nadzór naturalny z pobliskich lokali handlowych w czasie ich otwarcia, • słaba możliwość nadzoru naturalnego po zamknięciu usług (mała ilość usług dłużej otwartych),

			• nadzór naturalny z lokali mieszkalnych umieszczonych na wyższych kondygnacjach budynków, blokowany przez nieprzezierną strukturę zieleni, • nadzór formalny w postaci patroli.
10	StS/10	TAK	• ściany budynków wykonane z materiałów dobrze absorbujących farbę co utrudnia jej usuwanie.
11	StS/11	NIE	• mała ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	NIE	• brak miejsc ogólnodostępnych umożliwiających spanie pod zadaszeniem.
13	StS/13	TAK	• w odległości około 300 m stołówka.
14	StS/14	NIE	• brak pustostanów.
15	StS/15	NIE	• brak dostępności do przestrzeni ogrzewanej, ogólnodostępnej.
16	StS/16	TAK	• słabe natężenie oświetlenia po zmroku.
17	StS/17	NIE	• przestrzeń o wysokim poziomie estetyki.

12. Lokalizacja nr 12 – przestrzeń przed Galerią EUROPA II

Rysunek 12.1

Lokalizacja nr 12 – przestrzeń przed Galerią EUROPA II

Źródło: opracowanie własne.

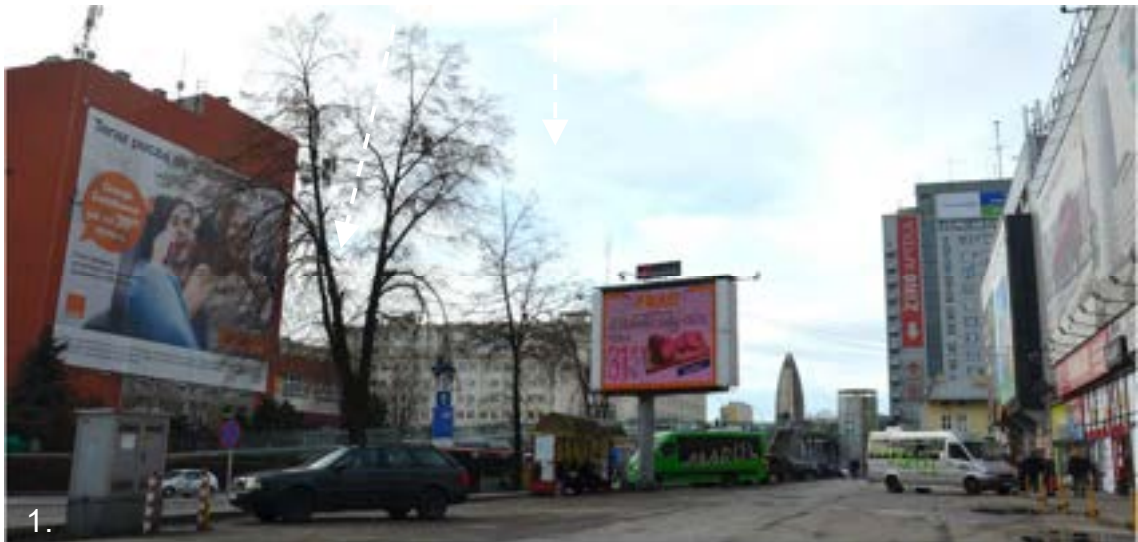
Skala 1:1500

Kładka piesza nad skrzyżowaniem.
Szklane balustrady.

Zewnętrzne schody – zejście do podziemnej kondygnacji usługowej dające schronienie po zamknięciu obiektu.

Rysunek 12.2

Lokalizacja nr 12 – przestrzeń przed Galerią EUROPA II

1.

Źródło: K. Kozłowska

Tabela 12.1

Stresory przestrzenne – lokalizacja nr 12 – przestrzeń przed Galerią EUROPA II

numer	symbol	obecność stresora	uwagi
Skala - wysokość zabudowy			
1	StP/H/1	NIE	wysokich i wysokościowych w obrębie analizowanego wnętrza, w niedalekiej perspektywie obecność budynków wysokościowych przy kwartale ul. Jabłońskiego. Niewielkie zróżnicowanie wysokości zabudowy, (budynki mieszkalne z usługowymi parterami 3 kondygnacyjne, budynki usługowe 5 kondygnacyjne).
2	StP/H/2	NIE	brak budynków wysokościowych, znaczna aktywność usług w parterach budynków.
Skala – rozległość/zawężenie			
3	StP/R-Z/1	NIE	kąt środkowy o wartości od 27° do 39°.
4	StP/R-Z/2	NIE	kąt środkowy o wartości od 27° do 39°.
5	StP/R-Z/3	NIE	rozległość przestrzeni przelamuje architektura kładki nad ulicą Piłsudskiego.
6	StP/R-Z/4	NIE	stopień zamknięcia ścian wnętrza ok 50-60%, brak stropu urbanistycznego, kubatura wnętrza znacznie powyżej wskazanej w stresorze.
7	StP/R-Z/5	NIE	stopień zamknięcia ścian wnętrza ok. 50-60%, brak stropu urbanistycznego, kubatura wnętrza, znacznie poniżej wskazanej w stresorze.

8	StP/R-Z/6	NIE	najbliższe przejście na drugą stronę ul. Piłsudskiego w kierunku istotnych budynków użyteczności publicznej wymaga skorzystania z kładki i ekspozycję na wysokość. Brak rozwiązań przestrzennych ograniczających odbiór wysokości. istnieje możliwość przejścia na przeciwległą stronę ulicy z drugiej strony placu, ekspozycja na wysokość nie jest przymusowa.
Otwartość/zamkniętość przestrzeni			
9	StP/O-Z/1	NIE	brak otwarć obojętnych.
10	StP/O-Z/2	NIE	plac z szerokimi otwarciami kierunkowymi na ul. Piłsudskiego. w środkowej przestrzeni placu brak wyraźnie widocznych otwarć kierunkowych.
11	StP/O-Z/3	NIE	brak otwarć agresywnych.
12	StP/O-Z/4	NIE	niska i średniowysoka zabudowa nie blokuje dobrej widoczności nieba.
13	StP/O-Z/5	NIE	brak przestrzeni z fizycznie odczuwalną bliskością ścian naruszających swobodę kinestetyczną człowieka.
14	StP/O-Z/6	NIE	brak zamknięć dla pieszych i punktów kontroli.
15	StP/O-Z/7	TAK	ograniczona możliwość ucieczki, tylko w dwóch kierunkach.
Przejrzystość/brak przejrzystości			
16	StP/P-N/1	NIE	brak wymkniętych przestrzeni w pełni wyeksponowanych na widok publiczny.
17	StP/P-N/2	TAK	utrudniona możliwość wglądu w przestrzeń placu przed wejściem z uwagi na wyniesienie placu ponad poziom ciągu pieszego wzdłuż pobliskich ulic.
Brak prywatności/izolacja			
18	StP/P/1	TAK	brak przestrzeni o wyższym stopniu prywatności.
19	StP/P/3	NIE	brak wydzielonych przestrzeni z wymuszoną izolacją.
Dostępność/niedostępność			
20	StP/N-D/1	TAK	otoczenie placu stanowią budynki z przewagą funkcji handlowej, od zachodniej strony brak wydzielenia przestrzeni pośredniej przy styku z podwórzem własności prywatnej.

21	StP/N-D/2	TAK	przestrzeń z utrudnioną dostępnością dla osób ze szczególnymi potrzebami (brak pochylni prowadzącej na poziom placu).
Bliskość przestrzenna/zdystansowanie			
22	StP/B-Z/1	NIE	zapewniona przestrzeń kinestetyczna i taksonomia dystansów interpersonalnych, po wejściu na plac zapewniona dobra widoczność.
Złożoność/labiryntowość/pustka/monotonia			
23	StP/ZI/1	NIE	forma budynku galerii nie zdradza oznak nadmiernej złożoności.
24	StP/L/1	NIE	zasadniczo czytelna struktura komunikacyjna.
25	StP/M/1	NIE	łatwo zdefiniować budynki i punkty charakterystyczne zapobiegające wrażeniu monotonii.
26	StP/P/1	NIE	brak odczucia pustki, bogata szata semiotyczna.
Intensywność/stłoczenie			
27	StP/IS/1	TAK	wysoka intensywność bodźców akustycznych, dotykowych, wizualnych, niska intensywność bodźców zapachowych.
28	StP/IS/2	TAK	przestrzeń z wyraźnymi oznakami stłoczenia, brak przestrzeni zapewniającej wycieszenie, alternatywne przejście wzdłuż ruchliwej ulicy.
Forma			
29	StP/F/1	NIE	z uwagi na brak wyraźnie zaakcentowanych układów rytmicznych brak ich zaburzenia.
30	StP/F/2	NIE	występują tylko ściany pionowe.
31	StP/F/3	NIE	brak kątów ostrych.
32	StP/F/4	NIE	brak układów z jednoczesnym zaburzeniem pionów i poziomów.
Material			
33	StP/M/1	NIE	brak materiałów szokujących termicznie na powierzchniach wymagających bezpośredniego kontaktu użytkownika.
34	StP/M/2	NIE	brak materiałów śliskich na posadzkach lub z efektem lustrzanym.
35	StP/M/3	TAK	brak informacji fakturowej ułatwiającej orientację.
36	StP/M/4	NIE	bezpośrednio na placu brak materiałów transparentnych ograniczających poczucie stabilności.

Kolor			
37	StP/K/1	TAK	• brak spójnego kodu kolorystycznego dla wnętrza.
38	StP/K/2	TAK	• duże powierzchnie w jaskrawych kolorach, • bardzo duża intensywność wielkopowierzchniowych elementów reklam.
39	StP/K/3	NIE	• brak agresywnych form oświetlenia np. pulsującego, • brak oświetlenia o mocnych kolorach zmieniającego mocno odczucie barwy.
40	StP/K/4	NIE	• brak elementów graficznych zaburzających właściwe postrzeganie miejsca.
Bliskość natury			
41	StP/N/1	TAK	• brak zapewnionego bezpośredniego kontaktu z przestrzenią zieloną sprzyjającą relaksowi.
42	StP/N/2	NIE	• nie dotyczy.
Wzmocnienie celu			
43	StP/WC/1	NIE	• brak wprowadzenia segregujących i agresywnych, jawnych elementów infrastruktury bezpieczeństwa.

Tabela 12.2

Elementy przestrzeni fizycznej sprzyjające występowaniu stresorów społecznych – lokalizacja nr 12 – przestrzeń przed Galerią EUROPA II

numer	symbol	obecność elementu sprzyjającego	uwagi
1	StS/1	TAK	• oznaki opanowania przez grupę, szczególnie przez osoby pod wpływem alkoholu i osoby proszące o pieniądze.
2	StS/2	TAK	• koncentracja popularnych fast foodów i dostępność do sklepów z alkoholem.
3	StS/3	NIE	• brak w najbliższym otoczeniu lokali rozrywkowych.
4	StS/4	TAK	• przestrzeń pozwalająca na ukrycie się, słaba widoczność dla ofiary przy połączeniu z wejściem do podwórza od strony ul. Grunwaldzkiej. • możliwość ukrycia się napastnika, dobra widoczność ofiary dla napastnika tylko w części zachodniej przy połączeniu z wnętrzem podwórza (jest to jedna z dróg wyjścia z wnętrza).

5	StS/5	TAK	wejścia do sklepów w tym spożywczych i obecność punktów poboru gotówki również na zewnątrz budynku galerii.
6	StS/6	TAK	obecność miejsc, gdzie zatrzymuje się znaczna grupa pieszych - przystanek.
7	StS/7	NIE	brak wejść do usług jak kościół, poczta, dworzec sprzyjających proszeniu o pieniądze.
8	StS/8	NIE	mała ilość elementów małej architektury i mebli miejskich, większość o wysokim stopniu wandaloodporności (betowe kosze na śmieci).
9	StS/9	TAK	nadzór naturalny z pobliskich lokali handlowych w czasie ich otwarcia, słaba możliwość nadzoru naturalnego po zamknięciu usług (mała ilość usług dłużej otwartych), słaby nadzór naturalny z lokali mieszkalnych umieszczonych na wyższych kondygnacjach budynków, nadzór formalny w postaci patroli i kamer CCTV.
10	StS/10	NIE	ściany budynków wykonane z materiałów słabo absorbujących farbę co ułatwia usuwanie ewentualnych graffiti.
11	StS/11	NIE	mała ilość elementów sprzyjających zjawisku dzikiego plakatowania i oblepiania nalepkami.
12	StS/12	TAK	dostępność ogólnodostępnych miejsc umożliwiających spanie pod zadaszeniem – wiata przystankowa.
13	StS/13	TAK	w odległości około 300 m stołówka.
14	StS/14	NIE	brak pustostanów.
15	StS/15	TAK	dostępność do przestrzeni ogrzewanej, ogólnodostępnej.
16	StS/16	TAK	słabe natężenie oświetlenia po zmroku.
17	StS/17	TAK	przestrzeń o niskim poziomie estetyki z wyraźnymi oznakami zaniedbania.

Załącznik nr 5 - rozprawa doktorska K. Kozłowska
Macierz porównawcza - elementy przestrzeni fizycznej
sprzyjające występowaniu stresorów społecznych

l.p. lokalizacji	nazwa miejsca / l.p. stresora	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	łącznie	% grupy	% całości
1	wnętrze kwartału przy ul. Jabłońskiego																		7	41,2	11,7
2	dworzec PKS - perony																		12	70,6	20
3	parking pomiędzy dworcem PKS a terenem kolei																		6	35,3	10
4	przestrzeń przed dworcem PKS																		10	58,8	16,7
5	plac przed dworcem PKP																		12	70,6	20
6	przestrzeń przed sklepem Społem																		5	29,4	8,33
7	plac Kilińskiego																		9	52,9	15
8	plac przy ul. Bardowskiego																		9	52,9	15
9	parking przy ul. Batorego																		5	29,4	8,33
10	plac Wolności (część na południe od ul. Piłsudskiego)																		8	47,1	13,3
11	plac Ofiar Getta																		6	35,3	10
12	przestrzeń przed Galerią EUROPAll																		11	64,7	18,3
	suma	8	7	0	11	2	7	3	2	11	10	3	7	4	0	5	11	9			
	symbol stresora	StS/1	StS/2	StS/3	StS/4	StS/5	StS/6	StS/7	StS/8	StS/9	StS/10	StS/11	StS/12	StS/13	StS/14	StS/15	StS/16	StS/17			

Źródło: opracowanie własne.

Nr kwestionariusza:

Data:.....

ANKIETA

Nazwa instytucji przeprowadzającej badanie

Doktorant:

mgr inż. arch. Karolina Kozłowska
Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury
Politechnika Rzeszowska

Opieka merytoryczna

Promotor:

dr hab. inż. arch. Jerzy Suchanek, prof. PP
Wydział Architektury
Politechnika Poznańska

prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew Zuziak Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury Politechnika Rzeszowska

dr hab. inż. arch. Adam Rybka, prof. PRz Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury Politechnika Rzeszowska

Promotor pomocniczy:

dr inż. arch., inż. bud. Marzena Banach
Wydział Architektury
Politechnika Poznańska

Poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni miejskiej.

Kwestionariusz ankietowy

Ankieta przeprowadzana jest wśród użytkowników przestrzeni miasta Rzeszowa.

Jest ona częścią prowadzonych badań naukowych w ramach pracy doktorskiej mgr inż. arch. Karoliny Kozłowskiej pt. „Kształtowanie przestrzeni miejskiej w kontekście poczucia bezpieczeństwa jej użytkowników”.

Celem badania jest uzyskanie informacji o poziomie poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni miasta Rzeszowa w wybranym fragmencie osiedla Śródmieście Północ, na tle poczucia bezpieczeństwa w skali miasta i ogólnego poczucia bezpieczeństwa w odniesieniu do stresorów przestrzeni miejskiej.

Informacja dla ankietowanego:

Pana/Pani odpowiedzi będą traktowane jako w pełni anonimowe.

Wypełnienie ankiety może zająć ok.30 minut.

Proszę wypełniać ankietę długopisem koloru innego niż czarny.

A. -----

1. Czy, Pana/Pani zdaniem Rzeszów jest miastem, w którym można czuć się bezpiecznie?

Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Trudno powiedzieć
- Raczej nie
- Zdecydowanie nie

2. W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbezpieczniej?

Proszę o przybliżone wskazanie max. 3 lokalizacji (osiedle, ulica, nazwa budynku itp.) oraz przyczyny owego poczucia bezpieczeństwa.

- a. Lokalizacja:
Przyczyna:
- b. Lokalizacja:
Przyczyna:
- c. Lokalizacja:
Przyczyna:

3. W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbardziej zagrożony/a?

Proszę o przybliżone wskazanie max. 3 lokalizacji (osiedle, ulica, nazwa budynku itp.) oraz przyczyny owego poczucia zagrożenia.

- a. Lokalizacja:
Przyczyna:
- b. Lokalizacja:
Przyczyna:
- c. Lokalizacja:
Przyczyna:

B. -----

Blok pytań od 4 do 11 dotyczy obszaru przedstawionego na poniższej mapie podkreślonego kolorem szarym – fragment osiedla Śródmieście Północ.

4. Jak często Pan/Pani przebywa we wskazanej na mapie przestrzeni (dotyczy ostatnich 6 miesięcy)? Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Nigdy —→ Jeśli nigdy, proszę przejść do bloku pytań C.
- 1-3 razy w miesiącu
- 1-3 razy w tygodniu
- W dni powszednie
- Codziennie

5. Jaki jest powód Pana/Pani obecności w tym fragmencie miasta?

Proszę o podanie głównego powodu przebywania w tej przestrzeni i zaznaczyć jedną odpowiedź.
Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Mieszkam tutaj
- Pracuję, uczę się tutaj
- Jestem przejazdem (np. dojeżdżasz do pracy, szkoły, uczelni itd.)
- Robię zakupy, załatwiam sprawy urzędowe
- Spotykam się ze znajomymi
- Inny. Proszę o podanie powodu swojego pobytu.

.....

6. Czy uważa Pan/Pani, że rozpatrywany fragment miasta sprzyja kontaktom społecznym? Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Trudno powiedzieć
- Raczej nie
- Zdecydowanie nie

Dlaczego Pan/Pani tak uważa? Proszę podać powód.

.....

7. Jak bezpiecznie czuje się Pan/Pani w tym fragmencie miasta?

Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

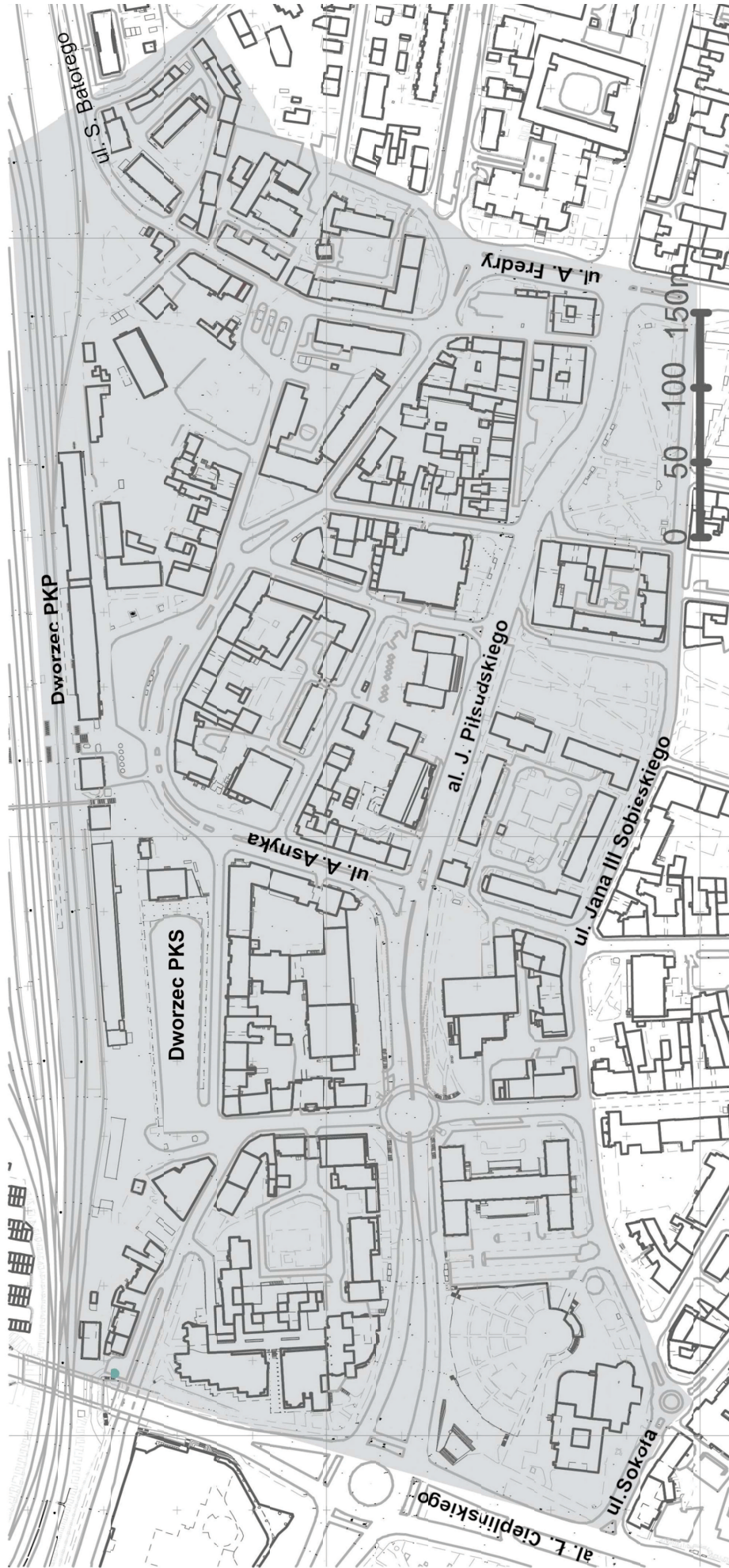
- Bardzo bezpiecznie
- Dość bezpiecznie
- Trochę niebezpiecznie
- Bardzo niebezpiecznie

8. Proszę wskazać miejsca, które budzą Pana/Pani osobiste obawy?

Proszę zaznaczyć te miejsca na mapie. Proszę zaznaczyć od jednej do trzech lokalizacji.

Oznaczenie może być punktowe, liniowe lub powierzchniowe.

Jeśli Pan/Pani zaznaczyła więcej niż jedną lokalizację proszę przy każdej lokalizacji wstawić numer.

9. Proszę wskazać porę dnia, w której czuje się Pan/Pani w tych miejscach mniej bezpiecznie.

Na wykropkowanej linii proszę wpisać określony przez Pana/Panią na mapie numer lokalizacji.

- Rano
- Około południa
- Popołudniu
- Wieczorem
- W nocy

10. Jaka jest przyczyna Pana/Pani obaw?

Można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź. Na wykropkowanej linii proszę wpisać określony przez Pana/Panią na mapie numer lokalizacji.

- Brak lub niedostateczne oświetlenie
- Poruszanie się samemu
- Opustoszała przestrzeń, brak innych osób
- Słaba orientacja w przestrzeni
- Słaby nadzór nad tą przestrzenią
- Utrudnienia dla osób niepełnosprawnych, starszych
- Obecność osób pod wpływem alkoholu, środków odurzających
- Zaniedbany teren
- Obecność osób proszących o pieniądze
- Inne, proszę wymienić jakie.

.....

11. Jakich zagrożeń Pan/Pani najbardziej obawia się przebywając w tej przestrzeni?

Proszę o podanie głównego powodu obaw związanych z przebywaniem w tej przestrzeni i zaznaczyć jedną odpowiedź. Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Napaści fizycznej
- Napaści słownej
- Zniszczenia własności
- Kradzieży
- Poczucia zagubienia
- Trudności w poruszaniu się po tej przestrzeni
- W razie złego samopoczucia braku nadejścia pomocy
- Inne, proszę podać przyczynę

.....

C. -----

12. Jak Pan/Pani oceniłby/oceniła w kolejności poniższe elementy, które wpływają na Pana/Pani obniżenie poczucia bezpieczeństwa lub nawet jego brak.

Proszę na wykropkowanej linii wpisać kolejność od 1 do 4. 1 oznacza element najmocniej wpływający na obniżenie poczucia bezpieczeństwa spośród zamieszczonych poniżej, a 4 element najslabiej wpływający.

- a. Zagrożenie przed przestępczością
- b. Zagrożenia środowiskowe
- c. Poczucie niepewności w przestrzeni
- d. Zagrożenia komunikacyjne

13. Jak ocenił/a by Pan/Pani wpływ wyszczególnionych elementów na swój poziom poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej?

Przy każdym elemencie proszę zaznaczyć jedną odpowiedź w kolumnie 1.

Jeśli zaznaczył/a Pan/Pani odpowiedź „negatywnie” w kolumnie nr 1 to proszę przejść do kolumny nr 2 i zaznaczyć jedną odpowiedź z czterostopniowej skali odpowiedzi.

	1			2			
	Pozytywnie	Negatywnie	Nie wiem	Poziom poczucia zagrożenia bezpieczeństwa:			
				Niewielkie	Średnie	Wysokie	Bardzo wysokie
Obecność znajomych	☐	☐	☐	1	2	3	4
Obecność nieznanymi ludzi	☐	☐	☐	1	2	3	4
Przebywanie w przestrzeni, której się nie zna	☐	☐	☐	1	2	3	4
Łatwość odnajdywania drogi, wysoka czytelność przestrzeni	☐	☐	☐	1	2	3	4
Duża ilość zaułków	☐	☐	☐	1	2	3	4
Bałagan, chaos przestrzenny	☐	☐	☐	1	2	3	4
Zaniedbana przestrzeń	☐	☐	☐	1	2	3	4
Oznaki opanowania przestrzeni przez jedną grupę społeczną	☐	☐	☐	1	2	3	4
Wyludnienie	☐	☐	☐	1	2	3	4
Możliwość naturalnego nadzoru przestrzeni przez inne osoby	☐	☐	☐	1	2	3	4
Występowanie monitoringu miejskiego	☐	☐	☐	1	2	3	4

14. Czy ocenia Pan/Pani kontakt z poszczególnymi składnikami przestrzeni jako stresujący?

	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Trudno powiedzieć	Raczej nie	Zdecydowanie nie
Bardzo rozległa przestrzeń	☐	☐	☐	☐	☐
Bardzo wąska, mała przestrzeń	☐	☐	☐	☐	☐
Brak możliwości ucieczki	☐	☐	☐	☐	☐
Monotonia	☐	☐	☐	☐	☐
Krzykliwość elementów przestrzennych	☐	☐	☐	☐	☐
Nachylenie płaszczyzn pionowych np. ścian	☐	☐	☐	☐	☐
Nachylenie płaszczyzn poziomych	☐	☐	☐	☐	☐

15. Czy odczuwa Pan/Pani obawę przed zastosowaniem na powierzchniach poniższych materiałów?

Proszę o ocenę w skali od 0 do 4, gdzie poszczególne cyfry oznaczają powierzchnie:

0 - nie stresująca, 1 - lekko stresująca, 2 - średnio stresująca, 3 - mocno stresująca, 4 - bardzo mocno stresująca

	szkło	stal	beton	drewno
Podłoga				
Ściana pionowa				
Ściana nachylona w twoim kierunku				
Strop				
Balustrada				
Schody				

16. Czy może Pan/Pani wyszczególnić inne elementy w przestrzeni miejskiej, które budzą Pana/Pani niepokój? Jeśli TAK, to jakie?

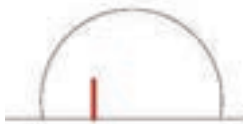
Nie

Tak

Proszę o podanie przykładu.

.....
.....
.....

17. Które z podanych poniżej przykładów form architektonicznych są dla Pana/Pani stresujące? Czerwona linia określa skalę człowieka.

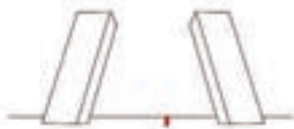
Stresujący Niestresujący Nie wiem

↓
Dlaczego?

Stresujący Niestresujący Nie wiem

↓
Dlaczego?

Stresujący Niestresujący Nie wiem

↓
Dlaczego?

Stresujący Niestresujący Nie wiem

↓
Dlaczego?

Stresujący Niestresujący Nie wiem

↓
Dlaczego?

D. -----

18. Wiek (w latach)

19. Płeć.

- Kobieta
 Mężczyzna

20. Pana/Pani miejscem pobytu (dłużej niż 6 miesięcy) jest:

- Miasto Rzeszów → proszę przejść do pytania **21**, ominąć 22.
 Powiat rzeszowski → proszę przejść do pytania **22**, ominąć 21.
 Miejscowość spoza powiatu rzeszowskiego → proszę przejść do pytania **22**, ominąć 21.

21. Jak długo Pan/Pani przebywa w Rzeszowie?

- od urodzenia
 10 lat i więcej
 5 lat – poniżej 10 lat
 jeden rok – poniżej 5 lat
 mniej niż rok

22. Jak często Pan/Pani przebywa w Rzeszowie (dotyczy ostatnich 6 miesięcy)?

- codziennie
 w dni powszednie
 1-3 razy w tygodniu
 1-3 razy w miesiącu
 rzadziej

23. Czy kiedykolwiek Pan/Pani był/a ofiarą przestępstwa?

- Tak
 Nie, nigdy
 Nie pamiętam, nie chcę udzielać odpowiedzi

24. Czy ktoś z Pana/Pani znajomych lub bliskich był ofiarą przestępstwa?

- Tak
 Nie, nigdy
 Nie pamiętam, nie chcę udzielać odpowiedzi

Dziękuję bardzo za poświęcenie czasu i wypełnienie ankiety.